

Linköpings domkyrka

I Kyrkobyggnaden

Linköpings domkyrka

I. KYRKOBYGGNADEN

Av BENGT CNATTINGIUS, RALPH EDENHEIM,
SUNE LJUNGSTEDT och MARIAN ULLÉN

VOLYM 200 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

UTGIVET AV RIKSANTIKVARIEÄMBETET OCH KUNGL VITTERHETS HISTORIE

OCH ANTIKVITETSAKADEMIEN

Almqvist & Wiksell International Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ: ERIK CINTHIO, EVALD GUSTAFSSON,
STEN KARLING, R AXEL UNNERBÄCK

UTGIVET MED BIDRAG FRÅN
HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET,
LINKÖPINGS KYRKLIGA SAMFÄLLIGHET,
CLAES OCH GRETA LAGERFELTS STIFTELSE
SAMT WESTMAN-WERNERSKA FONDEN

BILDMATERIALET FÖRVARAS OM EJ ANNAT ANGIVES I ATA

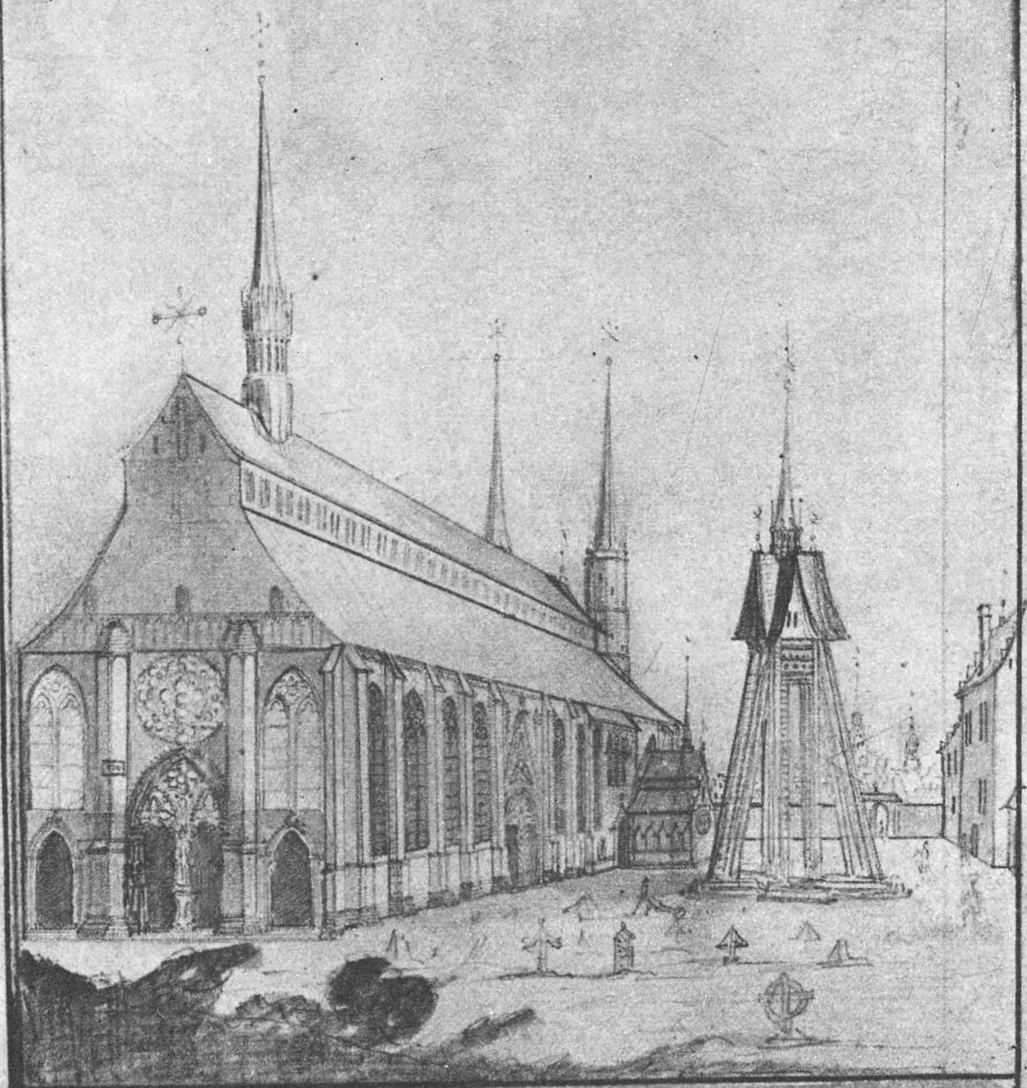
Omslagsbilden återger norra delen av domkyrkans koromgång mot öster. Foto 1977. På omstående sida Linköpings domkapitels sigill.

2. DEN MEDELTIDA DOMKYRKAN

I HISTORISK OCH ARKITEKTURHISTORISK BELYSNING

av Bengt Cnattingius

Templum Chathedrale Lincopense.

FUNDATIO TEMPLI LINI.

ANNO CHRIS FUNDATUM EST HOC TEMPLUM SVB REGE BERONE TERTIO. ANNO 1260 AD OCCIDENTALE AVCTUM
EST 40 VLNAS SVB REGE WOLDENARO QUI HIC CORONAT, EST ANNO 1251 ANNO 1400 AD ORIENTALE
ADAVCTVM TRIBVS CHORIS SVB REGE ERICO POMER. ET ABSOLVTVM ANNO 1499 SVB REGE IOHANNE 2
CONBVSIVM EST HOC TEMPLVM QVATER: ANNO 1410 SVB REGE ERICO POMERANO. ANNO 1490 SVB GOBERNATORE
STENONE STVRE. ANNO 1546 SVB REGE GYSTAVO PRIMO. ANNO 1567 SVB REGE ERICO 14. ANNO 1405 OBII T
CATILLVS EPVS LINCOE.

Inledning

Domkyrka och domkapitel inom den medeltida Linköpingskyrkan

av HERMAN SCHÜCK

Ecclesia lincopensis, Linköpingskyrkan, var under vår medeltid ett vittfamnande begrepp. Den allmänliga kyrkan var organiserad i ett otal stift, som vart och ett utgjorde sin kyrka, *ecclesia*. Därför står begreppet som vidast för hela Linköpingsstiftet, uppfattat som andlig institution. Men i regel syftar det på de centrala organen: biskopsstolen, domkapitlet och domkyrkan. Det kunde också beteckna enbart domkyrkan som institution och byggnad, men brukade då förtydligas till *ecclesia cathedralis*.

För denna tids människor fanns ingen skarp gräns mellan centrum och periferi, mellan abstrakt och konkret. Det är skäl att taga fasta på detta i en framställning om den medeltida Linköpingskyrkan i ett verk som har till föremål just katedralbyggnaden. Syftet blir att gestalta domkyrkan, fattad i vid mening såsom kyrkans och stiftets centrum och, för lekmännen, förkroppsligandet av det ecklesiastiska systemet. (Den följande rubriceringen är för enkelhets skull i stort sett utförd efter biskopsskiftet.)

–1232

Linköpingskyrkans tillkomst kan endast ges en ungefärlig datering, till tiden omkring 1100 – *senare* än Adam av Bremens författarskap (–1080), där blott ett götastift med centrum i Skara omtalas, *tidigare* än den sk Florensförteckningen (omkring 1120), vilken bland *civitates*, biskopssäten, i Sverige upptager *Liunga kaupinga*.

Till »köpingen», handelssamhället, intill 'Liunga ting' var således redan när den första organisationen

skymtar centrum förlagt för den kristna kyrkan i Östergötland. Det är tänkvärt att de två helt samtida vittnesbörden om den förste säkert kände biskopen Gisle – ett nordiskt namn – gäller hans deltagande i invigningar inom Lundakatedralen 1139 och 1145 och att han därvid kallas ömsevis *episcopus lyngacopensis* (*liungacopensis*) och *episcopus Östgocie*. Lunds ärkebiskop var sedan 1104 primas för den nordiska kyrkoprovinnsen, och ännu ett halvsekel efter det att ett svenskt ärkesäte upprättats (1164) vände man i Linköping snarare ögonen söderut mot det lysande Lund än norrut mot det obetydliga (Gamla) Uppsala. Från Lundakyrkan hämtade man både liturgi och byggnadsskick. Möjligen bör rentav tillkomsten av biskopssätet i Linköping sättas i förbindelse med upprättandet av den nordiska kyrkoprovinnsen.

Under Gisles långa episkopat (1130-talet–1160-talet) låg det löst hopfogade svenska rikets centrum snarast i Östergötland. Kungarnas vistelseorter var enligt den tidiga traditionen Vreta, Alvastra och Visingsö. I det närlägnade Vreta fanns sedan sekelskiftet en stiftelse för klosterjungfrur under kungaslätens beskydd – det ligger nära till hands att häri se en parallell till biskopssätets tillkomst.

Nu blev stiftet härden för tidevarvets mest aktiva orden, cistercienserna: kloster inrättades i Alvastra och Nydala, sedan i Vreta (reformerat), Askeby och Roma. Att även Njudung och Gotland berördes kan ses som uttryck för den myndighet biskopen i 'Liunga-kaupinga' utövade i dessa land. Om stiftets centrum vet vi föga; men att Linköping valdes som plats för mötet 1153 mellan påvens legat kardinalen Nicolaus av Albano och Sveriges andliga och världsliga stormän vittnar om att där fanns en någorlunda representativ lokal, rimligtvis den första katedralbyggnaden.

Denna tidiga Linköpingskyrka sträckte sina anspråk över Östergötland, Småland, Öland och Gotland. Men

Fig 394. Förlaga av Erik Dahlberg till gravyr i *Suecia antiqua*, 1670-talet. KB.

Original by Erik Dahlberg for engraving in *Suecia Antiqua*, 1670s.

redan kort efter Gisles död skedde en reduktion: under för oss oklara omständigheter bröts Varend ut för att utgöra underlag för en diminutiv *ecclesia Wexionensis*. Därmed hade stiftet fått den utsträckning det skulle ha i nära 400 år, enormt som yta och resavstånd, men naturligtvis inte till folkmängd och resurser. Hur kyrkan successivt etablerade sig inom stiftet kan knappast följas, men allt talar för att vid 1200-talets mitt kyrkobyggandet och därmed sockenbildandet tills vidare var avslutade. Detta ger anledning att överblicka det stift som administrerades från Linköping (antalet kyrkor är hämtat från det tidiga 1500-talets översiktliga material och således ej totalt relevant).

Östergötland omfattade 134 sockenkyrkor. De var ännu under 1300-talet fördelade på tre prosterier (*prepositura*) med centra i Linköping, Skänninge och Söderköping, landets tre större stadssamhällen. Som ett led i prostämbetets degradering skedde sedan en upp-splättning på slutligen åtta prosterier. Till stiftets östgötadel fördes *Kind*: 10 kyrkor, *Ydre*: 7 kyrkor och *Tjust*: 16 kyrkor. Såsom en grupp 'småland' kan urskiljas *Vedbo*: 21 kyrkor, *Vist*: 5 kyrkor, *Tveta*: 17 kyrkor, *Sevede*: 10 kyrkor, *Aspeland*: 8 kyrkor, *Handbörd*: 5 kyrkor och *Möre*: 16 kyrkor. Fyra stora 'land' ingick i stiftet: *Njudung*, fördelat på *Västra* och *Östra* härad: 37 (20+17) kyrkor, *Finnveden*, fördelat på *Östbo*, *Västbo* och *Sunnerbo*: 65 (14+27+24) kyrkor, *Öland*: 34 kyrkor och *Gotland*, uppdelat på tredingsprosterier: 102 kyrkor (av vilka åtta i staden Visby). Antalet sockenkyrkor (*ecclesia parochialis*) närmade sig således ett halvt tusende. I princip utgjorde vart land (härad) ett prosteri.

I det särskilda avtal som gutarna ingått med biskopen (1200-talets början) åtog sig denne att vart tredje år komma till ön och uträtta episkopala handlingar. I verkligheten lär ingen biskop ha förmått att besöka vare sig Gotland eller andra avlägsna delar av stiftet så ofta. Detta betydde att de handlingar som berodde av hans *potestas ordinis*, vigningar av kyrkor och altaren, förrättande av konfirmation, kunde dröja länge. *Potestas jurisdictionis*, biskopens lagstiftande, dömande och styrande makt, kunde till vissa delar delegeras. Prostarna hade – särskilt under 1200-talet – ganska vidsträckta fullmakter att uppträda å biskopens vägnar vid visitationer och ting.

Denna tid av intensivt kyrkobyggande och sockenbildande från 1100-talets början till 1200-talets mitt kan blott i ringa grad belysas med hjälp av det historiska källmaterialet. Det är dock uppenbart att ansträngningarna, såväl av bondesamfund som av enskilda ägare av större gods, var inriktade på att åstadkomma

kyrkobyggnad och 'prästabord' för eget behov. Var och en såg sig som huvudman för sin kyrka och präst med därav följande rätt och ansvar. I vilken utsträckning verksamheten var dirigerad vet vi inte. Ännu i sin kända utformning från 1200-talets slut låter den östgötiska kyrkobalken 'bönderna', med kungens tillstånd, bygga och utrusta sin kyrka; först när allt är färdigt kallas biskopen för vigning. Likaså förelägger man biskopen vem man vill ha till präst. För att åstadkomma en *ecclesia* av denna heterogena mängd land och socknar krävdes ett starkt organiserat centrum. Att skapa förutsättningar för ett sådant kom an på samma krafter som verkade för en riksenhet: kung, stormän och biskopar. Tillkomsten av en biskopskyrka sker sida vid sida med tillkomsten av en kungamakt och en aristokrati.

Vi kan sporadiskt följa ansatserna att ge Linköpings biskopsstol och domkyrka resurser för deras uppgifter. Detta första sekel är helt biskopens: han är synonym med *ecclesia lincopensis*; man skiljer ej mellan honom och hans kyrka. Den lilla katedralen betjänas av honom och hans kaplaner. Kyrkans gods ligger strödda över stiftsområdet för att utgöra stödjepunkter för biskopens ämbetsutövande. Sannolikt är de i stor utsträckning gammalt krono- och kungaätts gods.

1232–58

Ett nytt skede begynner med biskop Bengts aktion i den påvliga kurian 1232.

Bengts släktsammanhang ger en slående bild av kyrkans dåvarande ställning inom Östergötland. Han hade efterträtt sin bror Karl, kung Johans kansler, på biskopsstolen, sedan denne stupat på ledungståg i Estland. Hans yngre bror Birger skulle som jarl bli rikets härskare. Han var med all sannolikhet far till Magnus Bengtsson, den lagman som betraktas som upphovsman till den nedskrivna östgötarätten.

Bengt utverkade (i likhet med Skarbiskopen Bengt 1220) en svit påvebrev, av vilka ett gav honom tillstånd att inrätta ett kapitel vid domkyrkan, ett annat fullmakt att tillhålla prästerskapet att understödja det nya katedralbygget samt menigheten att ge rätt tionde. Den senare maningen åsyftade säkerligen ovilligheten att ge biskopen hans del (2/9) av den sädestionde, som ursprungligen tredelats på socknens präst, kyrka och fattiga. Biskopstionden, när den väl inflöt, var en väldig resurs, som vida ökade biskopens möjligheter att främja sin kyrka.

Ett domkapitel blev inrättat under Bengts tid (–1236) – det tredje i ordningen inom svenska kyrkan, efter Uppsalas redan nedlagda och Skaras nyligen inrättade.

Ett biskopsmöte 1241 bekräftade Bengts stiftelse och förordnade att egenskapen av dopkyrka (*baptisterium*) skulle överföras till katedralen från Linköpings S:t Larskyrka. Aktiviteten markeras ytterligare av bekräftande påvebrev 1245 för kapitlet och katedralbygget. När så påvens legat Vilhelm av Sabina vintern 1247/48 vistades i Östergötland, utnyttjades han i samma syfte: 1/10 av alla sockenkyrkornas del av tionden ($1/10 \times 2/9 = 2/90$; *decime decimarum*) skulle uppbäras för domkyrkans räkning; biskopens del av tionden skulle vid enstaka kyrkor kunna överlätas på kanonikat vid domkyrkan. Till samma tid kan förläggas biskop Lars' inrättande av ett 'sjätte' kanonikat, till vars innehavare han insatte sin frände *magister* Henrik. När gossekonungen Valdemar 1251 kröntes i Linköping, kom det domkyrkan till godo: ett kanonikat inrättades av hans familjegods; kanikerna fick rätt att uppbära konungens tredjedel av böterna från deras egna underhavande.

En konsekvent strävan skönjes här att bygga upp kyrkans centrala organ. Upprättandet av ett kapitel och av en värdig katedral gick hand i hand. Domkyrkans förhållande till sockenkyrkorna var, med legatens ord, en faders till sina söner. När nu sockenkyrkorna var färdigbyggda, medan domkyrkans ombyggnad till 'ädel resning' (*nobilis structura*) och 'påkostad fägring' (*pulcritudo sumptuosa*) krävde 'stora arbetsinsatser och kostnader', var det sönerns tur att bistå fadern. Mera konkret uttryckt: domkyrkan måste kompenseras för att den, genom att den inte hade någon socken, saknade egen tiondeuppbörd; eftersom dess tillvaro och verksamhet kom hela stiftet till godo, var den att se som den gemensamma moderkyrkan. Redogörelsen för det nästföljande seklet skall visa hur svårt detta synsätt hade att tränga igenom.

Kulten i katedralen, vilken skulle stå som ett föredöme inom stiftet, svarade kapitlet för. Det var från sin begynnelse 'sekulärt' – till skillnad från sina två 'regulära' föregångare i Uppsala och Skara, men i likhet med de kapitel som nu på legatens bud inrättades vid de svenska domkyrkorna – det vill säga att kanikerna levde prästens liv bland lekmännen, inte munkens reglerade klosterliv. Detta gav möjlighet att utnyttja skiftande tillgångar inom kyrkan; ingen stor fond behövde byggas upp för ett 'gemensamt liv' (*vita communis*).

Den självklara utgångspunkten var prostämbetet i Linköping, knutet till S:t Lars kyrka där (*ecclesia utiby* 'kyrkan i byn' –1350). *Prepositus lincopensis* blev kapitlets förste man. Ledamöter, *canonici*, var de klerker som var knutna till kapellstiftelserna inom katedralen: Vårfru (Flisby; inrättad av jarldottern Helena

och hennes son med Valdemar (II) Sejr hertig Knut av Reval), Martini (Ullevi), Marie Magdalene (Kvinneby), en till dedikationen okänd stiftelse (senare archidiakoniat), Nicolai (Broby; inrättad av biskop Bengt), Laurencii (Siggantorp; inrättad av biskop Lars) och Allhelgona (Sätuna; inrättad i kung Valdemars namn). Dessa stiftelser bestod av ett kapell (altare) i domkyrkan jämte en fond, *prebenda*. Denna var uppbyggd av donerade gods, med vilka icke sällan följde patronatsrättigheter över någon sockenkyrka (dvs disposition över prästbordet där); till förstärkning lade biskopen vid behov sin del av tionden av någon väl belägen socken.

Mycket tyder på att det är biskopens handgångna kaplaner som nu får en höjd status genom att bilda ett samfund och inneha egna tjänster (*beneficium*). Någon konstitutionell ställning vid biskopens sida i kyrkans styrelse eller någon avgörande roll vid biskopsval är ännu ej att räkna med. Men därför får ej underskattas betydelsen av en krets lärda och erfarna män som kunde svara för kontinuitet och nytänkande.

Brytningen mellan gammalt och nytt kan illustreras inom det lilla kapitel som legaten mötte. Prosten Inge-mund tillhörde en stormannasläkt. Hans son Nils – vid sitt första framträdande betecknad 'prostsonen' – skulle vinna inträde i den rådsrets kung Magnus samlade kring sig. Till synes en helt annan typ av kyrkoman var den ovan nämnde Henrik, biskop Lars' frände och efterträdare. Indicier pekar på hans härkomst ur Söderköpings från Tyskland inflyttade borgerskap. Magistertiteln visar på långvariga studier i Paris. Där hade han stått i nära kontakt med det berömda lärda klostret S:t Victor, tidigare stödjepunkt för reformsinnade danska och norska kyrkomän (troligen också för Skarakerkan). Han hade till den egna domkyrkan hemfört ett löfte om delaktighet i all den gudliga gärning som utfördes i Parisklostret.

1258–1307

Domkyrkans och domkapitlets tillväxt tycks ha fortfa-rit parallellt under 1270- och 1280-talen, låt vara att domkapitlet vida bättre kan följas i diplomaterialet. En andra prelatur (*dignitas*), *archidiaconatus*, skapades genom att prostämbetet i Skänninge – knutet till Allhelgonakyrkan där – förenades med en kanikprebenda. Den förste ärkedjaken blev Birger jarls yngste son Bengt, fostrad inom Linköpingskyrkan och själv senare dess biskop. En tredje prelatur, *decanatus*, tillkom genom den nyblivne kung Magnus' överlåtelse av gods i Tjust samt stadskyrkorna i Västervik och Kalmar; hit lades prostämbetet i Tjust. Dekanatet skulle

Fig 395.

Fig 396.

besättas av kungen; det avsågs underhålla en hög klerk i hans tjänst. Förste innehavare var Brynjulf Algots-son, den senare Skarabiskopen; bland de tidigare efterträdarna märks brodern Peter Algots-son, kung Magnus' kansler intill sin landsflykt, samt Filip Rangvalds-son, kansler i Magnus Erikssons förmyndarregering.

Ytterligare kanonikat tillkom: Michaelis (Allguvi) genom kung Valdemar, Byating (Olavi) – uppkallat efter sin gård vid Linköpings torg – genom hans syster Kristina och hennes man, Petri martyris (Skrukeby) genom östgötalagmannen Bengt Magnusson, sonson till kapitlets grundare. – Bjälboättens, 'Folkunga-ättens', insatser för Linköpings domkyrka är anmärkningsvärt stora, fullt jämförbara med det samtidiga engagemanget i metropolitankyrkan i Uppsala (Östra Aros). – Ett kanonikat, Egidii, åstadkoms genom att helgonskatter som i Småland uppburits för Egidius, Thomas Becket och kung Knut styrdes till domkyrkan från sina egentliga mål, helgongravar i S:t Gilles, Canterbury och Odense. Ytterligare två kanonikat inrättades genom donationer av Linköpingsprosten Inge-mund (Katarine) och Ölandsprosten Holmsten.

Henriks långa episkopat (1258–83) – avslutat av hans död i det syriska Akkon, på väg till den heliga graven – utgör för Linköpings del ett omvälvande skede. Domkapitlets numerär fördubblades. Mot den yttre expansionen svarade en inre: kapitlet fick självständig ställ-

ning och vidgade uppgifter. Det blev en juridisk person vid sidan av biskopen, delaktig i stiftsstyrelsen, ansvarig för domkyrkans byggnad och kult samt för utbildningen där. Vi finner hur 1260 ett biskopens beslut skett 'med hela kapitlets bifall och vilja' (*cum consensu et voluntate tocius capituli lincopensis*) och beseglats även med kapitlets sigill, framställande domkyrkans patroner Petrus och Paulus, och dess kontrasigill: två korslagda nycklar, symbol för makten att lösa och binda. I stadgor utfärdade 1272 föreskrev biskopen att kapitlet skulle sammanträda varje vecka, att på prästvigningen skulle följa två års tjänstgöring i domkyrkans kor, att kortjänsten skulle ledas av en *scolasticus* (*magister*). Dessa stadgor kompletteras av ännu en från 1294 rörande själamässor i domkyrkan – ett högtidligt dokument, undertecknat och beseglat av biskop, prost, ärkedjäkne, dekan samt åtta kaniker.

Domkyrkokoret framstår här som lokalen för ett ständigt mässläsande och för utbildningen av präster för stiftets alla kyrkor. Vi vet att en skola också fanns som fostrade blivande klerker 'alltifrån gosseåren': en tidig elev (1260-talet) var den uppländske stormans-sonen Israel Erlandsson, senare prior i Sigtuna och biskop i Västerås. Katedralen skulle förkroppsliga *ecclesia lincopensis* – dess mässor kom alla kristna i stiftet till godo – och utgöra ett verktyg till att höja prästerskapets bildning och genomföra en och samma kultordning över hela stiftet. – Från detta tidevarv härrör det äldsta kända Linköpingsbreviariet (British Museum); det visar att Lundatraditionen ännu dominerade.

För den dagliga helgonmässan och tidegården, för själamässorna (*anniversarium*, 'årsmot') och för de stora festerna krävdes en talrik personal: skolgossar, klerker under utbildning, unga präster, vikarier och kaniker. De förra kategorierna hölls i hård disciplin av *scolasticus*; utan hans tillstånd fick korprästerne ej lämna staden. Svårast att hålla kvar i Linköping var kapitlets egna ledamöter, kanikerna. Prebendorna gav, fast de förstärktes med biskopstionde och kungliga och episkopala böter, i regel för små inkomster för att locka till fast bosättning i residensgård nära domkyrkan. Kanikerna måste tillåtas att vid sidan av kanonikatet inneha befattning som 'kyrkoherre' (*rector*) vid en fristående sockenkyrka. I den kunde de låta sig företrädas av en 'vikarie' (*vicarius*). Men några föredrog att i stället vistas i sin hembygd, där de hade sina gods, sin kyrka, kanske också prostbefattning, och i stället hålla en 'vikarie' i domkyrkokoret. Sådana var prostarna Håkan i Njudung och Torsten på Öland, bygdehövdingar som studerat i Paris och innehade kanonikat (med obetydliga prebendor).

Fig 395–396. Domkapitlets sigill med kontrasigill är känt från 1260, dock endast fragmentariskt bevarat. Det här avbildade sigillet (fig 395), med något förändrat utseende, var i bruk från 1294. Sigillet visar domkyrkans skyddspatroner, Petrus och Paulus, sittande på en gemensam tron, trampande under sina fötter trons nedslagna (krönta!) fiender. Utöver sina attribut, nyckeln och svärdet, håller de var sin bok. Omskrift: *Sigillum capituli ecclesie lincopensis*. – Kontrasigillet (fig 396) visar två korslagda nycklar och en däröver lagd biskopsstav. Omskrift: *Tibi dabo claves regni celorum* (dvs Jesu ord till Petrus: Jag skall giva dig himmelrikets nycklar. Matt 16: 19).

*The seal of the Chapter with a counter seal is known from 1260; it remains, however, only in fragments. The seal represented here (Fig 395), with a somewhat altered appearance, was used from 1294. The seal shows the patrons of the Cathedral, Peter and Paul, seated on a joint throne, trampling on the beaten (crowned!) foes of faith. In addition to their emblems, the key and the sword, they each hold a book. Legend: *Sigillum capituli ecclesie lincopensis*. — The counter seal (Fig 396) displays two keys laid crosswise and over them a crozier. Legend: *Tibi dabo claves regni celorum* (i.e. Jesus' words to Peter: I will give unto thee the keys of the kingdom of heaven).*

Fig 397–398. Biskop Henriks († 1283) sigill och sekret (här använt som kontrasigill). Sigillet (tv) är av för tiden vanlig typ, känd redan från 1100-talet. Biskopen sitter i ämbetsdräkt på sin tronstol. Vänstra handen håller staven, den högra är höjd till välsignelse. Omskrift: S(igillum) Henrici dei gracia lincopensis episcopi. – Sekretet (th) är inte personligt. Petrus och Paulus, de två patronerna, över en halvmåne, bär kyrkan. Omskrift: Secretum lincopensis episcopi. Utom såsom kontrasigill användes sekretet ensamt för att besegla å biskopsstolens vägnar.

Bishop Henrik's (d. 1283) seal and secrecy (here used as a counter seal). The seal (to the left) is of a type common at the time, known as early as the 12th century. The bishop, in his official dress, is seated on his throne. His left hand holds the crozier, his right is raised in blessing. Legend: S(igillum) Henrici dei gracia lincopensis episcopi. — The secrecy (to the right) is not personal. Peter and Paul, the two patrons, above a crescent, carry the church. Legend: Secretum lincopensis episcopi. Besides being a counter seal, the secrecy alone was used to seal on behalf of the see.

I många fall sågs kapellen–prebendorna som en tillgång på lång sikt för donator och hans arvingar – icke bara ideellt, genom mässor och förböner, utan också materiellt. Man presenterade som innehavare en ung klerk ur den egna släkten eller klientelet – inte alltid prästvigd. Denne hade sedan frihet att i stort sett vistas var han ville, tex utomlands för studier. Tjänsten vid altaret och i koret fullgjordes av 'vikarie'. Problemet med kanikernas 'residens' skulle få en lösning först hundra år senare och göra sig påmint intill domkapitlets upplösning.

Jämsides med domkapitlets emancipation skedde en domkyrkans. Medan tidigare *ecclesia lincopensis* – bortsett från kanonikaten (kapellen) – utgjort en enda fond, disponerad av biskopen, skedde nu en klyvning mellan å ena sidan *mensa episcopi*, biskopsbordet, å andra sidan *fabrica (edificium)*, byggnadskassan. I stort sett behöll *mensa* gamla gods och rättigheter, medan *fabrica* byggdes upp av de testamentariska gåvor i jord, pengar och föremål, som gjordes på villkor av själammässor och gravplatser. Förvaltningen skedde genom ärkedjåknen och två tjänstemän *oeco-*

nomus (yconomus), sysslomannen, och *sacrista (sacristanus)*, sakristanen. Beteckningen *fabrica* (eg. smedja, byggnadshytta) är så tillvida missvisande som verksamheten och medelanvändningen huvudsakligen låg inom den löpande verksamheten av kortjänst, inventarier och underhåll; så utgjorde vax och vin betydande utgiftsposter.

Som yttre anledning till den särskilda förvaltningen kan ses att domkyrkan fick egna ordinarie inkomster. Legaten Vilhelm hade 1247 fixerat den andel av sockenkyrkornas tionde som begärdes för domkyrkans byggande – och som i tidigare påvebrev varit ospecificerad – till 1/10 av kyrkans egen del (=2/90). Vilken verkan detta haft är ovisst: tionden sågs som en det världsliga samhällets angelägenhet, vilken kunde bli föremål för underhandlingar, icke för ensidiga dekret. Men biskop Henrik förmådde kung Magnus att med ett stormannamöte besluta att sockenkyrkorna skulle i åtta års tid bidra till katedralbygget med halva sin del av tionden (1/2×2/9) – 'såsom döttrar sin moder'. När tiden gick ut 1288 medan behovet var oförändrat, förlängdes åtagandet på ytterligare åtta år. Biskop var nu kungens broder Bengt, med titel hertig av Finland. Ett led i samma strävan var det påvliga indulgensbrev som 1289 utverkades: besökare (med offergåvor) i domkyrkan vid festdagarna för den heliga Jungfrun (2.2, 25.3, 15.8, 8.9), för Johannes döparen (24.6) och för patronerna Petrus och Paulus (29.6) tillförsäkrades avlat motsvarande ett års och 40 dagars botgöring (biskopen själv kunde blott ge 40 dagars avlat).

De många stora donationerna, särskilt under 1270-talet, med syfte att inrätta kapell i domkyrkan, ägnade att utgöra underlag för kanonikat, och de samtidiga inkorporeringarna av kyrkliga inkomstobjekt från stiftet innebär en kungafamiljens, aristokratins och biskopens satsning på domkyrkan och kapitlet som inte skulle upprepas. Den har en dessvärre föga gripbar föregångare i uppbyggandet av biskopens *ecclesia* på 1100-talet. Parallellen kan fullföljas med att genomdrivandet då av en biskopens del av tionden (2/9) har sin motsvarighet i indragandet av halva kyrkotionden till domkyrkan. Säkerligen var detta ett impopulärt beslut: kyrkans del av tionden tjänade inte bara till kult och underhåll; den fungerade också som ett socknens magasin, där man kunde låna till utsäde. Men i den mån beslutet kunde genomföras hade äntligen en stor resurs ställts till förfogande för katedralbygget.

Vi måste dock räkna med att tillståndet icke förlängdes, när den andra åttaårsperioden gick ut. Då var både kung Magnus och biskop Bengt, hans broder, döda. Den av Tyrgils Knutsson dominerade regeringen

i kung Birgers namn förde en antiklerikal politik, en reaktion mot de väldiga landvinningar kyrkan gjort sedan seklets mitt. Under den yngre biskop Lars' tid (1291–1307) inrättas inga altar- och prebendestiftelser vid domkyrkan. Vi har också skäl att räkna med ett uppehåll i byggnadsverksamheten. Som antytts ovan förslog *fabricas* inkomster av gods och gåvor blott till den löpande verksamheten i domkyrkan. Byggande krävde helt andra resurser, t ex för avlöning av stenmästare och anskaffande av material.

1307–38

Linköpingskyrkans läge förbättrades sedan Tyrgils störtats som kungens rådgivare och än mer sedan hertigarna Erik och Valdemar, efter att ha störtat sin broder kung Birger, insatt sin skyddsling Karl Båt som biskop (1307–38). Karl utverkade av hertigarna ett skyddsbrev för kyrkan (1308), som tillförsäkrade den samma rättigheter som på biskoparna Henriks och Bengts tid – en antydning om vad som ägt rum under det mellanliggande skedet. Av kyrkan bör detta brev ha nyttjats för att söka åter uppbära halva kyrkotionden för domkyrkans räkning. Det rikspolitiska läget komplicerades emellertid inom kort till nackdel för en aktiv politik från biskopens och domkyrkans sida. Riksdeleningen (1310–18) innebar en klyvning av stiftet. Östergötland föll under Birger, som slog sig ned på Stegeborg. Karl, hertigarnas svurne man, tycks under dessa år ha uppehållit sig i stiftets småländska del, särskilt ofta på biskopsgodset Hässleby i Vedbo, varifrån förbindelse kunde hållas med Linköping genom Stångådal.

Birgers fall (1318) var en triumf för Karl. Han framstår som en ledande man först inom hertigpartiet, sedan inom förmyndarregeringen för Magnus Eriksson (1319–31/32). Han åtog sig 1321 att för sin kyrkas medel lösa in Viborgs slott och län för riket! Ända till sin död (1338) förefaller han ha intagit en även världsligt dominerande ställning i Östergötland. Det är då påfallande vilka svårigheter han hade att engagera stiftet för ett återupptagande av katedralbygget. Vid en omfattande uppgörelse med det förflutna 1321 lyckades han på detta område blott uppnå en kunglig bekräftelse med sex års giltighet av Vilhelm av Sabinas brev (1247) på en tiondedel av sockenkyrkornas tionde, och detta tydligen först efter en försäkran att de sex åren skulle förslå för byggnadens fullbordan.

Fortsättningen blev för Karl pinsam. Vid den stiftsynod 1328 inför påvliga sändebud, som innebar en kraftmätning mellan den överdådige biskopen och det hårt pressade prästerskapet (jämte socknarna), tvangs

Fig 399. Biskop Karls († 1338) sigill är av samma ålderdomliga typ som biskop Henriks (fig 397). Omskrift: Sigillum Karoli dei gracia episcopi lincopensis. Senare (1322–) nyttjade han ett liknande sigill, där dock under hans fötter var återgivet hans släktvapen, en båt.

Bishop Karl's (d. 1338) seal is of the same ancient character as Bishop Henrik's (Fig 397). Legend: Sigillum Karoli dei gracia episcopi lincopensis. Later (1322–) he used a similar seal, in which, however, was depicted under his feet, his family coat of arms, a boat.

han att tillsätta en nämnd av stiftets ledande världsliga och andliga män, som skulle avgöra när katedralen stod färdig och den särskilda byggnadsskatten kunde upphöra. Till sist drog dock Karl det längsta strået. Kort före sin död uppnådde han (1337) en ny kunglig bekräftelse av legatens brev, denna gång utan tidsbegränsning. *Decime decimarum* var därmed införd såsom en permanent inkomsttitel för domkyrkan på sockenkyrkornas bekostnad. Åtskilliga vittnesbörd pekar på fortsatta svårigheter med uppbörden. Någon garanti för en kontinuerlig byggverksamhet kom den förvisso inte att innebära.

1320- och 1330-talen utgör således ett skede av aktivt arbete på katedralens fullföljande. Som vi skall se försämrades därefter de yttre konjunkturerna, och det enda vittnesbördet för lång tid på någon aktivitet är ett par påvebullor från seklets mitt som med avlatslöften vill locka till offergåvor och bidrag till byggkostnaderna. Byggandet åtföljs också under detta skede av tillkomsten av en lång rad kapell- och altarstiftelser. Under biskop Henriks tid hade alla sådana fått utgöra grund för kanonikat: det gällde att snabbt åstadkomma ett manstarkt kapitel. Nu tillkommer blott få kanonikat: Resurrectionis (Uppståndelse-, Ålem) på grundval av hertigarnas testamentariska disposition, Annunciatinis (Marie bebådelse-, Utala) inrättat av domprosten Vimund samt ett med ökänd dedikation stiftat av drottnen Knut Jonsson. Det är betecknande att av dessa tre det andra ursprungligen var avsett för domprostens 'ständige vikarie' och att det tredje snart förenades med det gamla Vårfrukanonikatet, som samma släkt (Svantepolk Knutssons ättlingar) utövade patronat över. De flesta nya stiftelser utnyttjades nämligen – vid sidan av det primära syftet: mässläsandet för vissa helgon och för donators och hans anhörigas själar – för att konsolidera kapitlet och kortjänsten. Biskop och kapitel förefaller ha strävat efter att endels förstärka de existerande kanonikaten, endels åstadkomma prebendor för präster med uppgifter inom domkyrkan men stående utanför kapitlet, såsom sysslomannen och sarkristanen. Ofta tycks man dock ha stött på hinder från donatorer som förbehöll sig presentationsrätt och tillät innehavaren att företrädas av 'vikarie'. Domkyrkans välgörare återfinns i många samhällsskikt: de dödsmärkta hertigarna; stormannaätter som Aspenäsätten (Knut Jonsson) och Sparre av Tofta; biskop Karl själv – som inrättade kapell, ägnade de inhemska helgonen Sigfrid och Erik, hans hemkyrka Växjö's patron och hans döde herres namne; domprostarna Vimund, Björn och Harald, angelägna att sörja för en 'ständig vikarie'; borgare och fogde i staden Linköping, ett mått på ökad rikedom och självkänsla. Går vi vidare till att granska smärre testamentsgåvor till *fabrica* med förbehåll av gravplats och själamässor återfinner vi ytterligare stads- och lantbor från Linköping med omnejd. Såsom nedan skall utvecklas dominerade domkyrkan som jordägare och arbetsgivare staden, lantsocknen och en vid krets däromkring.

Ytterligare en liten stiftelse från Karl Båts biskopstid bör omnämnas, just för att dess föremål låg så fjärran från Linköping. Med fullmakt av sin biskop ingick 1317 i Paris fyra ledamöter av kapitlet en fastighetsaffär. De inköpte ett litet hus i Quartier latin på vänstra Seine-

stranden, att användas av ett kollegium Linköpingsstudenter (i Uppsalas och Skaras efterföljd). De fyra vistades i Paris för studier. Johannes Tyrgilsson, som redan var ärkedjäkne, tillhörde den borgarsläkt från Skänninge som skulle ge Linköping två biskopar: hans bror Peter och hans systerson Nils Hermansson. Filip Rangvaldsson (Puke) är den aristokratiske klerken: han drev studierna ända till doktorsgrad i kanonisk rätt, innehade senare det regala dekanatet och fungerade som kansler i förmyndarregeringen för Magnus Eriksson. De två får stå som företrädare för de oräkneliga klerker som intill seklets mitt insöp bildning vid universitetet. Genom sitt hus hade de hemortsrätt också i Paris.

Domkyrkan i folkungatidens samhälle

Om Linköpingskyrkans första sekel präglas av sockenkyrkornas uppbyggande och biskopsstolens växande styrka, då domineras det andra århundradet – det som inleddes med den äldre biskop Bengt och avslutades med den yngre biskop Karl – av domkyrkan och domkapitlet. Den process som hade igångsatts av Bengt (1232) hade hundra år senare nått ett gott stycke: det stora katedralbygget var långt hunnet med ett långhus av väldiga dimensioner; biskopen biträddes av ett kapitel om tre prelater och ca tolv kaniker; domkyrkan betjänades av detta kapitel samt ett talrikt lägre prästerskap och utgjorde medelpunkten för kult, lärdom och utbildning. Det var ett verk, värt eftervärldens beundran, av seg målmedvetenhet, hänförelse och öppenhet för det västerländska kulturarvet.

Men det kan också ses som ett led i en samhällets koncentrations- och moderniseringsprocess. Kung och stormän, som under det förra århundradet byggt kyrkor på sina ägor: handelsplatser och gårdar, överlät nu i viss utsträckning dessa ägor (med kyrkor) på domkyrkans prelater och kanonikat. Fyra stadskyrkor (Linköping, Skänninge, Västervik, Kalmar) och nio landskyrkor (av vilka sex inom två mil från Linköping) låg vid 1200-talets slut under domkyrkan. Donation behövde inte innebära ett uppgivande av kontroll: kapitlet kunde genom föreskrift om själamässor och förvaltning och förbehåll om presentationsrätt göras till en evig tillgång för kungamakten eller donatorsfamiljen, undandragen risk för förskingring. – Häri låg frön till kommande tvister med arvingar. – Om icke överväganden av detta slag beaktas blir det svårt att motivera en sådan förmögenhetsöverflyttning, vilken i regel gällde den gamla bygden, icke den senaste tidens nyodlingar.

Biskopen å sin sida såg domkyrkans förkovran som ett led i en nödvändig centraliseringsprocess. Hans

insatser bestod i någon mån i uppoffring av bötesandelar och tionde, men främst i att prostämbetena i Linköping, Skänninge och Tjust drogs in i kapitlet och att kyrkornas tionde så långt som möjligt överfördes på domkyrkan. Att denna beskattning av sockenkyrkorna under en tid icke stötte på hinder utan främjades av kung och stormän, kan endast förklaras med hänvisning till dessas dåvarande satsning på domkyrkan såsom framtiden.

Det kunde tyckas att man snart stod vid målet: redan 1321 hade ju biskop Karl, visserligen i trängt läge, hävdatt att byggets avslutande var en fråga om några år. Men målet vek undan: det följande århundradet vittnar mest om stagnation och en kamp att hålla de uppnådda positionerna; först in på 1400-talet skulle infalla en kort epok av korbygge och kapellstiftande.

Bakgrunden till denna klimatförändring kan sökas på flera områden. Den långvariga och djupa kris inom det agrara samhället, som utlöstes av den stora pesten vid 1340-talets slut, måste redan direkt ha utgjort en svår påfrestning för en kyrka som genom tionden var direkt beroende av den odlade jordens omfång och av skördeutfallet och som behövde arbetskraft på de egna landbogosden: brukningsenheter fick slås samman, lägre prestationer accepterades, odlad jord läggas som betesmark.

Men på längre sikt var lika betydelsefullt att hela samhällets materiella bas för lång tid krympte. Överföring av resurserna på kyrkan i den takt som rått senaste århundradet var i fortsättningen en omöjlighet – sedan må skräcken för död och eviga straff ha varit aldrig så stor. Tvärtom måste betänkligheterna ha stärkts över hur mycket som nu låg i skydd av kyrkans privilegier. För några tedde det sig lockande att försöka återtaga vad fäderna givit eller hindra nya gåvor. Andra beredde sig lån från kyrkan med säkerhet i jord eller lösöre och ofta med ringa utsikt till återbetalning.

Kyrkans egna möjligheter att bestå krisen bestod i ytterligare koncentration: sammanförande av kyrkor till pastorat; överförande av resurser till biskopsbord, domkapitel och domkyrka.

1338–91

Vi har här rört oss med faktorer, svåra att bestämma i tid och rum, till omfattning och varaktighet. Det är lättare att följa det orostillstånd för det politiska samhället som inleddes under senare 1350-talet och varar nära nog seklet ut. I hög grad kom det att beröra Linköpings biskopsstol. Men också domkyrkan som institution och byggnad genom att kyrkans säkerhet till egendom och rättigheter gång på gång kom i fara.

Den biskop som efter dryga fem års sedisvakans efter Karls död (1338) tillträdde, Peter Tyrgilsson, var en tidstypisk företeelse: kung Magnus' tidigare kansler, snart förflyttad av denne till ärkebiskopsstolen i Uppsala. Hans knappa årtionde framstår som en tid då kyrkan hårt pressas. Kungen kräver lån och borgensförbindelser, hotar med försämrade privilegier, utnyttjar andliga befattningar för sina tjänare. Enskilda personer gör svårigheter att återbetala lån från kyrkan – som från denna tid tvåhundra år framåt framstår som den stora låneresursen – och tar tillbaka donerade gods som de hävdar arvsrätt till. Efterträdaren kom likaså ur kansliet: Nils Markusson, som redan i samtiden åtnjöt berättigat rykte som politisk intrigör och äventyrare. Innan han definitivt lämnade stiftet för landsflykten (1372) hade han hunnit vara betrodd rådgivare såväl hos Magnus Eriksson som hos de två som, den ene efter den andre, störtat denne: Erik Magnusson och Albrekt.

Biskop Nils engagemang i de inbördes fejderna drog olycka över hans kyrka med beslag och plundringar. Men samtidigt visste han att utnyttja sitt inflytande till dess förmån. Han inskred mot gäldenärer och förmenta arvingar. Han tog beslutsamt itu med det gamla problemet om kanikernas bristande 'residerande' i Linköping och gav det en lösning, på stiftets bekostnad. Prostarna, vilkas ställning successivt hade försvagats, miste rätten att å biskopens vägnar lösa dråpare från bannet mot en 3-marksbot; avlösningen skulle nu ske i domkyrkan inför kanikerna (1362). Kung Albrekt och hans råd förmåddes förordna att av hela stiftet hälften av den hos bönderna innestående fattigdelen av tionden skulle tillfalla de kaniker som uppehöll körtjänsten i domkyrkan; som motivering anfördes prebendornas otillräcklighet (1364). Av fattigtionden tillföll som regel av gammalt en tredjedel hospitalen i stiftet. Vad som nu tillförsäkrades kapitlet ($\frac{1}{3} \times \frac{2}{9} = \frac{2}{27}$) var en inkomst drygt tre gånger större än den *decime decimarum* som tillföll katedralen ur tiondens kyrkodel. Åtgärderna kan uppfattas som uttryck för en förskjutning av ansträngningarna i ett krisläge: från domkyrkan som byggnad till domkyrkan som institution. Hur effektiv uppbörden av 'kaniktionden' till en början blev är ovisst: det skriftliga materialet för de närmaste årtiondena ger vittnesbörd om oviljan ute i stiftet mot vad som i realiteten var ytterligare en kyrkoskatt.

Mitt i orostiden lade sålunda Nils Markusson en materiell grund som skulle bestå halvtannat århundrade. Men det var en annan som gav Linköping en andlig tradition som likaså varade intill reformationen: Nico-

laus Hermanni. Hans gestalt är så nära förbunden med domkyrkan att det är ofrånkomligt att stanna inför honom.

Den unge Nils Hermansson kan ses som en företeelse i tiden: borgarson från Skänninge av en släkt ur vilken åtskilliga prelater framgick; skickad till långvariga juridiska studier i Paris och Orléans; efter hemkomsten snabbt befordrad genom morbrodern Peter Tyrgilsson inom både Linköpings- och Uppsalakyrkorna. Såsom ärkedjäkne (1359–74) blev han alltmer den fasta punkten inom Linköpingskyrkan, som biskopsstolens innehavare inte förmådde vara. Faktiskt var han ende prelaten inom kapitlet: preposituren innehades av en högboren uppländsk klerk, som föredrog sin plats i Uppsala domkyrkas kor; dekanatets inkomster uppbar av växlande kungatjänare. Att den store drotsen Bo Jonsson – som hade sitt främsta säte på Bjärkaholm söder om Linköping – i enlighet med släkttraditionen var generös mot kyrkan och jämte sin mor, drotsen Knut Jonssons dotterdotter, förstärkte dennes stiftelse (lös gjord från Vårfrukanonikatet) och omvandlade den till en fjärde prelatur, *cantoria*, fick till en början ej stor betydelse. Presentationsrätten förbehölls, och utnyttjades till förmån för unga skyddslingar.

Nicolaus Hermanni-traditionen flödar rikt i form av den helgonbiografi (*vita*), den mirakelsamling och de processakter som tillkom under det tidigare 1400-talets arbete på att uppnå hans kanonisation. Den bild som framträder visar endels den lärde och outtröttlige försvararen av *libertas ecclesie*, kyrkans frihet, endels en asket och mystiker som utan tvekan utsätter sig för faror och strapatser och ser martyrens död som en vinning. Häftiga ordväxlingar med kungar och 'landets herrar' omtalas; märkliga ting inträffar kring honom. Men det finns också ett urkundmaterial samt ett svårtolkat brevmaterial ur formulärsamlingar som tillhört Vadstena kloster. Det kan inte hävdas att de jävar den hagiografiska bilden.

Det finns således realiteter bakom sägner. Valet av ärkedjäknen Nils till biskop, en vecka efter det att den inträngde Gotskalk Falkdal dräpts på en småländsk kyrkbacke (1374), var en handling av öppet trots mot den mecklenburgska regimen. Och installationen i domkyrkan 21/10 1376 – efter en äventyrlig vinterfärd till Rom och årslång väntan på Gotland – var en triumf för Linköpingskyrkan. Kung och stormän hade måst acceptera ett fritt val – det första och enda under seklet – och ge kyrkan löften om upprättelse för den gångna tidens lidna skador. Hans tid som biskop (1375–91) var dock fylld av inre och yttre oro. De svenska och tyska herrar, som såsom innehavare av

Fig 400. Biskop Nicolaus Hermannis († 1391) sigill företräder en yngre typ gentemot de ovan avbildade. Maria tronar med Jesusbarnet stående på sitt knä, omgiven av två änglar i var sin sidobyggnad. Nedanföör knäböjer biskopen i ämbetsdräkt. På hans högra sida återfinner vi (dom)kyrkans vapen, från domkapitlets ovan avbildade kontrasigill (fig 396). Något personligt vapen hade han, såsom av borgerlig härkomst, ej. Som pendang ses en fembladig ros, här sannolikt en Mariasymbol. Omskrift: Sigillum Nicholai dei gracia episcopus lincopensis.

Bishop Nicolaus Hermannis's (d. 1391) seal represents a younger type than those depicted above. Mary is enthroned with the Child Jesus standing on her lap, surrounded by two angels each in his aubry. Below, the bishop kneels in his official dress. On his right side is to be found the seal of the Cathedral from the counter seal depicted above (Fig 396). Being of burgher stock, he had no personal coat of arms. As a counterpart we see a five-petalled rose, here probably a symbol of Mary. Legend: Sigillum Nicholai dei gracia episcopus lincopensis.

panter förvaltade olika delar av Östergötland och Småland, uppträdde som 'tyranner' (enligt den hagiografiska terminologin) mot kyrkan. Den trots allt välvillige Bo Jonssons död (1386) gav anledning till öppen schism mellan exekutorerna av hans väldiga kvarlåtenskap (bland dem biskop Nils) och kung Albrekt. Drottning Margareta kallades in, Albrekt besegrades och tillfångatogs, men kriget fortsattes många år efter Östersjöns kuster av vitalianerna.

Under dessa omständigheter kan det knappt ha varit möjligt att vidareföra vare sig organisation eller byggnad vid domkyrkan. Det för Linköpingskyrkan viktiga som sker, sker utanför kyrkan men inom stiftet: tillkomsten av Vadstena kloster. Den idealitet och generositet och den vilja att satsa på och investera i ett andligt maktcentrum, som hittills kommit domkyrkan tillgodo, vänder sig nu mot Birgittas stiftelse; ända intill reformationen utgör den en svår konkurrent om kungahusens, aristokratins och östgötafrälsets gunst.

Birgitta hade utsett Linköpings biskop till *visitor* för stiftelsen i Vadstena. – Traditionen gjorde gällande att hon förutsett att den förste visitatorn inte skulle vara den förhatlige Nils Markusson utan hennes söners forne informator på Ulvåsa. – Vid invigningen 1384 överlämnade biskop Nils ett ännu bevarat exemplar av den nyligen fastställda liturgiska ordningen vid domkyrkan: *Ordinarius Lincopensis*. Överhuvud är det främst genom att Vadstena och dess utomsvenska döttrar fick övertaga Linköpingstraditionen som vi disponerar det rika skriftliga arvet från domkyrkan under Nicolaus Hermannis och hans närmaste efterföljares tid.

Men Vadstena var inte enbart den tagande parten. Biskopen–visitatorn var ej ensam vid sina täta besök: han följdes av kaniker och klerker. Den birgittinska fromheten – som Nicolaus Hermanni personligen stod nära – influerade starkt vid domkyrkan – ofrånkomligt med tanke på det arbete som från Linköping lades ned på Birgittas helgonförklaring (1391). Ett påtagligt uttryck fick detta i att flera kaniker och prebendater lämnade det sekulära livet och inträdde i klostret som prästmunkar. Sådana var Jöns Håkansson, slutligen ärkebiskop, de blivande generalkonfessorerna vid klostret Ulf Birgersson, Gervin Petersson och Magnus Unnesson samt Johannes Hildebrandi, som vid sitt inträde (1414) medförde otaliga texter rörande biskopsstolen och domkyrkan under det senaste halvselet. Kvinnornas inflytande skyttar: en systerdotter till Nicolaus Hermanni, Ingeborg, gick som änka in i klostret. Hennes dotter Gerdeka Hartlevsdotter var lång tid abbedissa, sonen Peter uppges ha hindrats av

sin tidiga död att lämna sitt kanonikat vid domkyrkan för att inträda i klostret. Det är ingen överdrift att hävda att Vadstenas tillblivelse för domkyrkan – trots det eventuella avbräcket – inledde en ny epok. Birgittinerna kom sannolikt att betyda mer än 1100-talets cistercienser och 1200-talets dominikaner och franciskaner genom att i detta fall en organisk förbindelse förelåg i visitationen.

1391–1436

Från sekelskiftet rådde fred inom riket och stiftet ett par årtionden framåt, den första lugna perioden sedan ett halvsekel. Biskop var nu Knut Bosson (Natt och Dag), en helt annan prelattyp än företrädaren: tillhörig den högsta aristokratin med rötter i stiftet; beskyddad av kusinen Bo Jonsson, som insatte ynglingen i kantorsvärdigheten och skickade honom att studera juridik i Prag; begåvad av drottning Margareta med dekanatet sedan han ingått i den stormannagrupp som inkallade henne i riket. Knuts extremt långa episkopat (1391–1436) innebar för hans del en mängd växlande turer inom den andliga och världsliga politiken som här inte behöver följas.

Intresset koncentreras i stället till domkapitlet och domkyrkan. Där levde ännu en generation framåt Nicolaus Hermanni i form av en stark tradition. Den innebar ett hävdande av *libertas ecclesie* mot övergrepp från det världsliga samhället – och som övergrepp betraktades alla försök, genom våld eller förhandling, att få kyrkan att dela bördorna av förvaltning och krigsberedskap. Ett lätthanterligt vapen skapade man sig just vid tiden för biskopsskiftet genom att i Uppsalas efterföljd lägga upp ett kyrkans *registrum*. De rättshandlingar som samlats i domkyrkan sedan Gisle's tid (1130-talet) infördes i avskrift i en pergamentscodex: kunga-, påve- och biskopsprivilegier, breven på biskopsbordets, domkyrkans, prelaturernas, kanonikatens och prebendornas gods och rättigheter. Registret tillerkändes en sådan auktoritet att originaldokumenten ej mer behövde framtagas. För samtiden var detta en stor lättnad; för eftervärlden har det bevarade registret (A9 RA) varit en huvudkälla till kunskap om Linköpingskyrkan, genom kunga- och påvebrevens också om den svenska medeltidshistorien över huvud.

Nicolaus-traditionen innebar också en fromhet som inte stod främmande för mystiken och som räknade med gudomliga ingrepp i vardagslivet. Ett samlande uttryck var arbetet på den vördade biskopens kanonisation; kaniken Lars Gädda var här särskilt verksam. Alltifrån sekelskiftet upptecknades vittnesmål av dem som vallfärdade till graven i domkyrkan för att fullgöra

löften som lett till helbrägdagörelse eller räddning. En biografi, *vita*, författades och sändes för bedömning till Rom. Man uppnådde också att en process inleddes (liksom för Brynjulf Algotsson och för Ingrid av Skänninge). De förhör utifrån uppställda punkter som hölls i Linköping och Vadstena sommaren 1417 ledde visserligen aldrig till någon kanonisation, men ger inblick både i vardagslivet kring kyrkan och i den föreställningsvärld som hade Nicolaus Hermann till medelpunkt.

Om vi i fredstillståndet har en materiell grundförutsättning, har vi här en ideell förutsättning för återuppbyggnaden av det stora arbetet på domkyrkans fullbordan.

Det är uppenbart att det var inom domkapitlet viljan till katedralens förkovran och utbyggande fanns. Å dess vägnar reste herr Nils Sunesson i Herseme (Häradshammar), gammal följeslagare till Nicolaus Hermann, till Rom 1400 och 1403. Han utverkade bekräftelser på tidigare biskopars privilegier för kapitlet samt förmånligare avlat för besökare av domkyrkan vid dess festdagar. En supplik, bevarad genom Johannes Hildebrandi som såsom notarie fattat pennan, klagar över att sedan fyrtio år kapitlets privilegier kränkts, dess ledamöters gods plundrats och beskattats och att domkyrkans inkomster knappt förslår till vin, vax, oblat och rökelse, alls ej till byggnadens underhåll. Den aktuella situationen belyses skarpt av den bulla som ger domkapitlet rätt att använda bannet mot kyrkans fiender – även utan biskopens medverkan och vilja och även mot hans vänner och tjänare. Tydligt var vid sekelskiftet klyftan djup mellan biskopen, knuten med många band till sin aristokratiska krets och till drottningen, och kapitlet, dominerat av äldre män ur Nicolaus Hermanns forna krets.

Tack vare den ovan nämnde Johannes Hildebrandi har vi tillgång till en situationsbild av kapitlet, samlat fredagen 6/8 1406 i sakristians kapitelsal. Närvarande är »herrar prosten, ärkedjåknen och kantorn samt de kaniker som dagligen i egen person tjänstgör i kyrkan», dvs domprosten Lars Oddsson, ärkedjåknen Jöns Nilsson och kantorn Martin Olofsson samt de sex kanikerna Johan Bonde, Rangvald Anundsson, Jöns svarteprest, Olof Pålsson, Johannes Hildebrandi och Lars Gädde. Dagens ärende gäller fördelningen dem emellan av den inkomst som var avsedd just för de 'residerande', nämligen 'kaniktionen'. I den mån vi känner dessa mäns härstamning är den ur stiftets lågfrälse och borgerskap. Minst sex av dem hade studerat i Prag, det universitet där svenskarna under 1300-talets senare del och 1400-talets början bedrev högre studier.

Mest betydande i detta kollegium var sannolikt prosten och äldste kaniken. Deras gemensamma öden begynner med deras samtidiga inskrivning för juridiska studier i Prag (1372). Lars Oddsson hade varit Nicolaus Hermanns kansler under de första svåra åren efter biskopsvalet. Senare hade han såsom *succentor* (underkantor) varit ansvarig för kortjänsten: i *Liber Laurentii Odonis* har han infört officier för 40 festdagar vid domkyrkan, bl a för de svenska helgonen Henrik, Sigfrid, Erik, Eskil, Botvid, Elin och Birgitta; – det är på denna väg vi känner Nicolaus Hermanns Birgittadikt *Rosa rorans bonitatem*. Johan Bonde kallas vid sin död i Vadstenadiariet, som för denna tid bär många vittnesbörd om banden till domkyrkan, 'Linköpingskyrkans stöttepelare' (*præcipua columna*).

Aktionerna i Rom 1400 och 1403 var till sin art defensiva. Men några år senare hade tydligen, under för oss okända omständigheter, motsättningen biskopkapitel lösts upp och förutsättningar skapats för en offensiv av ett slag som ej förekommit sedan 1320-talet, Karl Båts tid. Ett nytt, stort anlagt korparti började byggas. I urkunderna framträder det blott indirekt, via breven till förmån för de stiftelser som där skulle ha kapell (altaren). Det förefaller som om en våg av hänförelse gått över Östergötland: man ville inom frälset och borgerskapet aktivt medverka i det som skedde i katedralen. Det är inte, som i en tidigare epok, fråga om att åstadkomma stiftelser med garanterade fördelar för donator och efterkommande. De kapell som nu inrättas är av allt att döma avsedda att i första hand utan mannamån utverka helgonens förböner för 'alla kristna själar' – detta gäller inte bara den stiftelse som kallades så. Donatorerna återfinns huvudsakligen inom det östgötska frälset och i staden Linköping. Mariakulten tycks ha stått i centrum. Kaniken Jöns svarteprest tog initiativet till ett kapell ägnat den heliga Jungfrun i en ny egenskap: *visitacio Marie* (Marias besök hos Elisabet, 1408). Hans förbindelser med biskop Knut, Bo Jonssons arvingar och östgötafrälset ledde till en ström av donationer. Andra Mariaaltaren var helgade *annunciatio* (bebådelsen), *compassio* (de sju smärtorna; sent införd) och *assumpcio* (uppbyggnaden till himmelen). Också den närliggande 'helga lekamen', *corpus Christi*, fick ett kapell genom donation av kaniken Johannes Hildebrandi och hans mor, en borgaränka från Söderköping.

Den största nya stiftelsen stod, åtminstone formellt, biskop Knut själv för. Redan vid sekelskiftet hade han inrättat en Birgittaprebenda vid domkyrkan, vilken tycks ha vållat åtskillig ovilja genom sin ohöljda karaktär av familjestiftelse. Något helt annat var *capella*

omnium (fidelium) animarum, 'alla kristna själers kapell' (1410). Det var en stiftelse för dagliga mässor i det nya koret. Detta 'själakor' behövde stora och regelbundna inkomster. Biskop och kapitel gick drastiskt till väga. Man förkunnade att den återstående, odisponerade tredjedelen av tiondens fattigmännad (1/3×2/9=2/27) – den som inte gick till hospitalen eller till domkapitlet – över hela stiftet skulle uppbäras för det nya kapellets räkning; det vore fullt rimligt eftersom de där hållna mässorna kom alla lekmän tillgodo. Till skillnad mot motsvarande tidigare situationer förhandlade man inte med det världsliga samhället, vilket av ålder betraktat tionden som sin angelägenhet. Det var en väldig inkomstökning för domkyrkan: det dröjde inte länge förrän 'själakorens' särskilda förvaltning upphört och dess tillgångar uppgått i den allmänna domkyrkoekonomin (*fabrica*).

En ny beskickning avgick till Rom för att konsolidera landvinningarna. Notarien Peter Holmstensson återkom omsider (1411) med dels påvens stadfästelse av 'själationden', dels tre stora indulgensbrev av kardinaler och biskopar: avlater utlovades åt domkyrkans besökare och välgörare, men särskilt framhävdes två nya stiftelser, själakapellet och helgalekamenskapellet. Givetvis byggde dessa brev på ingivna uppgifter: ett av dem ger en märkligt utförlig och konkret framställning av katedralens interiör och kult.

Själationden och den gamla domkyrkotionden (*decime decimarum*) utgjorde sammanlagda nästan samma resurs som halva kyrkotionden utgjort under byggnadsperioden mot slutet av 1200-talet. I vilken utsträckning själationden kommit byggenskapen direkt till godo är dock ovisst. Katedralen drabbades av ett slag då blixten slog ned natten 4–5/7 1416 och taket brann. Därefter sinar uppgifterna om gåvor och byggverksamhet. Det skriftliga materialet inger sålunda en kanske alltför dramatisk föreställning om uppflammande entusiasm och återgång till en karg vardag kring en fortfarande ofullbordad katedral.

1436–1527

Det är knappast möjligt att utifrån historiska grunder förklara varför större delen av 1400-talet framstår som en så händelselös tid ur domkyrkans, och även ur domkapitlets, synpunkt. Kanske fortsatte byggandet en tid, tills det åter avbröts av en olycka: när biskop Knut och kapitlet hösten 1434 för kyrkomötet i Basel skulle motivera varför man inte längre ämnade kosta på sig ett ombud där, skylldes man i första hand på att katedralen 'nyligen' härjats av åskbrand; det var knappt att den stod upprätt, och medel saknades för

återställande. Det är fullt möjligt att, trots tidsavståndet, 1416 års brand åsyftas; situationen var ansträngd och argument fick gripas där de fanns. De närmast följande åren var oroliga. Men 1440-talet var en fredlig tid, utan att vi fördenskull märker att domkyrkan förkovras. Biskop var nu Nicolaus Köning (1441–58), av borgarsläkt från Kalmar, en man i gott förhållande till sina kungar Kristofer och Karl Knutsson och, efter vad det vill synas, en nitisk stiftschef. Från hans tid härrör de många inventarierna över prebendor vid domkyrkan, som finns införda i kyrkans *registrum* (A9 RA). Under efterträdaren Kettil Karlsson (Vasa) blir Linköpingskyrkan en maktfaktor i kampen om riket. Hans personliga framgångar fick till följd en biskopsbordets expansion, men hans plötsliga död (1465) lämnade kyrkan i ett utsatt läge under en långvarig rikspolitisk kris. Denna kulminerade i den väpnade uppgörelsen på Brunkeberg i oktober 1471. Först därefter kunde den nye biskopen på allvar börja reparera sin kyrkas skador.

Situationen väcker erinran om förhållandena ett sekel tidigare. För samtiden var troligen denna parallell dess mer slående. Nicolaus Hermanni var nu Linköpingskyrkans stora gestalt: han inbegrep i sig den oavlätliga kampen för 'kyrkans frihet', han var den länk som förenade domkyrkan med klostret i Vadstena; hans grav gav katedralen karaktär av vallfartskyrka. Visserligen hade han inte varit i livet under den senaste stora byggnadsperioden, men inspirationen hade utgått från honom.

För Henrik Tidemansson (1465–1500) bör Nicolaus Hermanni ha stått som den store föregångaren: redan hans egen borgerliga släktkrets – bergsmän i Vånga, borgare i Söderköping – innebar en erinran; Nicolaus hade diktat officier över Ansgar och Birgitta, själv rimmade han lärodikter för det borgerliga samhället. På ett trivialare plan – utan elementen av heroism och mysticism – utgör också hans biskopsgärning i viss mån en motsvarighet till Nicolaus'. Genom sin långvarighet och genom att den innefattade en fredsperiod av ett kvartsekels längd kunde den innebära resultat, vilkas motsvarighet Nicolaus aldrig fick uppleva.

Vi återfinner niten om kyrkans gudstjänstordning: Henrik utnyttjade tryckpressen för att i Nürnberg framställa – under överinseende av hans unge kansler Hans Brask – ett *Breviarium Lincopense* (1493) att nyttjas över hela stiftet. Även Vadstenaklostret tillhölls att följa domkyrkans gudstjänststritual. Överhuvud intog det birgittinska komplexet ett stort rum i Linköpingskyrkans verksamhet. Ett energiskt arbete bedrevs nu för att även Katarina Ulfsdotter, Birgittas

dotter, skulle erkännas som helgon. Det kröntes av skrinläggningen av de heliga benen (1489), förrättad i Vadstena av ärkebiskopen med Linköpingsbiskopens biträde.

Betraktat från domkyrkan framstod klostret i Vadstena således fortfarande som en beskyddad dotter. Ur birgittinernas synvinkel gick detta något för långt: biskopen–visitatorns trägna besök kunde kännas besvärande och betungande. De personliga banden mellan domkyrka och kloster kan för denna tid illustreras med Peder Gjordsson, son till en borgmästare i Vadstena och bror till en nunna i klostret, känd som skrivarska. Efter studier i Rostock och Köln blev han kanik men inträdde på äldre dagar som broder.

Henrik Tidemanssons namn har i hög grad kommit att knytas till katedralbyggnaden. Han såg själv till detta genom erinringar i både urkundens och monumentets form. Ett magnifikt pergamentsbrev av 1/12 1487, utfärdat av alla de arton kapitelledamöterna gemensamt – trots att de väl aldrig alla möttes – förkunnar inrättandet av ett *anniversarium* 27/6 till tack för att biskopen gång på gång med egna medel stött byggnadsarbetet, först med guld, silver och bly, sedan med reda pengar. Något år senare brann katedralen åter. Vittnesbörden härom utgöres av intyg om domkyrkans jordinnehav, upprättade vid östgötska häradssting på sysslomannens begäran »efter att branden var överstånden i Linköping». Intygen skulle ersätta åtkomsthandlingar som förstörts, något som tyder på att sakristian skadats. 1498 var emellertid det nya korets tak äntligen välvtt, nittio år efter det att bygget igångsatts. Stensköldar däruppe hugfäster ännu idag de ledande människors insatser: biskop Henrik själv, ärkedjåknen Hans Ganzow och kantorn Peder Gotsskalksson (Henriks systerson).

Även denna gång gick byggande och inrättande av nya gudstjänststiftelser hand i hand. Det gällde nu främst Vårfrukoren (Nykoren), inrättad och donerad av Henrik Tidemansson, under något årtionde rikt gynnad av det östgötska frälset och borgerskapet (varibland hans egna fränder). Till typ erinrade Vårfrukoren om biskop Knuts själakor: en stiftelse för dagligt firande av morgonmessa genom domkyrkans tjänstgörande präster.

Den krönika över Linköpings biskopar som Hans Brask lät författa och trycka (1523) höjer sig ett steg ur sitt tröga rimmande, när den kommer fram till hur på biskop Henriks bud »mästermän» anländer från Köln till »storan kost» för att resa »fönster, valvbågar i snö och frost». En försiktig plädering göres för att denne var en helig man, som efter sin död utför välgärningar.

Fig 401. Biskop Henrik Tidemanssons († 1500) sigill. Typen har nu åter förändrats, till ett runt sigill. Men vi återfinner från Nicolaus Hermannis sigill (fig 400) att den likaledes ofrälse Henrik, av bergsmans- och borgarsläkt, som vapen nyttjar (dom)kyrkans: biskopsstaven över de korsade nycklarna, här krönt av biskopsmitran. Omskrift: S(igillum) Henrici episcopus ecclesie lincopensis.

Bishop Henrik Tidemansson's (d. 1500) seal. The type is altered again, to a round seal. But we find again, just as in Nicolaus Hermann's seal (Fig 400), that Henrik, as a commoner coming from a mine-working and burgher family, uses the seal of the Cathedral: the crozier over the keys laid crosswise, here crowned with the bishop's mitre. Legend: S(igillum) Henrici episcopus ecclesie lincopensis.

Parallellen med Nicolaus Hermann är här påtaglig. – Denne var åter aktuell. Hans ben kunde äntligen skrinläggas i domkyrkan (1515); ett officium (*historia*) över honom var ett annat alster av tryckeriet i Söderköping (1523). – Uppenbarligen menade man i kretsar kring Hans Brask att den beträngda kyrkan skulle vinna på att ännu en helig biskop hade sin grav i domkyrkan.

Ännu felades dock en del förrän bygget kunde betraktas som avslutat. Den stora utgiftsposten var nu koppartäckandet av taket. Vi kan räkna med att under hela det närmaste årtiondet efter Henrik Tidemanssons död, Hemming Gadhs tid, ingenting utfördes. Men Hans Brask (1513–27) tog energiskt upp arvet på detta område som på andra. Redan som domprost hade han i det nya koret av egna medel inrättat ett kapell, ägnat

de heliga Hieronymus och Barbara; det begåvades i fortsättningen, mer eller mindre villigt, av hans klienter och gäldenärer inom östgötafrälset. Som biskop inriktade han sig på takläggningen. Notiser ur domkapitlets registratur meddelar hur han ingrep med personliga gåvor i likhet med sin företrädare. Vi vet i övrigt mycket litet om finansieringen under det sista långa byggnadsskedet. Det kan antagas att katedralbygget denna gång huvudsakligen måste bekostas genom ett hårdare utnyttjande av alla de rättigheter och anspråk *ecclesia lincopensis* hävdade inom stiftet. Ur tionden stod intet mer att få.

Fullbordandet av det nya koret var en prestation värd beundran också ur de synpunkter som här anläggs. Efterklokt kan sägas att den gjordes i sista stund. Men även samtiden bör ha känt att man arbetade i ett hårdare klimat än det som rått vid 1400-talets början. Kyrkan hade sedan dess blivit en mer kontroversiell storhet. De inre och yttre politiska striderna sedan seklets mitt hade krävt ställningstaganden som, trots flertalet biskopars försiktiga manövrerande, skapade antagonismer. Biskoparna och deras kyrkor sågs med misstro i de läger som samlades kring kung Karl, Sten Sture d ä och de yngre Sturarna.

Men vad gällde Linköping kunde med skäl hävdas att kyrkan var på offensiven i syfte att draga till sig ytterligare makt och inkomster. Liksom Nils Markusson såsom tack av kung Albrekt utverkade kanikentionden, förmådde Kettil Karlsson kung Kristian att tillerkänna kyrkan (biskopsbordet) den återstående tredjedelen av tiondens fattigdel, utan hänsyn till hospitalens hävdvunna rätt. Från samma tid framträder biskopens anspråk på årlig 'fodring' (för sina hästar) av alla kyrko- och klosterbönder (i Östergötland var tredje bonde!). Det är utslag av en konsekvent politik att tränga sig in på sockenkyrkornas, klostrens och hospitalens revir. I yttre måtto var den framgångsrik, men ofrånkomligen måste den skapa en farlig isolering kring kyrkans centrala organ.

Det är tänkvärt att 1497, året före kortakets fullbordandet, östgötar stod i vapen mot sin biskop. Inbördesfejden i samband med kung Hans inträde i riket fick en utlöpare i Östergötland, där frälseföljen och bönder brände biskopens fasta hus Rönö och inneslöt honom själv i biskopshuset i Linköping. Efter dagtingan hölls han en tid i husarrest.

Händelseförloppet nära nog upprepades vid Kristian II:s invasion 1520. Hans Brask kände sig hotad till sin person och kallade på hjälp hos kungen och hos ärkebiskopen. De uppgörelser han sedan utkrävde visar att denna gång också stadsfolk vänt sig mot biskop och

Fig 402. Hans Brask hade som biskop (1513–27) ett runt sigill såsom Henrik Tidemansson (fig 401), men biskopens mitra kröner här två vapenbilder: utom kyrkans också hans personliga, borgerliga vapenbild: ett kors över två liggande halvmånar. Omskrift: *S(igillum) Johannis dei gracia episcopi lincopensis*.

*As a bishop Hans Brask (1513–27) had a circular seal like Henrik Tidemansson's (Fig 401), but the bishop's mitre here crested two coats of arms: besides that of the church also his personal, burgher coat of arms: a cross above two lying crescents. Legend: *S(igillum) Johannis dei gracia episcopi lincopensis*.*

kyrka. Skänninge och Vadstena borgerskap fick kollektivt förlika sig, Vadstena med ett åtagande att som gåva till domkyrkans taktäckning överlämna 15 skeppund (ca 2,5 ton) koppar. Brasks praktiska handlag gör sig här gällande, men botens utformning bör ha uppfattats som ett led i den allt hårdare motsättningen mellan Linköpingskyrkan och lekmannasamhället. Även om man främst vände sig mot biskopsmakten – manifesterad i Henrik Tidemanssons slottsbyggen – måste den ofullbordade katedralen ha stått som en ständig erinran om kyrkans omätliga krav.

Den Linköpingskyrka som efter likvideringen av Kristian II:s regim mötte en ny nationell regim saknade således icke problem: kyrkan själv hade lidit förluster under krigsåren; kraven på bistånd från den nya statsmakten kunde icke tvärt avvisas; ute i stiftet fanns agg och misstro mot kyrkan.

Mot en sådan bakgrund får den knaggliga inledning-

en till *Cronica episcoporum lincopensium* (1523) aktuell innebörd. Gud prisas där för att han försett Östergötland »med rätt tro och kristen lära,/ med domkyrka och biskops ära»; hans nåd nedkallas över alla dem som »Linköpings kyrka hålla i fred/ och vid hennes gamla frihet,/ som kungar och furstar hava henne givit». Det är en vädjan från Hans Brask och hans män om stöd med åberopande av hur sedan kristendomens införande Linköpingskyrkan och Östergötland delat öden.

Domkyrkan i det senmedeltida samhället

Innan vi går in i avvecklingsskedet är det anledning att söka fånga en bild av senmedeltidens domkyrka i funktion. Ett för svenska förhållanden ovanligt givande källmaterial finns att tillgå: vi har – utöver lyckliga traderingsförhållanden – Hans Brasks administrativa begåvning och utomordentliga intresse för kyrkans villkor i stort och smått att tacka för tillvaron av en stor kopiebok av blandat innehåll (»pappersregistret» Kh 54 LSB) samt av biskopens registratur för åren 1523–27 (A7 RA); i form av spridda fragment och notiser känner vi också domkapitlets registratur för åren 1514–45 (förskingrat efter 1729).

Domkyrkan var överlämnad i kapitlets vård i både timlig och andlig mening. Visserligen kunde biskopen, ehuru utomstående, taga ledningen vid kapitlets sammanträden. Men som regel torde han inte ha uppehållit sig på sin gård i Linköping. Han bodde långa tider på Munkeboda (Nor, vid Motala ströms utfall ur Roxen), befann sig på visitation inom stiftet eller på möte i rikets tjänst. Prosten presiderade då vid det 'residerande' kapitlets varje vecka återkommande sammankomst i domkyrkans sakristia. Men också prosten kunde felas – så hela perioden 1491–1504, då först Hemming Gadh, sedan Hans Brask vistades i Rom. Ärkedjåknerna fick då ta ledningen; hans särskilda ansvarsområde tycks annars ha varit domkyrkans ekonomiska förvaltning. Dekanaten var ett regalt ämbete: följaktligen har dess innehavare satt ringa spår i kyrkans liv. Även till kantorian gällde presentationsrätt: för Bo Jonssons arvingar. Kantorn tycks dock i regel ha residerat och därmed ofta varit kapitlets faktiske andreman; någon speciell funktion i katedralkulten kan ej tilläggas honom. Kom så sex 'residerande' kaniker, innehavare av mer indräktiga kanikprebendor. Som sådana räknades Petri martyris, Katerine, Nicolai, Omnium sanctorum (succentorns), Andreae, Annunciationis, Laurentii och Michaelis. Övriga kaniker, minst åtta till antalet, torde sällan ha setts i domkyrkan; de var dock skyldiga att där hålla en vikarie, en korpräst,

för att fullgöra skyldigheterna vid det egna altaret och i den gemensamma kortjänsten.

En mellangrupp utgjorde de ca tio prebendaterna. De saknade säte i kapitlet men hade var sin prebenda och kunde vara antingen 'residerande' eller företrädare av vikarie. Betydelsefullast av dem var sakristanen och sysslomannen, närmast underställda ärkedjåknerna. Sakristanen svarade för domkyrkans heliga kärl och skrudar, sysslomannen för dess byggnad och jordar: åker och äng kring staden samt 130 landbogods i Östergötland.

Dessa 'residerande' ämbetsinnehavare, 12–15 personer, utgjorde en till börd och utbildning tämligen homogen skara. Vanligast tycks ha varit härkomst ur de fem östgötastädernas borgerskap: Söderköping var särskilt väl företrätt; från Linköping kom Hans Brask och de två bröderna Magnus som båda innehade kanonikat men ej residerade. Gemensam studiebakgrund hade nästan alla i de två små nordtyska universiteterna Rostock och Greifswald. Men för högre befattningar meriterade mer avancerade studier, helst i kanonisk rätt vid ett ansett lärosäte. Sådana, av Linköpingsklerker frekventerade, var i Tyskland Leipzig, Erfurt, Köln, Löwen (Louvain), i Italien Bologna och Rom (som erbjöd fördelen, för tex Hans Brask, att samtidigt med studierna befodringsärenden kunde drivas).

De 'residerande' utgjorde ryggraden. Men tidegården i koret och mässfirandet där och vid de många enskilda altarena kunde upprätthållas endast med hjälp av klerker utan fast knytning till katedralen. Biskop Henrik hade 1272 påbjudit två års tjänstgöring i koret för nyblivna präster, därmed främjande såväl kulten där som dennas utbredning över stiftet. Härmed tillgodosågs också kapitelledamöternas behov av billig arbetskraft: vikarier som genom sin prästvigning var skickade att förrätta de mässor som ålåg ämbetsinnehavaren. – Alla kaniker var ju fö inte nödvändigtvis prästvigda. Från senmedeltiden utgör Erik Trolle och Ture Bengtsson till Händelö exempel på unga adelsmän som åtnjöt kanonikat under sina utländska studier men efter hemkomsten valde det världsliga livet. – Vadstenabrodern Karl Andersson uppger i sina notiser att han i sin ungdom 'stod i koret' i fem år (1415–20). Men anteckningarna från Hans Brasks ämbetsförrättningar visar att tiden i domkyrkan kunde vida underskrida de två åren: rimligen var det en fråga om tillgång och efterfrågan mellan domkyrkan och sockenkyrkorna. Alltifrån *scholaris* till *diachonus* hade dock redan det unga prästämnet fungerat i otaliga förrättningar inom domkyrkan.

'Korvikarierna' är en ganska anonym grupp: åtskilli-

ga tecken tyder på att de var hårt utnyttjade av sina huvudmän. Det bör ha varit en stund av lättnad när oket lyftes av genom en kallelse till sockenpräst, ofta i den egna hembygden.

Den klerikala utbildningens förläggande till *ecclesia cathedralis* lät alltså denna framstå som en moder för stiftets halva tusende *ecclesie curate*, sockenkyrkor. Prästmötet, synoden, årligen hållet vid domkyrkans stora festdag *Petri et Pauli* (29/6), utgjorde en återkommande erinran härom. Prostarna skulle då redovisa sin förvaltning (som bla omfattade domkyrkans *decime decimarum*). Därtill infann sig två sockenpräster från vart prosteri av stiftets östgötadel (Östergötland, Ydre, Kind, Tjust).

Henriks dekret om prästutbildningen (1272), Nicolaus Hermannis redigerande av *Ordinarium lincopense* (–1384) samt Henrik Tidemanssons tryckande av *Breviarium lincopense* (1493) och Hans Brasks av *Manuale lincopense* (1525) utgör tre epokers lösning alltefter behov och lägenhet av uppgiften att föra ut domkyrkans kult över stiftet.

Vad betydde domkyrkan för gemene man? Staden Linköpings och den närmaste omnejdens invånare levde i den väldiga byggnadens skugga. De trädde in i den vid de stora festdagarna då avlat gavs eller för att uppsöka något av de enskilda kapellen för bön och offer. De burgnare kunde genom donationer förvärva återkommande själämässa ('årsmot', *anniversarium*) och gravplats inom katedralen. Sockenkyrka var dock den gamla S:t Lars nere i staden.

I det lilla stadssamhället utgjorde de ofta välbyggda prebendegårdarna ett markant inslag. Av dem kan ca femton lokaliseras – i enstaka fall återfinnas – liksom den av domkyrkan drivna själägård där fattiga bespisades. Åkrar och betesvallar kring staden och kvarnar vid Tannefors ägdes i stor utsträckning av *fabrica* och prebendor. Samma gällde drygt hälften av jorden i den omgivande S:t Lars socken. Genom annekationer av kyrkor samt donationer, förpantningar, byten och köp av gods var hela centrala Östergötland starkt beroende av domkyrkan och dess kapitel. Materiellt tog detta sig uttryck i en ström av spannmål, pengar och arbetsprestationer: 'taxor' (från kyrkor), avrad, dagsverken m.m. Det bör dock ha blivit allt svårare för domkyrkan att finna lämpliga investeringsobjekt.

Staden Linköpings relativa storlek och välmåga berodde på tillvaron av biskop och domkyrka – någon skarp åtskillnad går här ej att göra. Kyrkofester och marknader betingade varandra. Folk kom från stiftets alla hörn för att vid domkyrkan söka sin rätt eller sin avlösning. Kyrkans jordegendomar och från stiftet in-

flytande inkomster gav borgare och frälsemän möjlighet att genom arrenden och uppdrag vidga den egna rörelsen. Detta gav sig dess naturligare som släktband ofta förenade dem med kyrkans män. Det var knappast från Linköpingsorten oppositionen mot *ecclesia lincopensis* kom.

Men Linköpingskyrkan sträckte sig ju ända till Gotland, Öland, Kalmarbygden, Finnveden. Det är fara värt att för lekmännen där domkyrkan, trots löftena om avlat från botstraff och berättelserna om den helige biskop Nils som hjälpare i nöd, främst framstod som en evig slukare av den tionde som man menade egentligen böra tillfalla den egna socknens kyrka och fattiga, ja ytterst tillkomma bonden själv som en försäkran mot oår. (Utanför resonemanget faller Gotland som lyckats helt behålla tionden för lokala behov.) Domkyrkan såsom mål för dem som mot 3-marksbot skulle lösas ur kyrkans bann efter dråp kan inte heller ha befordrat hänförelsen för en helgedom, som visserligen var vördad men icke hade någon plats i det dagliga fromhetslivet. Liksom senmedeltidens romerska kyrka i dess helhet riskerade också den enskilda stifts kyrkan att för de kristtrogn framstå som en institution snarare för rättskipning och uppbörd än för själarnas frälsning. I normala tider tog sig sådana stämningar sällan uttryck – de saknade en teoretisk motivering – men vid yttre kriser blev det, såsom vi redan sett, betydelsefullt vilken lojalitet lekmännen kände mot sin kyrka.

1527–60

För det stora flertalet präster och lekmän bör det ha tagit åtskillig tid att inse att det skeende som begynt med den nye regenten Gustav Eriksson – snart kung Gustav – ledde till ett nedbrytande av den gamla kyrka, som var centrerad kring katedralen, och på längre sikt till en radikal förändring i bekännelse och kult. De första åren, före riksdagen i Västerås 1527, innebar enbart ekonomiska bördor på kyrkor och kloster: gåvor, lån, försäljning av silver mot (dåligt) mynt, gårdar, förläggning av krigsfolk (borgläge) – allt mer eller mindre påtvingat, men ändå inte något helt nytt och oväntat för dem som upplevt den senaste mansåldern med bla Hemming Gadhs regemente. Ännu avslutet i Västerås, 'recessen', gav inget klart besked om vad som förestod, endast förutsättningar genom fullmakt för kungen att med biskopar och kapitel överenskomma om hur mycket av deras inkomster som behövdes för deras skäliga underhåll samt genom det generella tillståndet för adeln att återtaga vad förfäderna skänkt till fromma ändamål sedan 'kung Karls räfst' (1454).

För eftervärlden är det lättare att se att den gamla kyrkan nu var dömd till undergång. Andligen hade den icke förnyat sig på de senaste hundra åren, sedan den birgittinska epoken. Världsligt hade den blivit allt mer beroende av alliansen hierarki – aristokrati i rikets råd. Biskopar utan fasta hus och krigsfolk, utan säte i rådet och utan stöd från Rom saknade värde som bundsförvanter. Gemene man kunde stå upp för sin sockenkyrka, men inte för biskop och domkapitel. När Holger Karlsson (Gera), östgötaadelns främste, redan i Västerås mottog Munkeboda i förläning, betydde det att han skilt sin sak från kyrkans, och samma gällde dem som hörsammade lockropet att 'bördä' vad de senaste generationerna skänkt.

Det kontrakt, som i följd av recessen påtvingades Hans Brask för biskopsbordets del, kom aldrig till utförande; hans avvikande ur riket gav anledning att lägga hela biskopsbordet under kronoförvaltning. – Den efterträdare som omsider på kungens tillskyndan tillsattes, den tidigare domprosten Jöns Magni (1530–40), kom aldrig i åtnjutande av det gamla biskopsgodset. – Ett kontrakt hade emellertid ingåtts angående domkapitlet och domkyrkan. Det kom att reglera verksamheten femton år framåt och har ett allmänt intresse såsom modell för vad som ansågs skäligt under en övergångstid, då det ännu ej var fråga om att öppet bryta med det gamla utan att bemästra vad man såg som överdrifter och att förstärka kronans finanser. Det kan förmodas att kontraktet bär signum av Laurentius Andreæ, 'kyrkomminister' under dessa år.

Som mål uppställdes att kapitlet skulle omfatta sex 'residerande' ledamöter (mot tidigare nio): prost, ärkedjåkne och fyra kaniker. På dem ankom att underhålla tio korpräster. Företeelsen av icke-residerande kaniker och prebendater skulle avvecklas i samråd med kungen. Ur avkastningen av domkyrkogodsen, 'själagodsen', skulle skolmästaren, sysslomannen och två kaplaner för 'förstamässan' (i Nykoren) avlönas. En årlig avgift, 'taxa', skulle presteras till kronan.

Hur detta avtal iaktogs kan här inte i detalj följas. Men två tendenser är påtagliga. Efterhand som prebendor blev disponibla utnyttjades de av kungen för olika 'nyttiga' ändamål: avlöning för tjänst i förvaltningen eller för tillfälliga uppdrag; stipendiering för studier i Tyskland. 'Evangeliska' personer trängdes in i domkyrkan. Redan 1529, i samband med oroligheterna i Västergötland och Småland, omtalas en 'predikare', herr Anders: kapitlet begagnar kungens trängda läge till att göra sig av med hans 'oskickliga predikan', som gjorde menigheten 'ogunstig och hatisk'. Några år senare uppträder två Wittenbergstudenter, skolade vid

Melanchtons kateder: Botvid Sunonis, som snart av kungen flyttas till biskopsstolen i Strängnäs; Clas Botvidi, av Laurentius Andreæ betecknad som 'kraftfull, lärd och allvarsam'. Hur mycket kungen själv engagerade sig i insättandet av sådana män i kapitlet är ovisst. Tills vidare var han angelägen att inte väcka onödig oro i läro- och kultfrågor. De gamla kapitelledamöterna – sådana som Hans Brasks systerson ärkedjåknen Peder Brask och hans forne kaplan kaniken Måns Laurentii – visade sig utmärkt användbara vid de många förhandlingarna med menigheterna, tex om 1531 års stora gärd av sockenkyrkorna («klockskatten»).

De klarsynta bör ha insett att domkapitlets fortsatta existens nu var en tidsfråga. Kapitlet och katedralen hade varit avledda av biskopens *potestates*, och nu återstod av dessa blott spillror. Jurisdiktionen över lekmännen var avskaffad; botdisciplinen och prästutbildningen var i upplösning; kulten i domkyrkan hade inte mer berättigande än gudstjänsten i en stadskyrka; lärofrågorna var lyfta utanför kyrkan; det ekonomiska underlaget, och därmed förvaltningen, krympte allt mer. Frågan var blott om processen skulle ha sin egen gång eller påskyndas.

Sitt religiösa uttryck har denna korta övergångstid tagit sig i den sk *Missa Lincopensis*, den i sen tid påträffade mässordning, som biskop och kapitel sände ut över stiftet 1536, att tillämpas på latin eller översatt till svenska. Den utgör deras motdrag till ett just träffat kyrkomötesbeslut, som innebar att mässan i fortsättningen skulle firas på svenska i domkyrkorna och, om möjligt, i sockenkyrkorna. *Missa* utgår från stiftets egen, 1493 i tryck utgivna mässordning. Ett närmande har dock skett till bibeltexten. Böner för Maria, helgonen och de dödas själar samt förbön för påven saknas. Mässan blir en påminnelse om, ej en upprepning av Jesu offerdöd. *Missa* vittnar om hur den tyska 'reformkatholicismen', med rötter bla hos Erasmus, vunnit insteg i Linköpings domkapitel under dettas sista tid, genom män sådana som den både i Leipzig och Wittenberg studerade Peder Brask.

Om tillämpandet av *Missa* är intet bekant: det var nu för sent för kompromisslösningar. Domkyrkan blev valplatsen för skarpa sammanstötningar i tros- och kultfrågor. De evangeliskt sinnade kanikerna Clas Botvidi och Gunnar Johannis klagade hos kungen över hur de motarbetades av sina kolleger, som ställde till 'stort buller och myteri bland folket' när mästare Clas predikade 'Guds ord'. Såsom deras häftigaste motståndare nämns kaniken Tore Magni. Kort därefter, hösten 1537, nyttjade kungen en ledig prebenda till att införa

en präst att 'hålla svenska mässan upp i domkyrkan' – och därmed avsågs just den av Olaus Petri författade mässordning man året innan velat undvika.

Det var sålunda domkyrkan som i första hand skulle erövrats för den evangeliska saken, och detta med en viss långsam försiktighet. Ute i stiftet gav sig – med givna undantag för städerna Söderköping och Kalmar (och Visby som man helt förlorat kontrollen över) – den nya tiden huvudsakligen tillkänna genom beskattning av präster och kyrkor och nedläggning av kloster. Ännu våren 1539 avrådde kungen Måns Johansson (Natt och Dag) – hans förtroendeman i Östergötland – från ett bryskt införande av 'svenska mässan' i de östgötska sockenkyrkorna: predikan måste gå före. Hösten samma år utsattes västra delen av landskapet för den stora räfst efter kyrksilver, nu 'överflödigt' även på kultiska grunder. Följande vår kvävdes en bonderesning i Östergötland i sin linda; den påstods senare ha varit riktad mot »ridderskapet och alla dem, som här i landet ville den evangeliska lärdom hålla vid makt». Det låter rimligt: bönderna kan ha upplevt att frälsemännen – liksom stadsfolket – nu slutit sig till kungen och att endast de själva förde kampen för hembygdens helgedomar. Så var det i Småland två år senare när räfsterna nått dit.

Våren 1540 återupptogs räfsterna, nu under 'superintendenten' Georg Normans personliga ledning. Anledningen härtill var att samtidigt tillkännagavs en radikal reformation av kult och lära. Genomförandet anförtroddes en nykonstruerad stiftsstyrelse. Dock, även detta experiment efter tysk modell tog sin utgångspunkt i domkyrkan och dess kapitel. Som 'nödvändiga' befattningshavare vid domkyrkan angav den nya kyrkoordningen: två *seniores*, *pastor* med kaplan, skolmästare, *lector theologiae*, syssloman, förmyndare för de fattiga, klockare.

Besättandet av dessa tjänster illustrerar läget vid domkyrkan detta avgörande år. Som seniorer, med uppdrag att övertaga biskopens uppgifter, insattes Peder Brask och Clas Botvidi; pastor blev Gunnar Johannis, skolmästare den från Wittenberg just hemkomne Peder Caroli, syssloman Måns Laurentii, fattigföreståndare Tore Magni. Fördomsfritt togs här i anspråk den gamla och den nya trons män om varandra; det gällde att ta vara på de knappa tillgångarna av förtroende och kunnande. I samma stund berövades domkyrkan sitt 'överflödiga' silver; till detta hörde – helt logiskt – biskopsstaven!

Detta sista utnyttjande av den gamla organisationen blev kortvarigt. 1543–44 – sedan Dackeupproret skakat den nya furstestaten – skedde ett nästan totalt brott

med det gamla. Seniorerna avlägsnades och ersattes med en *ordinarius*, Söderköpings evangeliske kyrkoherde Clas Canuti. Jämte kyrkoherden, skolmästaren och sysslomannen utgjorde han det nya kapitlet. – De sista gammaltrogna kanikerna Tore Magni och Anders Haquini drog sig tillbaka till Vadstena kloster, den gamla trons sista fäste – helt konsekvent till det samspel Linköping–Vadstena som här följts sedan Nicolaus Hermannis tid. – Stiftsstyrelsen hade därmed förvandlats till en liten grupp kungatjänare, avlönad genom prebendegårdar jämte åker och äng i Linköping samt tiondeförlänningar. Vid slutet av 1550-talet var hela det gamla kapitel- och domkyrkogodset lagt under kronans fogdar. – Undantag utgjorde den svåruppskattade massa gods som 'bördats' med stöd av Västerås recess: mest hade sena stiftelser som Vårfrukoren drabbats; men Sturefamiljen, härstammande från en broder till biskop Knut, återtog dennes Birgittaprebenda, och Birger Nilsson (Grip) lade till kungens förtrytelse beslag på kantorians gods, återopande sin härstamning från Bo Jonsson.

Det är knappast någon tillfällighet att underrättelser om katedralbyggnaden totalt sinar efter 1520-talets första år. Den motvind man seglade i – evangelisk agitation och hård beskattning – gav inga möjligheter att slutföra verket. Först våren 1546 faller ljuset åter på domkyrkan, i form av ännu en brand som svårt skadar tak och torn. Det är betecknande att reparationsarbetet kan följas i det kungliga registratret – någon kyrkans egen dokumentation föreligger knappast efter 1527 – såsom order till den betrodda Peder Caroli, nu syssloman, att provisoriskt täcka med halm, utanordnande av järn ur kronans förråd samt förordnanden om gärder inom stiftet ur kyrkornas tionde och av prästerskapet. I de senare fallen hade kungen onekligen en 300-årig tradition att falla tillbaka på.

De mödor som således nedlades på att återställa katedralen även efter denna brand är anmärkningsvärda. Egentligen borde ju domkyrkan nu vara lika obehövlig som domkapitlet, om än ej lika lätt att eliminera. Branden var en probersten på kungen och de nya kyrkomännen: tydligen menade de att domkyrkan hade en funktion också i den nya kyrkan.

Under sina sista år drev kung Gustav sin oförsonliga kampanj mot den gamla kyrkan till ett upplösande av den stiftsorganisation som funnits sedan 1100-talet. Sedan distrikten för 'ordinarier' i Växjö, Kalmar och Jönköping lagts ut, återstod för Linköpings 'ordinarius' blott det forna stiftets östgötadel. Kontakten med Gotland hade definitivt upphört efter Hans Brasks besök 1527, även om stiftsbandet formellt löstes först

med Stettinfreden 1570.

De nya enheterna framstår som ett slags fögderier, ägnade att upprätthålla religiös tukt, uppbära kronans (från kyrkan övertagna) rättigheter samt svara för skolbildning och viss socialvård. Härför krävdes inte många centrala befattningshavare. Strängt taget behövdes heller ingen katedral, ty den nya svenska kyrkan var en furste- eller nationalkyrka, inte som den gamla en grupp stiftskyrkor, av vilka var och en utgjorde en ledamot av den allmänna kyrkan och ett självständigt rättsobjekt inom det svenska riket. Någon *ecclesia lincopensis* fanns icke längre heller i den meningen att kulten i katedralen – nu inskränkt till högaltare och predikstol – blev till välsignelse för stiftets alla inbyggare.

Redan kyrkoordningen av år 1540 upptog i stiftsstyrelsen *pastor cum sacellano*, kyrkoherde med kaplan. För Linköpings del innebar detta att domkyrkan fick en ny uppgift när de gamla fallit bort: att vara församlingskyrka för staden, medan den gamla sockenkyrkan

S:t Lars degraderades till 'bondkyrka' för en landsförsamling runt staden. Kontinuiteten hade varit obruten från biskop Bengts domkyrka på 1230-talet till Hans Brasks trehundra år senare. 1540-talet inleder trevande en ny epok för domkyrkan.

Till det yttre stod dock katedralen som en erinran om de sekler då kyrkan dominerat staden och landet. En besökare kunde ännu hänföras över denna 'mäktiga härliga kyrka av huggen sten', vars tak var av 'koppar', vars golv av 'marmorsten' och vars pelare var 'som uthuggna och skurna av trä'. Den anonyme kännaren har identifierats som Daniel Rantzau själv, den fältherre som i spetsen för en dansk här hösten 1567 tågade in i Linköping sedan staden antänts av de vikkande svenskarna. Ännu en gång härjades domkyrkan av eld till 'jämmerlig skada'.

Denna översikt bygger till sina uppgifter nästan fullständigt på författarens doktorsavhandling *Ecclesia Lincopensis*, Studier om Linköpingskyrkan under medeltiden och Gustav Vasa (Stockholm Studies in History 4. 1959).

Tidigare forskning

Detta mycket omfattande och inte minst ur vetenskapshistorisk synpunkt mycket givande område måste här behandlas i största korthet.

Efter *Johannes Messenius* förarbete i början av 1600-talet började det antikvariska intresset för domkyrkan samtidigt med stormaktstidens nyfödda forskningslust med *Johan Hadorph* (1630–1693). Hans efterlämnade manuskriptsamling förblev en torso men utgör en ovärderlig materialsamling (i KB, Fh 7, 8). Volym XII av denna omfattar avskrifter av diplom, inskrifter, en berättelse om branden 1567 och ett omfattande gravregister, vidare notiser om kyrkans mått, om tre kronor i ett korvalv samt teckningar av biskops- och stiftssigill m m. Hans förarbeten till en beskrivning över Sverige (Sveoponta protopolis) kom mest att bestå av bilder.¹

I samma anda verkade också *Haquin Spegel* (1645–1714) under sin tid som biskop i Linköping. I handskriften *Stora Stiftsboken* (VLA, D45) finner man värdefulla notiser om domkyrkan, till en del excerpter från *Messenius* men även excerpter av egna arkivforskningar. En del av detta material ingår i »Then svenska kyrkiohistorien».² En flitig samlare var också *Eric Benzelius* (1632–1709).³

En samtida till dessa genuina samlare och handskriftskännare var *Elias Palmskiöld* (1667–1719), vars väldiga samling av originalhandlingar och avskrifter innehåller mycket av värde (UUB nr 292, 294, S48, 49).

Den flitige biskopen *Andreas Olavi Rhyzelius* (1677–1761), som outtröttligt forskade i sitt stifts historia, har i manuskript efterlämnat flera verk (i L Stb), som berör domkyrkans historia. Hans »Ämne till Pentapoleos Ostrogotioe Beskrifning» innehåller en flera sidor lång skildring av domen,⁴ huvudsakligen från 1500-talet. En annan handskrift, »Status & Ordo Ecclesiasticus ad Cathedram Lincopensiae»⁵ ger bla en förteckning på kapell och prebenden i domen. En excerptsamling⁶ berör också händelser under 1500-talet

och meddelar en sammanfattning av byggnadshistorien. I den tryckta biskopskrönikan och i handskriften *Linköpings Sticcks Krönika* finns här och där notiser om domkyrkobyggandet.⁷

Rhyzelius' handskrivna *Hypomnemata extemporanea ad Historiam seu Templi Cathedralis Lincopensis*⁸ ligger till grund för *Petter Dahlmans* lilla »Dissertatio Templi Cathedrali Lincopensis», som ventilerades 1732 i Uppsala under Preses *Mattias Asp*.

På *Spegels* och *Rhyzelius*' forskningar bygger senare författare av topografiska uppslagsböcker. *Carl Fredrik Broocman* (1709–1761) skildrar i sin östgötabeskrivning 1760 domkyrkan tämligen utförligt.⁹ Om kyrkans ålder efter den förmodade grundläggningen 813 uppger han att kyrkan snarare byggts under Inge d ä:s tid och då som träkapell. Under Sverker d ä började den nuvarande kyrkan att byggas, först tvärskeppet. Under konungarna *Valdemar* och *Magnus Ladulås* uppfördes sedan långhuset, som förstörades under *Erik av Pommern* och *Karl Knutsson* för att slutligen fullbordas i öster av *Henrik Tidemansson*.

I *P D Widegrens* beskrivning över Östergötland, som utkom 1818, är avsnittet om domkyrkan rätt vidlyftigt.¹⁰ Han följer *Broocmans* kronologi. Om 1812–1813 års hårdhänta reparation är han utförlig och beskriver den våldsamma framfarten med gravar och minnesmärken. Några år efter denna beskrivning utkom *J P Tollstorps* beskrivning över Linköping.¹¹ Han uppger bla att den gamla västfasaden var prydd med en staty av *S Petrus*. De byggnadshistoriska uppgifterna går igen från tidigare beskrivningar. Mycket utförligt skildrar han vandaliseringen 1812–1813.

De närmare omständigheterna kring *C G Brunius*' (1792–1869) förbindelser med domkyrkan hör samman med skildringen av domkyrkans öden under nyare tid (se ovan s 262). Här begränsas framställningen till hans tolkning av den medeltida byggnadshistorien.¹² Skildringen av domkyrkan i hans publicerade »Resanteckningar» från 1849 går tillbaka på hans memorial

och restaureringsförslag av år 1848.¹³ Skildringen börjar med en mycket ingående beskrivning av byggnaden. Den är så mycket värdefullare som Brunius hade tillfälle att se åtskilligt, som försvann vid den följande restaureringen. I noggrannhet och iakttagelseförmåga är han långt före sin tid. Förkärleken för romansk konst gör emellertid att han förbiser en del i gotiken. Motviljan mot renässansen är emellertid större. Han urskiljer i byggnaden tre huvuddelar, nämligen tvärhuset, som han konstaterar vara äldst, långhuset, i vilket han urskiljer en äldre del (travéerna 3–5) och en något yngre del i väster, samt koromgången med kapell. Han konstaterar att tvärhuset har lika breda skepp, som han menar att även långhusets skepp borde ha haft. Planändringen i tvärhuset har han iakttagit med hjälp av spår av lägre sidoskepp. Han förutsätter att koret ursprungligen haft halvrund avslutning och varit försett med två sidotorn. Instinktivt föregriper han här resultatet av 1915–1916 års undersökningar under golvet. Trefönstergrupperna i tvärhuset tror han ha ersatt ett tidigare rundfönster med rosverk. Långhusets östra del anser han vara nästan samtidigt med tvärhuset. De märkliga blindarkaderna, som han ägnar stor uppmärksamhet, förmodar han vara altarnischer. Långhusets båda västliga travéer finner han vara yngre. Norra sidoskeppets första travé måste ha haft en läktare med valv under – det brutna anfanget på B2 tyder på detta liksom några hål i pelaren (nu inte längre synliga) för bjälklag. Pelarna B2 och C2 är kraftiga för att uthärda belastningen av ett torn, som planerats. Koret med sin omgång finner han ha en »grundidé», nämligen en stor oktogen, som vidgas åt öster i tre mindre åttkanter, kapellen. Högkorets skrank av trä (bortbrutet 1812) beskriver han tämligen ingående men förbiser, att det haft en föregångare i sten.

När det gäller kronologien hade han ingen vetenskap om 1100-talskyrkan, vars grundmurar påträffades långt senare. Han daterar därför tvärhuset till biskoparna Gisle och Kols tid. Påbrevet 1232 säger ju, att en ny byggnad påbörjats tidigare. Motsägelsen i dateringen kan han inte lösa. Långhusets västra del i spetsbågstil erinrar Brunius på ett plågsamt sätt om konstens förfall. Korbygget, som han riktigt hänför till biskop Henriks tid, finner han stortat, »ehuru stilen deri bär stämpel av dåtidens förkörtling». Men det röjer, erkänner han, »den största noggrannhet i dimensioner och den utmärktaste skicklighet i alla detaljer». Han framhåller att det tydligen byggts efter en given plan.

Brunius skulle inte vara den skarpögde iakttagaren om han inte upptäckt stenhuggarmärken på åtskilliga ställen. Många under hans restaurering nytillkomna

stenar försågs likaså med märken. Men han fann inte några märken i tvärhuset och i långhusets östligaste travéer. Detta beror på att byggfolket inte var organiserat utan tillhörde det andliga ståndet, påpekar han. Vapenbilderna i nya korets valv finner han likna vapnen i Lunds domkyrkas södra korsarm, men han hänför dem inte till Adam van Düren, som han ändå nämner som samtida till Gierlach.

Vid bedömningen av domkyrkan som konstverk hävdar han att exteriören visar »oharmoniska förhållanden» och interiören »en verklig villervalla». Tvärskeppets grundmått har inte följts i långhuset. De tre huvuddelarna är uppförda »efter olika grundsatser». Alla pelare är olika »som de tillkommit för olika kyrkor», likaså valven. Men han erkänner, att det »förtjenar dock beundras att man kunnat efter godtagandet av så totala planförändringar skapa ett helt». Andra fel återfinns i konstruktionen t ex att »altarnischerna» försvagat murverket. Tillsammans med den dåliga grunden av kalkflis har de kommit murarna att luta betänkligt, på sina ställen upp till 10 tum. Ett annat fel är sydportalen i långhuset, som är för stor. Odelat beröm får koromgången – trots sin gotiska stil – med sin välberäknade konstruktion. Exteriören slutligen har allvarligt skadats, då det valmade taket ersattes av ett enkelt utfört lågt sadeltak. Det »opassande tornet» (Hårlemans från 1750-talet) gör inte utseendet bättre.

Brunius' omdömen är stränga, det erkänner han själv, men byggnaden tål det, »den herrliga katedralen», som han säger. Interiören ger ett starkare intryck än kyrkans yttre: »Då man framskådar genom detta storartade perspektiv, genomströmmas man af en helig känsla och känner sig vara i Herrens hus, hvilket endast under ett tidevarf med lefvande tro på och förtröstan till den Evige kan uppstå. Korens starka belysning sprider en herrlig dager öfver det aldri heligaste. Huru utomordentligt skönt har icke detta tempel varit, då alla fönsteröppningarnas mångartade infattningar varit oskadade, och då solen genomstrålat fönsterrutornas målade helgonbilder och rosverk.» Så lyrisk blir Brunius sällan. Han fortsätter med hänvisning till den ornamentala rikedomen och skriver, att »ingen annan kyrka kan täfla ifråga om ornamentens mångfald. Man kunde använda veckor, ja månader för att studera medeltidens ornamentik.»

Brunius' sakrika framställning blev under den följande tiden vägledande för skildrare av domkyrkan. År 1872 blev domen föremål för en doktorsavhandling – den första i konsthistoria i Sverige. Den hette helt anspråkslöst »Anteckningar om Linköpings domkyrka» och hade till författare *P G Gödecke*, som vid

denna tid var rektor vid Lunnevals folkhögskola. Den endast 27 sidor långa avhandlingen saknar litteraturanvisningar utom till Brunius' reseanteckningar, men författaren visar sig väl hemmastadd i tidens tyska arkitekturhistoria (Semper, Lübke). Även om Gödecke bygger mest på Brunius, utvecklar han ibland egna synpunkter. Dennes teori om att tvärskeppsönstren ersatt ursprungliga rosönster delar han ej. Inte bågförmer kan ensamt vara avgörande för stilen, påpekar han, »utan grundplanen och det statistiskt konstruktiva systemet». Han uppehåller sig också vid hallkyrkans idé och dess genomförande i westfalisk stil. I långhusets första utbyggnad spårar han utom tyskt även engelskt inflytande under 1200-talets andra hälft. Blindarkaderna visar tyska men även normandiska former, konstaterar han överraskande. Han pekar också på Trondheim. Att arkaderna varit altarnischer som Brunius trodde, bestrider han. Det norska inflytandet spårar han även i interiörens gotiska taklist. Långhusets pelarkapital uppfattar han som gotländska men med inflytande från Westfalen. I det sengotiska korets arkitektur konstaterar han den tyska gotikens anda, men betecknar den i likhet med Brunius som »gotikens yttersta urartning». Den södra tvärskeppsportalen är uppförd i engelsk stil men kapitalformerna kommer från Magdeburg och Sebaldustrykan i Nürnberg. Den södra långhusportalen är »det yppersta praktstycke som Sverige äger av gotikens konst». Han spårar gotländska impulser, men mittpelaren visar engelska och trondheimska former. Det treklöverformade fönstret överst har »slägttycke med åtskillige af kölnerdomens spetsgaflar» – en överraskande riktig iakttagelse.

Sammanfattningsvis noterar han att domkyrkan är »en av Nordens allra märkligaste medeltidsbyggnader». Olika tider har arbetat här, men en »pietet för de äldres verk» spåras i senare verk. »Häri uppstår ett friskt pulserande lif . . . , en from endragt och kontinuitet . . . Det är ett helt tidevarfs byggnadsifver.»¹⁴

År 1889 utgav seminarielektor *Gottfrid Westling* en vägledning över domkyrkan, den första i sitt slag.¹⁵ På 52 sidor skildras tämligen utförligt byggnadens historia och inventarierna. Han bygger på Brunius och Gödecke men kan också stödja sig på egen källforskning, särskilt rörande nyare tiden. Han uppger att biskop Gisle efter sitt besök i Lund 1145 beslutat bygga domkyrkan i Linköping. Tvärskeppet och koret hänför han liksom Brunius till denna tid. Det fullbordades av biskop Bengt efter 1232. Med hjälp av flera diplom (som saknades i Gödeckes avhandling) får han vissa hållpunkter för byggnadshistorien. Rätt utförligt berättar han om restaureringen 1849–1870. Han uppger bl a att

man tog fotografier till hjälp vid kopieringen av stora sydportalen.¹⁶ Om nordportalen påpekar han att denna reparation »icke fullt återställt den i dess ursprungliga, något rikare form».

En modernare tids forskning inleds med *Ewert Wrangels* uppsats »The Early English och Linköpings domkyrka» 1905. Han uppåddar här ett stort material från engelsk 1200-tals arkitektur för att påvisa likheter mellan domkyrkan och några engelska kyrkor i tidig gotik, särskilt Canterbury. Pelarstödens växling i det första långhuset återfinns där, vidare lansettformiga fönster och paralleller till södra tvärskeppsportalen, som Wrangel betecknar som »ett prof på Early English, som England själft kunde vara stolt över». I långhusets kapital spårar han även gotländskt inflytande liksom i södra långhusportalen. Men omvänt konstaterar han, att gotlänningarna tagit starka intryck av domen under arbete där.

Efter Wrangel hade *Johnny Roosval* under sina gotländska forskningar tangerat några av domkyrkans byggnadsproblem. Ett viktigt bidrag lämnade han i uppsatsen om westfaliska–gotländska förbindelser under 1200-talet.¹⁷ Märkligt nog nämner han domkyrkan bara i förbigående. Ett särskilt kapitel ägnas den gotländska taggbågeportalen. Han redogör för dess islamsk-arabiska ursprung och dess upptagande i fransk 1100-talsarkitektur och i 1200-talets tyska kyrkor. En tidningsuppsats från 1933¹⁸ är egentligen en anmälan av Romdahls året förut utgivna monografi över Linköpingsdomen. Roosval börjar med 1100-tals domens enda bevarade minne, en stödfigur i nordportalen, som han tillskriver Barlingbomästaren. Han påvisar att stängaalen använts redan i tvärskeppet och daterar det till omkring 1210. I fortsättningen spårar han engelsk stil men med gotländsk medverkan med bl a Neo-Iconicus-mästaren.

I Roosvals sista skrift 1955 ger han helt nya belysningar åt domens byggnadshistoria, som i flera avseenden avviker från Axel Romdahls då aktuella. Den första stenkyrkan låter han ha Karl Kryptmästare (Barlingbomästaren) till upphovsman. Tvärhus och kor sätter han så tidigt som omkring 1200 med hänsyn till några ålderdomliga kapital i tvärhuset. Under tvärhusets andra byggnadsskede räknar han med engelskt inflytande liksom Wrangel och Romdahl. Engelsk medverkan förutsättes också i nästa byggnadsperiod, som omfattar tvärskeppets portaler, fönster, långhusets travé 6 samt blindarkaderna. Deras ålderdomliga form tillskriver han en viss betydelse. Den sammanhänger med direkta lån från katedralen i Canterbury, vars pelarföljd (rund, åttkantig, knippepelare) också

följts i Linköping. Det är minnet av martyrhelgonet Tomas av Canterbury, som förhärligas här. Denna långsökta konstruktion har inte vunnit någon anslutning bland forskarna. Ifrågavarande pelare och kapital förklarar Roosval vara verk av gotlänningar, som sedan arbetat vidare med dessa motiv i hemöns kyrkor. Den stora sydportalen daterar han till 1300-talet i motsats till Romdahl och anser den vara ett verk av de engelsmän, som skulpterade dekorationen i de gotiska blindarkaderna. En efterföljare till dessa förklarar han vara Kragstensmästaren i Uppsala domkyrkas koromgång, vilken också arbetat i det sk Swertingska kapellet i Visby Mariakyrka. Mästaren Egypticus stil härledde Roosval också från Linköping: »hela Egypticusketet på Gotland är befruktat av den engelska 1300-talsskolan i Linköping».

Domkyrkans skildrare i stor stil är den nämnde *Axel L Romdahl*. Han hade växt upp i dess hägn och ägnade tidigt sina krafter åt byggnadens historia, först i smärre uppsatser och sedan 1914 i en större sammanfattning.¹⁹ I den sistnämnda framlägger han en byggnadshistoria grundad på ornamentiken. Han dröjer utförligt vid sambandet Magdeburg–Visby–Linköping och anser att en stensemästare från Magdeburg lett tvärhusbygget »med hjälp av arbetare från orten». Engelskt inflytande kommer med pelarparet B8–C8 och tvärskeppsfönstren och långhusfönstret N6. Ett samband med Varnhem och Vreta konstaterar han i tvärhusets ombyggnadsetapp. Liksom Wrangel finner han engelska impulser i de runda pelarnas kapital, men utförandet låg i händerna på gotlänningen Neo-Iconicus. Men domen har också givit gotlänningarna mycket. I långhusets sista byggnadsskede ser han åter engelska förbindelser, särskilt i de gotiska blindarkadernas dekor. Intrycket av denna är »rent konstnärligt ganska smaklöst». Här saknas »varje innehåll». Även den stora sydportalen förråder engelsk stil med inslag från Trondheimsdomen och Gotland. En återverkan på Gotland är naturlig, säger Romdahl, som tillägger att Roosval inte haft Linköping i tankarna »när det gällde att finna ursprunget till de gotländska portalerna». Västpartiet hade »väckt gotlänningarnas fabuleringslust till förnyat liv».

Åren 1911–1916 utfördes en noggrann uppmätning och fotografering av domkyrkan. Arbetet leddes av *Sigurd Curman*. Han ledde också en utgrävning av vissa partier under kyrkans golv. Man lyckades finna 1200-talets koromgång och 1100-talskyrkans grundmurar. Därigenom fick byggnadshistorien en helt ny belysning. Den behandlades ett par år senare i en uppsats av *Sigurd Curman* och *Axel L Romdahl*.²⁰

År 1932 firades 700-års jubileum av domens tillblivelse. Då förelåg Romdahls stora monografi. Den var rikt illustrerad med goda fotografier och en fullständig svit av uppmätningar. Även här medverkade *Sigurd Curman* med inledningskapitlet om 1100-talsdomen.

Romdahl skildrar byggnadshistorien i stora drag som i nyssnämnda uppsats. Påbörjandet av tvärhus med omgång tidsfäster han till 1232. Han pekar liksom tidigare på Magdeburg som förebild. Detta visar sig, menar han, i tvärhusets kapital, vilkas stil förmedlats av en mästare från Mariakyrkan i Visby. I långhusets första travé börjar ett engelskt inflytande. När biskop Lars tillträdde 1237, hämtade han stenhuggare direkt från England. Det bestyrkes bla av måttsystemet, som kommer till användning. Planändring till hall skulle ha skett redan omkring 1240. Den första hallens västmur hade inte påträffats vid undersökningen 1915. (Denna har hittats först vid en undersökning 1960–1961, då också grunden till ett kraftigt torn blottades). Med biskop Henrik (1258–1283) kommer det gotländska skedet. Men Romdahl räknar alltjämt med engelska impulser tex de runda pelarnas kapital. Åt gotlänningarna anfördes framför allt valvslagningen. Förlängningen i väster skedde strax efter hallens fullbordan. De engelska traditionerna levde kvar och ett nytt lag av engelska stenhuggare har gjort de gotiska blindarkaderna. Sydportalen visar också engelska stildrag men också norska. Tympanonrelieferna går tillbaka till franska och engelska förebilder, medan relieferna är huggna av de engelska skulptörerna. Västfronten ägnar Romdahl en ingående skildring och ser även här engelska drag, medan fasadschemat är franskt. Hela denna byggnadsperiod har krävt en lång tid och tycks inte ha avslutats förrän vid mitten av 1300-talet. Korbygget skildras på samma sätt som i 1914 års avhandling. Ingående beskriver han Henrik Tidemanssons byggnadsverksamhet och dröjer vid den intressanta figurskulpturen. Men han gör den inte till föremål för en konsthistorisk värdering. Adam van Düren behandlas utförligt och förmodas ha »intagit en ledande ställning under byggets avslutningsskede». Även en del verk av den mästare, som jag benämner Sakramentskapmästaren, hänförs till Adam van Düren.

Endast något år efter Romdahls monografi blev den föremål för kritik av *Erik Lundberg* i en uppsats i *Fornvännen*.²¹ På flera avgörande punkter hade Lundberg en annan syn. Utrymmet här medger endast ett kort referat. Tvärhusets första välvning måste enligt Lundberg ha försiggått tidigare, under biskop Lars' tid (1236–1258). Hallkyrkans genomförande måste däre-

mot dateras senare, till biskop Bengt II:s (1286–1291) tid. Lundberg finner under denna tid ännu ingen gotländsk påverkan. Hallkyrkans välvning på 1280-talet började i väster, då engelsk-trondheimsk stil spåras. Med långhusets färdigställande följer ett avbrott. Under biskop Lars II (1292–1307) återupptas arbetet under gotländsk ledning men fortfarande med engelska eller engelsk-norska stildrag. Under följande tid (1310–1330-talen) följer kyrkans förlängning med en västfront, som skulle förses med två torn. Här spårar Lundberg fransk ledning.

Lundbergs framställning grundar sig på många skarpsinniga iakttagelser, som ledde honom till en ny och mera komplicerad syn på byggnadsförloppet.

Romdahl blev inte svaret skyldig.²² Han påpekar att Lundbergs »randanteckningar» bara för in en del osäkerhetsmoment. Han ansåg att Lundbergs tolkning av byggnadsarbetet är mera invecklad utan att förklara vissa inkongruenser.

I en slutreplik²³ beklagar Lundberg att Romdahl i sitt svar ej gått in på problemet om det ungotiska skedet med engelskt-trondheimska inslag. Han anser sig kunna styrka sin uppfattning om trondheimska lån under två perioder av långhusets byggnadshistoria.

Erik Lundberg kunde senare vidga sin syn på domens byggnadshistoria och dess förbindelser med andra byggnadsverk som Vreta kloster, Nicolaikyran i Örebro och andra Närke-kyrkor samt gotländska kyrkor. I en uppsats om Gotlands folkliga gotik²⁴ tog han domkyrkans långhusportal till utgångspunkt för ett mycket givande studium av en grupp gotländska portaler.

I sitt stora verk *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden* ger han en sammanfattning av domens byggnadshistoria i stark förkortat men också förenklat skick.²⁵ Beträffande den äldsta domen undviker han att nämna Vreta kyrkas prioritering som stiftskyrka. Där emot minns han om att kyrkan i Vreta är byggd med större omsorg och kunnighet än domkyrkan i Linköping, som tillhör en något yngre, nationaliserande riktning. När det gäller kor och tvärhus fasthåller han vid jämförelsen med Magdeburg, som efterbildas mera troget här än i Mariakyrkan i Visby. Grundläggningen har skett tidigast omkring 1230. Långhuset fullbordades på 1260-talet och ändrades då helt efter westfaliskt mönster. De romanska blindarkaderna anser han ha franska rötter (Anjou, Poitou) och opponerar mot Romdahls uppfattning att stilen är engelsk. Långhusbygget har letts av trondheimska mästare. Tydligast visar sig detta i södra tvärhusportalen, delvis även i södra långhusportalen och långhusets taklist. Detta byggnadsskede

börjar omkring 1280. En ny ledning kommer med tillbyggnaden i väster, som röjer franska influenser. I det sengotiska koret ser han »den kontinentala sengotikens rikaste formuppbyggd». Fastän han liksom Romdahl pekar på kyrkan S. Maria zur Wiese som en slags förebild, måste han erkänna, att det är den rhenländska huggstensarkitekturen, som präglar koret.

Som en recension av Romdahls monografi bör uppfattas *William Andersons* uppsats 1937. »Der Dom zu Linköping und Westfalen.» Han beklagar att Romdahl i sin monografi ej givit någon konstnärlig värdering eller djupare inlevelse »in die Gotik des wundervollen Raumes». Inte heller behandlade Romdahl hallkyrko-problemet och redovisar ingen kännedom om aktuella verk i detta ämne. De närmaste förebilderna för Linköpingshallen finner Anderson i Paderborndomen, Herford och delvis Langenhorst. Det engelska inslaget förnekas, likaså lånen från Magdeburg. Istället pekar han på norra Frankrike och Rhenländerna. Ändringen till hall daterar han till 1250–1260-talen, då också tvärskeppet välvdes med Herford som förebild. De rundbågiga arkaderna anser han ha fransk form (Poitou) eller normandisk. Den gotiska tillbyggnaden i väster med planerat torn anser han ha tegelarkitekturen till förebild, tex domen i Utrecht och S. Nicolai i Stralsund. *William Andersons* gedigna och uppslagsrika byggnadshistoriska framställning blev ej uppmärksamman i Sverige. I min egen framställning har den däremot på flera ställen kunnat beaktas.

En kort och sakrik skildring ger *Andreas Lindblom* i sin *Sveriges konsthistoria*.²⁶ Långhusets första byggnadsperiod anser han ha engelsk stil. Även vid långhusets förlängning har engelska mästare lett arbetet. De gotiska blindarkaderna skildras rätt ingående, men, tillägger han oväntat, »till denna bildvärld har (man) icke kunnat påvisa några utländska mönster . . . Med sitt förakt för det arkitektoniskt korrekta förefaller dennas skulptur mera svensk än något annat i domkyrkan». Södra tvärskeppsportalen däremot är »så engelsk som önskas kan. Finare proportionering och linjeritm kan svårligen tänkas. Förvisso en mycket osvensk produkt». Södra långhusportalen finner han bestå av element, som inte passar ihop. Figurrelieferna verkar direkt översättning av fransk-engelsk elfenbenskonst. I stort sett »är de av samma hand som arkadskulpturerna, delvis säkerligen svenska. Det är skickliga gotländningar som skapat denna portal, de ha också lett de sista arbetena i västpartiet. Gotländningarna har också fullbordat välvningen av hallen». Han tillägger: »Vi får inte glömma att domkyrkan är det största konstverk vi har i vårt land från medeltiden»,

och han slutar: »det rent nationella vinner seger då gotländningarna fullbordar denna kyrka».

I sitt sista konsthistoriska arbete, om mästaren till domkyrkans triumfkrucifix, behandlar Lindblom utförligt domens skulpturhyttas stora produktion under 1300-talet.²⁷ Den har, menar han, anknytning till fransk konst. Han ser dess fortsättning i Bungemästaren på Gotland, ett problem, som *C R af Ugglas* långt tidigare varit inne på.²⁸

På 1960-talet blev domkyrkan också föremål för tysk konstforskning. Ett team unga konsthistoriker från universitetet i Münster med professor *Hans Thümmeler* studerade domen sommaren 1964. Thümmeler hade tidigare riktat uppmärksamheten på de westfaliska förbindelserna med svensk 1200-tals arkitektur och berört dem i några skrifter, som behandlar hallkyrkans första utbredning.²⁹ Utgångspunkterna är domen i Paderborn, men också münstern i Herford, Lippstadts Augustinerkyrka och Mariakyrka samt Liebfrauenkirche i Bremen och domen i Riga. Flera stilistiska detaljer som pelarformer, valv och vissa kapitältyper (särskilt en viss typ bladkapitäl) är gemensamma och återkommer i Visby Mariakyrka, domen i Linköping och i Varnhem. Utom Hansans handelsförbindelser har en betydelsefull westfalisk släkt, zur Lippe, spelat en avgörande roll för hallkyrkoformens utbredning. Thümmeler erinrar om att Birger Jarl gifte sig andra gången med Mechtild, en medlem av denna ätt. I en senare uppsats om klosterkyrkan Marienfelts betydelse i detta sammanhang³⁰ erinras mera i detalj om dessa förbindelser.

Liknande problem berörde *Armin Tuulse* i en bok om Strängnäs domkyrka.³¹ En kapitälmästare från Linköping anser han ha varit verksam i Strängnäs på 1260-talet.

Ett annat bidrag hade *Otto Rydbeck* lämnat redan 1918 i en bok om Adam van Düren, som därmed introducerades i svensk konsthistoria.³² Rydbeck anser det ej troligt, att Adam varit korets byggnadsledare, men denne intog »under alla förhållanden en framskjuten ställning vid bygget». Rydbeck modifierade senare sin åsikt och menade, att Adam troligen varit den tekniske ledaren av byggnadshyttan.

Efter Rydbeck har *Jan Svanberg* behandlat Adam van Düren i flera uppsatser. Det kan tilläggas, att han i sina senaste uppsatser i ämnet anser, att Adam varit en av de förnämsta skulptörerna och förmodligen även byggmästare vid fullbordandet av domkyrkans kor.³³ Som skulptör skall han bli ha utfört en av slutstenarna i koromgången samt valvsköldarna i södra korkapellet.

En konsthistorisk undersökning av byggnadsverksamheten vid Linköpings domkyrka vore ofullständig om inte historiskt – politiskt stoff samt ekonomiskt-administrativa omständigheter beaktades. Detta material stod icke forskare som Axel Romdahl, Erik Lundberg och Johnny Roosval till buds. Men genom *Herman Schücks* avhandling *Ecclesia Lincopensis* har arbetet underlättats.³⁴ Det konsthistoriska materialet får djupdimension först när fabricans ekonomi, biskoparnas personliga relationer till byggnadsarbetet och de politiska förhållandena i landet kommer med i bilden.

Vad som inte heller stod dessa forskare till buds var resultaten från grävningsundersökningen 1960–61 och registreringen av stenhuggarmärkena 1962 och 1966. Genom den noggranna murverksanalysen ovan (s 51 ff), där Marian Ullén ingående behandlar stenhuggarmärkena, har byggnadshistorien fått en fastare grund och delvis annat förlopp.

1100-talsdomen

Undersökning av bevarade murrester

Den nuvarande domkyrkan har föregåtts av en betydligt mindre kyrkobyggnad på samma plats, uppförd under 1100-talet. Åren 1915–1916 genomfördes under ledning av Sigurd Curman och Axel Romdahl en utgrävning under domkyrkans golv, vilken 1960–61 kompletterades genom en ny undersökning av författaren.¹ Vid dessa undersökningar påträffades dels grunden till denna äldre kyrka och dels grundrester till den nuvarande domens ursprungliga korparti (pl 77).

Ett intressant fynd från undersökningen 1915–16 utgörs av ett fragment av en gavelhäll till en sk Eskilstunakista, vilket påträffades i 1100-talsdomens södra kormur (fig 404–405; SHM inv nr 1588, dep i ÖLM). Hällen är av kalksten, 43×40×8,5 cm, och utgör en del av en gavelsten. När den hittades fanns ännu väl bevarad målning, som dock snart förintades. På ena sidan består ornamentiken av ett kors, från vilket blad växer ut. Den andra sidan är prydd med två inskriftsband med latinsk text i romerska, något runpåverkade bokstäver (bokstäverna T och U är omvända runtecken). Färgerna bestod av mönja, rödfärg och kimrök. På ena sidan var slingan och texten svarta på röd botten. På den andra sidan var ornamentiken målad i mönja och rödfärg på gråblå botten. Den fragmentariska texten utgöres av följande ord: ... MEMENTO ME ... NUM TUUM ... (Luk 23, 42: Domine, memento mei cum veneris in regnum tuum = Herre, kom ihåg mig när du kommer i ditt rike).

Gravmonumentet visar att en kristen begravningsplats funnits redan under missionstiden vid 1000-talets slut. Några rester av en förmodad träkyrka som föregångare till 1100-talskyrkan har dock ej påträffats i eller i närheten av domkyrkan.

På grund av senare begravingar var grundmurarna långt ifrån intakta. Av korets grund fanns endast syd-muren kvar med ett väl bevarat hörn i sydost, som

Fig 403. Plan visande den äldre kyrkans placering och storlek i förhållande till den nuvarande, 1:600. Ritad av G Wirén 1986.

Plan showing location and size of the old church in relation to the present one, 1:600. Drawn by G Wirén, 1986.

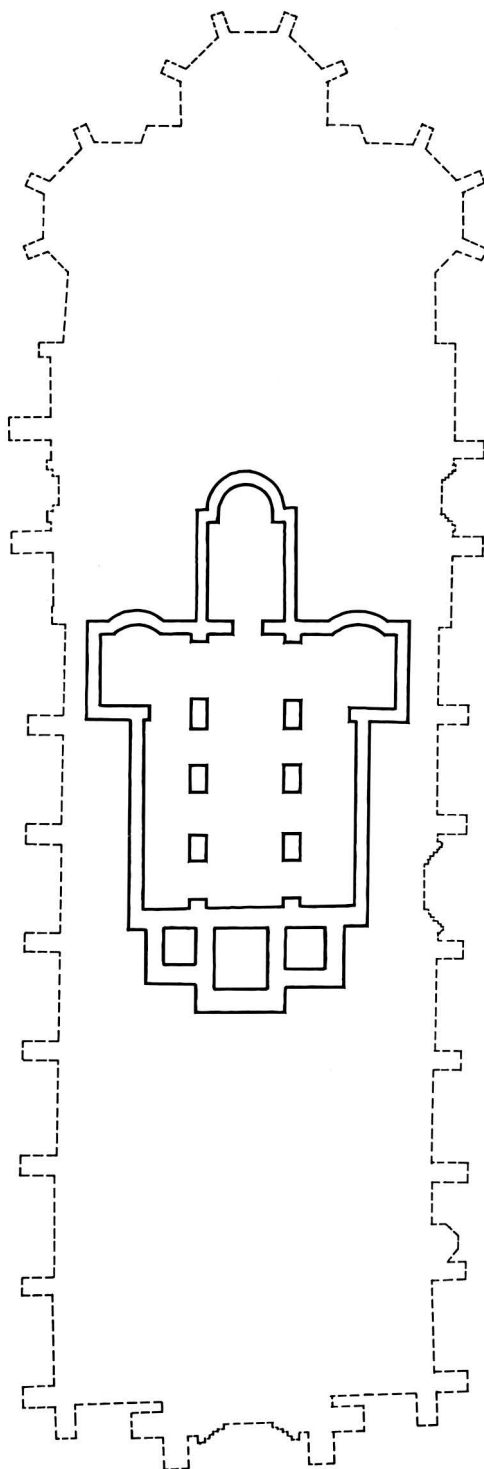

Fig 404–405. Fragment av gavelhäll till gravmonument, sk Eskilstunakista, från 1000-talets slut. Ornerad på båda sidorna. Påträffad i grunden till gamla kyrkans kormur vid utgrävningen 1915–16. Nu i ÖLM. Foto ATA.

Fragments of tomb gable, a so-called Eskilstuna chest. Late 11th century. Decorated on both sides. Found in the foundation of the chancel wall of the old church during the excavation in 1915–16. Now in ÖLM.

markerar övergången till absiden. Av tvärskeppets grundmurar var den norra armens till stor del bevarad medan däremot endast mindre partier återstod av den södra tvärskeppsarmens grund (fig 408, pl 77). Långhusmurarnas grunder var också i ofullständigt skick. Ett par partier av norra muren angav en tydlig sträckning men av sydmuren fanns ingenting kvar. Av tornpartiet återstod däremot stora murpartier (fig 406). Av pelargrunderna kunde endast de båda nordvästra fastställas, dock ej fullständigt, varför deras antagna rektangulära planform är osäker (jfr pl 77).

Grundmurarna låg 0,20–0,35 m under nuvarande golvnivå och mätte 1–1,10 m i tjocklek. Av murarna ovanpå grunden återstod endast tre skift av rätt små, oregelbundna, tuktade kalkstenar (fig 407). De låg i tjockt kalkbruk med en skifthöjd av 0,06–0,12 m. Därunder vidtog mur av gråsten, 0,60 m djup. Muren slutade på 1,40 m djup under nuvarande golv och vilade på ett örört sandlager. I norra delen av tvärskeppet iaktogs delar av ett ursprungligt golv av oregelbundna kalkstensplattor. Muren hade här sockelliknande indragning både ut- och invändigt, 0,10 m från ett övre skift. I tvärskeppets sydöstra hörn iaktogs i muren avtryck av en stående trästolpe, 13×13 cm, med något avfasade hörn. Rester av trä fanns ännu i

hållet. Stolpen har tjänat som armering av murhörnet och insättningen var tydligen ursprunglig.

Plan

1100-talsdomen visade sig ha haft en normal romansk plan (fig 408). Den bestod av ett kor med halvrund absid, ett tvärskepp och ett påfallande kort, nästan kvadratisk långhus med kraftigt torn i väster. Koret var rektangulärt med smal triumfbåge. Tvärskeppet omfattade tre kvadrater. I östväggen fanns två absider i muren. Enligt uppmätningarna år 1916 hade absiderna nästan halvrund form. Vid 1960 års undersökning konstaterades däremot att absiderna var betydligt grundare, varför de snarare bör betecknas som absidioler. Detta kunde tydligt iakttagas beträffande den norra absiden medan den södra var mera skadad.

Det korta långhuset var treskeppigt i 3 travéer, avdelade av kraftiga pelare, möjligen med rektangulär plan. Sidoskeppen var relativt breda i förhållande till mittskeppet, vilket betecknar ett mera avancerat stadium av den romanska planformen.² Den västligaste travén var något smalare än de övriga. Långhusets västra grundmur hade dessutom, med tanke på tornpartiet, gjorts dubbelt så bred som övriga murar (fig 406).

Tornets bottenplan visade ett kvadratisk mittrum

Fig. 406. Grundmurarna till kyrkans västparti. Frilagda vid utgrävningen 1915-16. Foto ATA.

Foundation walls of the west part of the church. Uncovered during the excavation in 1915-16.

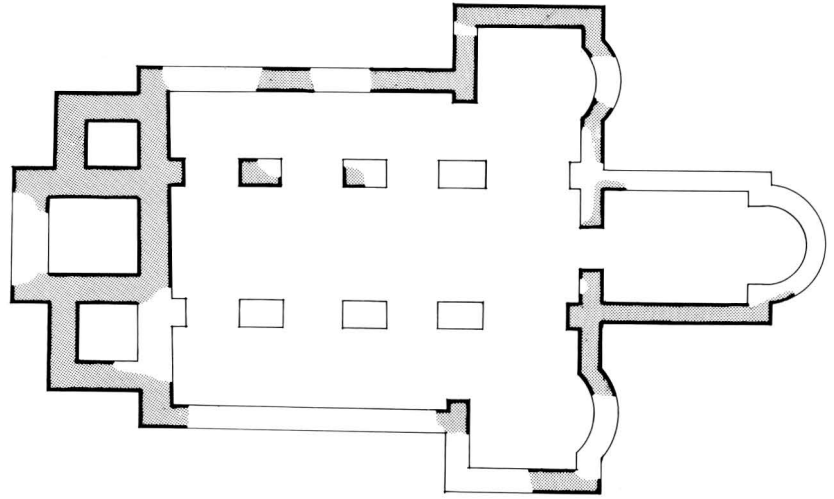

Fig 407. Parti av inre långhusmuren från väster. Frilagd vid utgrävningen 1960. Foto E Niklasson, ÖLM.

Part of the interior nave wall from the west. Uncovered during the excavation in 1960.

Fig 408. Rekonstruktion av kyrkans plan med markering av påträffade murrester, 1:400. Ritad av G Wirén 1985.

Reconstruction of the church plan. Found wall remains marked out, 1:400. Drawn by G Wirén, 1985.

och två smalare sidorum. Huruvida huvudingången varit belägen i väster genom tornet eller på långhusets sydsida var omöjligt att konstatera.

Kyrkans proportioner utgår från tvärskeppets mittkvadrat, vars sidor är 7 m (11 2/3 alnar) medan de motsvarande enheterna i mittskeppet mäter 7×5 m (11 2/3 × 8 1/3 alnar). Hela långhuset är i det närmaste kvadratisk och mäter 14,7×16,5 m (24 1/2 × 27 1/2 alnar).

Rekonstruktion av byggnaden

Rörande uppbyggnaden har Sigurd Curman påpekat överensstämmelser med Vreta klostrets kyrka.³ Långhusets obetydliga längd, själva planen och möjligen även pelarnas form är likartade i båda kyrkorna. Med Vreta som utgångspunkt kan man rekonstruera domkyrkan med basilikal uppbyggnad med högre mitt-

skepp, täckt av sadeltak (fig 409). Man kan också jämföra med kyrkan i Dalby i Skåne.⁴

Trots allmänna överensstämmelser mellan Vreta kyrka och Linköpings domkyrka finns vissa skiljaktigheter. Proportionssystemet är inte detsamma. Korskvadraten i domkyrkan mäter 7×7 m medan motsvarande i Vreta 6,3×5,3 m. Förhållandet mellan långhusets längd och bredd är i Linköping ungefär 1:1, i Vreta 1:1,2. Korets form är väsentligt olika: i Vreta är längden 2/3 av bredden men i Linköping omvänt. Här har således från början planerats större utrymme för präster. Samma korproportioner som i Linköping återfinns i domkyrkan i Roskilde från 1070–1080-talen.⁵ Vidare är korabsiden i Vreta ungefär lika med halva bredden, medan den i Linköping endast är obetydligt smalare än koret. Tvärskeppsabsiderna i Vreta är nästan halvrunda, i Linköping grunda. I Vreta var triumf-

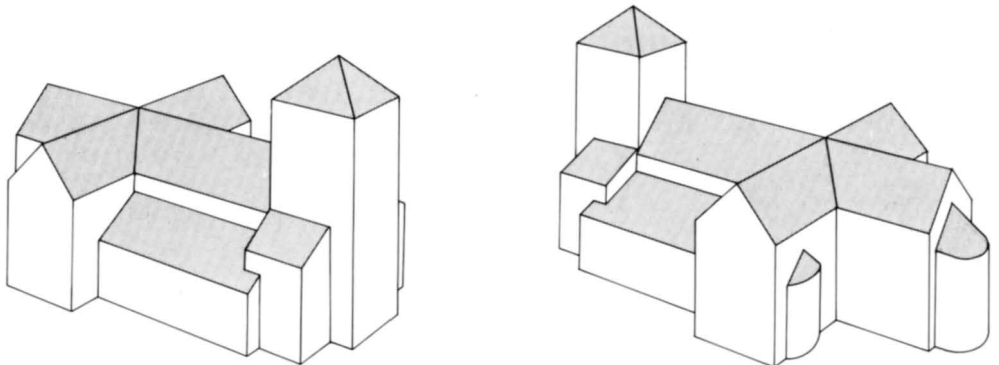

Fig 409. Schematisk rekonstruktion av kyrkans utseende. Ritad av G Wirén 1985.

Skeleton reconstruction of the appearance of the church. Drawn by G Wirén, 1985.

bågens öppning bred, i Linköping däremot påfallande smal. I detta kan man se ett ålderdomligt drag.

Västpartiet och tornet erbjuder däremot likheter med sitt kvadratiske tornrum och små sidorum. Västpartiet i Vreta ansåg Erik Lundberg vara något yngre än kyrkan och tillkommet kort efter domkyrkobygget.⁶ Här är sidorummen kvadratiske, medan de i Vreta är rektangulära. Enligt Lundberg kan dessa rum ha inrymt trappor till övre våningen.⁷ Detta är dock mindre sannolikt på grund av rummens obetydliga mått. I många östgötska kyrkor, där denna tornplan efterbildats (Askeby, Bankekind, Slaka, S Lars i Linköping), är trapporna inlagda i muren.

Vreta kyrka och Linköpings domkyrka fick alltså stå modell till flera lösningar av västverk i ett antal 1100-talskyrkor i Östergötland. Bottenvåningens planform återfinns i en grupp kyrkor, som har anknytning till kungliga eller biskopliga domäner i närheten. I andra våningen finns i några kyrkor från denna tid (Vreta, Askeby, Källstad, Hov, Rogslösa) ett kapell eller rester av en empor mot kyrkorummet, förmodligen avsett för en herreman, kanske kyrkans byggherre eller en kunglig person.⁸ Sådan planlösning med förhall och sidorum i bottenvåningen samt kapell eller empor i övre våningen fanns också i Lundadomen samt i kyrkorna i Vä och Dalby i Skåne.⁹ Så var också fallet i Roskildedomen.¹⁰ I Askeby fick förhallen en speciell utformning med – som Gunnar Redelius påpekat – en ceremoniell plats för konungen (eller kanske hans ställföreträdare biskopen).¹¹ Strax väster om kyrkan låg i Askeby, Vreta, Lund och ursprungligen även i Linköping kungsgården. Ovannämnda västverksanordningar har kontinentalt ursprung.¹²

Domen fick en från normal öst–västlig orientering något avvikande placering, nämligen med längdaxeln i nära NNO–SSV. Ungefär samma orienteringsavvikelse återkommer i Lunds domkyrka, som ligger 24,3' mot norr. Det kan påpekas att längdaxeln i Linköpings domkyrka ligger nära vårdagjämningens axel och riktningen skulle kunna beteckna solens uppgång vid dagen för kyrkans planering i terrängen.¹³

Datering

Sigurd Curmans och Erik Lundbergs studier av bla måttförhållandena i Vreta och Lundadomen jämförda med Linköping gav enligt dessa forskares mening till resultat, att Vreta var en förminskad replik av Lundadomen, medan Linköpings domkyrka svarade mot Vretakyrkans mått plus 1/3.¹⁴ Vreta borde då vara en föregångare till Linköping och skulle enligt Erik Lund-

berg en tid ha fungerat som stiftskatedral i likhet med Husaby före Skara, Tuna före Strängnäs och Sigtuna före Gamla Uppsala. Med hänsyn till det starka fäste, som hedendomen ännu hade i Linköping, var det omöjligt att förlägga en domkyrka till bygdens hedniska centralort menade Lundberg. Vreta blev därför en »biskoplig interimsort» tills tiden var mogen att flytta över till den gamla centralorten.¹⁵ Curman har också erinrat om att Vreta bör uppfattas som ett centrum för kristendomen under missionstiden. Beviset för detta påstående fann han i de talrika sk Eskilstunahällar från 1000-talet, som hittats vid undersökningar av kyrka och klosterområde.¹⁶ Påbörjandet av domkyrkan förlägger han till 1130-talet.

En bekräftelse på teorin om Vreta kyrkas höga ålder trodde man sig få, när Nils Ahnlund publicerade två förut okända donationslängder från Vreta kloster.¹⁷ Enligt Ahnlund hade redan konung Inge dä och hans drottning Helena inrättat ett nunnekonvent här. Med denna uppgift borde också kyrkan tidigareläggas. Men kort därefter påvisade Salomon Kraft, att donationslängdens Inge torde vara Inge dy (1118–1120-talets slut).¹⁸ Detta stämde också med Lundbergs datering av kyrkan till 1120-talet.¹⁹ Någon stenkyrka under Inge dä:s tid kan inte påvisas.

Det möter från stiftshistorisk utgångspunkt inga hinder att datera även påbörjandet av Linköpings domkyrka till samma tid, eftersom biskopssätet omtalas redan i det sk Florensdokumentet från omkr 1120.²⁰ Den förste biskop som omnämns i källmaterialet är Gisle, som 1139 var närvarande vid en provinsialsynod i Lund och som tycks ha avlidit först i slutet av 1160-talet. Legaten Nicolaus av Albano mötte 1153 Sveriges konung, prelater och stormän i Linköping, vilket visar att stiftet då hade en central ställning.

Erik Lundbergs hypotes att några domkyrkor skulle ha haft föregångare på annan ort är i själva verket byggd på svaga grunder.²¹ Förekomsten av flera Eskilstunakistor i Vreta kan inte bevisa ortens centrala betydelse för missionen, eftersom sådana har hittats i betydligt större antal vid Hofs och S Lars kyrkor. En stor kristen kyrkogård har påträffats invid sistnämnda kyrka i Linköping med ett 40-tal gravar från 1000-talets senare del, vilket tyder på att missionen på 1000-talet inte var obetydlig i landskapets centralort. Inom det gamla stadsområdet har dessutom funnits tre runstenar med kors och ytterligare två har stått vid Nykvarn, där eriksgatan ledde över Stångån.²² Sigurd Curmans och Erik Lundbergs argument för en sen datering av Linköpings första stenkatedral är därför ohållbar ur missionshistorisk synpunkt.

Säkra byggnadsdata saknas alltså både för Vreta och Linköping men för Vreta finns såsom nämnts skäl, som talar för Inge dy:s tid, dvs tidigast 1120-talet. Curmans och Lundbergs hänvisning till Lunds domkyrka ger inga andra kronologiska hållpunkter än att vi vet att koret och delvis tvärskeppet här stod färdiga på 1130-talet och att långhuset hade påbörjats.²³ Planformen med de påfallande korta långhusen i Vreta och Linköping kan inte heller nöjaktigt förklaras utifrån Lund. Paralleller är däremot bla kyrkorna i Gamla Uppsala och i Sigtuna samt S Halvard i Oslo. Något bestämt kronologiskt förhållande mellan kyrkobyggandet i Vreta och Linköping kan inte fastställas. Det troliga är att de båda östgötakyrkorna är uppförda ungefär samtidigt.

Att konungen kan ha lämnat bidrag till domkyrko-

bygget kan framgå av en hittills omstridd bestämmelse om kyrkobyggandet i Östgötalagen. I kyrkobalkens första moment heter det, att konungen låter kyrkobygge börja, bönderna föra det till slut.²⁴ Uppgiften är unik i nordisk folkrätt och har tolkats på olika sätt. Orda-grant skulle det betyda, att kungen skall börja bygget och sedan får bönderna själva ta vid. Innebörden kan också vara att konungens medgivande fordrades. Enligt min mening måste dock bestämmelsen innebära att konungen byggde *vissa*, mera ansefulla kyrkor, såsom domen och sådana landskyrkor, som placerades vid kungsgårdarna. Bönderna hade sedan att bygga sina vanliga sockenkyrkor.²⁵ I detta sammanhang är de tidiga stenkyrkorna med torn av Linköping-Vreta typ och med anordning för en kunglig (?) läktare i övre rummet speciellt intressanta.

Den nya domens kor och tvärhus

Biskoparna och kyrkobygget

Den första skriftliga källa som omnämner att en ny domkyrka var under byggnad är daterad 1232 (se nedan). Uppförandet av en ny kyrkobyggnad av så ansevärda dimensioner, som det var fråga om i Linköping, tycks ha varit det första större byggnadsföretaget i Sverige under 1200-talets förra hälft. De lokalhistoriska sammanhangen har klarlagts av tidigare forskning.¹ De skall här sammanställas med byggnadshistoriska fakta, som analyseras i följande avsnitt.

Den ursprungliga domen måste snart nog ha befunnits för obetydlig för ett stift, som redan vid kyrkomötet i Linköping 1153 bör ha ansetts vara landets förnämsta. Under biskop Karls tid (1216–1220) hade den siste Sverkersättlingen Johan Sverkersson år 1219 krönt i den gamla basilikan.² Kanske föddes just då hos stiftets ledare tanken på en större och ståtligare stifts kyrka. Kungen skänkte på kröningsdagen till sin frände och kansler biskop Karl och hans efterföljare på biskopsstolen gården Fjättersund nära Norsholm.³ Tack vare biskopsstolens egendomar kunde biskoparna själva bekosta en del av det kommande byggnadsarbetet på domkyrkan.

För biskop Karl, en av landets ledande män – vilkens yngre bror Birger trettio år senare skulle bli rikets styresman – måste det ha känts som en bjudande plikt att snart få en större och modernare stiftshelgedom. Att se Linköpings domkyrka som en folkungarnas (Bjälboättens) speciella helgedom är inte orealistiskt. En yngre generation av samma ätt hävdade to m ett slags patronat över domkyrkan, som påminner om de tyska kejsarnas anspråk på domerna i Mainz, Worms och Speier. Detta kommer tydligt fram i ett brev från hertig Valdemar 1310.⁴ Det fanns, såsom påpekat ovan, en tradition från missionstiden, uttryckt bl a i Östgötalagen, om kungens plikter angående kyrkobygge.⁵ Att 1200-talets regenter berikat domkyrkan i ganska stor omfattning framgår av donationer och testamenten. Folkungabiskoparnas intresse för en större

och ståtligare domkyrka sammanhänger med deras stigande makt i en bygd, där de tillhörde det ledande stormansskiktet och fungerade som kungens rådgivare. Om Birger Jarl och domkyrkan tiger dock källorna. Ingen donation av honom är känd och när han till slut skulle välja lägerstad föredrog han Varnhems klosterkyrka, som han verksamt stött och där hans första gemål och hennes förfäder av Erikska ätten fått vila. Inga konungar efter Valdemar (1251) kom att krönas i Linköpings domkyrka.

Med biskop Bengt (1220–1236), företrädarens broder, börjar stiftets första glansperiod. Här liksom på kontinenten kan man spåra en önskan hos biskop och domkapitel att genom en större och ståtligare stiftshelgedom ge glans åt deras ämbeten och uttryck för deras auktoritet och rikedom. Till detta kom väl också – som redan antytts – Bjälboättens önskan att kraftigt manifesteras sin överlägsenhet i denna bygd. De urkunder, som ger upplysning om Linköpingsdomens byggnad, är dock tyvärr få och knapphändiga. Speciellt betydelsefull är emellertid den äldsta, det brev från påven Gregorius IX, som är daterat den 2 november 1232 och ställt till prästerskapet i Linköpings stift. Brevet är ett svar på en vädjan från biskop Bengt i ett brev, som inte bevarats. Påven manar här prästerna i stiftet att lämna ett kraftigt och frikostigt bistånd till det storartade och förnämliga domkyrkobygget, »som stiftets biskop påbörjat men som han ej med egna medel ser sig i stånd att fullfölja».

Bygget bekostades alltså vid denna tid åtminstone delvis av biskopen själv. På kontinenten var det sedan Karl den stores tid inte ovanligt att biskoparna själva bekostade katedralbyggena. Äldst var det to m förordnat, att biskopen skulle dela sina inkomster – de var ju i regel mycket betydande – i fyra delar, nämligen en till eget bruk, en till kanonikatens innehavare, en till kyrkans reparation, byggande och förskönande och en till de fattiga.⁶ Några antydningar om en sådan delning finns inte i Norden men känslan av plikt mot stiftshel-

gedomen har funnits. I tex Lund skänkte ärkebiskop Uffe Trughothsson efter branden 1234 en stor summa penningar och avkastningen av en gård för att bekosta en del av reparationerna.⁷

Kyrkans egna tillgångar, som var disponibla för byggnadsarbete, var säkert blygsamma under denna tid, då någon fast ekonomisk organisation inte fanns för stiftskyrkan. Det förekom tex i Chartres att de bättre lottade kapitelprebendaterna fick släppa till av sina medel.⁸ Men i Linköping var kapitelbildningen ännu i sitt vardande. Domens prästerskap måste i alla händelser ha varit intresserat av att kyrkan skulle bli stor, berömd och livligt besökt och att relikerna skulle bli föremål för vallfärder. Här förenade sig prästerna också med stadens borgare i ett gemensamt ekonomiskt intresse, som för de senare kunde betyda ett uppsving i deras rörelse.⁹

Marknaderna, i synnerhet den stora Persmässan den 29–30 juni, innebar också möjlighet till inkomster. Av stadens åtta marknadsdagar var två, nämligen skärtorsdagen och Pedersmässan, av den storleksordning, att de var fridlysta i Östgötalagen.¹⁰ Vid fyra av marknadsgagnarna hölls landskapets ting och på Pedersmässodagen hölls alltid prästmöte (»prästmötesmarknad»). Det hölls i domkyrkan, tidigare möjligen vid tingsplatsen nära »Kampen» intill nuvarande Hunnebergsgatans övre del. Enligt Sigurd Kroon skulle prästmötet på 1200-talet ha flyttats därifrån till domkyrkan.¹¹ Mötesdagen den 29 juni började med Persmässans officium i domkyrkan. Den var marknadens religiösa inledning och den stora helgonfesten för domkyrkans skyddshelgon, Passio Petri et Pauli. Marknaden bör ha gett en del avkastning i form av gåvor till kyrkan.

En händelse, som satts i samband med biskop Bengts planer på nybygget, var invigningen år 1225 av de tyska handelsmännens kyrka i Visby, Mariakyrkan. Som stiftschef förrättade biskop Bengt invigningen. Fullbordandet av Mariakyrkan bör ha fått hans egna nybyggnadsplaner att mogna. I Visby fanns även tillgång på byggnadskunnigt folk, eftersom en del stenhuggare just vid den tiden slutat sitt arbete.

De ekonomiska förmåner, som biskopen lyckades utverka genom påvebrevet 1232, bestod i rätten att mottaga allmosor och gåvor till bygget. Påvens maning till stiftets prästerskap bör både ha stimulerat givmildheten och ha fungerat som ett påtryckningsmedel för biskopen.

Ordalydelsen i påvebrevet utsäger klart, att biskopen påbörjat bygget (incipere aedificare) före år 1232. Man kan givetvis spekulera över när och hur detta skett. Som Marian Ullén påpekat ovan bör dock byg-

get ha pågått minst ett par år innan biskopen sökte påvens stöd och tidsgränsen kan därför förslagsvis sättas vid ca 1230.

Murverksbeskrivningen ovan har visat att den första byggnadsperioden omfattat kor, tvärhus och anslutning till den gamla kyrkans tvärskepp (fig 367). Dessa arbeten bör ha varit fullbordade vid kungakröningen i januari 1251. Biskop Bengt, som avled 1236, hann inte se koret fullbordat. Det blev i stället hans efterträdare Lars (1236–1258), som kraftfullt fortsatte det mäktiga bygget. Koret och tvärhuset var i förhållande till den tidigare kyrkoarkitekturen i Sverige nära nog revolutionerande i sin lösning av kyrkorummets fordringar på rymd, ljus, pelare och valv. Redan proportioner och mått införde en ny skala.

Kor och koromgång

Koret med sin omgång bestod av ett tre trappsteg högt liggande högkor omgivet av en låg mur och en krans av pelare, förmodligen fyra, samt en omgång och två flankerande kapell på sidorna, anslutna till tvärskeppet. Det kraftiga murverket i kapellen tyder på att de utgjort fundament till låga torn, vilket bekräftas av sydsidans murverk i travé 9, där ett ursprungligt fönster återstår och därovan en valvmarkering (fig 44, 45). Omgången öppnade sig i öster mot ett fyrkantigt kapell. Planen framgår av fig 367 och pl 77.

Utformningen av omgången med ett östkapell leder till antagandet att förebilden för planlösningen kan vara en ålderdomlig omgångs- eller sk Aussenkrypta i någon kontinental kyrka. De komplexa motiven till denna anordning har tämligen utförligt behandlats i en tidigare framställning, till vilken jag hänvisar (Cnattingius 1970).

Här skall därför endast ges en kort sammanfattning av teorin om koromgångens utformning och dess arkitektoniska ursprung. Den är nämligen ett unicum i svensk arkitektur. De nämnda sk omgångskryptorna förekommer under 900–1000-talen, tex i föregångarna till domen i Magdeburg, S Mikael i Hildesheim och S Martin i Tours. En kombination av omgångskrypta och relikkapell förekommer bla i katedralen i Auxerre, S Ludgeri i Werden a d Ruhr, domerna i Hildesheim och Paderborn, katedralen S Etienne i Troyes och kyrkan i Paissy. I Auxerre återfinns även planen med kapell och torn invid koromgången (fig 410).

En sk Aussenkrypta betecknar en krypta byggd utanför koret. Den tillhör det stadium i utvecklingen, då den trånga, mörka kryptan börjar ersättas med en övre rymdigare koromgång. Som exempel kan nämnas S Emmeram i Regensburg (invigd 980), domen i Halber-

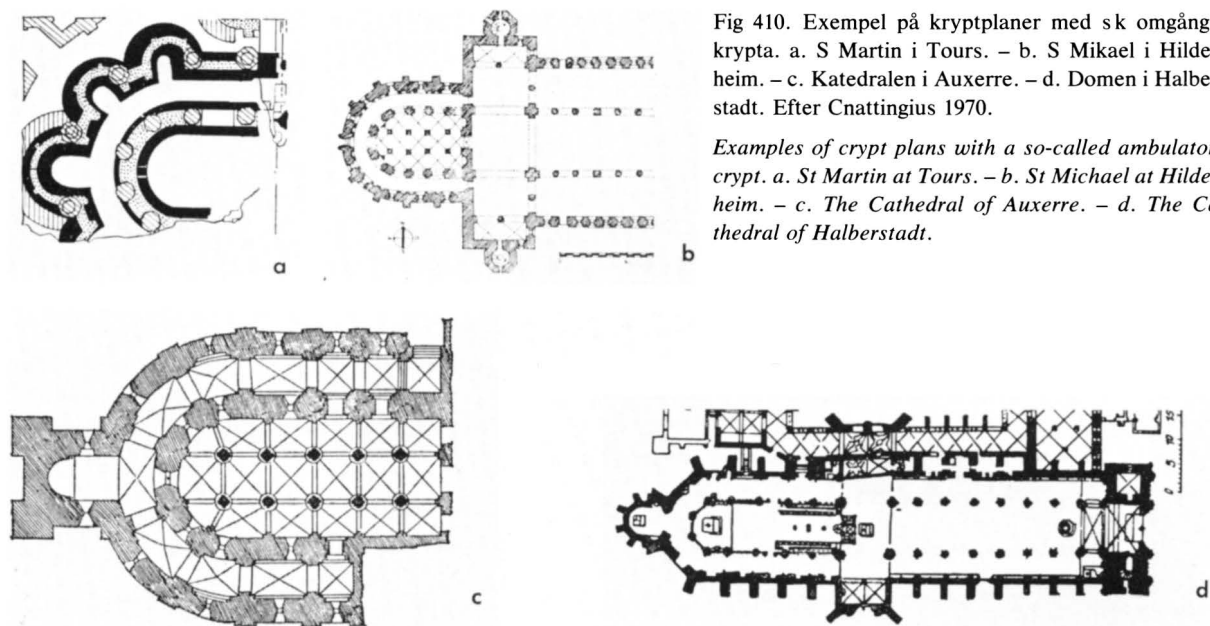

Fig 410. Exempel på kryptplaner med sk omgångskrypta. a. S Martin i Tours. – b. S Mikael i Hildesheim. – c. Katedralen i Auxerre. – d. Domen i Halberstadt. Efter Cnattningius 1970.

Examples of crypt plans with a so-called ambulatory crypt. a. St Martin at Tours. – b. St Michael at Hildesheim. – c. The Cathedral of Auxerre. – d. The Cathedral of Halberstadt.

stadt (invigd 974) och münstern i Basel (1100-talets slut). Ännu i början av 1200-talet var krypttanken inte övergiven.

När kryptan under unggotisk tid försvann, dröjde sig dock den gamla kryptplanen med en omgång runt ett relikaltare kvar i koromgångar av liknande slag. Större anspråk på utrymme i samband med en ökande helgonkult och bättre exponering av de dyrbaraste relikerna var orsaken till en anordning av detta slag, alltså en omgång i högkorets nivå och ofta med ett extra relikaltare i öster.

Den direkta förebilden till den ovanliga utformningen i Linköping kan dock inte påvisas.

Det kvadratiske östkapellet innehöll ett relikaltare. Om de Mariareliker, som fanns där, talar ett donationsbrev från 1412. Då överfördes de dyrbara relikerna till det nya kapellet och en förteckning uppsattes (se nedan).

Beträffande planlösningen är kombinationen av omgång och flankerande torn anmärkningsvärd och till detta skall återkommas senare.

Tvärhusets murverk

Eftersom den gamla domen bör ha stått kvar så länge som möjligt under den nya kyrkans byggnadstid fick man anskaffa ny sten till det nya koret och tvärhuset. Efterhand som koret till den gamla kyrkan kunde rivras, togs förmodligen material därifrån, åtminstone till grunden. Den nya kalkstenen hämtades från samma

ställe som till den gamla kyrkan, nämligen från stenbrotten vid Vreta, närmare bestämt Berg. Här ägdes stenbrott både av klostret i Vreta, bönderna i Berg och troligen även domkyrkan enligt en uppgift från 1306.¹² Erik Lundberg har sökt lokalisera dessa stenbrott dels till Limningsängen norr om Bergs by dels till Ekbacken väster om kyrkan.¹³ Förstnämnda stenbrott ligger öster om Hasselbacken nära Kungsbrovägen och kallas på äldre kartor »Gropgärdet, ett gammalt kalkbrott».¹⁴ Här syns ännu delvis detta brott. Transporten bör ha skett via landsvägen över Vallby (Vadby), där Vretavägen gick fram under medeltiden. Vattenvägen, som av naturliga skäl föredrogs under medeltiden för transporter, skulle nämligen ha krävt flera omlastningar. Då transportvägen var tämligen lång, bör stenmaterialet för att inte bli onödigt skrymmande och tungt i stor utsträckning ha huggits mer eller mindre färdigt redan vid brottet, vilket inte var ovanligt under medeltiden.

De stenhuggare, som skulle finhugga kvadrarna vid byggnadshyttan, hade tillgång till bättre redskap än den äldre domens stenhuggare. Det gäller sådana redskap som spetsmejseln och dubbelmejseln, som gav ytan regelbundna lodräta eller korta diagonala streck. Denna teknik möjliggjorde en finare bearbetning av ytan. Det verktyg, som medförde den största förändringen i tekniken och gav stenen ett nytt utseende, var en bred, sågtandad mejsel. Den uppträder först i franska kalkstensområdet i norr och utbreddes snabbt i Frankrike och Tyskland. Stenen fick genom den en

Fig 411. Detalj av pelaren B8 visande olika stenbehandling. På den runda knekten förekommer behuggning med sågtandad mejsel. Foto SvK 1977.

Detail of pillar B8 showing different stone treatment. On the round corbel shaft there is carving with a serrated chisel.

raffinerad, lätt krusad, något luddig yta. Liksom vid de tidigare ytbehandlingarna med vanlig mejsel höggs längs kvaderkanterna en ram av några centimeters bredd med avvikande streckriktning. Ramkanten är alltid behandlad med vanlig spetsmejsel, varefter ytan glättats. I själva stenens mitt (spegeln) är streckriktningen oftast diagonal och strecken ganska korta. Under 1200-talet förekommer mera allmänt att ytan glätts och att streckriktningen varierar på olika stenar eller grupper av stenar för att skapa omväxling. Så är bla fallet i några westfaliska monument, tex domen i Paderborn (nordportal och västra tvärskeppet från tiden före 1220-talet) och Maria-kyrkan i Lippstadt (högaltaret invigt 1222).

I Linköpings domkyrkas tvärhus kan de olika stenhuggningsteknikerna studeras vid sidan av varandra.

Murning och stenbehandling är även något olika i olika delar av tvärhusets murverk beroende på ommurningar i samband med ombyggnaderna.

Pelarna B9 och C9 visar i viss utsträckning en mejselhuggning, som givits vertikal eller diagonal streckning. I några fall är finhuggning av denna typ begränsad till en ramkant (ca 3–5 cm bred). Mejselhuggningen med spegel och ramkant i olika streckföring finns bara på stenar, som hör till pelarparets mittparti. På knektarna förekommer den ej, men däremot är själva ytbehandlingen omsorgsfull. Halvkolonnen däremot är till övervägande del diagonalstreckad.

På pelarparet B8–C8 uppträder den nya tekniken med sågtandad mejsel, som ger en matt, liksom sgrafiferad yta (fig 411). Vid sidan av denna ytbehandling förekommer även den tidigare tekniken från pelarna

Fig 412. Katedralen i Salisbury, interiör av norra transeptet. Exempel på fönster i »Early English». Jfr fig 154. Efter Clifton-Taylor.

Salisbury Cathedral, interior of the north transept. Examples of windows in "Early English" style. Cf. Fig 154.

B9 och C9 men den har till viss del förfinats. På några av halvkolonnernas stenar har båda teknikerna använts.

Såväl murnings- och stenhuggarteknik som den sannolika tidpunkten för byggverksamheten talar för att de stenhuggare, som påbörjat murningen med tvärhusets väggar, tillhört det stenhuggarlag, vilket troligen inkallats från Gotland för korbygget. Under arbetets gång torde ännu ett lag eller åtminstone några skickliga stenmästare inkallats från utlandet. Den nya tekniken med sågtandad mejsel uppträder nämligen inte på Gotland förrän under 1200-talets sista fjärdedel.¹⁵ De nya, utländska stenhuggarna har alltså fört med sig nya redskap och en ny stenteknik. Genom denna förbindelse förklaras också nya motiv i kapitalformerna på de

fyra pelarna. Det nya laget har också använt ett omsorgsfullare och elegantare murningssätt.

Det är också värt att notera att inga stenhuggarmärken förekommer under denna byggnadsperiod (jfr ovan Stenhuggarmärken). De enstaka märken som registrerats i tvärhuset hör samman med förändringar i samband med anslutningen till långhuset.

De ursprungliga delarna av yttermuren utmärks av en ganska regelbunden murning lik motsvarande delar av innermuren. Murverket här har dock till stora delar blivit omhugget och lagat vid 1800-talets stora restaurering (se ovan). Väggarna har livats av en ålderdomlig dekoration bestående av smala lisener, som bevarats på norra sidan under och väster om fönster N 7 (fig 39, 40), samt den rundbågsfris, som ännu återstår. Även denna fris (fig 36, 116–117) renoverades och kompletterades vid den stora restaureringen. Bågarna vilar på konsoler i form av tre blad, det mellersta dekorerat med diamantsnitt.

Fönster

Fönstren i travé 8 ovanför portalerna är trekopplade (fig 31, 154, pl 5–6, 14) och karaktäriseras av två dekorationsmotiv: diamantsnitt och kolonnetter med skaftringar.

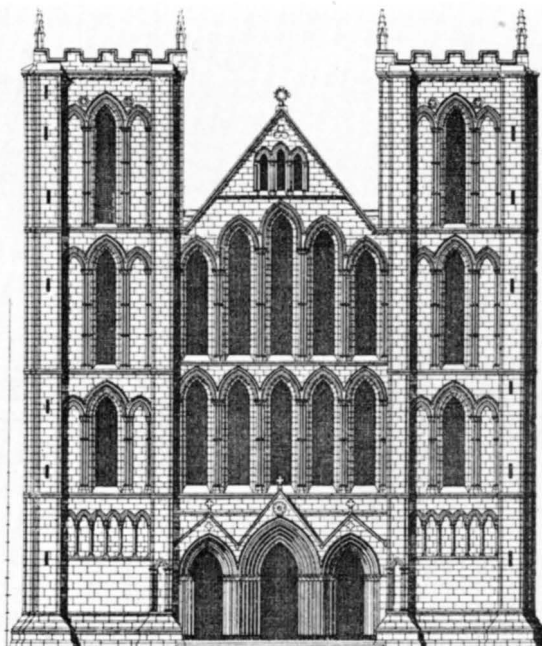

Fig 413. Katedralen i Ripon, västfasaden. Exempel på »Early English». Efter Wrangel.

Ripon Cathedral, west façade. Example of "Early English" style.

Diamantsnittet uppträder först i normandisk och engelsk arkitektur. Det förekommer också i tysk arkitektur men mera sparsamt. Skafringar på smala kolonner är däremot en ganska vanlig prydnad och förekommer ännu vid denna tid i Tyskland.

Själva anordningen med en grupp på tre fönster, av vilka det mellersta är något högre, är vanlig i engelska, franska och tyska – inte minst westfaliska – kyrkor. Den förekommer i likartade former bla i Lippstads Marienkirche och kyrkan i Legden. Fönstren i Linköping har emellertid en mycket speciell utformning och ett engelskt inflytande har diskuterats av olika forskare. Karaktäristiska drag är fönstrens lancettform, den i princip lika höjden, den kraftigt profilerade omfattningen med diamantsnitt och följelist med knoppar. Inte minst de sistnämnda dragen har anförts som ett indicium på tvärhusfönstrens anknytning till »Early English» (se ovan samt s 134 och Byggnadshistoria). Som exempel på engelsk fönsterarkitektur återges här en interiör av norra transeptet i Salisbury och västfasaden till katedralen i Ripon (fig 412, 413), som vid denna tid stod under arbete. Katedralen i Salisbury hade påbörjast 1220 och de stora tvärskeppen och långhuset var fullbordade omkring 1258. Detsamma gäller västfasaden i Ripon.¹⁶

Portaler

Norra portalen (fig 121) är utbyggd från muren och täcks av ett flackt gavelröste. Den rundbågiga öppningen har två språng med en kolonn emellan. Kapitälbandet, som löper över både kolonner och över portalens sidopartier består av konstfulla, sammanhängande rankor. Eftersom portalen blev omhuggen under den Brunius'-Nyströmska restaureringen och rankornamentiken gör ett alltför välvårdat intryck, måste den förbigås här. Den ansluter sig emellertid i stort sett till kapitälmästaren D:s stil (se nedan). Restaureringen av portalen behandlas ovan (se s 114 ff).

Portalens proportioner bygger på enkla harmonier, nämligen 1:2 och 1:3. Modulen, som är 1,3 m (2,8 alnar), går igen i tvärskeppets fönsterbredd samt den äldsta storleken av N 6 (modulen 3 gånger = höjden).

Likheten med den sk Brudportalen i S Maria i Visby (fig 414) har redan Romdahl påpekat. Denna tillkom efter 1225 och visar utpräglad tyska former av nieder-rheinsk-westfalisk art.¹⁸ På Linköpingsportalen, som är enklare uppbyggd, är dock kapitälens betydligt ålderdomligare. Även andra jämförelser kan göras tex med S Clemens i Visby (utom övre partiet) och tvärskeppsportalen (»Siebensonnentür») i Herfords münster. Herfordmünstern byggdes 1215–1244 och dess tvär-

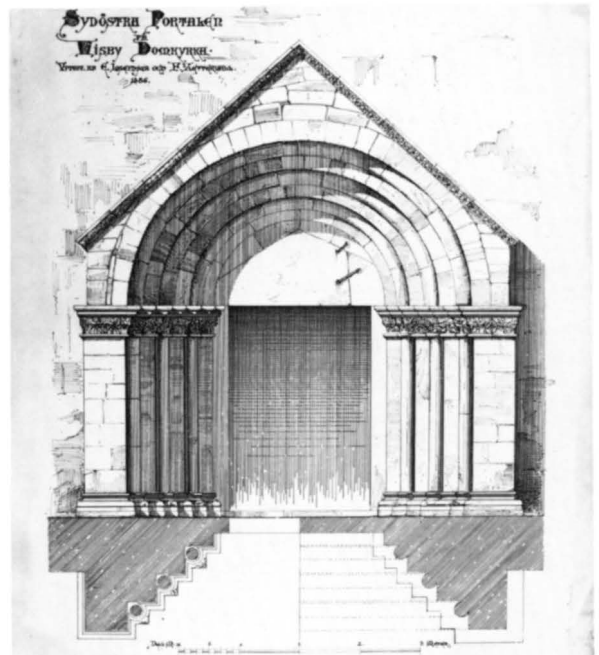

Fig 414. Visby domkyrka, den sk brudportalen. Uppmätning av F Zettervall 1887. Jfr fig 121. Gotlands Fornsal.

Visby Cathedral, the so-called bride portal. Scale drawing by F Zettervall, 1887. Cf. Fig 121.

skeppsportal kan ha stått färdig omkring 1230. Denna byggnad är en av de westfaliska impulsgivarna för Linköpings domkyrka och flera överensstämmelser kommer att visas i det följande. Vid samma tid eller något senare byggdes i kyrkan i Andernach en portal av liknande slag men med rak avslutning upptill, vilket är den vanliga utformningen. Sydportalen i domen i Magdeburg, som Romdahl anført som en tänkbar förebild, är yngre och erbjuder inte så stora likheter. En närmare släkting är sydportalen i Marienkirche i Lippstadt. Den har liknande gavelstycke och kapitäl som delvis är av samma typ som i Mariakyrkan i Visby. Släktingar till denna portal finns i S Ludgeri i Münster, i Legden och Minden samt i domen i Paderborn (norra tvärskeppsportalen, vars kapitälband är anordnat på samma sätt som i Linköping).

Portalens östra tympanonkonsol är försedd med en figurrelief. Roosval har velat se Karl Stenmästares hand i denna relief. Den skulle då vara ett minne från 1100-talsdomen men troligen är den samtidig med portalen (se ovan s 115). Det är en grotesk figur med stort, monstuöst ansikte, öppen käft, långa mustascher och skägg och han sträcker upp händerna och håller tympanon (fig 123). Han är alltså en avkomling av antikens

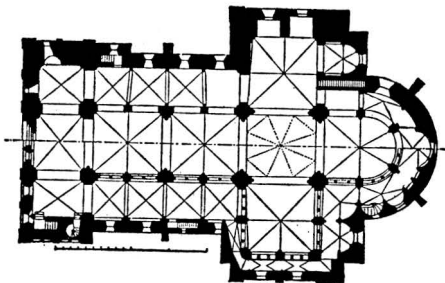
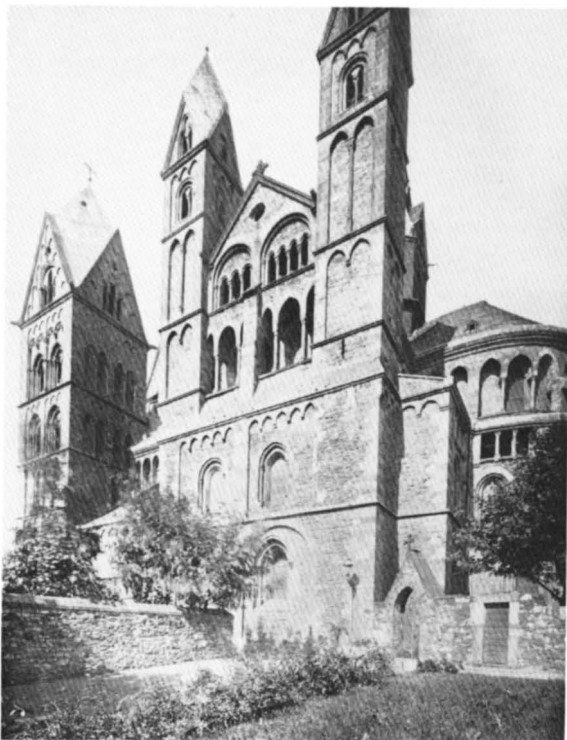

Fig 415. Limburg an der Lahn, plan. Jfr fig 367. Efter Kubach-Verbeek.

Limburg an der Lahn, plan. Cf. Fig 367.

karyatid, som förekom under hela medeltiden och som vi senare skall möta i långhusportalen och den sengotiska koromgången.

På portalens västra sidopost finns en ristad bild av S Katarina. Teckningen är klumpig och kan dateras till 1400-talets slut. Stenen är inmurad i samband med en reparation – en del av teckningen fortsätter nämligen i murklacken (se s 116).

Tvärhusets nuvarande sydportal (fig 126) tillhör det höggotiska byggnadsskedet och behandlas i detta sammanhang.

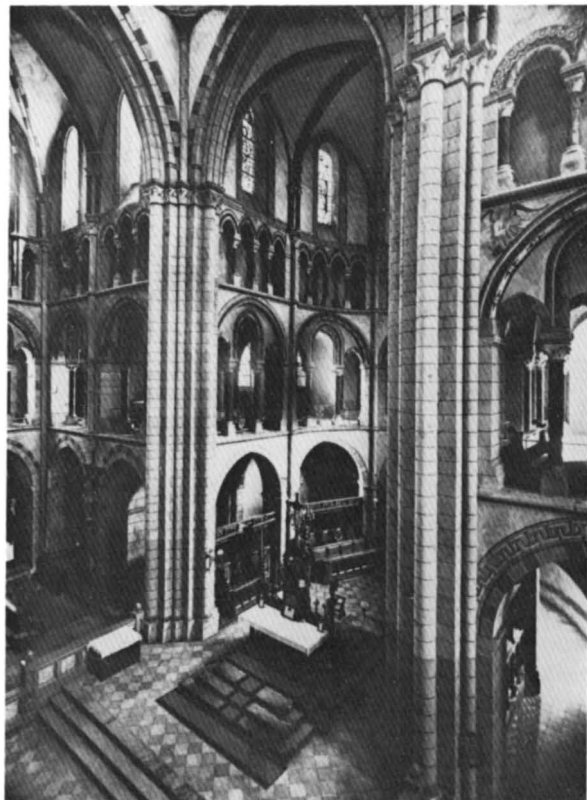

Fig 417. Limburg an der Lahn, interiör av korsmitten mot nordöst. Efter Kubach-Verbeek.

Limburg an der Lahn, interior of crossing looking north-east.

Fig 416. Limburg an der Lahn, exteriör från sydöst. Jfr fig 370. Efter Kubach-Verbeek.

Limburg an der Lahn, exterior from the south-east. Cf. Fig 370.

Utformningen av travé 7

Pelare och väggpelare uppvisar varierande former (pl 37–42, jfr Byggnadsbeskrivning). Pelarnas baser är rätt olika. B9 och C9 har attiska baser och senromansk, korsformig plan med trekvartsrunda knektar i hörnen. Mot kor och mittkvadrat finns halvkolonner. Formen är ursprungligen fransk och tas sedan upp i kölnsk och westfalisk arkitektur och förekommer även i Mariakyrkans i Visby kor. B8 och C8 har samma planform men saknar bas – en rundstav markerar nedersta skiftet.

Fig 418. Visby domkyrka. Kapitäl med rankornamentik, västtornets empor. Jfr fig 235. Foto R Hejdström 1975. Gotlands Fornsal.

Visby Cathedral. Capital with tendril ornamentation, loft of west tower. Cf. Fig 235.

Dessa pelare har genomgått vissa förändringar i samband med travé 7:s anslutning till långhuset och det samma gäller pelarparet B 7 och C 7 (se s 59 ff). Genom Edenheims och Ulléns iakttagelser av ett ursprungligt fönster på sydsidan (s 58, fig 47) och ett murhörn ovanför norra sidoskeppet (fig 54) har travéns utformning fått en helt ny förklaring. Den har utgjort en parallell till den smala travé 9 och liksom denna varit tvåvåmig i sidoskeppen och åtminstone varit planerad för hörntorn. De påträffade pelargrunderna (fig 49, pl 77) och de nämnda förändringarna av pelarparen B 8–C 8 och B 7–C 7 kan då också förklaras. Ullén visar i fig 367–370 hur tvärhuset kan ha varit tänkt.

Som en möjlig förebild till detta tvärhus om tre travéer, som i exteriören utgjorde en markerad enhet, hänvisar Ullén till katedralen i Limburg an der Lahn (fig 415–417). Här finns de fyra hörntornen och kombinationen med kor och koromgång. Domen stod under byggnad 1215–35.¹⁹

Erik Lundberg framkastade 1933 teorin att man i travé 7 experimenterat med ett femskeppigt långhus med lägre sidoskepp.²⁰ Som Ullén visat stämmer iakttagelsen om femskeppighet men orsaken har fått en ny förklaring. Tanken att här funnits lägre sidobyggnader med kapell kan likaså avvisas.

Pelarkapitäl

Tvärhusets pelare uppvisar den största atrikedomen i domkyrkans kapitälsamling (se s 170–178). Här finns 6–8 huvudtyper, som kan tyda på minst fem stenhuggare. Dessa olika »mästare» eller typer har jag försökt särskilja med beteckningarna A–E.

Materialet är alltför sprött för att kunna tillrättläggas efter vanliga konstnärliga principer, där man utgår från konstnärer med ett bestämt formförråd, som låter sig fixeras och därigenom kan följas från en plats till en annan. Formförrådet är under denna tid i hög grad gemensam egendom och bär sällan prägeln av konstnärlig egenart. Det är framför allt tack vare materiella detaljer som stenteknik, mejselföring och dylikt som en stensemästares verk kan identifieras. Konstnärsbeteckningar i form av karaktäriserande anonymnamn har använts som substitut för konsthistoriska realiteter, som ännu inte har fixerats. I stället för konstnärsvandringar borde man tala om motivvandringar.

Mästaren A har varit verksam på B 9 och C 9. Hans akantusranka (fig 234, 236) är ålderdomlig och är utförd i låg relief i två plan. Bladformerna är klumpiga och återgår på former, som han missuppfattat eller omtolkat i rustik anda. De tjocka stjälkarna är utformade som band, som vrider sig i S-formade kurvor. Från stjälkarna utgår ibland små frukter eller blommor (fig 235).

Rankan i denna form är allmän i västeuropeisk arkitektur sedan 1100-talets senare hälft. Yttersta förebilden torde vara fransk. Innan denna ranka uppträder i Visby och Linköping har den haft en lång historia, vars begynnelse i Norden ligger i Lunds domkyrka med tydliga förebilder i Verona och Speier. Den fortsätter i Norden i dopfuntornamentiken. Fabeldjursfuntarna, vilkas tillverkningsort låg inom Linköpings stift, är ibland prydda med en ranka, som står Linköpingskapitäl rätt nära (tex Svanhals). Dessa funtar dateras till omkring 1200.

Fig 419. Visby domkyrka. Kapitäl i södra långhusportalen. Jfr fig 240, 241. Foto R Hejdström 1975. Gotlands Fornsal.

Visby Cathedral. Capital in the south nave portal. Cf. Figs 240, 241.

Samme mästare har också skulpterat två örncapitäl (fig 237–239), av vilka det ena återstår i delvis stymptat skick på D9 medan det som förmodligen tillhört D8 nu finns i Linköpings stiftsbibliotek. Örnen som kapitälform är ganska vanlig och är ett bysantinskt arv, vars form behölls oförändrad genom århundraden tack vare symboliken. Örnen är både Theophoros (gudabärare) och psychephoros (själabärare), som betecknar själens flykt mot höjden, uppståndelsen, odödligheten. Återgivandet av örnen blev normaliserat, så att den återges i förbindelse med pelaren, om vars nedre vulst den griper och hugger med näbben. I slutet av 1100-talet och början av 1200-talet blev örncapitäl sådant det utbildats speciellt i S Lorenzo i Verona vanligt i rhenländsk och särskilt i kölnsk byggnadsskulptur. Denna typ förekommer också i Westfalen, tex Lippstadts Marienkirche (före 1230). De tidigaste exemplen i Sverige finns i Dalbykyrkans förhall och Lunds domkyrkas nordportal. Denna örnförm kommer till Gotland genom Mariakyrkan i Visby, där den utformats efter westfaliska förebilder.²¹ Örncapitålet blev sedan populärt i de gotländska landskyrkorna.

Marian Ullén har pekat på att örncapitälerna i Linköping till sin stil påminner om arbeten av den gotländske anonymmästaren Calcarius (s 177) liksom harpyakapitålet på B9 (fig 232). Även de beskrivna akantusrankorna kan anknytas till denna stenhuggarverkstads arbeten. Rankan med frukter eller blommor (fig 235) har

direkta motsvarigheter i Mariakyrkan i Visby, där den förekommer på kapitäl i västtornets empor (fig 418) och på kapitäl som ingått i ett lektorium.

Mästaren B är upphovsman till ett kapitäl på B9 och rankan på C8 (fig 232, 244). Besläktade med dessa är bladstängelornamentiken på B8:s arkadkapitäl (fig 240) och på det nu försvunna kapitålet i fig 241. Dessa har tydliga föregångare i Mariakyrkan i Visby, nämligen kapitälerna på västportalen (tornet), den gamla sydportalen (fig 419) och ett kapitäl vid södra fönstret. De dateras till tiden omkring 1200 eller 1200-talets början och förebilderna till dessa är att söka i den rhenländska bladstängelornamentiken från samma tid.²² Kapitälerna i sydportalen till Helgeandskyrkans kor i Visby är av liknande typ liksom långhusportalens kapitäl i Othem. Liknande former har också ett kapitäl, som hört till Lunds domkyrkas västparti. Att bladstängelornamentiken kvarlevt under 1200-talets andra fjärdedel visar även ett kapitälfragment från dominikanerklostret i Sigtuna. Det har daterats till 1240-talet och är besläktat med de fina kapitälerna i Överselö, Sörmland, som visar högre kvalitet.²³

Till samma tradition tycks också nordportalens kapitälfris ha hört (fig 122).

Till typ C eller mästare C hör den speciella typ av ornamentik med tjocka, utplattade och strängt stiliserade bladformer som förekommer på B9 (fig 233, 234). Likartade bladformer utmärker Mariakyrkans östparti (fig 420), som uppförs ca 1230–50, alltså samtidigt med koret i Linköping. Typen, som anses vara cisterciensisk, är ursprungligen fransk men förekommer sedan i rhenländsk och westfalisk arkitektur. Den originella bladformen förekommer på en serie westfaliska och därmed besläktade monument, som Hans Thümmeler satt i samband med den byggnadsverksamhet, som främjats av den mäktiga westfaliska ätten zur Lippe, nämligen Marienkirche i Lippstadt, invigd 1221, Marienfelds klosterkyrka, invigd 1222, Liebfrauenkirche i Bremen och senare domen i Riga.²⁴ Linköpingsmästarens något slappa stil skiljer sig dock rätt mycket från dessa västtyska förebilder.

I sydvästra delen av kapitälbandet på B9 förekommer ett par kapitäl, som kan föras till mästaren eller typen D. Stänglarna är här utförda i högre relief och därmed med fylligare modellering (fig 233 t h). Kompositionen är säker och äger en viss finess.

Bladformen återfinns närmast i Mariakyrkans i Visby brudportal. Också till dessa finns westfaliska förebilder. I denna gestalt tas bladformen upp särskilt av cistercienserna i ex Marienfeld.

Med mästaren eller typen E inträder ett helt annor-

Fig 420. Visby domkyrka. Kapitäl på västra sidan av hörnpelaren B6. Foto R Hejdström 1974. Gotlands Fornsal.

Visby Cathedral. Capital on west side of corner-pillar B6.

lunda ornament, nämligen de hårt stiliserade blad med diamantsnitt som ses på A 8, B 8 och C 8 (fig 242, 243). Det är ett tämligen originellt och skickligt utfört ornament men enformigt i sin upprepning. I Visby Mariakyrka saknas förebilder. Typen har tyckts mig vara oberheinsk med exempel i bl a västportalen i Gelnhausens Marienkirche (omkring 1200), Frankfurts Saalhofskapelle och borgarna Münzenberg och Ottenberg. Marian Ullén menar dock att den hårda stiliseringen tyder på att ornamenten utformats under påverkan av det engelska inflytande, som inträder med tvärhusfönstrens utformning (s 177). Som exempel på engelsk ornamentik av detta slag hänvisas till det kapitäl från Hemel Hampstead, som ses i fig 421. Ett intressant påpekande är att en efterbildning och förenkling av kapitälbladen senare återfinns i Kumla kyrka i Närke (fig 422). Här fanns också samma typ av valvribbor med rundstavar och kraftigt diamantsnitt, som i domkyrkans tvärhus.

Det är tänkbart, att vissa stenhuggare kan ha haft en större repertoar och huggit kapitäl av olika typer. Arbetet i byggnadshyttan blev dock så småningom mera specialiserat. Om en stenhuggare specialiserat sig på en viss kapitälform behöll han denna, varierade den men gick sällan utanför formen. Detta kan under 1200-talet visas på stilistiska grunder. Under sengotiken däremot kan ett större antal stenhuggarmärken hjälpa oss att hålla isär mästarerna, även om formerna varierar mycket.

Sammanfattningsvis kan sägas, att kapitälskulpturen i tvärskjeppet är senromansk med framför allt rhenländska och westfaliska former, av vilka flera sannolikt kommit via Visby. Planläggningen tycks ha varit bristfälligt; var och en har fått sitt parti och det förefaller

Fig 421. Hemel Hampstead, England. Romanskt kapitäl med stiliserad bladornamentik. Efter Gardner.

Hemel Hampstead, England. Romanesque capital with stylized leaf ornamentation.

som om man arbetat oberoende av varandra. Olika arter förekommer på samma pelare. Detta visar en märklig likhet med kapitälarbetet i domen i Paderborn, vars västparti påbörjades cirka 1215/20 och koret efter 1228. I långhuset, som påbörjades vid 1230-talets slut, fortsätter denna blandning. Den blir rent av signum för denna byggnad.

Tvärhusets arkitekturhistoriska ställning

I Linköping kan den östra travén i tvärhuset uppfattas som ett »kortvärskepp», medan den västra travén (nr

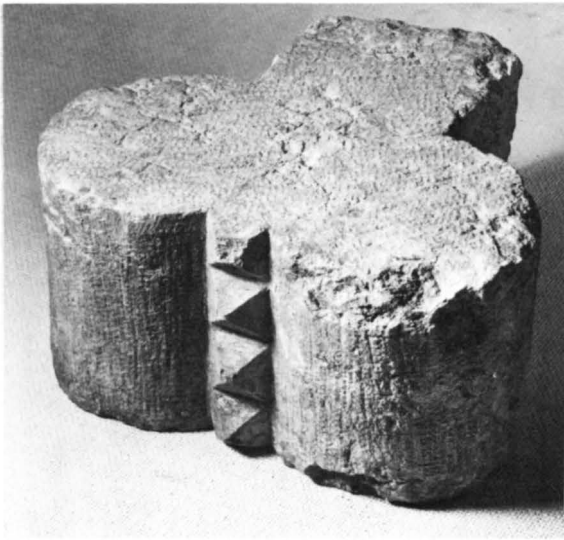

Fig 422a–b. Kumla kyrka, Närke. a. Kapital med stiliserad bladornamentik efterbildande kapitalornamentik i Linköpings domkyrka. Jfr fig 242, 243. –b. Valvribbsten med diamantsnitt. Jfr fig 234. Foto S Hallgren, ATA.

Kumla Church, Närke. a. Capital with stylized leaf ornamentation copying capital ornamentation in Linköping Cathedral. Cf Figs 242, 243. – b. Rib stone with diamond incision. Cf. Fig 234.

7) kan betecknas som »lekmannatvärskupp» (fig 367). De smala sidoskeppen i travé 7 motsvarade koromgången och sidoutrymmena kapellen. Förmodligen fanns det också i dessa sidoutrymmen plats för altaren. Mellan travé 7 och 8 hade korsaltaret, crucis major, sin

plats. I exteriören bildade travéerna 7–9 en avgränsad enhet (fig 370).

Dubbla kor av denna typ fanns tidigt i romansk arkitektur, såväl i Frankrike som i Tyskland. I Niederrhein med Köln blev typen vanlig under senromantiken. Exempel är S Gereon (invigd 1191) och S Severin, båda i Köln, vidare Sinzig och Boppard (efter 1209).

De senaste rönen rörande tvärhusets utformning (se ovan Byggnadshistoria) pekar på att planlösningen inspirerats av katedralen i Limburg an der Lahn och man får förutsätta att den inkallade byggnadsledaren kommit från västra Tyskland. Att kortornens bottenvåning fungerar som kapell är också vanligt i samma konstområde. Som exempel kan nämnas Speier, Mainz, Worms, Reichenau, Paderborn, Strasbourg och Magdeburg (efter förebild i Tournai). Ett tvärskepp, som sträcker sig obetydligt utanför långhuset, är också vanligt i westfalisk arkitektur.

Man får också förmoda att biskop Bengt, när han igångsatte det stora bygget, hade en bestämd vision av hur katedralen borde te sig. Helt självständig i sitt slag är koromgången med sitt östkapell – ett unicum i Skandinavien. Detta bör ha varit ett direkt önskemål av biskopen för att framhäva kyrkans dyrbara relikier.

Kapitälskulpturen på korpelarna kan formmässigt härledas från Rhenlandet och Westfalen även om Mariakyrkan i Visby delvis varit en förmedlande länk. Under det första byggnadsskedet, som omfattade koret med omgång och pelarna A9, B9, C9, D9 och D8 samt nordportalen, hämtades troligen en del av stenhuggarna från Gotland. På detta tyder stentekniken och den mycket varierande och delvis provinsialt präglade stensulpturen.

Under den andra, som bör ha infallit på 1240-talet, tillkommer tvärhusfönstren, pelarkapitälerna på de övriga pelarna och välvningen och anslutningen till den gamla kyrkans tvärskepp. Det sistnämnda var en provisorisk lösning, avsedd att ge ett så stort kyrkorum som möjligt under byggandet av det planerade långhuset.

Detta nya skede har, med tanke på en viss stilmässig förskjutning i detaljerna, av flera forskare förknippats med engelskt inflytande (jfr ovan samt Byggnadshistoria), en åsikt som jag inte kan ansluta mig till. De här avbildade exemplen på »Early English» (fig 412, 413) stöder detta. Även i andra skedet, som framför allt präglas av en förfina stenteknik med användande av tandmejsel, fortsatte det tyska inflytandet.

Långhusbygget

Biskoparna och kyrkobygget

Biskop Bengt avled 1236 och efterträddes såsom nämnts av Lars.

I fråga om biskop *Lars'* (1236–1258) senare verksamhet kommer en inskrift oss till hjälp. På pelaren C 8:s södra sida hänger en minnestavla med uppgifter om kyrkans byggande. Enligt biskop Rhyzelius hade denna tavla ombesörjts av Johannes Messenius, vilket inte är osannolikt, eftersom dess data slutar med 1500-talet. Enligt samma sagesman fanns originalstenen (från medeltiden?) i golvet ännu på 1600-talet.¹ Den inledande uppgiften att kyrkan grundlagts 813 »sub rege Berone» behöver inte tas så allvarligt. Den är ett uttryck för en tendentiös historieskrivning i stiftet ända sedan 1400-talet eller kanske snarare från Nicolaus Hermanni på 1380-talet, nämligen ett försök att härleda stiftets anor från Ansgar.² Efter denna föga förtroendeingivande ingress heter det: »Año 1260 ad occidentale auctū est 40 alnas sub rege Waldemaro hic coronati est anno 1251.» Texten betyder, att år 1260 tillökades kyrkan 40 alnar åt väster under konung Valdemar, som krönts här 1251. Infogat i byggnadsförloppet bör detta betyda att man då hunnit så långt på det nya långhusets murar att motsvarande del av den gamla kyrkan måste rivs. Årtalet 1260 innebär också att biskop Lars inte själv fick uppleva detta. Han dog såsom nämnts 1258.

Måttuppgiften 40 alnar har vållat forskningen besvär. Brunius anmärkte förnumstigt, att man på ett år (1260) inte kunde ha byggt så mycket som 40 alnar mur. Han kunde inte få måtten att passa till biskop Lars' långhus dvs travéerna 4, 5 och 6.³ Romdahl var lika förbryllad men trodde sig lösa gåtan genom att förklara att siffran 40 (XL) var skrivfel för 60 (LX).⁴ Avståndet från A 4 till A 7 är nämligen 60 alnar eller 36 m. Roosval använde sig av 40 alnarsmåtten och lät långhuset sluta vid A 4–D 4.⁵ Senare grävningar har vederlagt teorin att långhuset slutade där. Västmuren gick i stället vid A 3–D 3 (fig 371, pl 77).

Något skrivfel behöver inte misstänkas. Av praktisk

ka skäl tycks man ha låtit det gamla tvärskeppet stå kvar ännu en tid för att inte kyrkorummet skulle helt sakna användbar församlingsdel (jfr ovan Byggnadshistoria). Räknat härifrån och till den nu kända västmuren vid A 3, alltså tre travéer, blir denna del av långhuset just 40 alnar.

Från biskop Lars' episkopat finns flera intressanta upplysningar som egentligen hör hemma i skildringen av den första byggnadsetappen. Kort efter sitt tillträde förmådde han en provinsialsynod i Skara år 1241 att besluta, att domkyrkan skulle inneha doprättigheten och vara stadens dopkyrka.⁶ Tidigare hade S Lars kyrka ägt denna rättighet och fungerat som dopkyrka för staden.⁷ Motsvarande förhållande förekom på många ställen i Europa. Som exempel kan nämnas domen i Mainz med den lilla Johanneskyrkan strax intill som dopkyrka.⁸ I Sverige är Skara exempel på denna kombination av två kyrkor med domen och den försvunna S Larskyrkan invid.⁹ I Lund var metropolitankyrkan inte sockenkyrka utan biskopens och kapitelts kyrka och stiftets andliga medelpunkt.¹⁰

Om biskop Lars som byggherre vittnar hans stiftelsebrev till ett nytt kanonikat, S Laurentii, där han utförligt redogör för sina förbättringar på biskopsbordets gårdar.¹¹ Han säger sig också ha »efter bästa förmåga smyckat domkyrkan med kyrkliga prydnader och, som ögonskenligt är, högeligen främjat dess byggande genom ospard möda och omsorg». Det är en formulering som bör motsvara en betydande insats i byggnadsarbetet. Romdahl har påpekat att uttrycket »experimento comprobatur» antyder att arbetet sannolikt kommit ganska långt – ändå kan brevet inte ha tillkommit senare än 1247.¹² Det bör därför, som Ullén påpekat ovan (se Byggnadshistoria), syfta på hans insatser för fullbordandet av koret och tvärhuset.

Biskopen vände sig också till påven för att få hjälp och stöd med det kostsamma arbetet. Han hade därvid större framgång än sin företrädare (se ovan H Schück).

Biskop Lars hade också lyckan att vid kardinalens

Vilhelm av Sabina påvliga beskickning till Sverige 1247–1248 få besök av denne i samband med kyrkomötet i Skänninge. Att mötet inte förlades till Linköping kan ha berott på att arbetena med domkyrkan var i full gång och utrymme saknades. Med stolthet kunde biskopen visa kardinalen sitt stora kyrkobygge, som mätt även med kontinental mått inte var så oansenligt. Behovet av ytterligare medel till bygget klargjordes för kardinalen, som också inskred till stöd för bygget (se ovan).

Biskop Lars försökte också på andra vägar få fram medel för katedralbygget. I ett brev 1248 till stiftets prästerskap beviljade han stora avlatsförmåner till givmilda besökare. Dessa förmåner bestod av följande: påven Innocentius IV hade beviljat fyrtio dagars avlat, kardinal Vilhelm av Sabina likaledes fyrtio dagar och biskopen själv lika mycket, summa 120 dagar. Med sådana förmåner blev domen en livligt besökt vallfartsort med inte så oansenliga inkomster till följd. För besökarna kunde ytterligare förmåner räknas in, nämligen delaktighet i de fromma gärningar, som fanns vid S Victors kyrka och kloster i Paris, berömt för sina dyrbara relikier och sin omfattande mässläsning och uppsökt av många nordiska studerande klerker.¹³ Tiondeandelen och fromma gåvor säkerligen även från biskop och capitulares måste ha satt fabrican i stånd att mera planmässigt driva byggnadsarbetet. Men fabricans medel skulle också bekosta vissa mässor, som genom tillkomsten av nya altaren blev allt flera.

En stor händelse i kyrkans historia inträffade 1251, då den unge Valdemar, Birger Jarls son, blev krönt till konung i domkyrkan. Sedan Johan Sverkerssons kröning 1219 hade en sådan rikshögtidlighet inte försiggått här. Kröningen förrättades av ärkebiskopen tillsammans med övriga svenska biskopar i närvaro av rikets stormän. Med denna händelse befäste Bjälboätten definitivt sin maktställning. En kungakröning var en kyrklig ceremoni av högsta rang. Den räknades ibland som ett femte sakrament. En nykrönt konung ansågs vara »tantis ac talibus mysteriis initiatus».¹⁴ Den nykrönte konungen – eller snarare hans fader – visade också sin uppskattning genom att inrätta ett nytt kanonikat (se ovan H Schück).

Kröningen ägde rum i slutet av januari, dvs vid samma tid som en stor marknad, en kyrkofest och ett prästmöte samt slutligen ett stormannamöte.¹⁵ Detta gav ceremonin en särskild betydelse. Man kan här spåra Birger Jarls strävan att efterbilda europeiska former, som också förverkligade hans monarkiska och kyrkliga ideal.¹⁶ Emellertid kom ingen avkomling av ätten utom biskoparna Karl, Bengt I och Bengt II att

vila här. Konung Valdemar fortsatte att visa sin nåd mot domkyrkan. Så donerade han 1272 medel till ett nytt kanonikat (se ovan H Schück).

Under biskop Lars' tid och säkert under hans direkta och intresserade ledning har alltså långhuset planerats och murarna börjat uppföras. Beträffande långhuset har Romdahl till biskop Lars' tid hänfört södra och norra långhusmurarna med knektar och fönster på norra sidan samt södra muren till fönsterhöjd för ljusets skull i den gamla kyrkan.¹⁷ Erik Lundberg accepterade i stort sett Romdahls framställning men ansåg, att man först planerat lägre valv i långhusets sidoskepp.¹⁸ Fönstren rekonstruerade han i enlighet med spåren på N6 (pl 24), vilket innebar en lägre höjd än den Romdahl föreslagit.

Den stora förändring, som skedde genom att långhuset förvandlas från planerad basilika till hallkyrka måste ses i kronologiskt sammanhang med den tyska arkitekturutvecklingen kring mitten av århundradet.

Långhuset kom att omfatta fyra travéer och mätte ungefär 32 m i längd och 27 m i bredd. Mittskeppstravéernas mått är 10,9×9,8 m och sidoskeppens 7,3×8 m. Längdmåttet 32 m motsvarar 120 fot enligt en »Münsterfot» på 0,291 eller 0,292 m som ligger till grund för måttgivningen i domen i Münster. Här är inte platsen att ingå på medeltida mått men att detta idealmått kommit till användning tycks inte vara någon tillfällighet.¹⁹

Lars efterträddes 1258 av *Henrik* (1258–1283), en mäktig gestalt värdig att jämföras med Nicolaus Hermann och Hans Brask. I Herman Schücks framställning av medeltidens biskopar intar han en mycket framträdande plats.

Fabricans inkomster bör ha ökat kraftigt under biskop Henriks sista år. Det kungliga intresset för domkyrkan, som hade varit starkt särskilt under konung Valdemars tid, mattades dock under Magnus Ladulås. Hans intresse överflyttades på den nya katedralen i Uppsala. Denna förskjutning har en politisk förklaring: konungen behövde säkra sin makt i Uppland, där det fanns ett starkt motstånd mot Bjälboätten, lett av partiet kring Filip Knutssons söner eller de sk »äkta» folkungarna.²⁰ År 1280 hade biskopen lyckats förmå konung Magnus att med rådets godkännande anslå inte mindre än hälften av sockenkyrkornas andel av tiondet – inte 1/10 som tidigare – till byggnadshjälp under åtta år. Stadfästelsebrevet är inte bevarat men förlängningen av denna rätt till skatten för en ny åttaårsperiod fastställdes 1288 vid en hovdag i Linköping.²¹ Men då hade biskop Henrik slutat sina dagar. År 1283 avled han på en pilgrimsresa till det heliga landet.

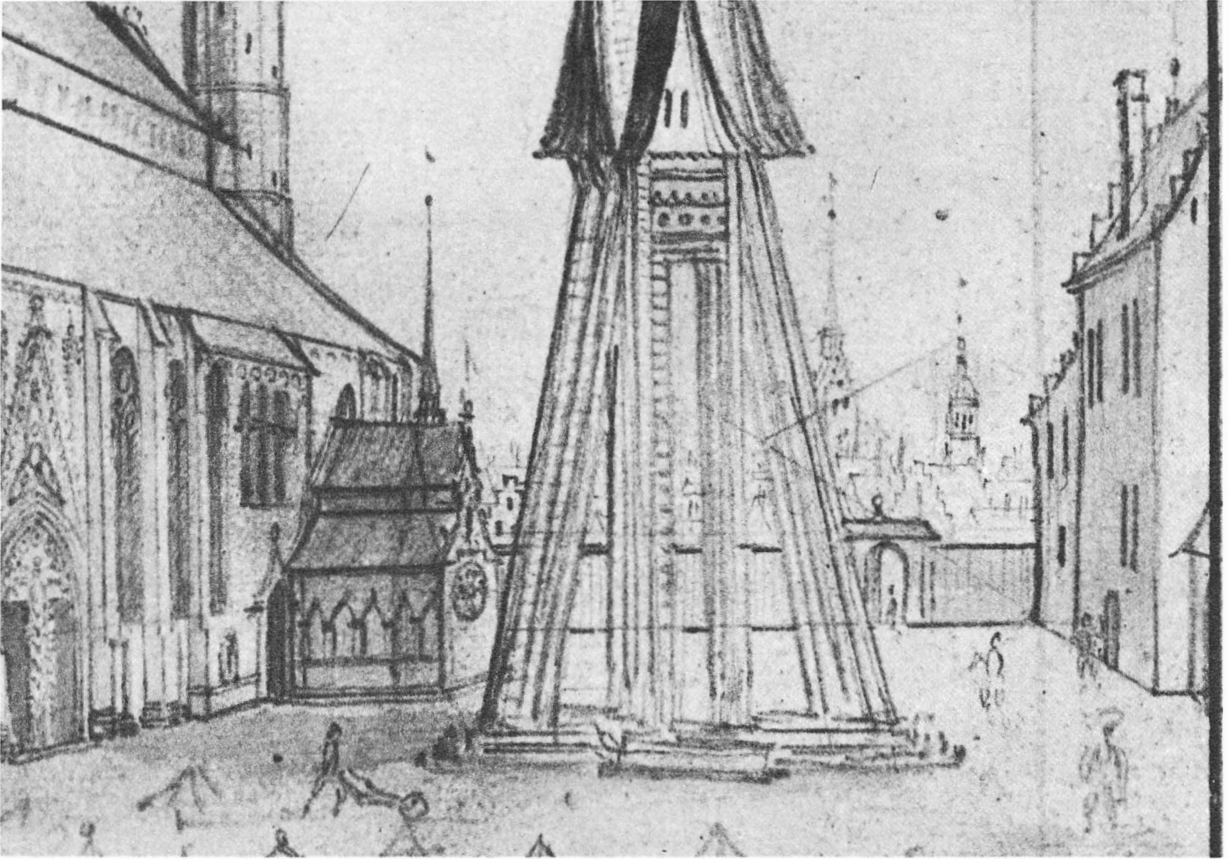

Fig 423. Parti av kyrkans sydfasad och klockstapel. Detalj av fig 394. KB.

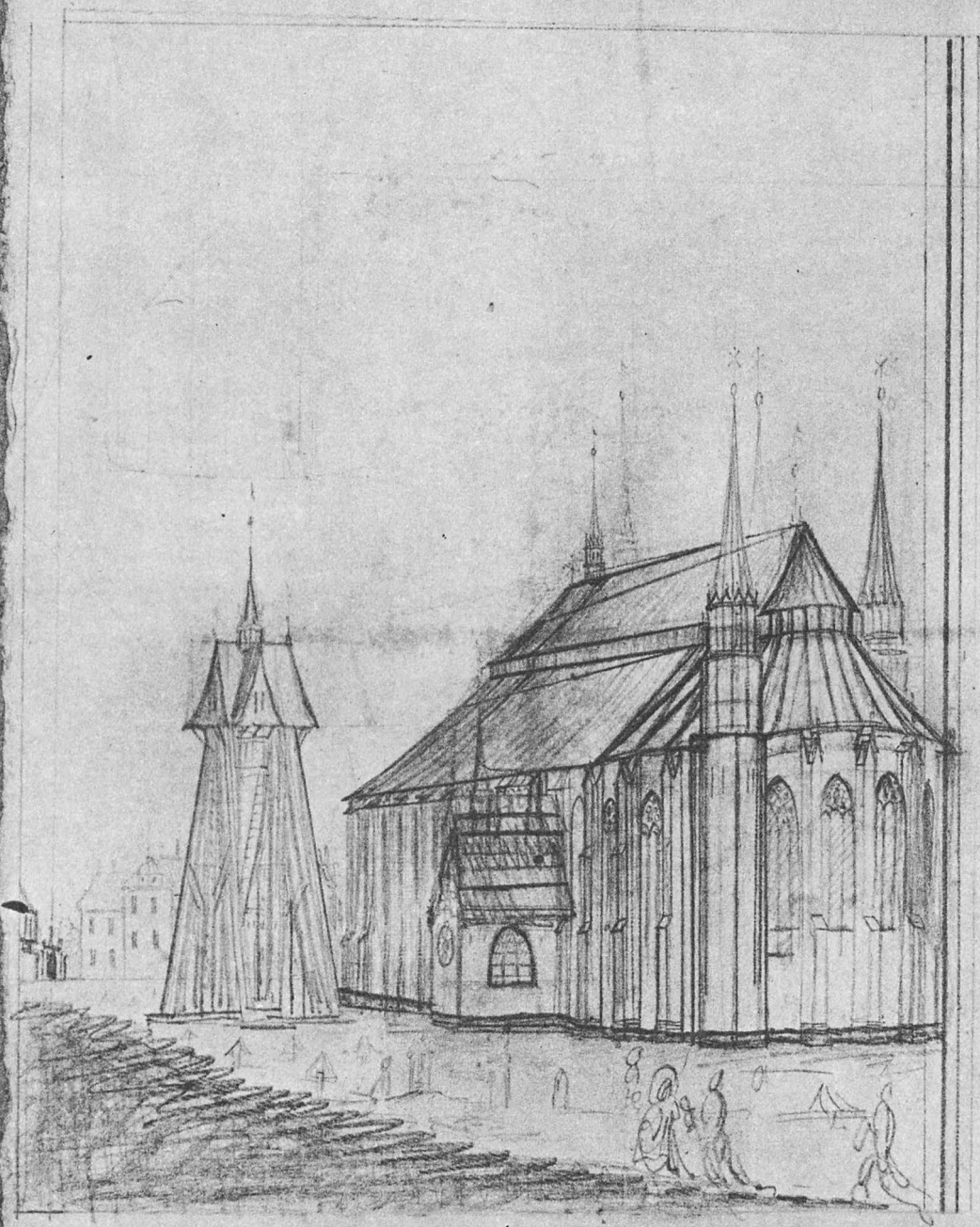
Section of south façade and bell-tower. Detail of Fig 394.

Den stora andelen av sockenkyrkornas byggnads-tionde måste ha betytt mycket för byggnadsarbetet. Att biskopen hade kunnat begära en så stor andel kan förklaras av de stora förmåner, som vid denna tid gavs till Uppsalakatedralen.

Det byggnadsarbete, som sysselsatt biskop Henrik och hans kapitel, måste ha varit långhusets fullbordande med pelare, valv och fönster. År 1261, alltså året efter det förlängningen omtalas, beviljades domkyrkan tillstånd att hålla gudstjänst (mässan) före ordinarie tid.²² Det måste innebära, att betydande arbeten pågick, som krävde så lång arbetsdag som möjligt.

Biskop Henrik skrev sitt testamente på väg till det heliga landet. Det är daterat år 1283. Hans efterträdare hette *Bo* men han gick ur tiden redan 1286. Samma år satt en folkungaättling åter som biskop i Linköping. Det var Birger Jarls yngste son, *Bengt* (d 1291), bror till konungarna Valdemar och Magnus och bärare av

titeln hertig av Finland. Han kallades 1266 »scholaris» och i sitt testamente talar han med stolthet om att han fostrats av Linköpingskyrkan »a puerilibus annis» (från barnsben). Bengt hade ärvt folkungarnas intresse för domen. Han lyckades utverka förlängning av andelen av kyrkotionen, som gav fabrican en säker inkomst. Men inte mer än fem år blev det honom förunnat att verka för sitt stift och sin kyrka. Det var i alla fall under hans tid själva långhuset blev färdigt. I sitt testamente kom biskopen ihåg sin kyrka och sin biskopsstol med stora donationer, bl a gården Lena i Västergötland på villkor att hans efterträdare sörjde för hans anniversarium. Gården Jolstad i Vinnerstad skulle bli kyrkans för de skulder han ådragit den. Den gavs direkt till fabrican liksom penninglegat. I sin domkyrka skulle han också begravas. Hans biskopsskrud tillföll Vårfrualtaret. Tyvärr var det inte mycket som kyrkan fick, ty Bengts skulder översteg vida tillgångarna. Bl a

Sivthöpingens domkyrka

var han skyldig sin egen kyrka 2300 mark penningar. Slutet blev att kyrkan och efterträdaren fick betala skulder till utomstående på 4300 mark och måste avskrifta sin egen fordran.

Efterträdaren Lars (d 1307) tillträdde 1291. Hans uppgift blev den besvärliga utredningen av företrädarens bo med dess stora skulder och invecklade transaktioner. Det gällde att rädda något av tillgångarna. Själv fick Lars sätta till stora belopp. Kyrkan och biskopen tvingades att svara för boets skulder, vilket kom att inverka mycket oförmånligt på kyrkans och fabricans ekonomi. Men ännu hårdare drabbades fabrican genom att ingen förlängning medgavs av tionden från sockenkyrkorna samt av böterna vid helgdagsbrott. Senast 1288 hade tiondet förlängts för en åttaårsperiod. Källorna tiger sedan om förlängning och Schück anser att sådan inte beviljats. År 1299 hade också Uppsala domkyrkas fabrica förlorat denna skatt men återfick den redan 1305. Den hårt pressade biskopen försökte ta igen den förlorade genom att hitta på nya tionden och avgifter. Gotlänningarna blev så hårt ansatta att de klagade hos påven. Domkyrkobygget kunde knappast drivas under dessa förhållanden, vilket förklarar varför en paus sker i arbetena på 1290-talet och under 1300-talets första år.

Murverk

Långhusets murverk har beskrivits ingående ovan (se Murverksbeskrivning). Här skall därför endast göras en komplettering angående stentekniken.

Till övervägande del består murverket i norra innerväggen i travé 6–3 av stenar bearbetade med mejsel i vertikalled utom i de nedre skiften inom blindarkaderna. Ramkant med finare huggning förekommer sparsamt. Kalkstenen är här av något sämre kvalitet än i tvärhusmurarnas senare partier, vilket kanske ej medgivit finare ytbehandling. I blindarkadernas nedre skift förekommer stenar, som behandlats med sågtandad mejsel av samma slag som i tvärhusets andra byggnadsetapp. Huggningen är förd diagonalt och med ramkant ytbehandlad i motsatt riktning.

I blindarkadernas bågar förekommer för första gången ett mindre antal stenar av leverbrun kalksten, som

är något hårdare än den vanliga gråa stenen. Den ger därför ett finare resultat vid bearbetning med sågtandad mejsel.

Av stentekniken att döma har åtminstone ett stenhuggerlag fortsatt från tvärhusets sista arbetsetapp. Utmärkande för deras arbete var användandet av sågtandad mejsel. Dessa stenhuggare har framför allt använts för arkadernas huggning och murning.

Murningen inom bågarna följer ett visst schema: överst i bågen en tympanonliknande sten (utom i arkad 1, 11, 15), därunder ett skift med smala stenar, därefter 3–4 skift rätt stora kvadrar och underst några skift med stora och några mindre stenar. Det är anmärkningsvärt, att varken murning eller stenmaterial bär en särskilt omsorgsfull prägel på dessa eljest påkostade dekorativa väggpartier. Stenen är till övervägande del behandlad med tandmejsel, kvadrarnas ramkant är smal och arbetad med spetsmejsel. Enstaka stenar är dock bearbetade med vanlig mejselhuggning och båda teknikerna kan förekomma på samma sten. Bågar, lister och baser har genomgående behandling med sågtandmejsel.

Liksom på norra väggen finns på södra innerväggen en skarv 1,4 m från tvärhushörnet. Detta parti av muren har lagats med sten, som behandlats med vanlig mejsel, medan det nya stenmaterialet väster om skarven delvis är bearbetat med sågtandad mejsel. Stenarna i travé 6 är till övervägande del av detta slag, ett mindre antal är behandlade med fin mejsel med vertikala slag och med smal ramkant vinkelrät mot spegeln.

I blindarkaderna finns samma material men till allra största delen bearbetat med tandmejsel i vertikalled och försett med smal ramkant. Skiften är jämna, stenarna tämligen stora utom de tre översta skiften under tympanonstenen, vilka har smala stenar. Bågen är här, i motsats till nordväggens, ensprångig. Djupet är bara en sten, knappt 0,3 m. Bågens stenar liksom baserna är behandlade med tandmejsel.

Stenmaterialet i den södra sidans blindarkad är genomgående av högre kvalitet än i den norra blindarkaden. De tre västligaste bågställningarna har den finaste bearbetningen.

I samband med den byggnadshistoriska diskussionen ovan om övergången från basilika till hallkyrka (se Byggnadshistoria) påpekas att konstruktionen av den norra blindarkaden, som är betydligt djupare än den södra (fig 161–162, pl 18), tyder på att den norra uppförts först och varit tänkt för ett lägre sidoskepp. Även den dekorativa utformningen har förenklats på den södra sidan (se Stenskulptur). Förenklingen har dock, som vi sett, inte inneburit en lägre teknisk kvalitet.

Fig 424. Pennskiss till ej utförd gravyr för Suecia antiqua av E Dahlberg. 1670-talet. KB.

Pen sketch of engraving, not executed, for Suecia Antiqua by E Dahlberg, 1670s.

Blindarkadernas funktion

Blindarkaderna har en utformning som är ovanlig i nordiska kyrkor – utom i Trondheim finns de bara i domerna i Ribe och Viborg samt i Lunds domkyrka på korabsidens yttervägg. De har därför blivit föremål för en särskild undersökning (Cnattingius 1977 s 60 f), som framför allt är en tolkning av deras betydelse. Formen är ålderdomlig, vilket stöder antagandet att de användes för att illustrera ett speciellt innehåll.²³ Bakgrunden skall här redovisas kortfattat.

Bågställningar som arkitekturform går tillbaka dels på antikens propugnaculæ (pelarställningar eller gallerier i kejsarpalatsen), dels på triumfbågen i romersk byggnadskonst. I den senare förhålliga segern, triumfen.²⁴ På antika sarkofager avbildas den döde i sitt nya hus i dödsriket bland gudar och heroer. Ibland återges endast dödsriketpalatset i form av bågar, ibland som ett gravtempel med dörr, som är själva arkaden. De kristna sarkofagerna övertog motivet direkt.²⁵ Här ses Kristus och hans lärjungar i himmelshallens arkader, som senare tolkas som det himmelska Jerusalem.²⁶ Motivet överförs sedan till kyrkobyggnaderna, framför allt till koret, senare västfasaden eller absiden. Som synliga vittnesbörd på sin av Gud givna makt begagnade både kyrkan och den världsliga staten blindarkader som härskarsymboler i arkitekturen.²⁷ I tex Rhenlandets romanska kyrkoarkitektur blir motivet mycket vanligt (S Gereon, Gross S Martin, S Aposteln och S Andreas i Köln, Bonn, Limburg ad Lahn, se fig 416–417) och även i Westfalen, särskilt i Minden, münstern i Herford och Freckenhorst. Även i England blir blindarkader ett omycket inslag i artikuleringen av murarna (fig 413). Här är följelister med knoppar ett utmärkande drag, vilket övertagits i domkyrkan i Linköping.

Genom långhusväggarnas arkader i domkyrkan markeras inte endast rummets värdighet och helighet utan även kyrkans välde i mäktiga former, som ärvt från antik och tidigt kristen ideologi. Utom sin innehållsbetydelse har blindarkaderna också en estetisk funktion. De bildar en rikt dekorerad sockelzon under fönstren. Visserligen är arkadernas bågar otillfredsställande inkomponerade i travéerna och passar inte överallt in under fönstren men det är tydligt att arkaderna är tänkta som en arkitektonisk artikulering tillsammans med fönstren.

Pelarformer och kapital

De tre paren pelare, B6–C6, B5–C5 och B4–C4, som ingår i den äldre långhusdelen, är alla olika: först ett par runda, sedan ett par åttkantiga och slutligen ett par

knippepelare (fig 425). Knippepelarna är dock, som stenhuggarmärkena visar, sekundära i detta sammanhang och tillkomna först i samband med långhusets förlängning (se Byggnadshistoria). Man kan förmoda att också detta pelarpar ursprungligen utgjorts av rundpelare (fig 371).

De runda pelarna B6–C6 är byggda av stora block, som är ytbehandlade med sågtandad mejsel. Kapitalen utgörs av ett profilerat listparti och en palmettfris, avbruten på fyra sidor av en akantusliknande bladkomposition. Pelarbaserna har höga socklar, utformade till sittbänkar. Basen pryds av fyra hörnblad. Påfallande är pelarnas höjd i förhållande till tjockleken, ca 1:7. De åttkantiga pelarna (B5–C5) har däremot en annan proportion, nämligen 1:4,7.

Det åttkantiga pelarparet (B5–C5) är jämförelsevis vackert och jämnt murat med genomgående skiftgångar; stenen är i viss utsträckning behandlad med fin mejsel med vertikal eller något sned riktning. I skiften närmast under kapitalen kommer behandlingen med sågtandmejsel och med diagonalt riktade streck. Kapitälformen är ovanlig. Den består av en krans av upprättstående flikiga, starkt stiliserade blad av två typer med en pärlstav under. Hela kapitalet ser ut som en ungotisk krona av originellt och effektivt slag.

De runda pelarna (B6–C6) är som nämnts påfallande slanka, vilket gör att man nästan misstänker att tjockleken ursprungligen varit tänkt för en lägre arkadvägg. Proportionerna hade då överensstämt med de vanliga under romansk och senromansk tid. Smala rundpelare kom under 1300-talet att prägla hallkyrkointeriörerna, inte minst i Tyskland. Föregångare i detta fall är bla dominikanerkyrkan i Esslingen (grundad 1254).²⁸ I Liebfrauenkirche i Arnstadt (1260–1270-talen) har pelarna korta knektar, som påminner om de små konsolerna i Linköping på B6–C6. Vidare kan nämnas westfaliska kyrkor som Billerbeck, en av de första hallkyrkorna med omväxlande runda och fyrkantiga pelare, Lambertikirkan i Münster (långhus från 1200-talets slut) och Marienkirche i Lippstadt (1200-talets förra hälft). De runda och även åttkantiga pelarna motsvarar hallkyrkans förenkling av stöden.

På Gotland blev de runda pelarna mycket vanliga. I sin korta och tjocka form förekom de först i Helge And (1230-talet), S Per och S Clemens i Visby samt i Stenkyrka (1240-talet). De kan betraktas som närmaste föregångare till de runda pelarna i Linköping i dessas förmodade ursprungliga gestalt. Höga och smala rundpelare blir sedan vanliga i de gotländska tvåskeppiga landskyrkorna. I denna form kan de gå tillbaka på Linköpings domkyrka.

Fig 425. Interiör av långhuset. Foto 1915. ATA.

Interior of the nave.

I Nicolaikyrkan i Örebro förekommer fyra runda pelare, ett par i koret och ett par i långhuset. I båda fallen fungerar de som mellanstöd för sidoskeppstravéerna. Måtten är här: höjd 4 m (inklusive kapital och bas), diameter 1 m; proportionen alltså 1 : 4 mot Linköpingsdomens 1 : 7. Som tidigare antytts kan det ha existerat direkta förbindelser mellan domkyrkoahytan i Linköping och Nicolaikyrkan i Örebro strax efter mitten av 1200-talet (enligt Lundberg först omkring 1275).²⁹

De åttkantiga pelarna B5–C5 har en form, som inte är ovanlig i västeuropeiska 1200-talskyrkor. De förekommer sparsamt under romansk tid men blir vanligare under gotiken, företrädesvis i Tyskland. I domen i Regensburg byggdes pelare av nästan samma typ och med samma proportion som i Linköping omkring 1250, men de hade fyra knektar under kapitalet.³⁰ Efter den-

na tid blev formen vanlig i Tyskland, särskilt i tegelområdet i norr, och i Frankrikes hallkyrkor. Som exempel på en med Linköping jämnårig åttkantspelare kan nämnas domen i Nordhausen, en hallkyrka från 1200-talets mitt.³¹

Till Linköping kan den åttkantiga formen ha kommit från Gotland. Den första kyrka, där denna pelarform uppträder, är Helge And i Visby från 1200-talets andra fjärdedel. Möjligen något tidigare förekommer denna pelarform i S Olov och S Karin under dessa kyrkors första byggnadsetapp. Denna visbyarkitektur hänger samman med Rhenlandet-Westfalen, i detta fall övervägande Westfalen. I Visby korsas vid denna tid inflytanden också från andra hansaområden såsom Greifswald, vars Nicolaikyrka från 1200-talet har åttkantspelare.³²

Kapitälerna till B6 och C6 (fig 246) har en ålderdomlig

prägel med stående palmetter, som förut beskrivits (se Stensulptur). Formen är strängt stiliserad.

Palmetten, som härleds både ur antik och sassanidisk konst, förekommer redan i karolingisk dekoration, och blir vanlig i romansk kapitälkonst. Här är formen med mångflikiga, rundade kanter redan färdig. I domen i Minden har koromgångens kapitäl palmetter av samma typ som Linköping.³³ Man får också engelska palmettformer i tankarna, när man ser denna ytterst strikta palmettform (jfr ovan s 180). I sydvästportalen i katedralen i Durham finns kapitäl i form av en palmettfris. Den treflikiga, spetsigt avslutade palmetten vilar på ett stiliserat blad med små rullar nederst, som håller fast palmetten. Tiden är 1100-talet.³⁴ Romdahl har också erinrat om ett kapitäl i katedralen i Oxford. Likheten i bladbildning och komposition är slående, to m i växlingen av bladformer med eller utan överfallande små blad.³⁵ Men i stället för det nedåtriktade bladet, som svarar mot en liten konsol under detta blad på Linköpingskapitålet, finns på kapitålet i Oxford ett uppåtriktat blad som slutar i två knoppar.

Kapitälens ansluter sig till den rehnländsk-westfaliska konstkretsen, kanske med engelska influenser, och visar stor dekorativ säkerhet. Med små medel varieras formen och blir rytmiskt tilltalande. Kombinationen med små bladknoppar är inte ny men utförandet relativt självständigt i förhållande till förebilderna.

Väggkapitålet vid A 6 (fig 245) visar ett steg i utvecklingen mot verkliga knoppkapitäl. Det kan vara utfört av samma säkra hand, som huggit kapitälens på B 6 och C 6. Av samme mästare är också en konsol vid S 5 och kanske också konsolhuvudena vid S 6 (fig 158). Denne mästare, kanske byggnadshyttans ledare, har jag tillåtit mig att ge pseudonymen Palmettmästaren, trots att jag är väl medveten om att kapitälformernas olikhet inte behöver betyda olika konstnärer. Det är »grundreper-toaren» som är avgörande och inte minst det tekniska handlaget.³⁶

Väggknektarnas kapitäl vid A 6 och D 6 visar stilens sista stadium och samtidigt såsom nämnts inledningen till en ny, knoppkapitälens stil. På A 6 (fig 245) växer knopparna fram från raka stänglar, som är finnerviga och diamanterade. I deras övre del vecklas bladknoppen ut i höjd med ett förkroppat parti av kapitälens profilerade överdel. Det är en enkel och klar organisk form. Bladknopparna är av två slag. De båda yttre paren är rakt utfallande och har diamantprydda kortsidor. De två mellersta, som är sammankomponerade, är något mindre stiliserade och består av två runda knoppar med utvikta, treflikiga blad. Kapitålet vid D 6 är inte så fint genomkomponerat. Också här finns två

variationer av knoppformen. Den ena består av ett femflikigt, volutformat blad, som faller rakt ned från ett par kraftiga stjätkar. Den andra typen, som är mera utvecklad, saknar flikighet och har en inåtrullad form. En ny slags formgivning, mera avancerad mot europeisk gotik, spåras här. Det är därför svårt att tro, att Palmettmästaren är upphovsman till A 6 och D 6. Troligen är den gjord av en nyinkallad mästare. Kapitälens B 5 och C 5 (fig 249, 250) består av blad, som liknar palmetten. Bladen är omväxlande femflikiga och treflikiga. De treflikiga har blåslänkande rundlar i bladspetsarna. I utförandet lägger man märke till en ovanlig detalj: bladen är färdighuggna endast på framsidan, medan den ohuggna baksidan hänger samman med stenen, vilket gör kapitålet mindre ömtåligt. Det är svårt att finna direkta förebilder till dessa kapitäl även om flikiga blad med blåslänkande bildningar är rätt vanliga i såväl fransk och tysk som engelsk byggnadsornamentik under senromansk och ungotisk tid, då en fin stiliseringskonst härskade strax före naturalismens inbrott på 1240–1250-talen. Marian Ullén menar att denna kronliknande ornamentik kan höra samman med en engelsk tradition utifrån den typ av romansk ornamentik som ses på kapitälens i fig 426 (jfr ovan s 180f).

Inte utan svårighet låter sig denna ovanliga kapitälform tillskrivas »Palmettmästaren». Skärpan på palmetterna på B 6 och C 6 finns inte mycket av här men i övrigt är skillnaden i formgivningen inte stor. Även om utförandet anförtrots åt en duktig medhjälpare, tycks formen återgå på »Palmettmästarens» intentioner. Kapitälens kronform, som påminner om 1200-talets kungakronor, har frapperat många iakttagare. Om denna likhet verkligen är avsiktlig, kan man gissa på en anspelning på kungakroningen 1251.

Den stora nyheten med murarnas knektkapitäl (fig 245, 248, 251) är knoppformen. Ett par enklare tyska motsvarigheter, ännu bundna av antika förebilder, finns i Gross-S-Martin i Köln (invigd 1172) och något senare i Brauweiler. Eftersom knoppformerna tidigast uppträder på breda, tungformiga blad, behöll stjätkarna en betydande bredd. Denna form har motsvarigheter på kapitälens i långhuset i Notre-Dame (1190-talet). Där kan man följa utvecklingen mot allt finare stilisering – till ett stadium med sammanförandet av romansk bladornamentik med knoppar och bladstänglar med pärlband. Denis Jalabert har ingående studerat denna typ av kapitäl.³⁷

Kapitäl med knoppar på breda, nerviga stjätkar förekommer i Tyskland förutom i Brauweiler också i domerna i Magdeburg (på långhusets emporer från 1230-talet) och i Mainz. I Lunds domkyrka uppträder

knoppformen på de efter branden 1234 insatta konsolkolonnetterna.³⁸ I Rhenlandet börjar stänglarna dekoreras med diamantsnitt på 1230-talet.³⁹ Från denna relativt enkla grundform framväxer en hel flora genom olika kombinationer av blad och bladknoppar. Medan i Frankrike naturalistiska löv börjar kombineras med »crochets» redan på 1240-talet, håller i rhenområdet stiliseringen i sig ända till 1270-talet. Kort förut spåras en tendens mot hårdare och arkaiserande former (långhuset i domen i Minden omkr 1270). I domen i Paderborn finns en rik provkarta på olika former, av vilka flera går igen i Linköping. Som jämförelse kan nämnas knoppkapitälerna i sydportalen men framför allt långhuspelarnas kapitäl (fig 428).

Av denna beskrivning framgår att knoppkapitälerna kan härledas från rhenländsk-westfalisk konst från tiden omkring 1200-talets mitt. Traditionen fortsätts delvis i pelarkapitälerna B4–C4, vilka dock, som nämnts ovan, tillhör inledningen av långhusets förlängnings-skede omkring 1310 (se Byggnadshistoria).

Byggnadsornamentiken i travéerna 5, 4 och 3 visar en enhetlighet, som tyder på organisation och fast ledning och en tillfredsställande ekonomi. I slutskedet av denna byggnadsperiod uppträder de första stenhuggarmärkena. Till denna slutfas, då pelarna fullbordas och välvningen sker, hör byggnadsornamentiken. Marian Ullén har sammanfört denna intensivperiod med de rika tiondeinkomsterna under 1280-talet och början av 1290-talet (se Stenhuggarmärken samt Byggnadshistoria). Genom stenhuggarmärkena vet vi också att flera av stenhuggarna var nordbor. De använde sig av runor och signerade med sina namn (se s 95). Troligen kom de från Gotland. För byggnadsledaren var dock sannolikt ursprunget det rhenländska eller westfaliska området. Man kan dock notera, att när det gäller pelarkapitälens ornamentik är det engelska inslag, som präglade tvärhusbyggets slutskede, fortfarande märkbart.

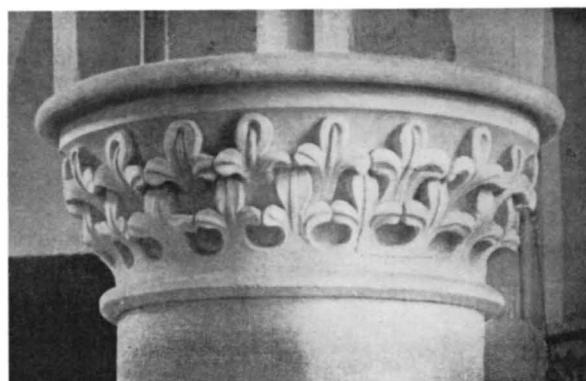
Portaler

Långhusets ursprungliga sydportal förstörades och fick en rik höggotisk utformning under den följande byggnadsperioden. Förmodligen hann man aldrig ge den ursprungliga en speciellt rik utformning.

Romdahl rekonstruerade en portal i norra väggen i travé 4 mitt emot den södra.⁴⁰ Den rundbågiga arkad-räckan är här bruten och tre bågar är spetsbågiga (pl 16). De upptar en längd av 4 m. Vissa små oregelbundenheter i muren ovanför arkaderna kan möjligen förklaras som ändrings- och lagningsarbeten men några spår av båge finns inte. En port på denna plats måste

a

b

c

Fig 426 a–c. Exempel på engelska kapitäl med kronliknande dekor. Slutet av 1100-talet. – a. King's Walden. – b. Bledlow. – c. Minster. Efter Gardner.

Examples of English capitals with crown like decoration. End of 12th century.

åtminstone ha varit 3 m bred (yttermått) och minst 3,5 m hög. Spåren av murlagning slutar också på 4 m höjd. Dessa mått motsvarar ungefär tvärhusets nordportal, vars största mått är 4,5×2,5 m. Den romanska, sedan igensatta sydportalen i tvärskeppet mätte 4×2,2 m.

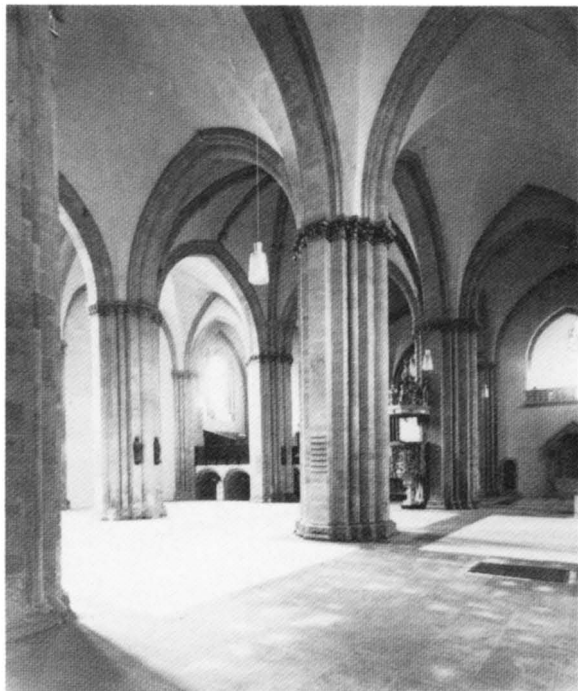

Fig 427. Interiör av münstern i Herford, Westfalen. Den första stora hallkyrkan i detta område. Påbörjad omkr 1228. Efter Svahnström 1978.

Interior of Herford Cathedral, Westphalia. The first large hall church of this region. Begun c. 1228.

Mot antagandet att det funnits en nordportal kan anföras, att murverket endast visar alltför otydliga lagningar. Ändringen av arkadernas bågform är egentligen det enda argumentet. Ullén har beträffande detta påpekat att det sannolikt funnits en öppning här för transporter av material och rivningsmassor under långhusbyggets tidiga del och att man vid igenmurningen funnit det angeläget att placera stöden något tätare (se s 139f).

Hallkyrkan

Den märkligaste händelsen i långhusets byggnadshistoria inträffade sålunda när kyrkorummet från planerad basilika förändrades till hallkyrka. Man kan jämföra med domen i Osnabrück, vars basilikala långhus byggdes från 1218 till omkring 1250.⁴¹ Dess plan går tillbaka till domens i Paderborn äldsta plan och S Andreas i Köln, som också kan vara en av förebilderna till det äldre långhuset i Linköping. Sidoskeppen fick emellertid en ovanlig bredd i motsats till S Andreas och domen i Osnabrück. I de westfaliska kyrkorna Marienkirche i Lippstadt, S Jacobi i Coesfeld och Servatiuskyrkan i

Fig 428. Domen i Paderborn. Interiör mot öster. Långhushallen påbörjad strax efter 1231. Efter Nussbaum.

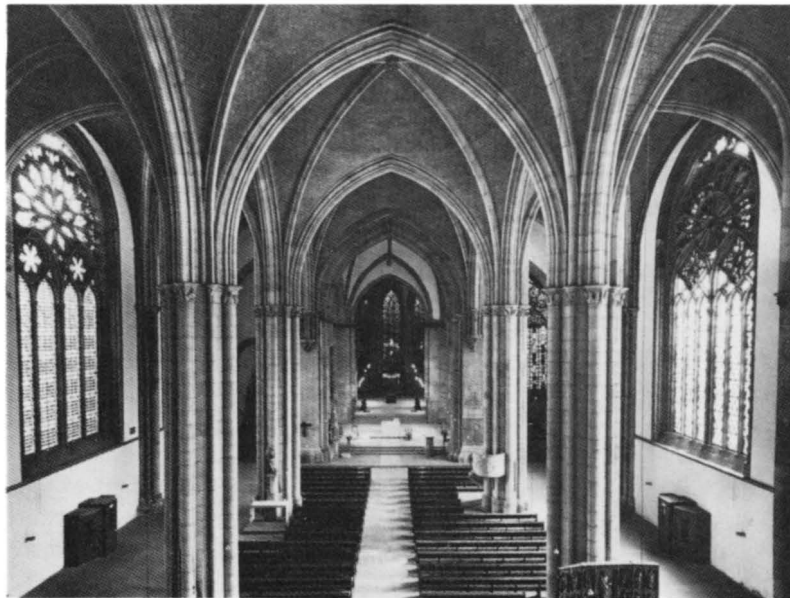
Paderborn Cathedral. Interior looking east. The nave hall was begun shortly after 1231.

Münster finns ännu denna rumsdivision med breda sidoskepp. Genombrottet, som blev av betydelse för Linköpingsdomens långhusplan, kom med två märkliga westfaliska kyrkor, münstern i Herford (fig 427) och domen i Paderborn (fig 428).⁴² De tre skeppens proportioner blir 4:5:4 och sidoskeppen får en högre resning, så att valvanfangen kommer i samma höjd i alla tre skeppen.

Det finns ett intressant samband mellan den westfaliska hallkyrkokotypens genombrott och medlemmar av den mäktiga ätten zur Lippe (von Lippe). Domen i Paderborn, kyrkorna i Bassum, Herford, Freckenhorst, Marienfelds cistercienserkyrka, Mariakyrkan i Lippstadt, domerna i Münster, Riga och Dünamünde i Livland samt Bremens Liebfrauenkirche kan anknytas till denna ätt.⁴³ Till denna ätt hörde drottning Mechtild, som var änka efter konung Abel i Danmark och som 1260 blev Birger Jarls andra maka.⁴⁴ Det finns inga belägg för att Birger Jarl och hans hustru engagerat sig i domkyrkobygget men det är dock möjligt att de nya influenserna förmedlats av Mechtild.

Fig 429. Interiör av domen i Minden.
Långhushallen uppförd 1267–1290.
Efter Nussbaum.

Interior of Minden Cathedral. The nave hall was built in 1267–1290.

Ullén menar dock att man redan vid uppförandet av den södra murens blindarkad, som fick ett mindre djup för att inte försvaga muren, tänkte sig en hallkyrka (se Byggnadshistoria). Kring mitten av 1200-talet slog hallkyrkotypen igenom på allvar i Visby, något som sannolikt också fick betydelse för domkyrkans utformning – om nu inte influenserna gick åt andra hållet.⁴⁵

De två hallkyrkor, som flera gånger nämnts som närliggande Linköpings domkyrka, är münstern i Herford och domen i Paderborn. Den förra visar franskt inflytande (Anjou och Poitou).⁴⁶ I Herford (fig 427) är sidoskeppen breda, pelarna korsformiga (som tvärhuspelarna i Linköpingsdomen), formerna ännu tunga, kryssvalven kupolliknande och de smala fönstren 2- eller 3-delade och prydda med rundstavar.⁴⁷ På pelarnas halva höjd ligger valvanfangen. Tvärskeppet är indraget i långhushallen och är bara 0,5 m bredare. Under fönstren löper en rundstav. Långhuset påbörjades omkr 1228 och blev efter förändringen från basilikal uppbyggnad till hall slutfört på 1260-talet.

Långhuset i domen i Paderborn började också byggas basilikalt, som ännu kan ses i den västligaste travén från tiden före 1230 men ändrades strax därefter till hall. Långhuset är senromanskt. Det nya är rumsbilden med likvärdiga skepp, likvärdigt ljus och fria genomblickar inte bara framåt utan även åt sidorna. Här har Herford varit utgångspunkten. Tiden för långhusbygget infaller under två kraftfulla biskopars tid: Bernhard och Simon, båda av den nämnda Lippeätten.

De westfaliska kyrkorna har i regel ett kraftigt torn i

väster. Så avslutades också västfasaden i domkyrkan (fig 371, pl 77). I motsats till de franska katedralerna har dessutom långhuset i de westfaliska kyrkorna en sydportal – ofta också en nordportal – som ytterligare betonar breddsträckningen och minskar den gotiska accentueringen av längdaxeln.

Tiden för hallkyrkotypens första framträdande kan fixeras sålunda: i münstern i Herford ändras basilika-planen till hall omkring 1230, i domen i Paderborn vid samma tid eller något senare, i Mariakyrkan i Lübeck efter branden 1251, i Minden 1267 (fig 429).

Redan före 1200-talets mitt börjar alltså hallen i sin färdiga gestalt genomföras i Tyskland och typen utbreder sig samtidigt utanför Westfalen, först mot Mecklenburg och Vorpommern, mot Holland och snart också mot östersjöområdet. De första hallkyrkorna i Sverige uppförs i Visby och Linköping, alltså i samma stift. Senare följer Örebro, Strängnäs och Västerås. Både Strängnäs och Örebro förräder nära förbindelser med Linköpings domkyrka.

Mot den nya ljusfyllda långhushallen i domkyrkan bröt sig det romanska koret med sin omgång, trång och mörk. Men det var ingen ovanlig syn i kyrkor där ett äldre kor blivit isolerat från ett nytt, ljust och luftigt långhus. Hallkyrkans ideal var dock inte tillfredsställt förrän tvärhuset försetts med ett nytt kor. När detta tillkom först två hundra år senare blev det ljusare och öppnare än t o m långhuset.

Domkyrkans långhus blev hallkyrkans fullödiga och mest genomtänkta monument i Sverige och det är

trots vissa ändringar under arbetets gång en enhetlig byggnad. Korets och tvärhusets arkitekt hade förutsatt ett långhus med basilikal uppbyggnad med lägre sidoskepp och lägre fönster. Vid övergången till hall bibehölls dock den tänkta storleken. Långhusbygget drog ut på tiden. Tidsperioden omfattar sannolikt åren 1250–1296 med en intensiv slutfas under 1280-talet och början av 1290-talet (se Byggnadshistoria). Som Ullén påpekat måste man tänka sig ett byte i byggnadsledningen i och med intensivperioden 1280, då också de första stenhuggarmärkena uppträder. Den siste byggnadsledarens uppgift bestod i att ansluta långhusets travéer och omforma tvärhusets västra travé, fullborda pelare, fönster och välvning. I rummets utformning röjer sig hans utbildning i rhenländska och westfaliska byggnadshyttor. Till långhuset anslöts i väster ett kraftigt torn. Om detta verkligen fullbordades vet vi inte. Relativt snart kom nämligen långhuset att förlängas med två travéer.

Långhusets stil är både progressiv och regressiv i intim förening. Den visar en förvånansvärd aktualitet i en del former. Men kanske ännu mera förvånande är de lånade formernas användning och variation. Man har i sådana stilsammanhang använt termen retrogres-

sion, som innebär upptagandet av nya former, som realiseras i en viss metodisk förenkling. De tre paren pelare har måttlig höjd – de runda har genom sin slankhet fått den avgörande höjdbetoningen. Bågvalven får också en betydande accent. Alltsammans förräder en böjelse för tyngdverkan, som inte stämmer med gotikens anda. I högre grad än i de westfaliska förebilderna gäller här, att den starka betoningen av pelarna tillsammans med fönstrens proportioner ger en viss höjdstegring men kraften grenar ut sig och balanseras av valvens dominerande tyngd och bågarnas spänningar. Dessa båglinjer i två riktningar är den tongivande faktorn i rumsbildens. Det är i grunden den senromanska stilens formkänsla med en viss horisontalism, som förenas med hallkyrkans breddtendens. Den senromanska rums känslan lever kvar trots de relativt stora fönstren. Romansk är också rädslan för allt för djärva bågkonstruktioner. Alla dessa faktorer ger kyrkorummet lugn, klarhet, sammanhållning och känsla av tidlöshet. Då de båda västligaste travéerna tillkom på 1300-talet förrycktes dock de fina proportionerna i det harmoniska rummet. Genom kyrkans förlängning kom intrycket av höjd att reduceras starkt till förfång för helhetsbilden.

Långhusets förlängning

Biskoparna och kyrkobygget

Sommaren 1307 avled biskop Lars och till efterträdare valdes *Karl* (d 1338). För sin utnämning hade han att tacka dem som sedan ett år styrde riket: den fängslade kung Birgers två bröder, hertigarna Erik och Valdemar. Genom dem tillerkändes domkyrkan år 1308 alla tidigare rättigheter, som den haft under biskoparna Henriks och Bengts tid. Ett skydds brev för Linköpingskyrkan utfärdades två år senare av hertig Valdemar. Efter riksdelningen 1310 tillföll emellertid stiftets huvuddel konung Birger, vilket var mindre välkommet för den hertigtrogna biskop Karl men däremot gynnsammare för den framstående domprosten Vimund, som länge varit konungens anhängare. Karl föredrog nu att vistas i de delar av stiftet, som låg utanför konungens riksdal. Därigenom kom Vimund och kapitlet att spela en ledande roll. Det bestod under denna tid av ovanligt dugliga, lärda och välbesuttna prelater, som med all kraft kunde hävda sig mot sin biskop. Under studieåren – och utländska studier skedde vid denna tid nästan uteslutande vid universitetet i Paris – hade de stiftat bekantskap med kontinentens nya kyrkokonst och kanske fått nya idéer och impulser rörande domkyrkobygget. Efter hertigarnas död och kung Birgers flykt framstod biskop Karl under Magnus Erikssons minderårighet och ungdom som en av rikets ledande män. Detta kom i viss mån hans kyrka till godo (se ovan Schück).

År 1321 återfick kyrkan äntligen en del av kyrkotionden – men blott en tiondel i enlighet med legaten Vilhelms brev – för fabrican under sex år. Med dessa tillgångar kunde byggnadsarbetet fortsätta under ekonomiskt betryggande former. Men i brevet angående kyrkotionden hade gjorts ett viktigt tillägg: inom sex år skulle kyrkan vara färdig. När de sex åren gått stod domen ännu ofullbordad. På vintern 1328 var ett påvligt sändebud närvarande vid ett möte (ett prästmöte på inte ordinarie tid) med ombud från hela stiftet. Där tillsattes en nämnd bestående av stiftets lagmän, de

främsta kanikerna samt en del klerker och lekmän, som skulle avgöra när kyrkan kunde anses vara fullbordad, så att skatten ej längre behövde utgå. Till slut triumferade dock biskop Karl i det att kung Magnus 1337, året före hans död, bekräftade legatens brev utan någon tidsinskränkning.

Aktiviteten i byggnadsarbetet kan främst tillskrivas det energiska kapitlet och till en viss del även biskop Karl Båt. De ordinarie inkomsterna av kyrkotionden inflöt förmodligen ojämnt på grund av de oroliga tiderna. År 1333 lånade konung Magnus Eriksson hälften av kyrkornas tionde. Samtidigt ökade skattebördan, kyrkans skattefrihet upphävdes delvis och en jordreduktion påbörjades. Förutsättningen för ett planmässigt bedrivet byggnadsarbete saknades.

År 1342 hade *Petrus Tyrgilli* blivit biskop. På en synod beslöts, tydligen på hans initiativ, om söndagliga predikningar och förmaning till bikt samt till gåvor och allmosor till bygget.¹ Det tyder på att man fortfarande var fullt sysselsatt vid hyttan. När beslutet upprepades på 1390-talet omnämns däremot inte längre gåvor till bygget. Ännu på 1350-talet var man dock i behov av bidrag. I ett synodalbeslut infördes stränga bestämmelser med straff för dem som nekade domkyrkans rätt till tiondeskatten. En stor avlat tillkom 1349 på sammanlagt ett år och 40 dagar till förmån för bygget (se ovan Schück).

Digerdöden omkring 1350 kom att vålla avbräck i arbetet inte bara därför att en del hantverkare kan ha blivit offer för den svåra pesten utan även av ekonomiska skäl. Uppbörderna av peterspenningen, som man känner bättre än tiondeskatterna, visar den stora nedgången.

Den stora nedgången i skatteförmåga bör ha tvingat fabrican till stor sparsamhet. Men skatteförmågans minskning berodde inte bara på digerdöden och därav försakad folkminskning. Rikets ekonomi befann sig under Magnus Erikssons senare regeringsår i uruselt skick.² Därtill kom oupphörligt stridigheter under de

sista sju åren av den olycklige konungens regerings-tid.

Sedan Petrus Tyrgilli, som hela tiden varit konung Magnus Eriksson trogen, blivit ärkebiskop 1351, valdes *Nils Markusson* till hans efterträdare. Han fortsatte företrädarens konungavänliga politik och som belöning fick domkyrkan konungens särskilda skydd (1353). Nils hade spelat stor roll vid förmedling av konungens lån ur den påvliga skatten och var tidigare konungens förtrogne som hans secretarius. Men som garant för det olyckliga lånet tillsammans med övriga biskopar började han känna det hotfullt med bannlysning svävande över sig, om konungen inte betalade in lånet. Biskop Nils sökte bringa ordning i stiftets förhållanden. Mot 1350-talets slut blev han också alltmer politiskt engagerad och anslöt sig till upprorsmännen kring konung Magnus' son Erik som dog 1359.

Året förut hade konungen bannlysts för att han inte betalade lånet från den påvliga skatten, som han använt som likvid för att lösa Skåne från Danmark. Tiden omkring 1360 var mycket orolig. Då drabbades dessutom Linköpingsstiftet av ett hårt slag: Valdemar Atterdag erövrade Gotland. Den rika ön gick förlorad för stiftet och kort därpå utbröt inbördesfejden. Biskopen måste fly en tid till Gotland och konung Magnus lyckades förmå påven att förflytta biskopen och istället utnämna den kungliga biktfadern *Gotskalk Falkdal* till efterträdare. Inte desto mindre stannade Nils kvar i sju år. Vid kungavalet 1364 blev Albrekt av Mecklenburg Sveriges konung och biskopen blev hans man. Han belönades med att kyrkan fick rätt till fattigtiondet, som emellertid skulle disponeras till kanikernas underhåll, ej till fabrican.³ Häri ligger en antydning om att kyrkan äntligen stod färdig.

Den nämnda uppgiften stämmer väl med en annan uppgift. År 1403 klagar kapitlet i ett brev till påven över domkyrkans utblottade tillstånd. Man söker därför utverka vissa avlatsförmåner. Det heter i brevet, att under nära fyra års tid hade domkyrkan måst utstå en mångfald vedervärdigheter och hade inte kunnat bestrida kostnaderna för kyrkans prydnad, reparationer och underhåll.⁴ Följaktligen hade inte heller några byggnadsarbeten kunnat pågå under denna tid.

Alltjämt strömmade dock donationer till kyrkan och fabrican. Vid denna tid nämns också en murmästare vid namn. Han hette Tidekinus och kallas i köpebrevet från 1359 »murator civis Lincopensis».⁵ Beteckningen murator betyder murare. 1380 kallas han »mäster Tideke» och åtta år senare »Tidechinus, magister fabricae ipsius ecclesie».⁶ Han blev alltså domkyrkans byggmästare på 1380-talet och kallas så ännu år 1390.

Det kan ge anledning till förvåning att domkyrkan hade en egen byggmästare under en tid, då vi inte känner till några direkta byggnadsarbeten. Kapitlets egna uppgifter från år 1403 visar också att inga omfattande arbeten pågått. Som en möjlig förklaring förutom löpande underhåll av den stora byggnaden kan nämnas att vissa arbeten tex takläggning kanske inte medhunnits på 1360-talet, de oroliga och svåra åren i Linköpings stift. På 1370- och 1380-talen under *Nicolaus Hermannis'* episkopat (1375–1391) inträdde emellertid en något lugnare tid. Hans stora kärlek till domkyrkan är omvitnad i hans helgonbiografi. Från 1380-talet finns en klagoskrift från kapitlet i Linköping till kapitlet i Strängnäs, där det talas om att kyrkan i tjugofem år ej fått sin rätt, den har plundrats av tyranner, hotats av den yttersta nöd och man kan inte upprätthålla gudstjänsten.⁷ Enskilda, större gåvor till fabrican omtalas dock 1364 och 1369, och 1391 skänkte riddaren Ulf Jonsson och hans hustru 4 mark penningar till glasfönster i kantoriekoret.

Murverk

Murverket har beskrivits ingående ovan. Detsamma gäller stenhuggarmärkena, som under denna period är mycket talrika och instruktiva. Genom dessa kan man också avläsa besvärligheterna med att fullborda travé 1 (se s 91 ff).

Murning och stenbehandling i de två sista travéerna visar samma teknik som i 1200-talets långhusbygge. Den fina behandlingen med sågtandad mejsel förekommer dock mindre och är inte så omsorgsfull som tidigare. Den sparas till mera utarbetade partier på lister, profiler och pelare. Den ordinära ytbehandlingen av stenen är rakstreckad mejselhuggning, vanligen lodrät. Stenmaterialet är detsamma som tidigare. Dock överväger en blåaktig kalksten, som förefaller vara hårdare.

En egendomlig oregelbundenhet i väster avtecknar sig vid en första blick på kyrkans plan. Västväggen företer en betydande skevhet. I första travén är långväggens längd 6,8 m i söder och 8,2 m i norr. En egenhet i markförhållandena kan vara orsaken. I första travéns södra del finns en mycket kraftig källåder och även i andra travén är marken mycket vattensjuk. Några spår av att källådern utnyttjats som en källa, som i Uppsala domkyrkas nordvästra kapell, finns inte. Pelaren C 3:s stora lutning förklaras av den vattensjuka marken. Som påpekats ovan (s 97 samt Byggnadshistoria) kan ett ras ha inträffat och man blivit tvungen att flytta in det sydvästra hörnet av västmur-

ren. Detta skulle också kunna vara orsaken till att fullbordandet av travé 1 drog ut på tiden.

Blindarkader

Blindarkaderna i travé 1 och 2 har fått utpräglat höggotiska former (fig 163–221, pl 18–20). Bågarna med sina rika profiler är spetsiga och vilar på kolonnetter, vilkas kapitäl har en rik bladornamentik. Kolonnetterna är fint behandlade med slipning och polering. Bågarna är försedda med näsor, som slutar i olika prydnader: figurer, huvuden eller blad. I svicklarna har inkomponerats djur, figurer eller bladornament i låg relief. Allt sammansätter ett rikt, nästan överlastat intryck. Ändå utgör denna skulptur domkyrkans konstnärliga höjdpunkt. Avståndet mellan kolonnetterna är detsamma som i de romanska arkaderna, men bågarna är resligare. Eftersom bågarna fått samma mått som i den äldre delen av långhuset, har de inte kunnat inpassas i travéerna. Väggpelarna A2 och D2 skär därför av en arkad på mitten.

Proportionerna är enkelt geometriska: avståndet mellan kapitälens mittpunkter motsvarar avståndet från tympanons underkant till sockelns underkant. I höjddled låter sig arkaden inskrivas i två liksidiga trianglar, vilkas bas bildar en linje mellan kapitälens. Triangelarna bildar tillsammans en romb. Dess bas är tydligen modulen (4 fot).

Kapitälerna är domkyrkans vackraste. Några har former som kan jämföras med de bästa europeiska kapitälerna (fig 164, 170). Det tyder på att en skicklig utlänning hållit i mejseln.

I den norra arkadens östligaste bågställning är bilden fint stiliserade men med en viss naturalistisk känning (fig 164). På det högra kapitälet är den nedre raden av blad sammanställda parvis (fig 167). De växer ut från en bred, nervig stjälk. Bladen rullar ut sig och är starkt krusiga. Mitt över ett sådant bladpar sitter en övre rad av dubbla blad av samma form som de nedre. Kapitälet är det vackraste, bäst utförda och konstfullaste i hela domkyrkan. Det har samma preciosa kvalitet i formgivningen som kapitälerna i S Chapelle i Paris. Liksom dessa har de också en intimare skala än pelarkapitälerna.

Man kan i fortsättningen spåra två (eller tre) händer och följa utvecklingen mot mera stelnade former, mindre organiskt liv och istället mera enkel abstraktion. I denna stilsförändring, som är parallell med en kvalitetsändring, speglas formmetamorfosen i den europeiska smakutvecklingen under 1200-talets senare hälft – men här minst en generation senare.

På södra sidan består en del kapitäl av två rader

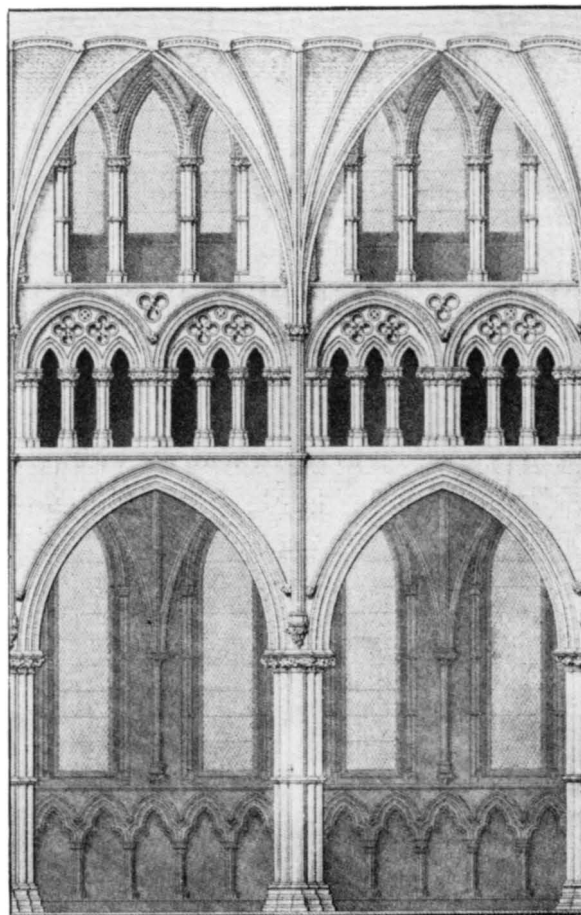

Fig 430. Katedralen i Lincoln. Sektion av långhuset. Efter Bond II.

Lincoln Cathedral, section of the nave.

rullknoppar på smala stänglar (fig 170). Även här är de östligaste kapitälerna rikast utformade.

Blindarkadernas formvärld och ikonografi har behandlats utförligt tidigare (Cnatingius 1977), varför här endast ges en sammanfattning av dessa resonemang. I linköpingsarkaderna inskränker sig figurmotivet till mans- och kvinnohuvud (jfr ovan Stensulptur, s 157 ff). De är alltid parvis sammanställda och sträcker sig mot varandra.

När man går till förebilderna i engelska kyrkor finner man huvuden av samma typ, ofta med påfallande långa halsar. De sträcker sig rakt ut från väggen. I stort antal finner man dem i Westminster Abbey och i Lincolns katedral (fig 431 a–6). I kapitelsalen i Salisbury finns ett 10-tal, som inte bara ikonografiskt utan även stilistiskt står linköpingshuvudena nära.⁸ Några huvuden i

Fig 431a–b. Katedralen i Lincoln. Skulpterade huvuden. – a. Johannes döparens kapell. – b. Änglakoret. Efter Cnattingius 1977.

Lincoln Cathedral, carved figures. – a. St John Baptist Chapel. – b. Angel Choir.

katedralen i Lichfield från 1250-talet är också av ungefär samma typ.

Huvudena är vanligen placerade på arkivolternas nedre spets eller invid knektkonsoler och alltid på rätt stort avstånd från varandra. I änglakoret i Lincolns norra sidoskepp finns dock en slutsten (liksom på södra sidoskeppets yttervägg), där mans- och kvinnohuvuden ställts intill varandra. I Westminster Abbey's kapitelhus (på östväggen) har två huvuden av man och kvinna placerats ganska nära varandra. På porten till kryptan i katedralen i Wells har ett par huvuden anordnats på liknande sätt och i en stil, som mycket erinrar om huvudena i Linköpingsdomen. På arkadbågarna i Trondheimsdomens långhus finns ett liknande par. I Gabrielskapellet i katedralen i Exeter (södra väggens blindarkader) slutar bågarna omväxlande med huvuden och med naturalistiska bladknippen ungefär som i Linköping. Andra exempel är koret's taklist i Herefords katedral och katedralens i York kapitelhus med i båda fallen huvuden placerade nära varandra i nedre delen av arkadbågarna men i en stil, som inte har något med våra arkadskulpturer att göra.

Placeringen av huvudena är alltså vanligen invid knektkonsoler eller i arkadarkivolternas bågspetsar

men de kan även förekomma på andra platser.⁹ En placering motsvarande Linköpings, dvs på bågarnas näsa, förekommer t ex på biskopsstolen i Exeters katedral.¹⁰ I domens i Trondheim oktagon (efter år 1280) slutar spetsbågarnas knektar i människohuvuden.¹¹ Likaså på arkadbågarna och gördelbågs-knektarna i långhuset (efter 1250-talet) och senare på korbågen.

Det visar sig vid en fortsatt jämförelse att även andra dekorativa detaljer i Linköpingsdomens arkader har engelska anor. Det är särskilt fallet med djur och växtornament i svicklarna samt bladornamentiken.

Fabeldjur var omåttligt populära i kyrkokonsten under hela medeltiden. Bakom detta motiv ligger en lång utveckling från hellenistisk och senromersk konst. Det får under romansk tid ny inspiration från islamsk konst förmedlad av textilier och silver. Många fabeldjur i engelska kyrkor från 1200-talets senare hälft erinrar direkt om Linköpingsdomens monster både i formgivning och stil, t ex djur i katedralerna i Lincoln, Westminster Abbey och Salisbury.

Det är säkert ingen tillfällighet, att man finner så många djurbilder just i engelska kyrkor. Det var här som medeltidens lärobok i naturlära kallad Bestiarius skrevs ned första gången i cistercienserklostret Reves-

by inte långt från Lincoln på 1100-talet.¹² Vid sidan av Psaltaren och Apokalypsen fanns ingen så populär bok i England under 1100- och 1200-talen. För konstnärerna var den en guldgruva, vilket framgår av den stora mängd djurbilder i engelska kyrkor med Bestiarisillustrationer till förebild.

Även till de vegetativa svickelprydnaderna finns engelska paralleller. I Linköpingskatedralens änglakor förekommer det från linköpingsbågarnas svicklar typiska växtornamentet med två blad, mest ek, som förenas i mitten. Ännu större likheter erbjuder ett växtmotiv med eklad och ollon, som växer från en gren (fig 178) och som finns i liknande form i Westminster Abbey's norra sidoskepp.¹³

Man har grubblat åtskilligt över vad alla dessa skulpturer betyder eller vad de symboliserar, i synnerhet den genomförda placeringen av man och kvinna. De tycks sträcka sig mot varandra men når inte varandra. Roosval fann att figurerna »i allmänhet har en erotisk karaktär». Hela denna byggnadsdel har en anmärkningsvärt världslig karaktär. Roosval menar, att hela västpartiet »utgör en okyrklig världslig terräng, en kyrklig förstuga så att säga».¹⁴ Romdahl däremot ansåg, att figurerna var slumpvis valda ur skulptörens samling av studieteckningar. I samband med beskrivningen ovan har Ullén gjort ett tolkningsförsök att se huvudena och svicklarnas fabeldjur och ornament som en skildring av kampen mellan ont och gott (s 160 ff), ett tema som jag själv varit inne på i mina studier över blindarkaderna (aa 1977, 1983). Jag har där hänvisat till en tänkbar anknytning till magister Mathias.

De gotiska blindarkaderna i Linköpings domkyrka anknyter till två stilar eller strömningar, en engelsk huvudsakligen från Westminster Abbey och katedralerna i Lincoln, Salisbury och Wells samt en norsk från domen i Trondheim, också starkt engelskbetonad. Som Ullén påpekat (ovan s 166) är dock såväl figurstil som ornamentik helt olika i Trondheim och Linköping och inga gemensamma stenhuggarmärken förekommer. Likheterna med engelsk stil är så betydande och påtagliga att de förutsätter en (eller ett par) engelska stenhuggare. Arbetena vid de nämnda katedralerna anses ha varit avslutade senast på 1280-talet. Arkaderna och skulpturerna i Trondheims domkyrka tillhör likaså 1260–1280-talen. Vi vet att förlängningen av långhuset i Linköping pågår 1321 och sannolikt avslutades arbetet på blindarkaderna just vid denna tid. Blindarkadernas skulpturer är alltså betydligt yngre än de nämnda förebilderna. För en anknytning till England talar också fynden av engelska mynt i anslutning till den norra blindarkaden (se Byggnadshistoria).

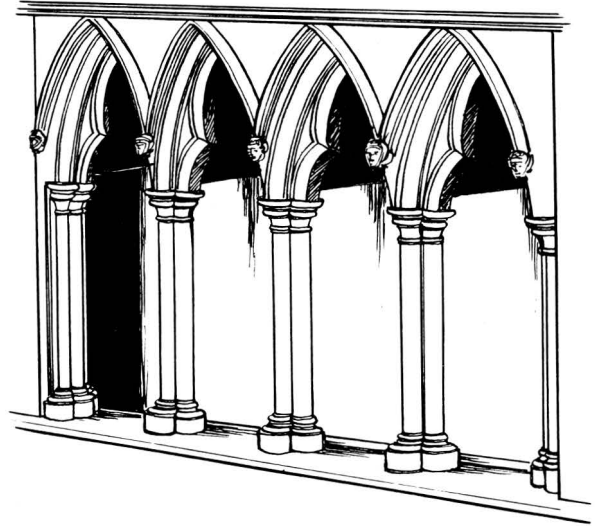

Fig 432. Katedralen i Exeter. Detalj av långhusets triforium. Efter Yarwood.

Exeter Cathedral, detail of nave triforium.

Sedan de många likheterna med engelsk dekorativ skulptur betonats bör också uppmärksamheten fästas vid olikheterna. Här finns en olikhet bortsett från placeringen: ansiktenas modellering är svagare och utförd i halv relief. Endast i undantagsfall förekommer sådana i katedralerna i Wells, Lincoln och Salisbury.

Alla huvudena i linköpingsarkaderna är av samma typ och utförande. De är säkert av samma hand liksom förmodligen även de flesta svickelrelieferna. En annan stenhuggare har fått hand om de vegetativa näsprydnaderna. Beträffande kapitälerna, som kan ha tillkommit något tidigare än de löst insatta prydnadsbågarna (se ovan s 163), har Ullén framhållit deras stilmässiga anknytning till den kontinentala gotiken (s 166).

Det engelska inflytandet i Linköpings domkyrka påvisades redan av Romdahl¹⁵ och accepterades av Erik Lundberg. Den förre daterade de engelska influenserna till Lars II:s och Karls tid, medan Lundberg hänför dem till tiden före 1292 dock med undantag för blindarkaderna, som han tror vara senare.¹⁶

Romdahl ansåg det engelska inflytandet styrkt genom användandet av de engelska måtten span och palm. I fig 82 i sin bok redovisar han för sina mätningar och konstaterar, att spanmättet går igen med jämna siffror i bågarnas uppbyggnad.¹⁷ Folke Nordström har dock visat att detta inte stämmer.¹⁸ Istället visar det sig att man använt det gamla fotmått, som fanns redan i 1100-talsdomen (som Sigurd Curman påvisat) och som

Fig 433. Katedralen i Lincoln. Detalj av kapitälband till portal i korets sidoskepp. Efter Bond II.

Lincoln Cathedral. Detail of capitals of doorway, choir aisle.

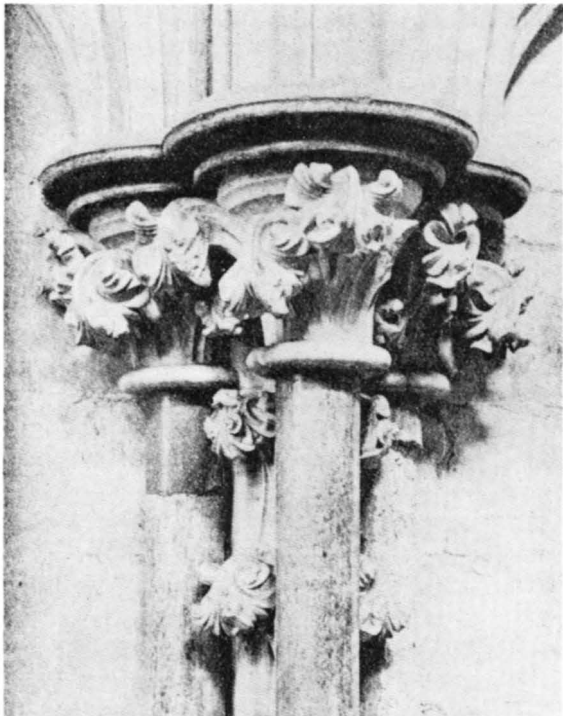

Fig 434. Katedralen i Lincoln. Kapitäl, retrokoret. Efter Bond II.

Lincoln Cathedral. Capital, retro-choir.

sedan begagnades i tvärhuset och långhuset.¹⁹ Foten är där 30 cm (egentligen 29,7 cm), alltså mycket nära den äldre engelska foten.

Pelare och kapitäl

Till förlängningsperioden hör de tre västligaste pelarparen (B 4–C 4, B 3–C 3, B 2–C 2) men vardera pelarparet tillhör, som stenhuggarmärkena visar, olika skeden (se ovan Stensulptur samt Byggnadshistoria).

Pelarna B 3 och C 3 (fig 257–262), som uppfördes på den gamla västmurens plats, visar en utveckling från B 4 och C 4 (fig 252–255). De är sammansatta av 8 framtill spetsovala knektar och lika många trekantiga stöd. De halvrunda knektarna är kraftigare och mellanstöden mindre, vilket gör formen rikare. De förras spets är något utdragen liksom på B 4 och C 4. Bas och sockel har åttkantig form, varvid basen är något mera komplicerad. Den utgår från formen av två kvadrater, som läggs på varandra så att varje halvsida täcker en spets på den underliggande. Så uppkommer en oktagon. I dess inre vinklar skjuter de spetsiga knektarnas baser ut. Hörnbladen är strängt stiliserade.

Pelarna B 2 och C 2 (fig 266–269, pl 35), som är smalare, har en helt annan form. Basen är åttkantig men diagonalställd så att spetsarna (ej sidorna som på B 3 och C 3) kommer i kyrkans längdaxel. Knektarna

Fig 435. Katedralen i Carlisle. Detalj av kapitäl. Efter Bond II.

Carlisle Cathedral. Detail of capital.

Fig 436. Domen i Köln. Detalj av kapitäl C 13. Efter Kölner Domblatt 1968.

Cologne Cathedral. Detail of capital C 13.

har fördelats så, att de åtta grövre placerats i åttkantens spetsar. Varannan är halvrund och varannan svagt spetsig. Mellan dessa grova knektar står två halvrunda, mindre knektar. Grunda kälningar begränsar alla knektar. En karakteristisk detalj är en halvrund nedhuggning mellan knektbaserna. Den är ett viktigt stilkännetecken (se nedan).

Väggpelarna A2 (fig 264–265) och D2 har samma former som B2 och C2. Väggpelarna A1 och D1, som bildar hörnet mot västväggen, är förenklade till tre glest placerade rundstavar.

Kapitälerna på pelarna A3, B3, C3 och D3 samt B2 och C2 visar helt andra former än B4 och C4, där äldre stildrag ännu finns kvar med stänglar med knoppar och diamantering (fig 252–254). Denna särpräglade ornamentik är enligt Ullén (ovan s 190) närmast att betrakta som en förenklad form av den eleganta engelska bladornamentik som bla återfinns i katedralen i Lincoln (fig 433, 434). Detta pelarpar uppfördes först och som ersättning för det ursprungliga, som sannolikt skadats vid rivningen av västväggen och valven.

Kapitålet A3 är svårt skadat genom borthuggning i samband med en valvreparation. På B3 (fig 257–259) kan formgivningen studeras bättre: två huvudtyper, vardera med två variationer kan urskiljas. Den ena typen har tredelade blad med tre nerviga flikar, som växer upp från en kort stjälk. Bladets mellersta del är rak, de två andra utfallande och veckade. Den andra typen har små enkla blad uppstigande från en kort stjälk.

På C3 (fig 261–262) erinrar kompositionen svagt om kapitålet på B4 och C4 men de gamla formerna är helt

övergivna. På de sydöstra och nordöstra sidorna består kapitålet av dubbla blad med bladstjälkar. Bladen är stiliserade och består av ett platt mittparti och mjukt modellerade sidopartier med knoppliknande bildningar. På nordvästra sidan är formen mera naturalistisk och något lösare. Förebilden finns på B3. Men formgivningen är klar och gjord med säker hand. Sydvästra sidans blad är däremot rätt olika. Bladens fina nervighet, krusighet och flikighet saknas; istället är formen något stiliserad och mera sammanhållen. Bladkompositionen på B3 och C3 med markerade kapitälhorn och ett mittblad är gemensam med blindarkadernas kapitäl, framför allt den norra sidans (se ovan s 190).

Bladornamentiken på A2, B2, C2 och D2 är påtagligt annorlunda (fig 264–269). I sin bästa form, som tex nordvästra hörnen av B2 och C2, visar den tydliga kölnska former. På ett kapitäl i Kölnerdomens södra koromgång (C 20 i Wolffs nomenklatur), finns utomordentligt fint naturalistiskt utarbetade ekblad ordnade i två rader men mera tättsittande än i Linköping och överlägsna i utförandet.²⁰ De tillkom redan under korets andra byggnadsetapp, alltså före 1261. Den glesa anordningen av bladen återfinns på ett par något yngre kölnska kapitäl, F11 och F12 (på norra sidoskeppets väggpelare närmast tvärskeppet). Ännu tydligare likhet ses på ett kapitäl med något enklare utförande öster om blindfönstret F11. De nämnda bladen föreställer inte ek utan antingen *Aconitum napellus* eller *Ribes aureum*.²¹ De strödda bladen i två kransar utgör standardformer i den rika floran i Kölnerdomens korkapitäl (fig 436).

Kapitälerna på A2 (fig 264, 265) följer förebilden från

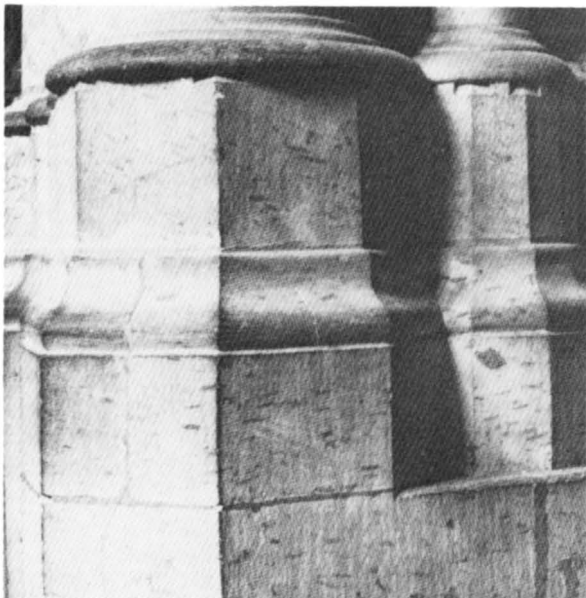

Fig 437. Domen i Köln. Detalj av pelarbasen D14. Efter Kölner Domblatt 1968.

Cologne Cathedral. Detail of pillar base D14.

B2:s nordvästra sida. Ekbladen med ollon är placerade parvis mellan två blad, som saknar nerver. Bladen är ordnade i två rader. På sydvästra sidan finns ett huvud, som avslutar en knekt. Det nästan runda ansiktet med lockigt hår är mjukt modellerat.²²

På B2 växlar de två bladsorterna – stiliserade och naturalistiska – liksom på B3 och C3. De flikiga bladen på breda stänglar har en strängare komposition än på B3. Även ekbladen är finare modellerade med mjuka rundningar inte utan ett visst graciöst behag.

På C2 (fig 268–269) upprepas blad av den typ som ses på B3 med utfallande tresidiga spetsar på breda stjälkar, summariskt utformade. På pelarens norra sida, som tyvärr delvis är skadad, är stiliseringen mera genomförd.

Arbetet i Kölnerdomens kor var avslutat senast 1268. Emellertid kvarlevde denna tradition inom byggnadsornamentiken ett par mansåldrar. Till de byggnadsverk, som bör uppmärksammas, hör domen i Xanten. Koret, påbörjat 1263 av mästare från Kölnerdomen, byggdes under en lång följd av år och avslutades först 1437. Långhuset tillkom 1449–1530.²³ Tack vare delvis bevarade noggranna räkenskaper är man ovanligt väl underrättad om byggnadsarbetets förlopp och datering.²⁴ I östkorets nordkapell finns på porten till trappornet ett kolonnetkapital, vars ekblad har alldeles

samma form som i Linköping, men det är överlägset i utförande och bladen är tätare. Det dateras till tiden före 1281. Nära denna port finns ett knekttkapital på hörnspelaren mellan de båda nordliga kapellen. Det erinrar starkt om typ 1 på B3 i Linköping. Bladen på kapitälerna i Xantendomen håller sig mera på ytan än motsvarande i Linköping. Där finns också en vacker bladfris, som löper under triforiet mellan väggknektarna. Den består av rätt glest placerade, enkla och dubbla blad. De har blåsliknande bildningar i varje flik.²⁵ Som Walter Bader påpekat, har formen stor likhet med frisen på sydsidan av sydvästtornet på katedralen i Reims. Det är denna form, som återfinns på B2.

Den ovanliga sockelprofilen på B2–C2 och B1–C1 med sina kälningar, som enligt Folke Nordström liknar pelarbaserna i Uppsala domkyrkas långhus (före 1330),²⁶ kan bäst uppfattas som en förenkling av pelarsocklarna i Kölnerdomens kor (fig 437).²⁷ Den omotiverade omorienteringen av baserna på B2 och C2 med åttkantens spetsar i kyrkans längdaxel är också anmärkningsvärd. Den utmärker alla Kölnerdomens pelarbaser liksom S Victor i Xanten. I inte mindre än fem avseenden röjer sig sålunda ett inflytande från domen i Köln: i pelarformen B2 och C2, i basens diagonala orientering, i de små urtagningarna i pelarsockeln, i förkärleken för runda former (rundstavar) och slutligen i de typiska bladkapitälerna.

Västväggen

Murverket i det inre är här mindre omsorgsfullt utfört och detsamma gäller stenbehandlingen. Sågtandad mejsel har använts i viss utsträckning.

Väggen har fått en dekoration av blindarkader i grupper om 2 och 3 bågar. Två spetsbågiga arkader har sammanförts under en rundbåge med enkla, ålderdomliga profiler (rundstavar). I de båda spetsbågarna inskrivs trifolier med näsor. Kapitälerna består av några enkla profiler och baserna är mångkantiga. Denna grupp av blindarkader förekommer på väggens norra och södra partier, medan väggen närmast mittportalen endast har en båge. Den ursprungliga anordningen var synlig ända till Zettervalls tornbygge, då läktarna tillkom (se ovan Byggnadshistoria).

Västfasaden är på ett troligen ganska tillförlitligt sätt återgiven på Erik Dahlbergs teckning från 1670-talet (fig 147).²⁸ Mittportalen är tvådelad genom en trumeaupelare, som prydes av en staty, gissningsvis den Petrusstaty, som nu är placerad invid norra tvärskeppsportalen. Denna bör vara en kopia efter en medeltida skulptur och är förmodligen utförd av Johan Werner då (jfr ovan s 132f).

Över portalvåningen, som motsvarar långväggarnas höjd, löper ett galleri. Dess utseende framgår av en detaljrättning av Brunius (fig 148). Galleriet bestod av spetsbågiga arkader, 14 st för partiet över mittportalen och 11 på varje sidoparti. Enligt en anteckning av Haqvin Spegel fanns i mitten över arkaden en altan i gavelröset med ingång från vinden. På altanen stod en klotformig »lanterna» vid varje ända.²⁹ Hur belysningen fungerade ger ett parti av Sturekrönikan besked om. Det handlar om Nicolaus Hermannis skrinläggning 1520: I domkyrkan brunno lampor och ljus / som lyste ej endast inomhus / men syntes ut i bygderna vida. / För att visa de främmande väg att gå / tändes om aftonen lyktor på / i valven på kyrkans yttersida. / De brunno genom den hela natt, / så långt var ljuset, som där var satt. / Där gingo även män för att vakta / och noga se på ljusen och elden akta. / Först när tidegården var slut / släcktes lamporna ut.³⁰

Över arkaden vidtar gavelröset med nederst tre fönster mot vinden. Gavelröset uppfattade Romdahl som provisoriskt; han förutsätter nämligen en fasad med två torn, till vilka han ansåg att konstruktiva skäl förelåg, nämligen att första arkadtravén i norr är grundare än arkaderna öster härom. Vidare är fönstren N 1 och S 1 smalare och lägre än andra fönster och slutligen har pelarparet B 2 och C 2 den största genomskärningen av alla pelare i kyrkan. De motsvaras av de kraftiga väggpelarna A 1 och D 1 och A 2 och D 2. Även Lundberg menade att man avsett en tvåtornsfasad.³¹

Analysen av murverket och stenhuggarmärkena har visat att en förändring av travé 1 skett under byggets gång, vilket bekräftar tornteorin (se s 97f samt Byggnadshistoria). Ullén menar också att de dåliga grundförhållandena var en bidragande orsak till att man övergav tornplanerna. Till detta kom också de ekonomiska besvärligheterna. Vid denna tid ansågs inte heller en tornfasad så nödvändig. Tornlösa västfasader kunde man se i Skara, Örebro, Västerås, Strängnäs, Skänninge, Söderköping, Storkyrkan i Stockholm, Mariakyrkan i Sigtuna för att bara nämna några. När man fyrtio år senare hade bättre ekonomi, blev det inte fråga om att bygga torn utan om ett nytt kor.

Portaler

Med uppförandet av en sakristia i anslutning till korets sydvägg blev det nödvändigt att bygga en ny sydportal till tvärhuset eftersom sakristian kom att inkräkta på den gamla portalens utrymme.

Portalen (fig 126–128) har beskrivits ingående ovan (s 116ff). Kapitälornamentiken blev helt nyhuggen vid 1800-talets reparation och äldre avbildningar saknas.

Några säkra slutsatser om ornamentikens stil kan därför ej dragas. Knoppformen är densamma på alla kapitälerna. De påminner om kapitälerna B 4–C 4 (fig 252–254) men förefaller att ha fått en mera avancerad och stiliserad form. Portalens uppbyggnad har anförts som ett exempel på inflytande från den engelska gotiken och likartade stilimpulser finns också bakom de nämnda pelarkapitälerna (se s 190).

Den ståtliga sydportalen (fig 130–146) har beskrivits ovan (se Stensulptur) och jag har även själv behandlat den ingående i annat sammanhang (Cnatingius 1977). Portalen, som har en utpräglad höggotisk form, blev helt nyhuggen vid 1860-talets restaurering och endast ett fåtal av relieferna togs till vara. En jämförelse mellan dessa bilder och den nyhuggna portalen visar att kopieringen utförts på ett oartistiskt men relativt troget sätt. Kopiorna kan dock inte tjäna som utgångspunkt för ett stilstudium, vilket är särskilt beklagligt, eftersom ett sådant hade kunnat hjälpa oss att komma åt denna komplicerade konstskapelses stilistiska härstamning. Trymåstatyn kan i kopians form inte heller bedömas. Huvudet, som saknades på originalet, är fritt återgivet.

Rundlarna med profeter är tio till antalet men endast två har bevarats i original. Figurstilen är här inte densamma som i relieffriserna. De har en viss realism och kantighet i form och ansiktsuttryck, medan frisernas figurer är mera idealiserade och typiserade. Skillnaden är så stor att man kan förutsätta två konstnärer.

Trots tyngden och ibland en viss tafatthet i figurframställningarna finns här stildrag, som gör dessa reliefer till ingalunda obetydliga konstverk. Dit hör främst en monumentalitet med en självklar och okomplicerad hållning hos figurer och grupper samt inte minst den osökt enkla och klara kompositionen, som ger berättelsen en äkta episk form. I dessa båda uttryckssätt spåras ett franskt arv från sådana monument som norra tvärskeppsportalens tympanon i Notre-Dame i Paris (1250-talet) och södra tvärskeppsportalens tympanon i Amiens (1280–88). Ännu i franska miniatyrer från omkring 1300 lever denna klassiska stil kvar. Men dessa drag av högklassisk fransk konst är i Linköping förenade med primitiva och provinsiella stildrag, som visar att dessa förebilder inte nått mästaren direkt utan medelst flera mellanled.

Det är inte troligt att stenmästaren i Linköping sett fransk skulptur. Det ligger närmare till hands att han sett nerslagen av denna franska höggotik i tysk skulptur. Ett av dessa mellanled är Strassburgkatedralens tvärskeppsportal, som för tysk skulptur spelat en viktig förmedlarroll. I den lübeckska skulpturen röjs tidigt

Fig 438. Detalj av tympanonreliefen i fig 144. Foto SvK 1977.

Detail of the tympanum relief of Fig 144.

sachsisk-westfaliska impulser, stundom också franska, de senare troligen förmedlade från Köln. Lübeckstilen hade vid denna tid påverkat den gotländska konsten och det tycks som om även linköpingsreliefernas mästare är influerad av lübecksk skulptur från 1200-talets slut och till 1320-talet. De sista verken i denna lübeckstil, tex levitstolen i domen i Lübeck från omkring 1320 (fig 439), visar just det stadium av utvecklingen som linköpingsrelieferna representerar.

Rörande portalformens härkomst kan påpekas, att det karakteristiska motivet med rundlarna går tillbaka

på sydfranska bågar. Den utformning motivet fick på förhallens bågar i S Andreas i Köln, några westfaliska kyrkor (Paderborn, Minden, Münster, Lippstadt) kan ha varit förebild för Linköping. Kombinationen av bågar, rundlar och tympanon är dock unik för linköpingsportalen.

Portalens nedre del, upp till och med kapitalbanden, för Ullén till en något tidigare etapp av byggnadsperioden med tanke på de engelska stildrag som återfinns i kapitalens och trymåpelarens utformning (ovan s 130 ff). Sådana karakteristiska drag är de stiliserade,

Fig 439. Domen i Lübeck. Detalj av levitstolens reliefer. Omkr 1320. Efter Wenzel 1938.

Lübeck Cathedral. Detail of the reliefs of Levite chair. C1320.

utvikta bladen på trympelaren, kapitälens kraftigt profilerade abakus och den yttäckande och i vulstform samlade växtornamentiken. Denna del av portalen bildar då en tidsmässig enhet med tvärhusportalerna och pelarparet B4–C4 medan tympanondelen tillhör 1320-talet (jfr Byggnadshistoria).

Portalerna är en intressant och ovanlig arkitekturskapelse, som på sin tid måste ha väckt uppseende. Detta framgår av de många portalerna med besläktade drag, som senare kom till på Gotland.

Hallkyrkans slutliga gestalt

Till den aktuella byggnadsperioden, som antagits omfattar tiden 1308–1360, har förts sakristiebygget, de båda sydportalerna och långhusets förlängning (se Byggnadshistoria). Förändringen av pelarna B4–C4 tyder på att även förlängningen påbörjats i inledningskedet även om den senare kom att avstanna under några oroliga och ekonomiskt osäkra år.

Det förefaller alltså, som om man knappast hunnit bli färdig med långhushallen, förrän man började att förlänga den med två travéer. Även om långhusets

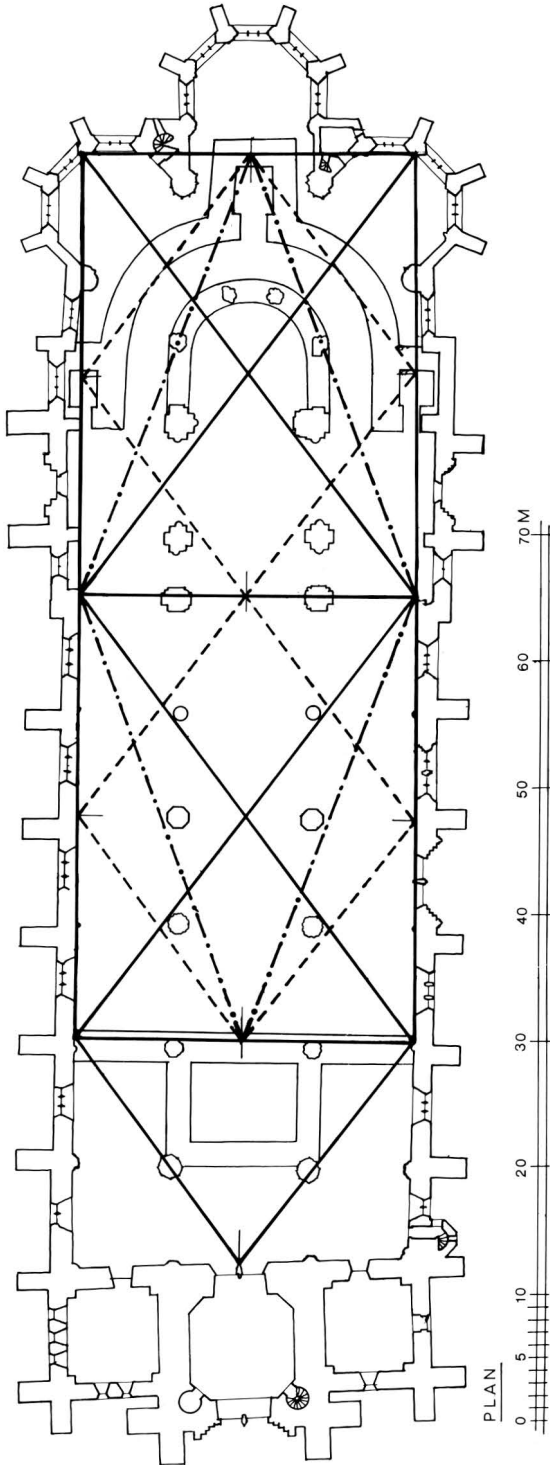

Fig 440. Planens geometriska uppbyggnad. B Cnattingius, ritad av J Söderberg.

The geometrical construction of the plan.

planerade torn aldrig hunnit uppföras, måste det förvåna att man strax tog itu med en så stor uppgift som en förlängning av långhuset. De ekonomiska tillgångarna var troligen inte särskilt stora, och snart mötte många svårigheter.

Orsaken till denna hastigt påkomna iver att förlänga hallkyrkan var nog främst Uppsalakatedralens överväldigande storlek. Kapitlet och biskopen såg sig distanserade. Långhuset borde få samma proportioner som i Uppsala, där längden är ungefär dubbla bredden, dvs 57×34 m. Flera kaniker i Linköping var också knutna till ärkestiftets domkyrka, tex Nicolaus Hermann, Nils Feet, Henrik Henekasson och Karl Håkansson. Dessutom hade många kaniker studerat i Paris och sett höggotikens mästerverk. Med dem kunde den redan gammaldags hallkyrkan i Linköping inte tävla. Förlängningen av långhuset i Linköping kan därför ses som en eftergift åt katedralsmaken och ett försök att hävda sig gentemot Uppsaladomen.

Hade man varit konsekvent skulle man ha lagt ut tillbyggnaden till tre travéers längd och fått en domkyrka något större än Uppsala. Denna längd skulle dock helt ha förtagit den ursprungliga hallens välproportionerade verkan och givit ett rum av betydande längd men alltför låg valvhöjd. Tillbyggnaden av två travéer motsvarar ett fullföljande av det gamla långhusets geometriska system och inrymmer i en fjärde triangel av samma mått som i långhuset jämte tvärskepp och kor (fig 437).

Det sengotiska koret

Biskoparna och kyrkobygget

Tillkomsten av koromgången och de tre kapellen, som på 1400-talet ersatte det trånga och mörka romanska koret med sin smala omgång medan högaltaret fick stå kvar, har författaren skildrat i en särskild monografi om koret (Cnattingius 1970). I detta kapitel skall därför endast göras ett sammandrag av byggnadshistorien jämte en utförligare kommentar till vissa problem rörande konstnärerna. Den historiska bakgrunden till byggnadsperioden har sammanfattats ovan (se Inledning).

Anledningen till det nya korbygget var i främsta rummet behovet av utrymme för flera kapell och altaren. Sedan 1300-talets sista år florerade en livlig kult av helgonbiskopen *Nicolaus Hermanni*, lokaliserad till hans grav. Förteckningen över mirakler som nedskrevs här 1412–1414, visar hur intensiv kulten var särskilt åren 1405–1414.¹ Vidare fanns såsom nämnts bla en dyrbar Mariarelik i korets östkapell.

Man konstaterar under denna tid i stiftet en allt större givmildhet till kyrkan och ett flertal altarstiftelser tillkommer. Troligen var detta en följd av det fördjupade fromhetsliv, som inspirerats både från birgittinerna i Vadstena och från kretsen kring biskopen *Nicolaus Hermanni*.

Förbättrade inkomster och rikare gåvor satte kapitlet i stånd att börja byggnadsföretaget. Troligen skedde detta senast omkring 1408 men redan omkring 1420 tycks arbetet ha avmattats eller avstannat (jfr ovan Byggnadshistoria). År 1416 orsakade ett blixtnedslag att taket brann. Kapitlet startade en insamling 1423 men därefter vet vi ingenting om byggnadsarbetet. Tiderna blev allt oroligare: först Engelbrekts resning och sedan konflikten med Kristian I.

Då arbetet avstannade hade murarna uppförts till kapitälhöjd i mittkoret och i sidokor endast till fönstrens underkant. Arbetets utförande kan följas med hjälp av stenteknik och stenhuggarmärken. Med en provisorisk täckning fick koret på detta sätt stå halvfärdigt i närmare sjuttio år.

Först omkring 1470 inträdde lugnare tider. År 1465 valdes *Henrik Tidemansson* till biskop. Han var en ivrig byggherre och uppförde en hel rad byggnader. De omtalas i biskopskrönikan, vars uppgifter kunnat bestrykas: biskopsborgen i Linköping byggdes ut till ett ståtligt palats, vidare Biskopsbro (numera Kungsbro), Munkeboda (Norsholm) och Vadstena. Dessutom byggde han broar och vägar.²

Om korbygget får vi en underrättelse genom ett pergamentsbrev (RA), daterat 1 december 1487, som omtalar att koret börjat »byggas för stora kostnader och utgifter av mästare, skulptörer och murare, hitkallade från övre Tyskland». Biskopen hade skänkt 100 rhenska floriner »för att lösa det kontrakt, som blivit ingånget i Köln mellan de nämnda skulptörerna och finarbetarna».³

Uppgiften om hantverkare och mästare från Köln återkommer i den rimmade biskopskrönikan, som också har en målande ögonvittnesskildring om hur arbetet utfördes tom under vintern med stenhuggning och murning under stor brådska. Byggnadsledningen under detta sista skede kommer senare att diskuteras nedan.

År 1498 var det nya koret äntligen välvat. Då var även de ekonomiska tillgångarna fullständigt uttömda. En anteckning år 1500 i domkyrkans register uppger att vederbörande kassaförvaltare inte disponerade en enda gyllen men att arbetet på byggnaden ännu inte var avslutat. Först genom energiska insatser från biskopen *Hans Brask* (1513–27) kunde takläggningen med koppar utföras och därmed var kyrkan fullbordad.

I det östra kapellets östra mur fanns en inskriftstavla, som nu förvaras i Linköpings stiftsbibliotek. Efter som delar av stenen huggits bort saknas dock början och slutet av inskriften (fig 442). Den återstående texten lyder i översättning från latin: »(av biskopen) i Linköping, Henrik i vilket följande relikier är nedlagda: av Guds moders Jungfru Maria hår . . .» Stenen täckte en relikgömma i muren (DS 1601). Till altaret hade biskop Henrik, vilken bör vara 1200-talsbiskopen med detta namn, även skänkt i testamente (DS 771) ett

Fig 441. Mäster Gierlachs minnestavla. Jfr fig 222. Foto K Hallin 1986.

Memorial tablet of Master Gierlach. Cf Fig 222.

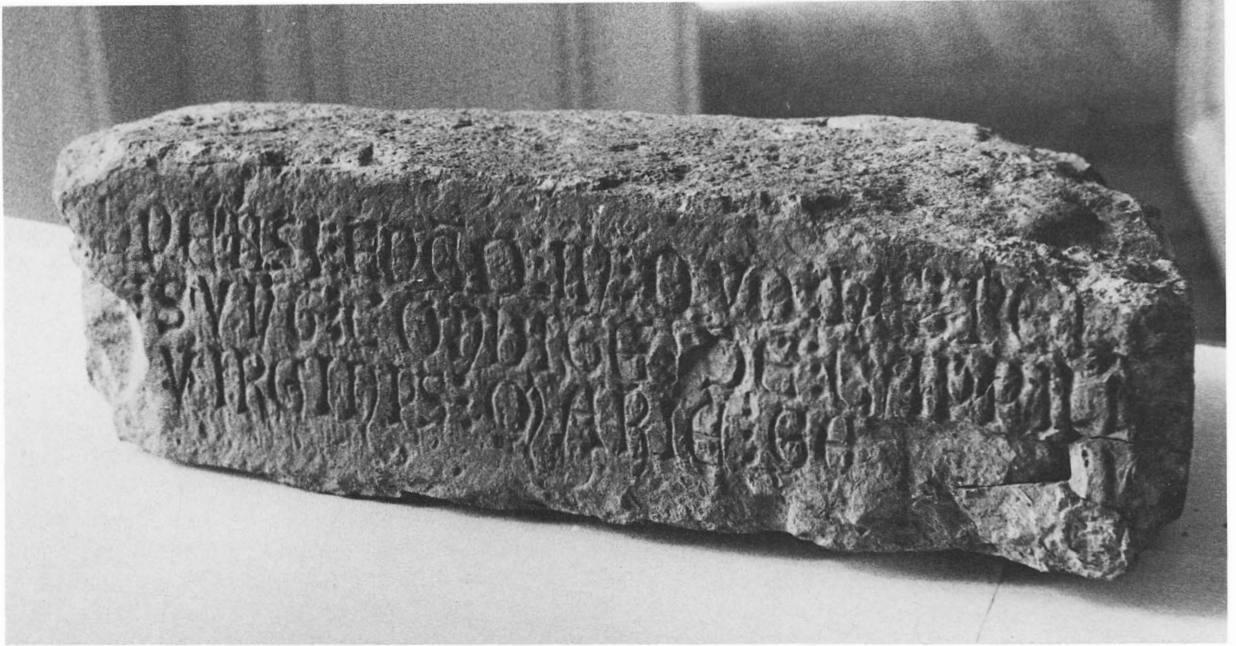

Fig 442. Fragmentariskt bevarad täcksten till relikgömma i östra kapellet. Nu i Stifts- och landsbiblioteket. Foto ATA.

Fragment of cover stone of a reliquary in the east chapel.

förgyllt silverkors, i vilket relikor var inlagda, och andra relikor, som skulle ställas på altaret. De förstnämnda relikerna överflyttades redan i korbyggets tidiga skede till det östra kapellet.⁴

Murverk

Stenmaterialet överensstämmer med de yngre delarna av långhuset men behandlingen av stenytan är betydligt finare. Arkitekturens större detaljrikedom bidrar också till intryck av kvalitetsarbete.

I murverket kan de två byggnadsperioderna tydligt urskiljas. Murverket i östkapellet upp till fönstrens överkant och i sidokapellen till deras underkant utmärks av omsorgsfullt arbete med behuggning med fintandad mejsel och därefter en viss slipning av ytorna. Det är en teknik, som förut var okänd i Sverige, men som hade utvecklats till stor skicklighet i Kölnerdomen redan i korbygget. Stenhuggarmärkena under denna period är också mycket talrika och markerar likaså gränserna i murverket (se ovan Stenhuggarmärken).

Det mellersta kapellet, Vårfrukoret, måste först bli färdigt på grund av relikaltarets stora betydelse. Dess höga värdighet framhövdes också genom en elegant väggdekor av höga, spensliga blindarkader (fig 19,

222). Formerna kommer närmast från Kölnerdomens västfasad. Naturalistiska blad bildar kapitälerna. De går tillbaka till samma förebild och detaljer som en piscina i västra korkapellet i Kölnerdomen.

Den fina ytbehandling, som utmärker stentekniken under den första byggnadsperioden, har under andra perioden ersatts av en betydligt enklare teknik med bredmejsel, som ger stenen en glest refflad yta. Stenar med denna behandling återfinns överallt i koromgång och kapell ovanför fönstrens nedre delar utom i mittkapellet, där den finns i väggarnas övre delar ovanför fönstren. En ny typ av stenhuggarmärken utmärker också denna period (se ovan Stenhuggarmärken).

Det nya korpartiet präglas av de höga fönstren (fig 7, 19), som är ovanligt rikt och varierat utformade.

Det rikt utvecklade sengotiska (flamboyanta) masverk, som kan studeras i Linköping, motsvaras ungefär av den fönstertyp som ses i S Andreas i Köln från omkring 1420. En annan förebild är fönstren i rådhuset i Köln (1407–1411). Flera av korfönstren (fig 81–86) visar ett sk fiskblåsemotiv fullt utbildat men med bibehållen symmetri. Dessa masverk hör till de allra vackraste i koret med sin fina dynamik och spänning. De är fullt up to date i stilhistoriskt hänseende. Deras närmaste anförvanter är Nottseln (1487–1506)

och S Ludgeri i Münster (omkr 1500). Vid betraktandet av fiskblåsemasverken måste man hålla i minnet att S 10, S 11 och S 13 är fria rekonstruktioner från 1800-talets restaurering (se s 83). Östkapellets mittfönster (fig 85) har också en rik rörelsekomplikation med anknytning till fiskblåsemönstret.

Kapitäl

Kapitälerna är alla av samma eller likartad typ (fig 275–297). Deras cylindriska kärna är insvängd och ganska fritt från denna utvecklar sig en tämligen yvig bladornamentik. Formerna är organisk och har trots stiliseringen en viss naturalistisk prägel. Den är fri i förhållande till arkitekturen men bildar ett linjespel, som inte saknar elegant spänst.

Det närmaste ursprunget till denna kapitälstil är dels Köln dels nedre Rhen och Westfalen. Kölnkyrkornas byggnadshyttor med sina avläggare i Rhenlandet behöll högotikens jämförelsevis naturalistiska bladformer, som utbildats i Kölnerdomens kor redan under 1200-talets senare del. På södra tvärskeppstaketets fialer på Kölnerdomen åt väster liksom på södra vimperegens spets finns också blad av mycket liknande former. Direkta jämförelser erbjuder bladkapitälerna i Lamberti kyrkans i Münster kor (efter 1375) med A 17 och D 15, liksom kapitälformer i S Nicolai i Kalkar starkt erinrar om »rokokokapitålet» C 10 (jfr Cnatingius 1970).

Flera av kapitälerna är märkta med stenhuggarmärken (se ovan Stensulptur), vilket gör att de olika mästarernas kapitäl kan särskiljas. Att ornamentstilen och stenhuggarmärkena inte sammanfaller kan verka förvånande. Här finns ett tillfälle att rucka något på den vanliga uppfattningen, enligt vilken en och samma mästare arbetar med sin egen modell och karaktär av ornament. På det sättet har man lyckats få stenhuggare att vandra hit och dit för att hugga ett kapitäl av en viss typ. Den förvirring, som stenhuggarmärkenas vittnesbörd åstadkommer i linköpingskoret för åsikter av detta slag, antyder i stället det viktiga faktum, att mästaren-arkitekten tillhandahöll huvudmodellerna. Beträffande kapitälerna i det östra kapellet är det också intressant att, som Ullén påpekat ovan (s 201 f), dessa utförts av nya mästare, som inkallats i slutskedet. Somliga av dem är ofullbordade. Utmärkande för dem är en tyngre och kantigare form och hårdare stilisering.

Koromgångens figursulpturer

På högkorets pelare B 10–C 10 och på väggpelarna A 10–D 10 finns såsom nämnts nedanför konsolerna figurer huggna i hög relief (fig 275–283, 298). Figurkonsolerna är alla utom en (D 10) signerade av stenhugga-

ren C 2, men även denna bör vara utförd av samme man, som jag kallat Sakraments-skåpsmästaren. Alla skulpturerna har varit bemålade (se s 202 ff).

Alla figurerna är män i arbetskläder och flera bär skinnväska i livremmen liksom mästern Gierlach på minnesstenen. Romdahl har observerat detta och han frågar sig därför om dessa män inte var mästare eller parlierer vid hyttan.⁵ Hans fråga är motiverad. Med stöd av ett betydande utländskt material kan visas att det bör vara en mästare och hans medhjälpare (Cnatingius 1970).

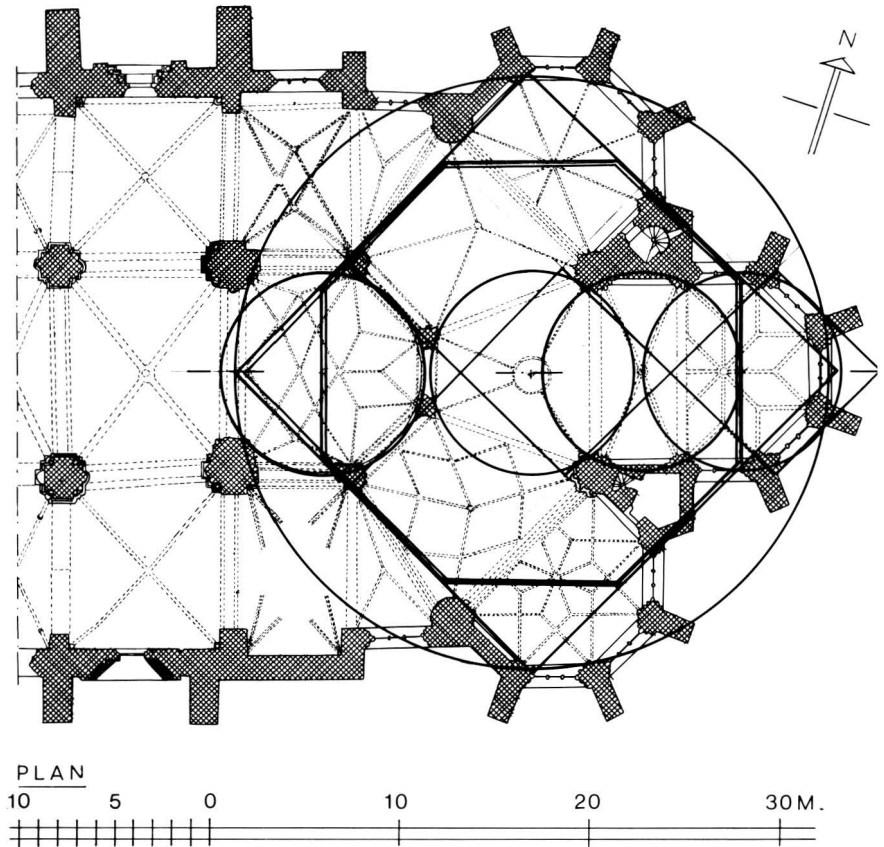
Figurernas egenartade, lekfulla och delvis onaturliga ställningar beror på att de härstammar från jongleurfigurer, som var mycket populära i kontinental konst ända från 1200-talet. Den originella hårbehandlingen hör till motivet under 1400-talet. Som jämförelse kan nämnas Jacques Coeurs palats och Jean II:s slott i Bourges. Även i korsgången i domen i Xanten (efter 1445) förekommer liknande figurer. Figurernas egenhet är stenhuggare har också många kontinentala paralleller.⁶ Några av figurerna i koromgången har så karaktäristiska ansikten att man är frestad att kalla dem porträtt.⁷ Men figurerna är också uttryck för en symbolisk idé: dessa skickliga män, som fullbordat sitt arbete, bär tyngden och ansvaret för byggnadens bestånd. De tycks göra det lätt, ja lekfullt, ty stor är deras skicklighet. De överdrivna rörelserna hos figurerna sammanhänger alltså med att bärarmotivet på 1300-talet korsades med jongleurmotivet. Figurens otroliga rörelseförmåga motsvarar alldeles jongleurens cirkuskonster med kropp och lemmar. Den popularitet, som motivet åtnjöt, sammanhänger med den mycket omtyckta, vackra legenden om jongleuren, som inte kunde tjäna madonnan på annat sätt än att dansa och visa sina konster inför Mariastatyn på altaret.⁸ Bildsviten i Linköping är ikonografiskt intressant och utan motstycke i Norden. Den är också konstnärligt märklig och röjer ett intressant europeiskt konstsammanhang.

Mästern C 2 har av Jan Svanberg åsatts namnet Mimikmästaren. Denna beteckning är knappast adekvat, eftersom figurernas mimik är det minst typiska. Om han nu skall ha ett namn, så bör detta vara betecknande för hans stil eller ange hans huvudverk. Jag har därför föredragit att kalla honom Sakraments-skåpsmästaren, eftersom hans stenhuggarmärke förekommer på korets båda märkliga sakraments-skåp (jfr Cnatingius 1970).

Till korets utsmyckning med stensulptur av hög klass hör också de många slutstenarna och valvsköldarna, vilka beskrivits ingående ovan (se Stensulptur)

Fig 443. Korplanens geometriska uppbyggnad. B Cnattingius, ritad av J Söderberg.

The geometrical construction of the plan of the chancel.

och också behandlats tidigare i annat sammanhang (Cnattingius 1970).

Gierlachs korbygge

Märkligt nog känner man namnet på det nya korets arkitekt och byggmästare. På den minnestavla, som uppsattes i mellersta korkapellet, står namnet Gierlach från Köln (fig 441). Han ses knäböja inför S Peter, kyrkans skyddspatron. Bredvid honom ligger hans redskap: passaren, som syftar på hans arbete som arkitekt, och hammaren, stensemästarens attribut. Runt tavlan står: »Magister Gierlac de Colonia, fecit istam capellam. Orate pro me» (Magister Gierlach från Köln gjorde detta kapell. Bedjen för mig). Beteckningen fecit brukar vanligen syfta på byggets patronus eller byggherren.⁹ Här är dock ingen anledning att uppfatta Gierlach annat än som byggnadsledare, arkitekten och stensemästaren.

Det uppdrag, som Gierlach fick av kapitlet, var rätt komplicerat. Högaltaret skulle behålla sin plats. Bakom detta skulle koromgången anläggas, men betydligt

bredare än den gamla. Till omgången skulle anslutas tre kapell, det mellersta och största i längdaxeln och två på sidorna. Gierlachs lösning kom att tillfredsställa högt ställda anspråk. Omgången bildar en fortsättning på hallkyrkans sidoskepp. Kapellen, som är radiellt grupperade och avslutas som en 5/8 polygon, är rätt djupa – ett ålderdomligt drag, kanske arv från Kölnerdomen (pl 71). Det mellersta kapellet förlängdes med en travé mot koromgången. I murpartiet mellan kapellen byggdes två torn med trappor. Dessa torn, vilkas spiror raserades på 1700-talet, har återuppförts i samband med 1966 års restaurering.

Gierlachs uppgift gällde alltså att förena tvärhuset och långhusets hall med ett nytt kor och en rymlig omgång med tre kapell. Genom att reducera högkorets sidor till tre vanns en rumslig enhet, som också sammanhänger med korkapellens polygona avslutning (5 delar av en oktagon).

Vid konstruktion av planen kan Gierlach ha gått tillväga på följande sätt (fig 443). Kor och omgång inneslutes i en kvadrat, vars hörn i öster träffar mitt-

Fig. 444. S Ursula, Köln. Interiör av koret. Efter Cnatingius 1970.

St Ursula, Cologne. Interior of the chancel.

punkten i mittkappellets östvägg. Kvadratens mittpunkt ligger i det mellersta koromgångsvalvets mittpunkt. I denna kvadrat kan en oktagon konstrueras med omkr 9 m sida. Den motsvaras av mittskeppets bredd i högkoret (B8–C8) och av en sida i tre nya kvadrater, som kan läggas ut med sina mittlinjer i kyrkans mittaxel. De innesluter alla väsentliga partier i koromgångens skelett. Det gör också de tre cirklar, som kan konstrueras efter mittaxeln. Deras radie är lika med en oktogonsida. Den första cirkeln innesluter högkoret, den andra koromgången och den tredje 2/3 av östkapellet.¹¹

Gierlachs skickliga lösning innebar ett fullföljande av hallplanen med dess geometriska system och proportioner. Detaljer som profiler på pelare och socklar återgår på rhenländska former, som har sitt ursprung i Kölnerdomen, vilket också gäller själva rumsbildnen. Gierlachs stil hänger samman med den klassiska gotiken i Kölnerdomens kor och särskilt dess många avläggare såsom stiftskyrkan i Kleve från 1341–1426 och framför allt koren i S Ursula och S Barbara i Köln (ds invigt 1393). I synnerhet är rummets proportioner och

byggnadsornamentiken i ursulakoret påfallande likt Linköping (fig 444).

Korets siste byggnadsledare

Adam van Dürens stora stenhuggarmärke på kapitälet D16 (fig 292) föranledde Romdahl till antagandet att märkets ägare på detta sätt markerat sin egenskap av byggnadsledare.

Adam van Dürens verksamhet har skildrats av Lauritz Weibull, Otto Rydbeck och senast av Jan Svanberg.¹¹ Dessa forskare har tilldelat honom en stor och delvis även kvalitativt betydande produktion, som inte behöver diskuteras här (se vidare Cnatingius 1970).

Med utgångspunkt från Glimmingehus har man velat göra honom till ledare för korets fullbordande i Linköping. Denna förmodan har sedan i flera uppslagsböcker övergått till konsthistoriskt faktum.¹²

Med hjälp av en mera kritisk analys får Adam van Dürens insatser andra proportioner. Av stenhuggarmärkena framgår klart att han inte ingått i arbetsstyrkan förrän under slutfasen av denna byggnadsperiod, alltså under slutet av 1490-talet (se ovan s 103 ff). Förutom på det nämnda kapitälet och på en slutsten (fig 320) återfinns hans märke (C1) endast på några valvribbstenar och masverksstenar. Av stilistiska skäl har han också tillskrivits valvsköldarna i det södra kapellet (fig 323–330).

Den man, som i första hand kan komma ifråga som ledare av byggnadsarbetet, om man går efter konstnärliga kriterier, är enligt min åsikt Sakramentsskåpsmästaren (C2). Hans roll i europeisk skulpturhistoria har skisserats tidigare (Cnatingius 1970, 1981). Han fick en grundläggande utbildning i Köln och har i sin konst realiserat kölnska stilsiftningar vid 1400-talets mitt.

Hans stil företer en egendomlig blandning av ålderdomlig kölnsk idealistisk tradition från 1300-talets slut och begynnande realism i fransk-flamländsk stil från 1400-talets andra fjärdedel. Figurerna har ett klart sammanhang mellan kropp och dräkt. De uttrycker sig med påfallande livliga, ibland lekfulla rörelser. Typisk är den energi, som uttrycks i rörelser, ställningar och ansikten, allt sammanhållet i en viss inre spänning. Ansiktsmodelleringen är kantig och oskön, vilket bidrar till karakteristiken. Veckbehandlingen, som tycks imitera träskulptur, är hård med starka kontraster mellan släta ytor och djupa veck, som ger stark skuggverkan och intryck av kraft och koncentration. Liksom i den samtida burgundisk-flamländska skulpturen kommer ett profant drag fram, som tar sig uttryck i realistiska och ibland nästan groteska former.

Sakramentsskåpsmästaren var en skicklig och ex-

plativ konsument av det mest aktuella i sin samtids europeiska skulpturstil. Det hör till vår medeltidskonsts många överraskningar, att några skulpturer, som företräder denna märkliga europeiska stil, tillkom i en svensk domkyrkohytta. Liksom från de höggotiska huvudena i blindarkaderna når oss via korskulpturerna en frisk fläkt av aktuell västeuropeisk konst.

Vi vet att flera arkitekter också var skickliga stenhuggare och skulptörer. Mäster Gierlachs minnestavla har som vi sett både en passare och en stenhuggarhammare som attribut. Som exempel från kontinentens stora byggen kan nämnas Jodocus Dotzinger i Regensburg (1459) och Konrad Kuyn (Kuene, d 1469) vid Kölnerdomen.¹³ Vid de stora franska katedralbyggena hade man dock redan på 1200-talet frigjort arkitekten (magister operis) från hantverket.¹⁴ Man kan alltså inte med bestämdhet hävda att byggnadsledaren i Linköping under korets slutfas också varit den ledande stenhuggaren och skulptören. Ledaren kan ha varit enbart byggmästare och slutfört arbetet enligt Gierlachs ritningar. Att den man, som jag gett beteckningen Sakramentsskåpsmästaren, var den konstnärligt mest bevandrade och framstående bland de verksamma sten-

huggarna under denna byggnadsperiod är dock mycket tydligt.

Med koromgången och de tre korkapellen fick Linköpings domkyrka en värdig avslutning av stor skönhet. Det nya byggnadspartiet innebar en rumsstegring, mindre genom själva rumsformen än genom ljuset, pelarnas gestaltning och vertikalriktningen. Effekten nåddes utan att denna del gjordes högre än tvärhuset. Inte heller framträder det nya koret i en ny anda och påfallande rörelseritm. Den konservativa rhenländska stilen har to m dämpats och nivellerats i detaljerna för att bringas i samklang med tvärhusets ålderdomliga och tunga arkitektur. Koromgångens största verkan är ljusföringens förtjänst.

Östfasaden framträdde i färdigt skick som en skådefasad mot en av stadens allmänningsgator (nu Ågatan). Det överensstämmer med sengotisk arkitekturuppfattning, att låta korbyggnaden bilda accent i stadsbilden. Strävpelarna har inte bara stödfunktion utan har blivit formgestaltande element genom sin dekorativa artikulering. Så är fallet också med fönstren, som är djupt indragna och försedda med skuggbildande hålkälsprofiler.

3. GRAVSTENAR

av Sune Ljungstedt

Gravstenarna i domkyrkans golv

Av de 265 numren i följande katalog över gravstenarna finner man de flesta på gravstenskartan från år 1974 (pl 75). Av de saknade är 15 stycken magasinerade eller utställda i Stenmuseet i den sk Rhyzeliusgården. Det är i allmänhet mindre fragment eller sådana stenar, som ursprungligen varit resta vid gravar utanför domkyrkan. Några sådana utomhusgravstenar ligger fortfarande kvar inne i kyrkan, degraderade till golvstenar: nr 4, 9, 10, 14, 17, 95, 198 och 199. De magasinerade utomhusgravstenarna har för fullständighetens skull även fått komma med i detta sammanhang och beskrivs under nr 192, 193, 200, 211, 212, 222, 226, 260, 261 och 263. I domkyrkogolvet ligger utom gravstenar även några före detta altarskivor, som efter reformationen omhuggits till gravhällar eller trappstenar: nr 93, 100 c–e och 113. Ett fragment av en timsten ligger i långhusets SV hörn, nr 241.

De medeltida gravstenarna upptar ca 45 nummer. Flertalet av dem är starkt nötta och fragmentariska. De har ofta återanvänts i samband med senare begravningar. Vid 1932 års golvomläggning sammanfördes åtskilliga medeltida gravstenar till nordöstra korkapellet och till området norr om pelare B 3 men flera ligger fortfarande spridda i olika delar av kyrkan.

År 1932–33 uppgjordes två gravstenskartor, som visar gravstenarnas lägen före och efter omflyttningen då. På den äldre kartan ser man mittgången täckt av gravhällar (pl 74). Några av dem låg i närheten av sin gravplats, tex nr 31. Den omflyttning man gjorde avsåg att skydda gravstenarna från alltför stark nötning. Även vid restaureringen 1960–61 gjordes några mindre justeringar av gravstenarnas lägen. Det har här som i de flesta kyrkor varit omöjligt att helt bibehålla sambandet mellan gravsten och gravplats. Bland större omflyttningar genom tiderna kan nämnas den som skedde 1812. Då försvann bla de skrank, som inhägnat vissa gravplatser, och gravstenar, som legat upphöjda, sänktes till golvnivå. Man kunde förvärva gravplatser

inne i kyrkan så sent som år 1778. Kistor placerades i vissa gravvalv ännu under 1800-talets första årtionde.

Gravstenarna i Linköpings domkyrka har uppmärksamats under skilda tider. En handskrift av Sölve Gardell, 1936, med titeln *Sepulcralia Lincopensia* behandlar de 240 nummer, som återfinns på 1933 års gravstenskarta. Gardell har efter äldre källor sökt rekonstruera gravstenarnas texter. Hans handskrift har varit utgångspunkt vid den behandling av gravstenarna, som nu utförts. Gardells numrering av stenarna har bibehållits. De nyheter som tillkommit är bla fynd från utgrävningar. De visar sig vara rester av gravstenar, som Gardell ansåg förlorade. Gardell har i sin avhandling *Gravmonument från Sveriges medeltid, 1945–46*, redovisat det medeltida Linköpingsmaterialet. Där anför han källor av olika slag, vilka han bör ha utnyttjat även för gravstenar från senare tid. Det har ej varit möjligt att på alla punkter kontrollera Gardells komplettering av gravstenstexterna. En ny genomgång av samtliga bevarade gravstenar har medfört att vissa rättelser gjorts.

I noterna ges personhistoriska kommentarer samt uppgifter om några av de stenhuggare, som kan räknas som gravstenarnas upphovsmän.

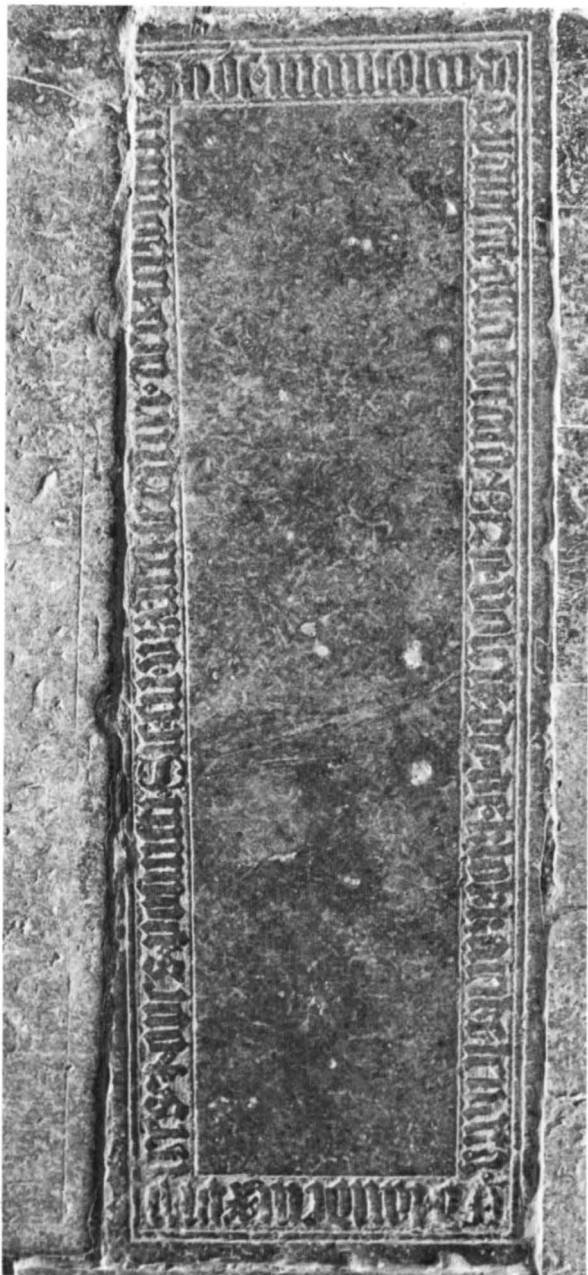
Katalog

1. Gravhäll av röd kalksten, ursprungligen trapetsformad. Gardell 250. Kantskrift med minuskler: *hoc · mausoleo · tu/a · pausat · ossa · locata · Bero · volete · dō · de · klokkarrike · levata · / Ad · laudem · xp̄i · v/lires · z · opes · posuisti · Sic · cū · vixisti · servire · deo · studuisti.* (=I detta gravmonument vila dina hitlagda ben, o Björn, vilka med Guds vilja flyttats hit från Klockrike. Till Kristi ära har du ställt din kraft och förmåga. På så sätt har du under ditt liv bemödat dig om att tjäna Gud.) Mått: 179×58(–65) cm.

Kyrkoherden Björn i Klockrike omkom år 1309, enligt en tradition. Efter sin död blev han betraktad som helig. Hans kvarlevor överfördes till domkyrkan omkring år 1400 (1391?) och i samband därmed tillkom gravstenen. Den har flyttats flera gånger. Under 1500-

Gravsten nr 12. Över biskop Nikolaus Hermansson, död 1391. Foto SvK 1985.

Gravestone No 12. Bishop Nikolaus Hermansson, d 1391.

Gravsten nr 1. Över kyrkoherden Björn i Klockrike, enligt traditionen omkommen 1309. Gravstenen från tiden omkr 1400. Foto 1977.

Gravestone No 1. Björn, vicar of Klockrike, traditionally supposed to have been killed in 1309. Gravestone c 1400.

talet torde den ha legat i mittskeppets 6:e travé, nära intill predikstolen(?) År 1931 låg den i södra tvärskeppet.

Översättningen ovan enligt Tryggve Lundén: Svenska helgen, Stockholm 1972.

2. Gravhäll av grå kalksten. Gardell 68. Något defekt och starkt nött. Majuskelinskrift inom urspr. femsidig ram. -- X- / ----/ -- DOM--IS : M-IS : --- REDI-- / S-----ET : / -- ELI----- / I : TI--- HV-----. Mått: 182×98–104 cm. 1300-tal.

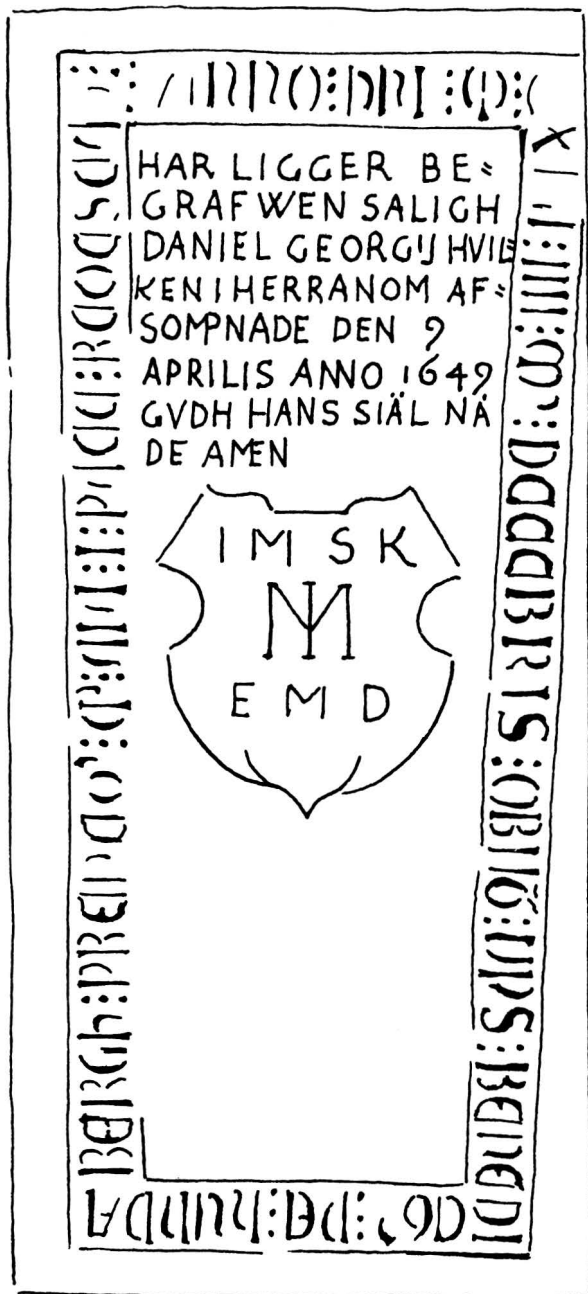
3. Gravhäll av röd kalksten. Gardell 332. Delvis bortnött majuskelinskrift inom rektangulär ram: [M : CD : TER : DO : G]RAT/[A : KATERINA : MCANS-:]NECE : F/ORTI : HELGHONI[S:] / NAT[A:]X-[RI]ST[I : SIT : IÛCTÅ : COHOR]T[I]. (=1400. Trefalt behaglig för Herren och strålande genom sin tappra död må Katarina Helgesdotter vara förenad med Kristi skara.) Mått 102×71 cm.

4. Gravhäll av grå kalksten, övre delen saknas. Inskription: »[HÄR · VNDER · HWILAS · I · HERRA/NOM · ÄREBORNE · OCH · KONST] / ERFARNE · MÄSTARE · AF · DET · / LOFLIGA · KARDUWANS / MAKARE · ÄMBETET · / MÄSTAR · ERICK · GESILIUS · / FÖDD · 1717 · DÖD -- / MED · SIN · KÅRA · HUSTRU · / ANNA · MARIA · LINDALL · / FÖDD · 1719 · DÖD -- / OCH · DES · BARN.» Inskriften kompletterad efter D. S. Wallman 1812. På stenens nedre del siffran 49. Stenens format, 103×61 cm, antyder att den tidigare kan ha varit rest ute på kyrkogården. Siffran 49 hänvisar emellertid till en gravplats inne i kyrkan i långhusets SV del.

Jfr Linköpings historia 2: 2 (1946), s 699.

5. Ursprungligen trapetsformad gravhäll av mörkgrå kalksten. Gardell 362. Kantskrift med majuskler: ANNO : DÑI : M : [CD:] / XIII : III : ID' : DECĒBRIS : OBIIT : DÑS : BENEDI/CT' : DE : HUNDA/BERGH : PRĒDAT' : C' : AIA : I : PACE : REQESCAT. (=Herrens år 1414 den 10 december dog prebendeprästen herr Benkt i Hunneberg, vilkens själ vile i frid.)

På gravstenens mittfält är en senare inskription: HÄR LIGGER BE/GRAFWEN SALIGH / DANIEL GEORGIJ HWIL/-KEN I HERRANOM AF/SOMPNADE DEN 9 / APRILIS ANNO 1649 / GVDH HANS SIÅL NÅ/DE AMEN. Därunder är en sköld med initialerna IMSK, EMD samt monogram M Mått: 148×66(–71) cm.

Gravsten nr 5. Över prebendeprästen Benkt i Hunneberg, död 1414. Återanvänd för Daniel Georgii, död 1649. Teckning 1977.

Gravestone No 5. Benkt, prebendary of Hunneberg, d 1414. Re-used for Daniel Georgii, d 1649.

6. Gravhäll av grå kalksten, fragment med starkt nött yta. Inskrift, sannolikt på latin, till största delen utplånad. Mått: 71×72 cm. 1500- eller 1600-tal.

7. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Gardell 62. Den bevarade delen visar en sköld med utplånad figur (ett människoben). Däromkring inskrift i ringform med majuskler: + HIC : IACE[T : HINCECHIN : HI]PP (=Här ligger Henekin Hipp.) Inskriften kompletterad efter Gardell. Mått: 34×49 cm. 1300-tal.

8. Gravhäll av grå kalksten. Försedd med bomärke. Mått: 95×89 cm. Medeltid.

9. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Inskrift: ---D · 7 · OCTOBR · DÖD / --- [APR] ILI · TILLIKA · MED · THESS / ---K: MAN · NÄMND : M : / --- T · LARSSON · FÖDD / ---34 · D · 29 · SEPT · DÖD · 17---. Mått: 78×59 cm. Stenen har antagligen tidigare stått ute på kyrkogården. 1700-tal.

10. Gravhäll av grå kalksten, övre delen saknas. Inskrift: --- SOM AFSOMNADE / THEN 28 MAIJ ÅHR 1625 MED / SIN KIÄRE HVSTRV H KARIN / BENGTZDOTTER SOM AFSOM/NADE THEN ÅHR / SÅ OCH THERAS BARN : SOM / AERE BENGT, MARTEN, BENGT/MARTEN OCH ARVID STAPHAN/SÖNER. DORTY, MARGRETA/[KE]RSTIN, RAMBORG, ANNA/MARGRETA OCH KRISTIN / STAPHANSDOTTERS : GVD / GIFVE THEM EN S[ALIG] VPSTÄNDELSE. Mått: 113×56 cm. Stenens undersida har inskrift (Job 19 vers 25–27) vilket visar att den tidigare varit rest ute på kyrkogården.

11. Gravhäll av röd kalksten, två starkt nötta fragment. Gardell 337. I mittfältet en nu nästan helt utplånad avbildning av den döde, barhuvad och iförd alba, vars mönstrade besättning nedtill fortfarande kan skönjas. En stav är lutad mot hans vänstra axel. Till vänster om honom avbildas en kvadrerad sköld, där fält 1 och 4 har en trappskuren ruta. Gestalten och skölden med tillhörande hjälmprydnad avtecknar sig mot en rombmönstrad fond inom en bladprydd bågställning. Text i minuskler inom femsidig ram, som följer stenens ytterkontur: [Ulph]onlis : natus : [canto]r : nicholaus : hulmatus : hic : iace/t : ut : gratus : sit : [xpo] : funde : precatus]. (=Kantorn Nils Ulvsson ligger här jordad. Bedjen att han må finna nåd för Kristus.) Inskriften kompletterad efter Gardell. Gravhällens ursprungliga storlek ca 210×118–104 cm. De bevarade delarnas mått: 104×102 cm resp 97×64 cm.

Gravsten nr 11. Överkantorn Nils Ulvsson, död 1400. Foto 1977.

*Gravestone No 11.
Cantor Nils Ulvsson, d
1400.*

12. Gravhäll av grålila kalksten, sedan 1864 inmurad i norra korkapellets vägg. Gardell 231. Porträtt i låg relief (»ristning») av en biskop i full ornat med händerna i kors på bröstet. Ögonens pupiller är starkt uppborrade och har förmodligen haft inläggningar av

annat material. Inläggningar kan också ha funnits i några av hålen på mitran. Det starkt idealiserade ansiktet visar nedtill svag skäggväxt. Händernas stigmatiseringshål är grovt utförda och kan ej vara ursprungliga. Gestalten är placerad inom en bågställning och har

som bakgrund en rombmönstrad yta. Två små änglar med rökelsekar och språkband omger bågen upptill. Kantskrift med upphöjda minuskler: *Hic : osgotor[um] / : presul : nicholaus : humatus : Mens : pia : vas : mor[um] : / celesti : docmate : grat[us] : Anna[m] : / birghita[m] : solle[m] pñit[er] : hystoriavit : Ansgarii : vita[m] : celebriq[ue] : / stilo : decora/vit* (=Här är jordad östgötarnas biskop Nils. Han hade ett fromt sinne, goda seder och var benådad med kunskaper i andliga ting. Anna och Birgitta har han högtidligt skildrat, och Ansgars levnadshistoria har han skönt behandlat med frejdad penna.) Inskriften kompletterad efter Gardell. Inskrift på bågen: *Hunc : annus : tulit : M : CCC : ter : XC : monos : crucis : inven* : (=Honom borttryckte det ettusentrehundra nittioförsta året på korsfinnandets dag.) Inskrift på språkbanden: *EUGE : SERVE : BONE : E / INTRA : IN GAUDIUM : D* (=Väl, du gode och (trogne) tjänare, gå in i (din Herres) glädje). Mått: 226×132 cm.

13. Gravhäll av röd kalksten, ursprungligen trapetsformad, fragment. Gardell 343. På den saknade delen av gravstenen fanns en vapensköld med ginbalk försedd med två(?) sparrar. Kantskrift med majuskler: *+ ANNO : DÑI : M : CD/VII : III : NOS : AUG[TI : OBIIT : DNS : RANGWALDUS : ERICI : PSBITER / DICTUS : KYRNING : CUI' : AIA : IN : PACE :] REQESCAT : AM* (=Herrens år 1407 den 3 augusti dog prästen herr Ragnvald Eriksson med tillnamnet Kyrning, vilkens själ vile i frid. Amen.) Inskriften kompletterad efter Gardell. Det bevarade fragmentet har storleken 49×59 cm.

Jfr Raneke, s 235.

14. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Inskrift: *HÄR UNDER HUILAS I HERRANOM / TOBIAS IACOBI HOS GUD SALIGH / HUILKEN I 13 ÅRS TID SÅ UTHI NE/DRE LINKIÖPINGS SCHOLA SOM GYM/NATIO SINA STUDIER MED STÖRSTA / FLIJT I LIFSTIDEN IDKADE OCH SE/DAN MEDH ETT GOT AFSKED OCH / AFSOMNADE DEN 14 OCTOB. ÅHR / 1680 GUDH FÖRLÄNE KROPPEN / EN FRÖGDEFUL UPSTÅNDELSE. Mått: 92×61 cm. Inskrift på undersidan: *JOB CAP. VII. ECCE NUNC IN / PULVERE DORMIAM : ET SI MA/NE ME QVAESIERIS, NON / SUBSISTAM* (=Job 7:21. Nu måste jag ju snart gå till vila i stoftet; om du söker efter mig, så är jag icke mer.) Stenen har tidigare varit rest ute på kyrkogården.*

15. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Gardell 628. Medeltida kantskrift med majuskler inom femsidig

ram, nu utplånad. Av en senare inskrift kan ordet SVENSDOTTER skönjas. Mått: 79×78 cm.

16. Gravhäll av röd kalksten, fragment. Gardell 176. Kantskrift med majuskler nu nästan utplånad: *[HIC : IACET : DNS : CAROLUS : BA] TYR . . .* (=Här ligger herr Karl Båt.) Inskriften kompletterad efter Gardell. Biskop Karl Båt avled 1338. Mått: 123×72 cm.

Jfr Sv biogr lex 20 (1973–75), s 706f.

17. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Inskrift hämtad ur Job 19 vers 25–26. Mått: 82×54 cm. Stenen har tidigare varit rest ute på kyrkogården, vilket framgår av formatet och inskrifterna på fram- och baksida. Framsidan är nu vänd nedåt och bär inskriften: *---US. LARS ÅKESON SKRÄD/ARE FORDOM BORGARE I LIN/KÖP : HVILKEN AFSOMNADE ÅHR / 1636 DEN 15 IVLIJ SAMPT HANS / K. HVSTRV KARIN O.D. HVILKEN / AFSOMNADE ÅHR 1641 DEN 11 / OCTOB : SAMPT THERAS K. SON / OLVF LARSON FORDOM BORGARE I LINKÖP : HVILKEN AFSOMNADE / ÅHR DEN SAMPT HANS K. HVSTRV MARIE GÖSTAFS[D] / AFSOMNADE ÅHR DEN / OCH THERAS BARN [V]/ILKA AFSOMNADE ÅHR DEN / GVD THERAS S[IÅLAR] BEVARE.*

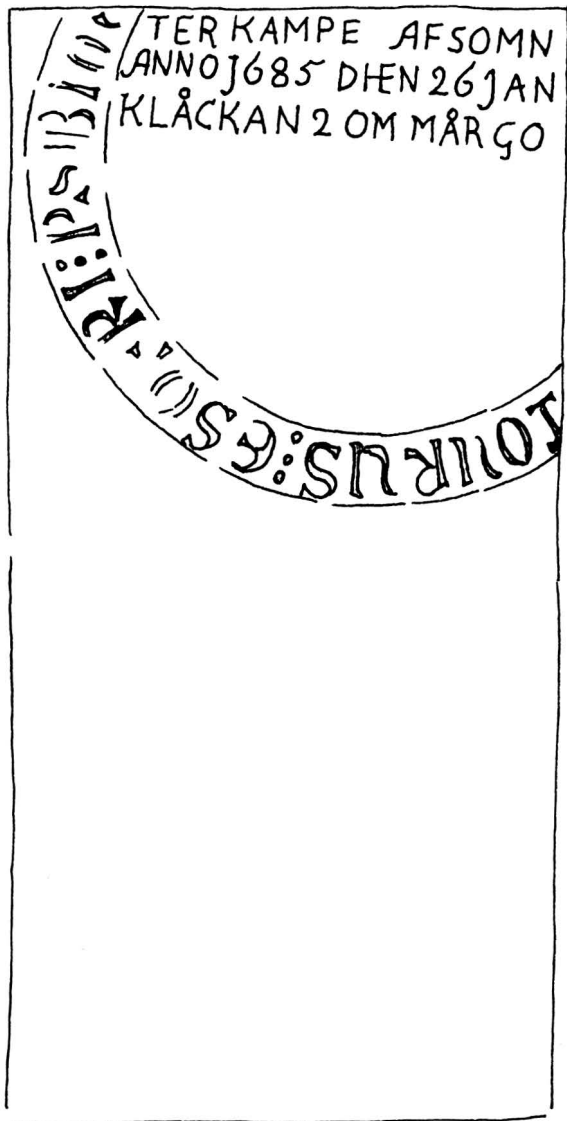
18. Gravhäll av röd kalksten, fragment. Gardell 73. I fältet en tom sköld. Kantskrift med majuskler: *CON-DI[T' : ES]T --- /// --- QIA : CAS. Mått: 48×41 cm. 1300-tal.*

19. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Gardell 70. Majuskelinskrift inom en ring: *[HIC : IACET : DOMINUS --] IOARUS : ESGERI : PSBITER : [OBIIT:] ---* (=Här vilar prästen herr Joar Esgersson, vilken avled ---) Korprästen Joar i Linköping är omnämnd mellan åren 1352 och 1371.

Jfr H Gillingstam, Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden (1952), s 737.

En senare inskrift på samma sten lyder: *[ANNA MARIA DANIELSDOT]TER KÄMPE AFSOM[NADE] ANNO 1685 DHEN 26 JAN. KLÅCKAN 2 OM MÅRGO[NEN].* Inskrifterna kompletterade efter Gardell. Mått: 145×72 cm.

20. Gravhäll av grå kalksten, fragment i två delar. Gardell 200 och 616. Delvis utplånad majuskelinskrift utmed kanten: *---T : DOMINVS : T[H]OR/DONIS : BVND[A] --* (---- herr Tord Bondes ----) 1300-tal. På stenens mitt en senare inskrift. *HER AER BEGRAFVEN S[ALIG] MARGRE/TA PERSDOTTER HVILKEN AF/SOMNADE THEN 29 DECEMB / 1603 BRITA PERSDOTTER /*

Gravsten nr 19. Över prästen Joar Esgersson. Stenen från 1300-talets senare del. Återanvänd för Anna Maria Danielsdotter Kämpe, död 1685. Teckning 1974.

Gravestone No 19. Joar Esgersson, priest. Stone late 14th century. Re-used for Anna Maria Danielsdotter Kämpe, d 1685.

AFSOMNADE 23 AVGVSTI 1603 / ANNA PERSDOTTER AFSOMNADE 15 SEPT 16-- / MATHIAS PEERSON AFFSOMNADE / ANNO 1612 THEN 16 [FE]BRVARI. Mått: 102×82 cm resp 110×45 cm.

21. Gravhäll av röd kalksten, fragment. Inskrift på stenens nuvarande undersida: --- IAN TANNEFORS,

S/OM BEBODT STORE FORS FRÄLSEQWARN / FÖDD 1740 D: 14 MAJ DÖD 17 --/-- MED DESS K: Hustru / STINA ARVIDSDOTTER / FÖDD 1736 D: 8 MAJ DÖD 17-- SONEN MAGNUS PEHRSSON / FÖDD 1773 D: 18 MAJ DÖD 17-- / SAMT DESS K: SWÄRFADER / -- ARVID SVENSSON / FÖDD 1701 D: 25 MART : DÖD 1763 / -- DESS K: SWÄRMÖDER / CATHARINA ESCHILSDOTTER / ---- 177-. Mått: 79×54 cm.

22. Täckhäll över nedgången till Falkenbergiska gravkammaren med inskrift från år 1932: CONDITORIVM / FALKENBERGIANVM / RESTITVTVM / A:O MCMXXXII. (=Falkenbergiska gravkammaren, restaurerad 1932.)

23. Gravhäll av grå kalksten. Hörnrundlar med evangelistsymboler. Inskrift i mittfältet och utmed kanten: CIPPUS SEPULCRALIS. / NOSSE CUPIS LECTOR, PRAESENS QVEM / CONTEGAT URNA / QUEMQUE SUB HOC TUMULO PARVULA / CONDAT HUMUS. / PRAEFECTUS DAVID WITTMAN RATIO=NIBUS OLIM / MILITIAE RERUM DEXTER IN / OMNE GENUS. / EIUS CORPORA TRISTIS TANTUM / OCCUPATURNA / RELIQVIAS : ANIMA AT NOBILIS / ASTRA COLIT. (I kanten:) D: W: NATUS IN ENEBY CIRCA NORCOP A: 1636 9 APR, HOLMIAE DENATUS, A: 1677 : 29 IULY :: MORS CERTA. HORA INCERTA. (=Gravsten. Du önskar veta, läsare, vem denna grift höljer, vem litet jord gömmer under denna gravsten. Översten David Wittman, en gång skicklig i all slags krigskonst. Den dystra graven besitter blott hans kroppsliga kvarlevor, den ädla själen åter bebor stjärnorna. D. W., född i Eneby invid Norrköping år 1636 den 9 april, död i Stockholm år 1677 den 29 juli. Döden är viss, timmen oviss.) Mått: 210×144 cm.

P Sondéns manuskript »Militära chefer i svenska armén» i riksarkivets expedition och J Cavallie, De höga officerarna (1981) känner ej någon överste med detta namn.

24. Gravhäll av grå kalksten. Överst i relief kunskapens träd omgivet av putti med förgängelsesymboler samt, ytterst, Adam och Eva. Därunder kolonnställning med rakt bjälklag. Inskrift: HÄR VNDER HWIILS I HERRANOM S. / PEDER NILSON FORDOM RÅDMAN HÄR I / STADHEN HWILKEN AFSOMNADE ANNO / 1662 DEN 17 MAII KLOCKAN 9 OM AFTO/NEN MEDH SIN K. HVSTRV H. ANNA HÅKONS/DOTTER HWILKEN AFSOMNADE / OCH HAFWA DHE LEFWAT TIL HOOPA / VTHI 37 ÅHR OCH AFLAT TIL SAMMAN / 5 BARN, 4 SÖNER OCH EEN DOTTER / GVDH THERAS SIÄLAR EWINNERLIGEN / FRÖGDE. Därefter följer text hämtad ur Uppenbarelseboken kap 14 vers 13. Mått: 212×142 cm.

Gravsten nr 24. Över rådman Peder Nilsson, död 1662, och hans hustru Anna Håkansdotter. Foto 1977.

Gravestone No 24. City Councillor Peder Nilsson, d 1662, and his wife Anna Håkansdotter.

25. Gravhäll av grå kalksten ornerad i låg relief med en kolonnställning. Inskription övervägande i frakturstil. På stenens mitt en sköld med bomärke i kombination med initialerna T.S. och A.B.D. Däromkring en lagerkrans, timglas, dödska och texten: HOMO BULLA, MEMENTO MORI (=Människan är en bubbla, kom ihåg att du skall dö.) Postamentet har inskriptionen: Här huilas I Herranom S. Tynnes Smits, hvilken afsom-

nadhe then 30 Septembris 1621, teslikestt hans käre Hustru Hustru Anna BöriesDotter, hvilken i Heranom afsomnadhe then 3 APRILIS åhr 1645 med theras Barn, Gudh them en frögdefull upståndelse mildelighen förläne Amen. HÄR UNDER HWYLAS OCH I HERRA : FORDOM WÄL · T OCH WÄLFÖRSTÄNDIG RÅDMANEN SAL. TYNNES NIELSON. HWILKEN AFSOMNADE A° 1666 D^N 4 MAY PÅ SITT 41 · ÅLDERS ÅHR · HANS SIÄL GVDH

EWINNERLIGEN FRÖGDE. Inskriptionen i fältet över bjälklaget är hämtad ur Romarbrevet kap 14. Mått: 242×138 cm.

26. Gravhäll av grå kalksten. Hörnrundlar med rosor. Inskrift omgiven av en oval bladkrans: HÄR UNDER / HVILAS I HERRANOM / SAL. --- / FORDOM RÅD OCH HANDELS/MAN HÄR I STADEN HVILKEN I / HERRANOM SAHLIGEN AFSOM/NADE A° / -- DEN -- / TILLIJKA MED SIN K: HUSTRO / DEN FORDOM ÄREBORNE OCH / DYGDERIJKE MATRONA HUSTRU CHRISTINA VALLENTINSDOT. HVILKEN / I HERRANOM SAHLIGEN AFSOM/NADE A° 1710 DEN 17 MAII / TILLIJKA MED DHERAS K: BARN / MARIA, MARGARETA, NICOLAUS / OCH OLAVS -- / GUDH FÖRLÄNE DEM PÅ DEN / STORE DOMSENS DAGH / MED ALLE CHRISTROGNE / EN FRÖGDEFULL / UPSTÅNDELSE. Kantskrift hämtad ur Syrak kap 40 vers 11. Mått: 200×134 cm.

27. Gravhäll av grå kalksten, avhuggen upptill. Ornering i låg relief med kolonnställning. På stenens mitt bomärke omgivet av A. L. S. och KDL. Där omkring en lagerkrans, två änglahuvuden och texten [I DAGH M]IGH, [I MORGON T]IGH. Inskrift på stenens nedre del: HÄR HVILAS I HERRANOM S. ARVIDH LARSON FOR[DOM] / BORGEMESTAR I LINKIÖPINGH, HVILKEN AFFSOMN[A]/DE THEN 4 SEPTEMBRIS ANNO 1612, SÅ [OCH THESS] / KIÄRA HVSTRV GVDFRUCHTHIGH OCH DYGDE[RIK] / MATRONN HVSTRV KARIN LARSSDOTTHER [HVILKEN] / OCH I HERRANOM AFFSOMNADE ANNO 1637 [THEN] / - IANVAR SÅ OCH THERAS KIÄRA BARN: MICHELL / OCH IÖRAN ARVIDSONS SOM AFFSOMPNA[DE I] / PEST ANNO 1622: BRITHA OCH INGEBORGH[I] / PESTE ANNO 1602. ITHEM BARBRV AGINNIS / [MARGRETA OCH H K]IRSTIN --- / [HANSSONS SOM OCH AFSOMNADE I THEN PESTILENS / 1622. GVD FÖRLÄNE THEM OCH OSS AL]LOM EN S[ALIG VPSTÅNDELSE]. Texten delvis kompletterad efter Gardell. Inskrift på stenens övre del hämtad ur Syrak, kap 41. Mått: 222×152 cm.

28. Gravhäll av grå kalksten. Hörnrundlar med änglahuvuden, dödskaalle och korslagda benknor. Mitt på stenen en oval bladkrans med monogrammet LAS-BK omgivet av: ANNO 1699. Inskrift: HÄR UNDER / HUILAS I HERRANOM / SALIGE RÅDMANNEN H^R / LARS ANDERSSON HUIL/KEN AFSOMNADE DEN 11 IAN A° 1707 TILLIKA / MED SIN K: HUSTRU / DYGDESAMME MATRONA / HUSTRU BRITA KRANTZ / SOM AFSOMNADE DEN / 15 IAN : A° 1714 SAMT / 5 DERAS K: BARN IOHAN / ANDERS, HEDWIG, HANS / OCH JACOB KINBERGER. Därefter »TEXTUS FUNE-

BRIS» hämtad ur Psaltaren 15, vers 1–4. Som kantskrift återges Psaltaren 73, vers 25–26. Mått: 180×93 cm.

Jfr gravsten nr 59. Om makarna se Linköpings hist 2: 2 s 646.

29. Gravhäll av röd kalksten, något defekt. Gardell 375. Kantskrift med majuskler (sent 1400-tal?): HIC : OBIIT : LAURENCIUS : ANDREE : C[ON/SUL : LINCOPENSIS :] CUM : / CONSORCIA : SUA : KATERINA : PETERI : A/NIMAE : REQUIES- SCANT : (=Här dog rådmannen i Linköping Lars Andreasson med sin maka Katarina Petersdotter. Deras själar vile i frid.) Inskriften kompletterad efter Gardell. På stenens mitt en senare inhuggen sköld med bomärke (sannolikt Erich Persons). Däröver ett språkband med året 1523 i sengotiska siffror. Under skölden inskriptionen: ERICH PERSON BORGMESTAR / I LINGHEPING BLEFF HER BEGRAFVEN THEN 8 SEPTEMBER / ANNO 64 SAMPT MED SIN S. H: / HVSTRV BARBRO AFSOMNADE / ANNO -3 THEN 2 DECEMBRIS / GVDH DERIS SIEL NADE AMEN. På stenens övre del står: BEATI MORTVI QVI IN DNO MORIVNTVR (= Saliga äro de som i Herranom dö). Mått: 222× 148 cm.

30. Gravhäll av röd kalksten. Hörnrundlar med änglahuvuden eller rosor. På stenens mitt en sköld med en våg samt initialerna HWSH-KBD. Skölden är placerad inom en lagerkrans, som omges av timglas och dödskaalle, samt texten: HODIE MIHI CRAS TIBI MORS CERTA HORA INCERTA. Inskrift: HÄR UNDER HVILAS I HERRANOM S. ÄREBORNE OCH / WÄLACHADT HANS WILHELMSON HYTTON · FORDOM / RÅDMAN HÄR I STADEN AFSOMNADE D. 4 FEB. ANNO / 1686 PÅ SIT 70. ÄLDERS ÅHR SAMT HANS K. HUSTRU / ÄREBORNE OCH GUDFRUCHTIGE MATRONA H. KIR/STIN BENGTS DOTTER AFSOMNADE D 25 FEB. ANNO / 1696 PÅ SIT 80. ÄLDERS ÅHR HAFVA AFLAT / 13 BARN, 11 S. OCH 2 D. GUD FÖRLÄNE THEM EN FRÖGDEFULL UPSTÅNDELSE / D. 29 MART. AME. Inskrift på stenens övre del har hämtats ur Sap 4, vers 7, 10–11 och 14. Som kantskrift återges Filippbrevet 1, vers 23 och 21. Mått: 185×136 cm.

Om makarna se Linköpings hist 2: 2 s 642 f.

31. Gravhäll av mörkgrå kalksten, starkt sliten. Överst tre kartuscher med rullverksornament. Den högra har texten: PSAL. 19 HERRE MIN / TRÖST OC FÖRLÅS/SARE · H[USTRU] CHIRSTIN / IOENSDOT. FÖDH I / LINCOP. ANNO 1600 / MARTI' 16. Därunder tre rundbågiga arkader, vars pilastrar smyckas av bladornamentik. I den vänstra arkaden avbildas Moses med kopparormen, i den högra Johannes döparen(?). Över honom texten: IOHANNIS

Gravsten nr 31. Över borgmästaren Jacob Henriksson, död 1622, hans andra hustru Malin Andersdotter samt åtta barn. Foto 1977 och teckning 1973.

Gravestone No 31. Jacob Henriksson, mayor, d 1622, his second wife Malin Andersdotter and eight children.

12, 32. NÄR IAGH WAR[DER] VPHÖGD [IFRÅ] IORDENE [SK]AL IAG[H] --- I mittarkaden Gud Fader i bröstbild bland moln samt texten: EA PRINCIPIVM / TRANSITVS E VIVIS VITAE / EST MELIORIS ORIGO / ÖVTINAM (?) LICEAT SIC / MIHI CHRISTE MORI. (=Detta är begynnelsen. Händanfärden från de levande är början till ett bättre liv. O, att det måtte förunnas mig, Kristus, att dö så!)

Inskrift på stenens nedre del: --- BEGRAFFWEN THEN HEDERLIGE OCH GVDFRVCHTIGHE / [IACOB HEN]DRICSON FORDOM BORGMÄSTARE HÄR I LINKÖ-- / -- I IESV CHRISTI PÅKALLELSE LIVFLIGEN AFFSOM/[NADE I THEN] STORE PESTILENTIEN THEN 15 AVGVSTI ANNO 1622 / -- [ÄLDE]RDOM 71, SAMPT MED SIN KÄRE HVSTRV HEDERLIG / [GVDFRVCH]TIG MATRONA HVSTRV MALIN ANDERSDOTTER / ---- SALIGEN AFSOPNADE THEN 26 / --- OCH ÅTTA THERAS KÄRE BARN HWILKA OCH / --- AFFSOPNADE SOM WARO --- / --- DOTTR THEN 5

DECEMB 98 ÅLDRIG 33, WE [--- HENDRIC / --- 02 ÅLDRIG ITT ÅHR, HENDRIC IACOBSON THEN 28 DEC / --- [IA]-COBSDOT. I THEN STORE PEST 9 AVGVST ÅLDR. 20 / --- [AFFSOMP]NADE [1]622(?)14 AVGVSTI ÅLDR 16 ÅR, HENDRIC IACOB/[SON] --- ÅLDR. 13 ÅR, PER IACOBS-- THEN 23 MAII---. Texten delvis kompletterad efter Gardell. Mått: 223×154 cm.

32. Gravhäll av mörkgrå kalksten, vänstra delen starkt slit. Bred kantbård med rosor i hörnen. På stenens mitt en lagerkrans, som omger en sköld med initialerna: NNS, GMD och MIDD. En broskverksomramad kartusch därunder har inskriften: [HER]UNDER HVILAS I HERRANOM EHRLIG OCH / [GVD]FRVCHTIG NILS NILSON FORDOM RÅD/[MAN] OCH GVLSMED I LINKÖPING AFSOPNADE DEN / [3]0 IAN 1673 PÅ SIT 56 ÅHR MED 2 SIN K. HVSTRVR / [GVD]FRVCHTIG OC DYGDERIJK G.M.D. AF-

Gravsten nr 32. Över guldsmeden Nils Nilsson Behm, död 1673 samt hans båda hustrur Gunilla Månsdotter, död 1664 och Margareta Jöransdotter Dyk. Foto 1977.

Gravestone No 32. Nils Nilsson Behm, goldsmith, d 1673 and his two wives Gunilla Månsdotter, d 1664 and Margareta Jöransdotter Dyk.

SOMNADE / [-IAN] 1664 PÅ SIT 40 ÅHR MED HENNES 2 S. OC 5. / [D.] SAMT EREBORNE OC GVDFRUCHTIG M.I.D.D. MED / [HENN]ES 3 S. OC 2 D. AFSOMNADE DEN -- 16-- PÅ SIT ÅHR. Texten delvis kompletterad efter Gardell. Lagerkransen på stenens mitt flankeras av timglas och döds-skalle. I fältet omkring den sistnämnda har senare tillfogats: N D BEHM LEFVAT TILSA/MANS 17 ÅHR OCH AF/LAT TILHOPA 5 SÖNER OCH 2 DÖTRAR / HVILKEN / AFSOM/NADE D / ÅHR I GVDH / UPVÄCKIE DEM ALLE / TIL IT EVIGT LIJF AMEN.

En övre broskverksomramad kartusch har text hämtad från Ps 73 v 25–26 samt från Phil 1 v 21. Som kantskrift återges Joh 3 v 16. Mått: 230×155 cm.

33. Gravhäll av grå kalksten, något defekt. Gardell 491. Kantskrift med majuskler: SI : VIRTVS : VIRES

: MORTIS : DISRVPERET : ISTIC : / NON : FORET : INCLVSV[S : BRIGIDA : /C]V̄ : CŌIVGE : PETRVS : BRASCHE : PIAS : AĪAS : [TE : / DIG-N]JAS : REDDE : CREATOR : (=Om dygden kunde sönderbryta dödens krafter, så skulle icke Peter Brask vara där innesluten med sin maka Birgitta. Gör deras fromma själar, o Skapare, värdiga dig.) Texten kompletterad efter Gardell. Innanför ramen en senare, nu svårsläst inskrift: [ME]STER · PE[DER] · BRASKE / BLEFF · HER --- DEN ---- / 1558 ---- / NADE ----. På stenen syns också en sköld av 1500-talsform samt ett stort bomärke. Mått: 217×130 cm.

34. Golvsten, 44×35 cm, med spår av inhugget majuskel-M.

35. Gravsten av röd kalksten, fragment. Inskrift: -- ÄR BEGR[AFVEN] / -- ERICHSON HV[ILKEN] -- / [AFSOM-NA]DE I HERRANOM -- / -- 20 IANVA[RI] -- / -- WARIT BO --. Mått: 39×39 cm.

36. Golvsten, 49×39 cm, med siffrorna 122.

37. Gravsten av grå kalksten, fragment. Inskrift: -- ESI --. Mått: 54×35 cm.

38. Gravsten av rödgrå kalksten. Inskrift: HAER / VILKEN / G · H · S · N (=Gud Hans Siel Nåde) / 1 · 5 · 65. Mått: 43×33 cm (jfr nr 124).

39. Golvsten, 49×36 cm, med fragment av bokstaven L.

40. Golvsten, 64×35 cm, med två inhuggna likarmade kors.

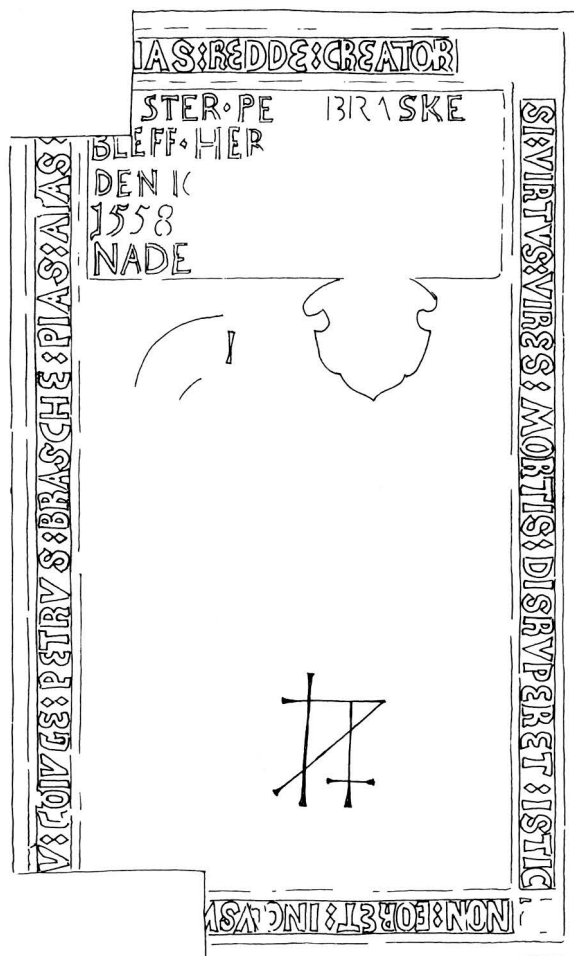
41. Gravsten av röd kalksten, fragment. Inskrift: -- NEMDE SIN -- / -- VHTI IT ERL -- / -- VHTI - 8 ÅHR -- / -- MEDH HON -- / -- GVDH FORLÄ[NE] -- / -- SALIGH VPS[TÅNDELSE]. Mått: 59×44 cm.

42. Gravsten av röd kalksten, fragment. Inskrift: IMS. Mått: 39×25 cm.

43. Golvsten, 52×39 cm, med spår av siffran 8.

44. Golvsten, 44×35 cm, med siffrorna 66.

45. Gravsten av grå kalksten, fragment. Inskrift: -- IC --. Mått: 40×34 cm.

Gravsten nr 33. Över borgmästaren Peter Brask, begravd 1488 och hans hustru Birgitta. Paret var föräldrar till biskopen Hans Brask. Återanvänd för biskopens systerson ärkedjåknen Peder Brask, död 1558. Foto 1977 och teckning 1974.

Gravestone No 33. Peter Brask, mayor, buried in 1488, and his wife Birgitta, the parents of Bishop Hans Brask. Re-used for the bishop's nephew, Archdeacon Peder Brask, d 1558.

46. Gravhäll av röd kalksten, något stympad. Överst sköld med bomärke och initialerna P. C. (=Per Clementsson). Inskription: [H]ER HVILAS WTHI HER-RANO[M] / [SA]LIGH HVSTRV BRITA PEDE[R] / [C]LAE-MENTSONS SOM AFSOMNA[DE] / [T]HENN 12 S[E]PTEM-BRIS ANNO 1 · 5 [---] / [S]AMPT MED THW HENNES [K.] / [B]ARNN ANDERS PERSON N / OCH BRITA PEDERS DOT-TE[R] / GVDH THERRAS SIELL NA^ODE / [E]VINDERLIG AMEN / [H]ERREN GAFF OCH HERREN T[OG] [W]ELSIG-NADH WAR A HERRANS NA[MPN] / I DAGH MIGH I MORGE T[IGH] / P · K · / B · E · D. Senare har tillfogats gravnummer 19 (eller 61). Mått: 204×92 cm.

47. Gravhäll av mörkgrå kalksten. Hörnrundlar med änglahuvuden, timglas och dödskalle. Nedtill liggande, rikt draperad kvinnogestalt. Arbete från 1600-talets mitt, jfr nr 77. Inskrift: HER VNDER LIGGER BEGRAFV. HEDERLIG / GVDFRVCTIGH OCH DYGDERIK MATRONA / HVSTRV MARGRETA HANSDOTER FORDOM / FATEBVRS HVSTRV PÅ KALMARE SLOT I 12 / ÅHR OCH PÅ LINKIÖPVG S KONGSGÅRD I 8 / ÅHR HVILKEN AFSOMADE HERRANOM DEN 2 NOVEM / ANNO 1620 SAMPT HENES ELSKELIGE K. / DOTER EREBORNE GVDFRVCTIGE OC HEDER/VERDIGE MA-TRONA HVSTRV LVICIA HANS / DOTER GRÖNEVALD TIL HALSÖGA HVILKEN AF/SOMNADE I HERRANOM DEN --- /

Gravsten nr 48. Över kommandanten på Vadstena slott Vilhelm Grummer, död 1614. Foto 1977.

Gravestone No 48. Vilhelm Grummer, Governor of Vadstena Castle d 1614.

ANNO CHRISTI 16-- PÅ SIT ÅLDERS ÅHR -- / SÅSOM OCH
TVÅ HENES SÖNE PER IAHANSON / HANE OCH HANS IA-
HANSON HANE HVILKA I HER/RANOM AFSOMNADE ÅR
1622 I PESTILENTIEN / HENNES MEN HAFVA VARIT SALIG
EDLE OCH / WELBÖRDIG IAHAN PERSON HANE TIL NYNÄS

/ FORDOM LANDSHÖFDING PÅ WESTERÅS SLOT / OC DES
LÄN HVILKEN AFSOMNADE DEN 4 / APRIL ÅHR 1598 OC ÅR
BEGRAVEN I ÅTVEDS / KYRKIO, DEN ANDRE VAR SALIG
MANHAFTIG / ANVND IONSON TIL HALSÖGA FORDOM /
LEUTENANT VNDER ÖSTGIÖTHA RYTERI / HVILKEN AF-

Gravsten nr 49. Över Anders Jönsson, död 1597 och hans hustru Lucia Larsdotter, död samma år. Foto 1977.

Gravestone No 49. Anders Jönsson, d 1597, and his wife Lucia Larsdotter, d the same year.

SOMNADE I HERRANOM DEN 5 / IANVARI ANNO 1626 OCH
ÄR BEGRAFVEN / I SLAKA. GVDH VARE ALES DERAS SIÄ-
LAR / NÄDIG AMEN.

Kantskrift hämtad ur Joh 11 v 25 och Psal 3 v 6.
Mått: 176×99 cm.

48. Gravhäll av grå kalksten med upptill avfasade hörn. I mittfältet avbildas i hög relief en man i rustning omgiven av en vapensköld med hästhuvud, samt av timglas, dödskaile, hjälm och handskar. Dessutom inskrifttavlor med: BEATI MORTVI QVI IN DOMINO MORIVNTVR. NASCENDO MORIMVR. MO[RIENDO] NASCIMVR. (=Saliga äro de döda som dö i Herren. Vi dör genom att födas, vi födas genom att dö.)

Mittfältet omgives av en kolonnställning med trapezformat överstycke, som har inskriften: HIC SITVS

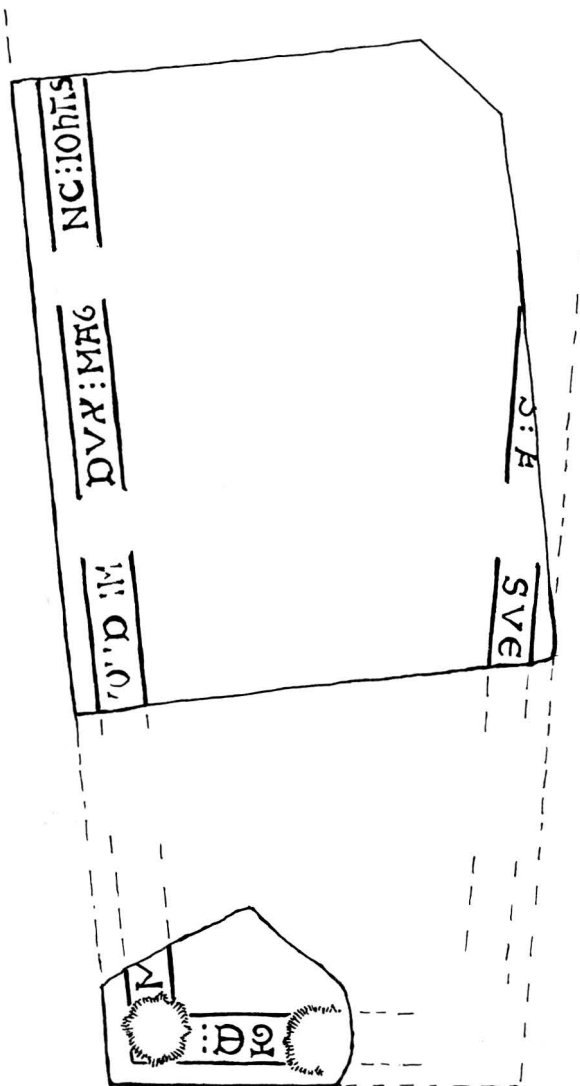

Gravsten nr 50. Över oxhandlaren Harald Jönsson, död 1677, hustrun Elisabet Jönsdotter samt barn. Foto 1977.

Gravestone No 50. Harald Jönsson, cattle dealer, d 1677, and his wife Elisabeth Jönsdotter and children.

EST RIGVŪ GRVMMER QVI NATVS AD ALBIM / FORTUNAE
HAEC HABVIT [M]VNERIS ATQUE LOCA/ CVI STVDIA ET
VIRTVS CVI FORTI [] ET ARDOR EQVESTRIS / HOC INSIGNE
DEDIT QUOD SIMVL ECCE IACET / BVSTA CORONET HONOR
TRANSACTA GLORIA VITÄ / GAVDIA SINT ANIMAE ATQUE
O[S]SIBVS ALMA QVIES (=Här vilar Grummer, som
föddes vid floden Elbe men genom ödet fick sin verk-
samhet i dessa trakter. Studier, dygd och ridderligt nit
skänkte den tappra det vapen, som också finnes här.
Må Hedern och Åran bekransa graven efter fullbordad
levnad. Må själen beskåras glädje och benen en ljuv
vila.)

Inskrift nedtill på stenen: WILHELMVS GRVMMER
HARBVRGI NATVS ANNO MD LXXVII IX KAL QVINT / IN
KONINGSBRO DENATUS ANNO MDCXIV IV KAL APR / VIXIT
ANNOS XXXVI MENSES IX DIES VI. (=Wilhelm Grummer,

Gravsten nr 51. Över Jon jarl, kanske identisk med den Jon jarl som är omnämnd i Erikskrönikan. Gravstenen från ca 1200. Teckning 1974.

Gravestone No 51. Jon Jarl, perhaps the person of that name mentioned in the Erikskrönikan. Gravestone c 1200.

född i Harburg år 1577 den 23 juni, död på Kungsbro år 1614 den 29 mars. Han levde i 36 år, 9 månader och 6 dagar.) Mått: 240×164 cm.

49. Gravhäll av grå kalksten, skulpterad i låg relief. Överst trekantsgavel med året 1597 samt ett fält med inskrift hämtad ur Job 14: 5. Mittpartiet, som flankeras av kolonner med bladhölster, har två änglahuvuden samt en bladkrans, som omsluter initialerna AIS – LLD

samt en sköld med monogrammet AI. Inskrift på stens nedre del: HAER VNDER HVILES I HERRANOM SALIGE / ANDRIS IÖNSSON HVILKEN AFSOMNADE / I CHRISTO THEN 17 APRILIS ANNO 1597 / THESLIGEST HANS KAERE HVSTRV LVCY / LARSDOTTER MED 2 THERES BARN / OCH AFSOMNADE HON THEN 15 IVNI / ANNO 1597 GVDH THERES SIELER EVINNERLIGHE BEVARE AMEN.

Nederst på stenen en bård av kopplade voluter, som åtskiljs av små rundlar med bokstäverna PNS, vilka förmodligen är stensemästarens initialer, jfr nr 164. Mått: 215×136 cm.

50. Gravhäll av grå kalksten. Mittfältet omges av kolonner med bladhölster. Överst timglas och dödska samt inskrift med hebreiska bokstäver inom en krans, som hålles av två änglar. Mellan dem året 1692. Inskriften citerar först Psal 25: 1–5, därefter: HER UNDER WILAS I HERRANOM FORDOM / HANDELSMAN HER I STADEN EHREBORNE / OCH VELACHTAT HARALD IÖNSON / HUILKEN I HERRANOM AFLEDH DEN / 22 IANVARI 1677 MEDH DHES / KIERE HUSTRU DYGHEDESAMMA MATRONA / HUSTRU ELISAVETA IÖNSDOTER SOM / AFSOMNADE DEN --- / SAMPT SON OCH DÖTTRAR. HERREN / FRÖGDE DERAS KROPPAR OCH SIÄLAR MEDH / ALLA UTHVALDE GUDZ UENNER Mått: 206×140 cm.

51. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Gardell 18. Av den märkliga gravstenen återstår ett parti med storleken 108×83 cm samt två mindre delar, tillsammans 41×30 cm, vilka påträffades 1961. Gravstenen var ursprungligen trapetsformad och dess kantskrift med majuskler, avbröts tolv gånger av upphöjda, skulpterade fyrpass. På de nyfunna fragmenten syns tydligt hur dessa fyrpassornament mejslats bort. På stenens mitt, som nu är starkt nött, syntes enligt 1830 års Inv prot spår av en inristad figur, »det skulle tyckas av ett lejon». Inskrift: [HIC : PACATORVM : T/ERROR : CLIPEV]S : Z : SVE[ORVM : INTVM/VLA]TE : / M[ANES : Q]VONDAM : DVX : MAGNE : IOHAS (=Här ligger du, som var de underkuvades skräck och svenskarnas sköld, jordad, du i livstiden store Jon jarl.) Texten kompletterad efter Gardell. 1200-tal.

52. Gravhäll av grå kalksten. Rikt ornerad med blomsmyckade postament och pilastrar, som bär upp en gavel med änglahuvud och inskrift hämtad ur Esaia 57: 1–2 och Syraks bok. I mitten avbildas Fortuna, stående på ett klot och med livfullt fladdrande draperier. Där omkring en krans, som omges av änglahuvuden och broskornament. Inskrift på stens nedre del: HAER UNDER HVILAS I HERRANOM S. PETER / REMER

Gravsten nr 52. Över
rådman Peter Remer
(Reimertz), död 1674,
första hustrun Lycka
Brunchorst, död 1649
samt andra hustrun
Marta Tomesdotter.
Foto 1977.

*Gravestone No 52. Pe-
ter Remer (Reimertz),
councillor, d 1674, his
first wife Lycka Brun-
chorst, d 1649, and his
second wife Marta
Tomesdotter.*

DEMANTSNIDARE FORDOM RÅDMAN / HÄR I STADEN AF-
SOMNADE 74 DEN 29 SEP. PÅ / SIT ÅLDERS ÅR 77 SAMPT
HANS FÖRA K. HUS/TRO GUDFRVCHTIG OCK DYGDERIK
MATRO/NA H: LYCKA BRUNCHORST S AFLIED 49 SEDAN /
DE HADE AFLAT 3 S. 1 D. SÅSOM OCK HANS 2 K. / HUSTRO
ÅHREBORNE GUDFRUCHTIG OCH DYG/DERIK MATRONA

H: MARTA TOMES D: S: AFLIED 16 -- DEN -- AFLAT 5 S. 3
D. Mått: 208×148 cm.

53. Gravhäll av grå kalksten. Ristad ornamentik:
överst en oval krans med IHS, nederst timglas och
dödskaile. Inskrift: HAER VNDER HVILAS I HERRA/NOM

IOHANNES WYRDIG / DN. NICOLAI PASTORIS IN / TRYSERVM FEMTE SON / IBLAND THE 6 HVILKEN / HAER I LINKÖP : VTI EN HEFFTIG / MAESZLING AFFSOMNADE AN: / 642 DEN 2 OCT : PÅ SITT ÅL/DERS 8 ÅHR SEDAN HAN HAER / I SCHOLAN MED FLIJT 1 ÅHR / OCH 3 MÅNADER HADE FRE/QVENTERAT : GVD HAN OCH / ALLE CHRISTNAS SIAELAR EVIGT / BENÅDE AMEN. Mått: 111×71 cm

54. Gravhäll av grå kalksten. Hörnrundlar med rosor och kartuscher med grovt stiliserad broskornamentik. Mitt på stenen en krans omgiven av dödskaile och timglas. Inom kransen en sköld med initialerna: IHS, EPS, KMD och EID. Inskrift på stenens nedre del: [HÄR UND]ER HVILAS I HERRA/[NOM] S. ERICH PÄRSON FORDOM / BORGARE I LINKÖPING HVILKEN / AFSOMNADE 1690 SÅSOM OC / HANS : [DYG]DERIKA H: KIR/[STIN M--]SD : -- GUDI AFSOM/NADE ANNO 1677 D: 5 DECEM: SE/DAN DE HADE AFLAT 6 BARN 2 / S. 4 D. Kantskrift ur Psal 73 v 25. Text i övre kartuschen ur Psal 16 v 6 och 9. Mått: 199×115 cm.

55. Gravhäll av grå kalksten, fragment i två delar. Hörnrundlar med evangelistsymboler. I mittfältet en krans omgiven av änglahuvuden, dödskaile och timglas. Inom kransen en sköld med bomärke och initialerna MNS, KHD. Inskrift på stenens nedre del (enligt Gardell): HÄR VNDER HVILAS HERRANOM SALIGH / MATTHIAS NILSON FORDOM RÅDMAN I / LINKÖPINGH HVILKEN I CHRISTO AFFSOMN/[ADE ANNO 16-- THEN -- PÅ SITT / ÅLDERDOMS ÅR -- SÅ OCK HANS KIÄ/RA HVSTRV GVDFRVCTIGH OCH DYG/DERIK MATRONA HVSTRV KARIN HANS/DOTTER HVILKEN OCH I GVDI AFSOMNADE / ANNO 16-- THEN -- PÅ SITT ÅLDERDOMS/ÅR -- GVD FÖRLÄNE THEM OCH OSS / ALLOM EN SALIG VPSTÄNDELSE AMEN]. Kantskrift ur Sap 4 v 7. Inskrift på stenens övre del ur Job 19 v 25. Mått: 152 × 142 cm.

56. Häll av grå kalksten, som täcker nedgången till gravvalvet under korets sydöstra kapell. Den har i relief ätten Bielkes vapensköld samt inskriften: BIELKIORVM CONDITORIVM. Mått: 207×107 cm. Hällen ditlagd 1910.

57. Gravhäll av röd kalksten. Hörnrundlar med rosor och mittfält med en tom sköld inom en krans omgiven av timglas och dödskaile. Inskrift på stenens nedre del: SUB HOC LAPIDE IN DOMINO REQUI/ESCIT SUPREMA CLASSIS HUIUS / SCHOLAE INFERIORIS INDEFESSUS / QUONDAM ALUMNUS ERICUS ZACHA/RIAE MEITZEL PATRE, CLARO AC VIRO / FORTI UNIUS ALAE EQVITUM LEGA / TO NATUS ANNO 1650 30 SEPTEMB / DENATUS VERO

ANNO 1669 / 15. APRIL. CUJUS ANIMAM / DEUS AETERNIS RE/CREET GAUDIIS. (=Under denna sten vilar i Herren den forne outröttlige eleven i sista klassen av härvarande lägre skola Erik Zakariasson Meitzel, vars fader var en berömd och tapper man, befälhavare för en kavalleriflygel, och som var född år 1650 den 30 september och dog år 1669 den 15 april. Hans själ må Gud vederkvicka med evig glädje. Latinsk inskrift på stenens övre del hämtad ur Phil 1 v 21 och II. Samuel kap 12 v 23. Kantskrift ur Sap 4 v 7. Mått: 160×105 cm.

58. Gravhäll av grå kalksten, fragment i tre delar. Ornerad i låg relief med blomsterprydda pilastrar, som bär upp en gavel, krönt av urnor och bladvoluter. Inom gaveln IHS och årtalet 1580, därunder otydlig inskrift. I mittfältet en krans omgiven av fyra änglahuvuden. Inom kransen otydliga initialer, K H, samt en sköld med hjärta och kors. Inskrift på stenens nedre del: [HAER VNDER LIGGER BEGRAFVEN KNVT] / HÅKENSZONN SECRETERER SOM I / HERRANOM AFSOMPNADE THAEN 3 IVNY / ANNO CHRISTI 1580 GVD ALZMECHTIG / VPWECKE HONOM TILL ENN AEHRETVLL / VPSTÄNDELSE AMEN. Mått: a) 127×86 cm, b) 127×37 cm, c) 128×48 cm. Fragment c är magasinerat.

59. Gravhäll av grå kalksten. Inskrifter i två rektangulära fält samt inom en oval krans på stenens mitt. På stenens övre del: PETTER PILECAN / BLEF BOKTRYCKARE ÅR 1715. KÖPTE / THENNA GRAF ÅR 1730 OCH TÅ LÄT / BEGRAFWA SIN KIÄRA HUSTRU / SAHLIG HEDVIG L. KINDBERG / DÖD D. 30. NOV. SAMMA ÅR SEDAN HAN / MED HENNE HADE LIUFL. / SAMMANLEFWAT I 15 ÅR. På stenens nedre del: KONSTÄDLE BOKTRYCKAREN / HERR PETER PILECAN FÖDD / I RODSLAGEN ÅR 1682. DÖD / D. 14 OCH BEGRAFWEN D. 22 / DECEMBR ÅR 1741. TEXT PS. 34. 7. Inskrift på stenens mitt: DENNA GRAF / TILLHÖRER BOKTRYCKAREN BJÖRCKEGREN DESS HUSTRU / OCH ARFVINGAR / RISTAT ÅR 1788. Kantskrift ur 2 Tim 4 v 18. Mått: 184×129 cm.

Jfr nr 28 och Linköpings hist 2: 2, s 633, 646 och 662.

60. Gravhäll av grå kalksten. Hörnrundlar med änglahuvuden, dödskaile och timglas. På stenens mitt två kolonner och mellan dem en oval krans med inskriptionen: ANDERS SWENSON BUUTH, MARGARETA HÖKERT ENGLA HÖRNING. Inskrift på stenens nedre del: UNDER

Gravsten nr 64. Över biskop Iohen Botvidi, död 1635. Foto 1977.

Gravestone No 64. Bishop Iohen Botvidi, d 1635.

Gravsten nr 65. Över Erik Benzelius, biskop i Linköping 1731, ärkebiskop 1742, död 1743. Foto 1977.

Gravestone No 66. Erik Benzelius, Bishop of Linköping in 1731, Archbishop in 1742, d 1743.

Gravsten nr 66. Över djurvaktaren Petter Mattsson Kempe, död 1675, hustrun Juliana Maria Knops von Berbis, död samma år samt barn. Foto 1977.

Gravestone No 66. Petter Mattsson Kempe, herdsman, d 1675, his wife Juliana Maria Knops von Berbis, d the same year, and children.

DENNA STEN LIGGER BEGRAFVEN / FORDOM CRONENES BEFALNINGZMAN / ÖFWER FINSPÅNGA LÄHN WÄLBETROD/DE ANDERS SWENSON BUUTH HWIL/KEN AFLIED UPPÅ SITT 77DE ÅLDERS / ÅHR 1694. MED TWENNE SINE / KIÄRE HUSTRUR OCH BARN / HWILKAS SIÄHLAR GUDH MED / EWINNERLIG GLÄDIE HUGNE. Inskrift på stenens övre del ur Ps 90 v 10. Kantskrift ur Ps 3 v 6. Mått: 180×122 cm.

Om Anders Swenson Bauth se J A Almquist, Frälsegodsens, 3: 1, s 31 f och 39. Om Margareta Höckert se Släkt och hävd 1959 s 255.

61. Gravhäll av grå kalksten. Inskrift: HER LARS PER/SON GVD HANS / SIEL NÅDE AFF/SOMNADE THEN / 8 AVGVSTI ANO / D. 1566. GVD HANS / SIEL NÅDE AMEN. Mått: 119×54 cm.

62. Täckhäll av röd kalksten med inskriften: NEDGÅNGEN TILL LAGERFELDTSKA GRAFVEN. Mått: 129×63 cm.

63. Gravhäll av grå kalksten med starkt nött yta. Mittfältet avbildar i låg relief en bladkrans, omgiven av fyra änglahuvuden, vilket flankeras av refflade pilastrar och bladvoluter. Inom kransen initialerna [P]CS samt en sköld med otydligt bomärke (jfr gravsten 46). Inskrift nedtill: HÄR VNDER HVILAS --- HEDERLIGE OCH / GVDFR[VCH]TIGE -- PEER CLEME[NTS]ON / SOM AF[SOM]NADE ---] CHRISTO / THEN 23 [NOVEMBRIS ANNO] 89 CHRISTVS / GWDZ SON VPWE[KIE HONOM] VTHI THE / RETFERDIGHAS WPSTANDELSE. Mått: 216×132 cm.

64. Gravhäll av grå kalksten, skulpterad i hög relief. På stenens mitt en biskop i helfigur. Han har händerna

knäppta om en bok. Vid sidan om honom mitra, kräkla, timglas och dödskalle. Stenens hörn har evangelistsymboler inom kvadratiska ramar. Mellan dem en kantskrift hämtad ur 2 Tim 4, 7 och 8 samt en bård av änglahuvuden och festoner. Inskrift på stenens nedre del: HER VNDER VILAS FORDOM KONG : GUSTAF ADOLPSTEN / ANDRES OCH STORES FÖRNEMSTE HOPFPREDICANT OCH KYR/KIORÅD, OCH NV SIDST BISCOP ÖFVER LINKÖPINGS STIFT, / DEN AEREWYRDIGE OCH HÖGLAERDE HERRE SAL: DOCTOR / IOHAN BOTVIDI, HVILKEN PÅ SIT 60 ÅR I GVDI AFSOMNADE I LIN/KÖPING TEN 24 OCTOB: OCH BEGROFS TEN 22 NOVEMB: ÅR 1635 / TER SAMMA STAEDES. Tätt placerade inskriftstavlor återger Dan 12 v 2–3 samt Philip 3 v 7–11. Mått: 248×185 cm.

65. Gravhäll av ljusgrå kalksten. En enkel bård av treflikiga blad löper längs kanten. Innanför den märken efter borttagna lyftringar samt den kortfattade inskriften: SEPULCRETUM / ERICI=BENZELIANUM (=Begravningsplats för Erik Benzelius). Mått: 236×143 cm.

66. Gravhäll av röd kalksten. Hörnrundlar med änglahuvuden eller rosor. I mittfältet en krans omgiven av basunblåsande änglar samt timglas och dödskalle. Inom kransen en sköld med en hjort i språng. Inskrift på stenens nedre del: HÄR UNDER LIGGER BEGRAFWEN ÄHRLIG OCH WÄLFÖRSTÄNDIG PETTER MATSON KEMPE, FORDOM H:S K:GE M:Z DIUREWACH/TARE WIDH LINKÖPINGS DIUREGÅRD, HVILKEN I HERRANOM AF/SOMNADE DEN 14 NOVEM. ÅHR 1675, SAMPT HANS K: HUSTRU GUDFRUCHTIG OCH DYGDERIJKE MATRONA H. IULIANA MARIA / KNOPS VON BERBIS : HVILKEN I CHRISTO AFSOMNADE DEN 11 NO/VE M ÅHR 1675 IÄMWÄL THERAS K. BARN MARIA ELIZABET OCH / ALEXANDER K. HVILKA BÅDE I HERRANOM AFLE/DE ÅHR 1669 TILLIKA MEDH THE ANDRE / PETTER K. SOM BLEF DÖDH ÅHR --- / EPHRAIM K. ÅHR 1700 ADOLPH K. ÅHR / --- HVILKAS SIÄLAR GUDH EWINNERLIGEN FRÖGDE. Inskrift på stenens övre del ur Ps 42 v 2–3. Kantskrift ur Phil 3 v 20. Mått: 209×150 cm.

67 (och 173). Gravhäll av röd kalksten, trapetsformad, nu i två delar. Gardell 74. Otydlig kantskrift med majuskler: --OBIIT -- / --- [RE]QES[CAT] ---. Stenen har i senare tid erhållit följande inskrift: HERREN GAFF OCH HERREN THOG, WELSIGNADH WARE HERRANS NAMPN. HER HVILAS VTHI HERRANOM SALIGH BIRGE RVDH SOM AFSOMNADE THEN 18 IANVARI ANNO 1564 SAMPTH MEDH SIN KAERE DOTTER BRITA BIRGESDOTTER SOM AFSOMPNADE THEN 8 AVGVSTI ANO 66 GVDH WARE THERAS SIELAR NÄDIG AMEN. I DAGH MIGH I MORGENTIGH. Därunder en sköld med bomärke och initialerna BR. Mått: 94×71 cm (nr 67) och 88×84 cm (nr 173).

Gravsten nr 70. Över Pål Snickare, död 1622, hustrun Sigrid Eriksdotter samt åtta barn, döda mellan 1581 och 1604. Foto 1977.

Gravestone No 70. Pål Carpenter, d 1622, his wife Sigrid Eriksdotter and eight children, d 1581–1604.

68. Gravhäll av grå kalksten, defekt. Kantskrift med minuskler inom ursprungligen femsidig ram: --nielson ∞ Gudh / hans ∞ / sial ∞ nadha ---. Mått: 131×99 cm.

Gardell återger under nr 732 texten på en försvunnen gravsten sålunda: HER LIGGER STENKEL NIELSON GVD HANS SIEL NADHE. Det är tydligen samma sten, vilken alltså finns bevarad, fastän något stympad. Den dateras av Gardell till 1500-talets början.

På stenens mittfält en ristad båglinje, som möjligen är resten av en sköld. Jfr Peringskiöld, blad 73: »en gammal liten sten med thenna påskrift: Här hwilar Sven Nielsson. Gud hans siäl nåde. Och i skiölden stå 3 (?) dufwor uthugne.»

69. Gravhäll av gråröd kalksten. Hörnrundlar med änglahuvuden eller rosor. I mittfältet en krans samt

Gravsten nr 71. Över sämskmakaren Börge Blådring, död 1727 och hans hustru Helena Falck, död 1764. Stenen också använd för sämskmakaren Hans Wahlberg, död 1733 och för sadelmakaren Carl Alfving, död 1759. Foto 1977.

Gravestone No 71. Börge Blådring, whittawer, d 1727, and his wife Helena Falck, d 1764. Also used for Hans Wahlberg, chamois maker, d 1733, and for Carl Alfving, saddler, d 1759.

timglas och dödska. Inom kransen en sköld med en sax samt initialerna AISH, MBD. Inskrift på stenens nedre del: HÅR UNDER HVIJLAS SALIG ANDERS IÖN SON HULT, / FORDOM ÅLDERMAN FÖR SKRÅDDARE ÄMBETET, / HVILKEN SALIGEN AFSOM: E D: N 16 APRIL 1675 MEDH / SIN K. HUSTRO GUDFRUCHTIG OCH DYGD/AM H. MARIA BENGTD: R CHRISTELIGEN DÖDH / 1705 D. 18 D. SAMPT THERAS K. BARN / GUDH GIFVE THERAS SIÄLAR EWIG / FRÖGD, OCH KROPPARNE EN HÅR/LIG UPSTÄNDELSE. Båda makarnas dödsdatum inristade vid ett senare tillfälle liksom följande text, till vänster i mittfältet: HAFWA AFLAT TILSAMMANS 11 BARN, 5 SÖNNER OCH 6 DÖTTRAR. Inskrift till höger i mittfältet ur Sap 3 v 1. Kantskrift ur Ps 116 v 7–9. Mått: 202×144 cm.

70. Gravhäll av grå kalksten, starkt nött. I mittfältet två änglahuvuden, timglas (bortnött) och dödska omkring en kartusch med rullverksornament. Kartu-

schen har upptill en båge med initialerna PTS, SED och därinom en sköld med bomärke. En båge nedåt har texten HODIE MIHI CRAS TIBI samt där innanför en snickares hyvel. Inskrift på kartuschens mitt: HÅR VNDER HVILAS I HERRANOM S. PÅEL TRNEPIL (Trane-pil?) / HVILKEN AFFSOMNADE ÅHR 1622 THEN 13 APRIL / SAMPT HANS KIÄRA HVSTRO H. SIGRID ERIKS/DOTTER AFFSOMNADE ÅHR -- THEN --. Inskrift på stenens nedre del: HÅR VNDER HVILAS I HERRANOM SALIGH IOREN / PÅLSSON AFFSOMNADE ÅHR 1581 THEN 12 IVNIVS / THOMAS PÅLSSON AFFSOMNADE 1585 THEN 29 / AVGVST, MICKELL PÅLSSON AFFSOMNADE / ÅHR 1587(?) THEN 3 FEBRVARI, ERICK PÅLLS/SON AFFSOMNADE ÅHR 1589 THEN 6 APRIL / PÅLL PÅLSSON AFFSOMNADE ÅHR 1592, BARBRA PÅLSDOTTER AFFSOMNADE ÅHR / 1595 THEN 18 IVNI, VRZILA PÅLLSDOT/TER AFFSOMNADE ÅHR 1597 THEN 16 MAIE / KARIN PÅLLSDOT/TER AFFSOMNADE ÅHR 1604 THEN 28 DECEM. GVDH THERAS SIELLAR NÅDE. Inskrift i en övre kartusch ur Sap 3 v 1 och 4. Mått: 188×117 cm.

71. Gravhäll av grå kalksten. Hörnrundlar med naivt återgivna evangelistsymboler. På stenens övre del timglas, dödska och två korslagda skavknivar, vilka omger en bladkrans med tomt mittfält. Inskrift inom oval bladkrans på stenens nedre del: HÅR UNDER HWILAR I / HERRANOM SALIG ÅLDERMAN AF / SÄMSMAKEÄMBETET M. BÖRGE BLÅDRING / FÖDD 1671 D. 26 JULI DÖD 1727 D. 17 DEC / MED SIN K: HUSTRU DEN DYGD/ESAMMA MATRONA / HUSTRU HELENA FALCK FÖDD 1682 D. 11 JUN : DÖD 1764 / HIELP AT IAG MOT SYNDEN STRÄFWER NÄR IAG / STAPLAR WAR MIN STAF WAR MITT LIIF THEN / STUND IAG LEFWER : NÄR IAG DÖÖR TILSLUT MIN / GRAF : NÄR IAG SKAL IGEN UPSTÅ GIF AT IAG / MED GLÄDIE MÅ, IN FÖR IESU DOMSTOL / STÄLLAS, OCH MED THE UTWALDA SÄLLAS. Inskrift på stenens mitt: SÄMSKEMAKAREN MR: HANS WAHLBERG : FÖDD / 1705 D. 5 JAN: DÖD D. 5 JUNII : 1733: · SADELMAKAREN : / MR: CARL ALFVING : FÖDD 1700 : D. 14 OCTOB: DÖD 1759 / D. -- Kantskrift ur Phil I v 21 och Joh Uppenb 2 v 10. Mått: 200×147 cm.

Om Börge Blådring se V Örnberg, Svenska ättartal, 14 (1908), s 34. Om Carl Alfving se Linköpings hist 2: 2, s 653.

72. Gravhäll av grå kalksten. Inskrift: WOLTER SIVERTz / 1720 / DENNA GRAFWÅRD / TILLHÖRER SVARFVAREN / M. GUSTAF LINDSTRÖM / OCH DESS KÄRA HUSTRU / CLARA CATHARINA BERGER / KÖPT ÅR 1782 / N=47. Mått: 80×72 cm.

73. Gravhäll av röd kalksten, starkt nött. I mittfältet två vapensköldar, den högra troligen Gyllenstiernas.

Sköldarna omges av en pilasterställning i renässansstil. Inskriften på stenens nedre del till största delen utplånad. Mått: 222×112 cm. 1500-tal.

74. Gravhäll av grå kalksten, ursprungligen trapetsformad. Gardell 69. Kantskrift med majuskler: -- IACR : ODIDI (?) IOHIS : ORA/TE : PRO : EO :. Stenens mitt upptages av en senare inskrift: [HÄ]R : LIGGER : BEGRAFVEN : / [—]LIGE : STENN : BVRRE : / [H]VILKEN : AFSOMNADE : / [I :] HERRANOM : THEN : 25 : / [IV]NIVS : ANNO : 65 : GVDH : / [H]ANS : SIEL : NÅDE : AME. Därunder sköld med bomärke och initialerna SLB. Mått:

Gravsten nr 74. I kanten en fragmentarisk och delvis svårsläst 1300-talsinskrift. Stenen återanvänd för Sten Burre, död 1565. Foto 1977.

Gravestone No 74. Round the edge is a fragmentary and partly illegible 14th century epitaph. Stone re-used for Sten Burre, d 1565.

Gravsten nr 75. Över Anna Gilidotter, död 1618, gift med myntmästaren Antoni Grot och senare med riksräntmästaren Per Andersson, adlad Törnsköld. Foto 1977.

Gravestone No 75. Anna Gilidotter, d 1618, married to Antoni Grot, Master of the Mint, and later to Per Andersson, Bursar of the Realm, ennobled Törnsköld.

176×82 cm. Den senare ristningen från 1500-talet, kantskriften från 1300-talet. I ännu senare tid har gravnumret 37 huggits in.

75. Gravhäll av grå kalksten. Mittfältet flankeras av refflade pilastrar med bladholster och joniska kapitäl. Pilastrarna uppbär ett rakt överstycke på vilket två änglar med palmkvistar vilar. De stöder armbågen mot dödskalle och timglas och har emellan sig en medaljong med kunskapens träd. Ytterst på överstycket står Adam och Eva, båda med rikt svallande hårmassor. Samtliga figurer har förkrympta underkroppar.

Pilastrarnas postament prydes av lejonmasker med druvklasar. Mellan dem texten: HÄR VNDER LIGGER BEGRAFWEN GVDFRVCHTIG / OCH DYGDERIK HVSTRV ANNA GILIDOT/TER SOM FORDOM LEFDE WTHI ECHE-

Gravsten nr 76. Över skraddaren och senare bryggaren Johan Örtegren, hans första hustru Brita Catharina Norin, död 1751, andra hustrun Catharina Regnér samt barn. Foto 1977.

Gravestone No 76. Johan Örtegren, tailor and subsequently brewer, his first wife Brita Catharina Norin, d 1751, his second wife, Catharina Regnér, and children.

SKAP MED / ANTONI GROT MYNTMESTARE VTHI STOKHOLM / OCH SEDAN MEDH PER ANDERSON TIL RVNSTORP / RIKZRENTMESTARE HVILKEN I HERRANOM AFSOMNADE DEN 2 APRIL 1618. GVDH HENNES S. BEWARE. Inskrift på överstycket: EPITAPHIVM / HIC IACEO EX ORTV FVERAM QVAE BELGICA NYMPHA / SVECICA CONNVBIO CAELICA FACTA DEO. (=Gravskrift. Här vilar jag, som till börden var en belgisk flicka, genom giftermål blev svenska och genom Gud medborgare i himmelen.)

Inskrift på mittfältet hämtad ur bla Ps 16 v 6. Mått: 282×180 cm.

76. Gravhäll av grå kalksten. I hörnen evangelistsymboler inom firsidiga ramar. Kantbård av änglahuvuden och fruktfestoner. På stenens mitt två änglar, som mellan sig håller en rund kartusch, vars centrum ut-

göres av en sköld med timglas. Stenen har dessutom två rektangulära kartuscher med broskverksramar. Under den nedre avbildas en vilande putto med timglas och döds-kalle. Inskrift: HÄR UNDER HVILAR I HERRANOM BORGAREN / OCH FRUNTIMERSSSKRÄDDAREN SEDER/MERA BRYGGAREN HÄR I STADEN / JOHAN ÖRTEGREN FÖDD D. 25 APR / 1707 DÖD D. 12 FEB : 1788 MED DES K: / HUSTRU BRITA CATHARINA NORIN / FÖDD D. 26 OCTOB. 1707 DÖD D. 24 IUL. 1751 / OCH DERAS KÄRA BARN LORENTS / CATHARINA IOHAN SAMUEL HINRIC / GUSTAF ANNABRITA OCH BRITA // SAMT DES ANDRA K: HUSTRU / CATHARINA REGNER / FÖDD D. 10 FEBR. 1715 DÖD D. 8 APR. 1784 / SÅSOM ALLE DÖ UTI ADAM SÅ SKOLA OCH ALLE I CHRISTO VARDA / LEFVANDE GJORDE I : COR. 15 V. 22. Kantskrift: QVID QVID AGIS RESPICE FINEM / NAM VENIT ABSQVE MORA MORS QVA NON CREDIMVS HORA MORS OMNIBVS COMMVNIS / EST COMMVNE MORI MORS NVLLI PARCIT HONORI. (=Vad du än har för händer, tänk på slutet, ty döden kommer utan dröjsmål den timme vi icke tror det. Döden är gemensam för alla, det är allas lott att dö. Döden skonar inte äran.) Mått: 274×175 cm.

77. Gravhäll av grå kalksten, något stympad, med dekoration i hög relief. Mittfältet flankeras av två rikt draperade kvinnogestalter. Den vänstra, som symboliserar hoppet, har som attribut en fågel och ett ankare, den högra, tron, bär ett kors och en bok. Figurerna har som bakgrund ett triumfbågemotiv, där det rundbågiga överstycket i centrum har en döds-kalle ur vars ögonhålör sädesax spirar. Rundbågen omges av två änglar, den vänstra med slokande blomma, den högra med upprest blomma och brinnande fackla. Stenens yta fylles ut av broskverkskartuscher och änglahuvuden av stor livfullhet. Inskrift nedtill: GUDH TIL ÄHRA KYR-

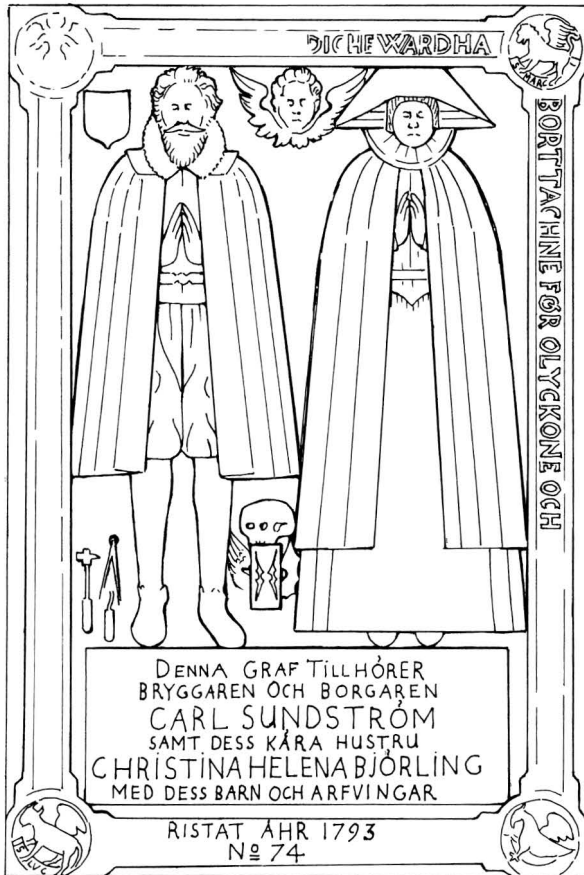
Gravsten nr 77. Över guldsmeden Vallentin Lennartsson, död 1671 och hans hustru Marina Larsdotter, död 1646. I inskriften nämns också Marina Larsdotters förste man, guldsmeden Peter Henning. Initialerna MM nedtill på stenen syftar på Vallentin Lennartssons andra hustru Maria Musk, död 1679. Stenen återanvänd för boktryckaren Fredrik Schonberg, död på 1780-talet, och för hans hustru Sara Margareta Stare. Foto 1977.

Gravestone No 77. Vallentin Lennartsson, goldsmith, d 1671, and his wife Marina Larsdotter, d 1646. Marina Larsdotter's first husband, Peter Henning, goldsmith, is also mentioned in the epitaph. The initials MM at the bottom of the stone refer to Vallentin Lennartsson's second wife Maria Musk, d 1679. Stone re-used for Fredrik Schonberg, printer, who died in the 1780s, and for his wife Sara Margareta Stare.

KIAN TIL PRYDNAT MIN KIÄRE HVSTRO / OC HENES
FÖRRA MAN S. PETER HENNING TIL ÅMINELSE / HAFVER
M. WALLENTIN LENNARTSON TENNA STEN BEKOSTAT
LÅTITT / HÄR WNDER HVILAS I HERRANOM S. ÄRLIG ACK-
TAT OC KONSTRIK M. WALLENTIN / LENARTSON

GVLSMED FORDOM RÅDMAN HÄR I STADEN, HVILKEN I
HERRA/NOM AFSOMNADE DEN 12 OCTOB: ANNO 1671 PÅ
SIT ÄLDERS ÅHR 62, SAMPT / HANS K. H. DYGDERIK MAT-
TRONA H. MARINA LARSDOTTER HVILKEN I GVDI / S.
AFLEED DEN 3 IULY ANNO 1646 PÅ SIT ÄLDERS ÅHR 40 NÄR

Gravsten nr 78. Utförd för ett borgarpar under första hälften av 1600-talet. Inskriften omhuggen år 1793 för bryggaren Carl Sundström och hans hustru Christina Helena Björling.

Gravestone No 78. Executed for a bourgeois couple during the first half of the 17th century. The epitaph was re-cut in 1793.

THE I EKTENSKAP / SAMMANLEVAT -- ÅHR OCH AFLAT 5 BARN, 3 SÖNER OC -- DÖTTRAR. Inskriften avbrytes av en kartusch med monogrammen VL och MM. Gravstenen har så småningom övergått i annan ägo och därvid försetts med inskriften: HERRE DU LÅTER DIN TJENARE FARA I FRID, TY MIN ÖGON HAFVA SEDT OCH MIN SJÄL UNDFÅDT DIN SALIGHET. HÅR HVILAR KONGL. GYMNASIBOKTRYCKAREN FREDRICH SCHONBERG OCH DESS KÅRA HUSTRU SARA MARGARETA STAHRE. Övriga inskrifter: Jahve (hebreiska bokstäver). HODIE MIHI CRAS TIBI. MORS CERTA HORA INCERTA. VERBUM DOMINI MANET IN AETERNUM. Dessutom citat ur Ps 3 v 4 och 5. Mått: 235×167 cm.

En dotter till Valentin Lennartsson nämns på gravsten nr 26.

78. Gravhäll av grå kalksten. Hörnrundlar med evangelistsymboler. Större delen av mittfältet upptages av porträtt i relief av man och hustru. Mannen bär skägg och rikt, vågigt hår. Han är iförd kort kappa och knäbyxor; på fötterna har han skor av 1600-talsmodell. Till vänster om honom dels en sköld (nu tom) dels hammare och passare. Kvinnan bär dok, rund, vid krage, fotsid kjol och kappa med summariskt återgivna veck. Mellan makarna änglahuvud, timglas och döds-skalle. Den ursprungliga inskriften nedtill har utplånats och ersatts med: DENNA GRAF TILLHÖRER BRYGGAREN OCH BORGAREN CARL SUNDSTRÖM SAMT DESS KÅRA HUSTRU CHRISTINA HELENA BJÖRLING MED DESS BARN OCH ARFVINGAR. RISTAT ÅHR 1793. N° 74. Kantskrift delvis utplånad ur Esaia 57 v 1–2. Mått: 252×168 cm.

79. Gravhäll av grå kalksten. I hörnen evangelistsymboler inom firsidiga ramar. Utmed kanten bård av festoner och änglahuvuden. Gravstensens yta indelas av tätt placerade bladverkslister med en blomma i varje korsningspunkt. Inskription: HOMO MEMENTO MORI (=Människa kom ihåg att du skall dö). H : ANNA ANDERSD. S : AERCHIAE BISCOP MESTER ANDERS LAVRENTI DOTTER FÖDH I WMA PRESTAGÅRDH ANNO 156 – AFFSOMNADE I HERRANOM CHRISTO ANNO 1603 DEN I FEBRVARI OCH AEHR HAER BEGRAFFWEN. (Jfr sten nr 164.) PEDER MATZSON FORDOM BEFALNINGZMAN OCH ARRENDATOR ÖFFWER LINKIEPINGZ HVVS OCH DES LAEHN SAMPT ÖFFWER KINDH OCH YDRE HAEREDER, FÖDH I WESTER HVSBY PRESTEGÅRDH ANNO 1568 AFFSOMNADE I HERRANOM CHRISTO ANNO 16-- DEN --.

H. ANNA PEDERSD. S. PEDER ERICHSONS FORDOM BORMESTARES DOTTER, FÖDH HER I LINKIEPINGH ANNO 1580 AFFSOMNADE I CHRISTO ANNO 16--

DENNE EFFTERSKEFFNE AEHRO PEDER MATTZONS ELSKELIGE KAERE BARN MEDH FÖREBEMAELTE HVSTRVR.

1. M. ANDERS PEDERSON FORDOM S S TEO LECTOR FÖDH ANNO 1592 DEN 4 IVNY AFSOMNADE I CHRISTO ANNO 1623 DEN 20 SEP. OC AER HER I K : BEG[RAFFWEN] (Jfr sten nr 86.)

2. HANS PEDERSON FÖDH ANNO 1597 DEN 25 MAY AFFSOMNADE I CHRISTO ANNO 1603 VTI NORKIEPING DER HAN AER BEGRAFVEN.

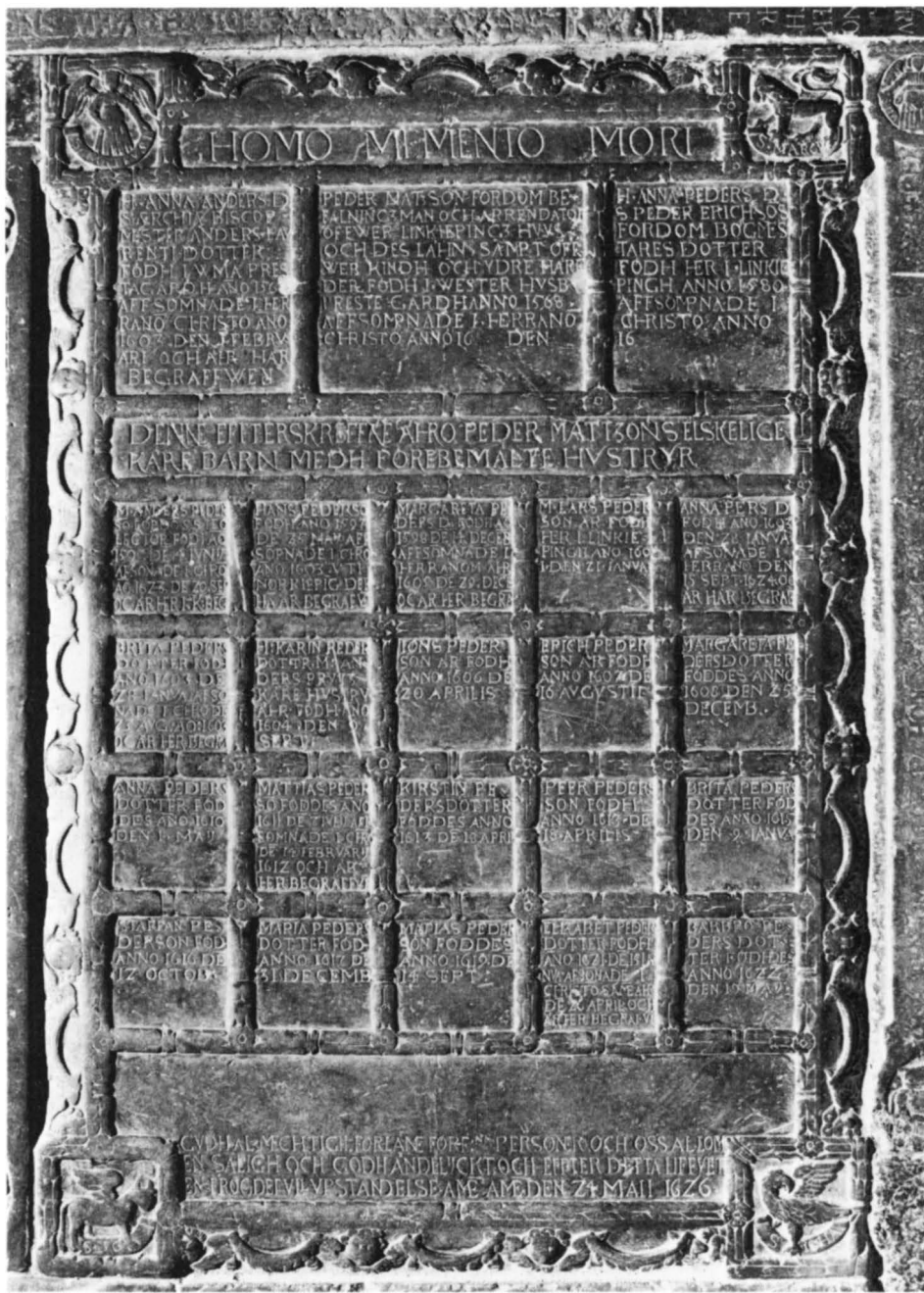
3. MARGARETA PEDERSD. FÖDH ANNO 1598 DEN 14 DECEMB. AFFSOMNADE I HERRANOM AHR 1605 DEN 29 DECEMB. OC AER HER BEGRA[FFWEN]

4. M. LARS PEDERSON AER FÖDH HER I LINKIEPINGH ANNO 1601 DEN 21 IANVA.

5. ANNA PERSD. FÖDH ANNO 1603 DEN 28 IANVA AF-

Gravsten nr 79. Över fogden Peder Mattsson, adlad Stiernfelt, död 1639 samt över hans talrika familj. På stenen har inhuggits dödsår för första hustrun Anna Andersdotter Björnram (d 1603) samt för sju av Peder Mattssons tjugo barn. Stenen daterad 24 maj 1626. Foto 1977.

Gravestone No 79. Peder Mattsson, bailiff, ennobled Stiernfelt, d 1639, and his numerous family. The death year of his first wife Anna Andersdotter Björnram and those of seven of his twenty children have been engraved on the stone, which is dated 24th May 1626.

SOMNADE I HERRANOM DEN 15 SEPT. 1624 OC AER HAER BEGRAF.

6. BRITA PEDERSDOTTER FÖDH ANNO 1603 DEN 28 IANVA AFFSOMNADE I CHRISTO DEN 23 AVG ANNO 1603 OC AER HER BEGRA[FVEN]

7. H : KARIN PEDERSDOTTR. M : ANDERS PRYTZ KÄRE

HVSTRV AEHR FÖDH ANNO 1604 DEN 9 SEPT. (Jfr sten nr 135.)

8. IÖNS PEDERSON AER FÖDH ANNO 1606 DEN 20 APRILIS

9. ERICH PEDERSON AER FÖDH ANNO 1607 DEN 16 AVGVSTII

Gravsten nr 80. Över klädeskrivaren hos hertig Johan Knut Jönsson, död troligen omkr 1630 och över hans hustru Margareta, dotter till biskopen i Linköping Peder Benedicti. Foto 1977.

Gravestone No 80. Knut Jönsson, Clerk of the Wardrobe to Duke Johan, d probably c 1630, and his wife Margareta, whose father was Peder Benedicti, Bishop of Linköping.

10. MARGARETA PEDERSDOTTER FÖDDES ANNO 1608 DEN 25 DECEMB. (Jfr sten nr 101.)

11. ANNA PEDERSDOTTER FÖDDES ANNO 1610 DEN 1 MAY (gift med Johan Gustaf Klingspor)

12. MATTIAS PEDERSON FÖDDES ANNO 1611 DEN 7

IVLY, AFFSOMNADE I CHRISTO DEN 14 FEBRVARY 1612 OCH AER HER BEGRAFFVEN

13. KIRSTIN PEDERSDOTTER FÖDDES ANNO 1613 DEN 18 APRIL (gift med Kristoffer Larsson Grubb)

14. PEER PEDERSSON FÖDH ANNO 1613 DEN 18 APRILIS

15. BRITA PEDERSDOTTER FÖDDES ANNO 1615 DEN 9 IANVA (gift med Claes Kugelhielm)

16. STAFFAN PEDERSON FÖDH ANNO 1616 DEN 12 OCTOB:

17. MARIA PEDERSDOTTER FÖDH ANNO 1617 DEN 31 DECEMB.

18. MATIAS PEDERSON FÖDDES ANNO 1619 DEN 14 SEPT:

19. ELIZABET PEDERSDOTTER FÖDH ANNO 1621 DEN 15 IANVA. AFSOMNADE I CHRISTO SAMME ÅHR DEN 26 APRIL OCH AER HER BEGRAFVEN.

20. BARBRO PEDERSDOTTER FÖDHDES ANNO 1622 DEN 19 MAY

GVD ALZMECHTIGH FÖRLAENE FÖRE[SKREFF]NE PERSONER OCH OSS ALLOM EN SALIGH OCH GODH AENDELICKT OCH EFFTER DETTA LIFFVET EN FRÖGDEFVLL VPSTÅNDELSE, AMEN. AMEN. DEN 24 MAII 1626. Mått: 262×176 cm.

80. Gravhäll av grå kalksten. Hörnrundlar med evangelistsymboler. Mittfältet avbildar ett borgarpar och efterbildar därvid sten nr 78. Återgivandet av frisyren mm visar att en annan mästare varit verksam. En sköld mellan makarna har monogrammet CI samt initialerna M---. Starkt nött inskription nedtill: HÅR VNDER HVILAS I HERRANOM KNVT IÖNSSON / FORDOM [S. HER]-TIG IOHANS KLÄDESKRIFVARE [HV]ILKEN / [AFFS]OMNADE [I CHRISTO] ÅHR 16--- / --- HANS ELSKELIGE KIÅRE HVSTRV [MAR/GARETA] PEDERSDOTTER, FORDOM BISKOP / --- BENEDICT --- LINKEPINGH / HVILKEN --- / FRÖGDEFVL VPSTÅNDELSE. AMEN. Kantskrift ur Joh epist 1:7 och Joh ev 3:16. Mått: 236×168 cm.

81. Gravhäll av grå kalksten, skulpterad i låg relief. Överst trekantsgavel med änglahuvud och texten: ANNO 1624. Mittfält med låga, växtornerade pilastrar, rundlar med dödskaile och timglas, samt krans med bomärke och initialerna AGS, END. Inskrift nedtill: HAER VNDER HUILAS I HERRANOM SALIGH ANDERS GVD/MVNDSON FORDOM BORGAR OCH INWÅNARE I LINKIÖ/PINGH, HVILKEN I HERRANOM AFFSOMNADE THEN 27 / DECEM. ANNO 1647 SAMPT HANS KIAERA HVSTRV H. / ELIN NILSDOTTER, HVILKEN OCH I HERRANOM AFSOMNA/DE THEN --- ÅHR --- MEDH THERAS KIAERA / D. MARGRETHA ANDERSDOTTER, SOM AFFSOMNADE / I THEN STORA PESTILENTIA ÅHR 1622 THEN 29 AVGVS / GVDH FORLANE THEM EN SALIGH WPSANDELSE. Mittfältet har inskriptionen: I DAGH MIGH OCH I MORGON DIGH, DÖDHEN AER WISS MEN STVNDEN AER OWISS. Text över mittfältet hämtad ur Sap 4. Mått: 209×145 cm.

Om makarna se Linköpings hist 2:2, s 637.

82. Gravhäll av grå kalksten, beskuren och starkt nött. Hörnrundlar med evangelistsymboler. Mittfält med korta, växtornerade pilastrar, dödskaile, timglas och två änglar, som mellan sig håller en krans. Inskrift i övre fältet: CONDITVR HOC TVM[VLO GOTHIAE DECVS ILLE KYLANDER] / IONAS [PRAECLARVM RELIGIONIS HONOS] / LINCOP[IAE FVIT IS VENERANDVS EPISCOVVS] OLIM / DOCTRINA [EXIMIVS FAX QVASI] THEVLOGIAE / IVDICIO EXCELLENS MVLTA ET GRAVITATE CELEBRIS / QVI STVDVIT FACTIS INTEGER ESSE SVIS / ZELO QVI MAGNO VERSAVIT DOGMATA SACRA / PRO GREGE QVI CVRAM NOCTE DIEQz HABVIT / QVIQz INOPES IVVIT FOVIT QVI TEMPLA SCHOLASQz / TOTVS IN ARDENTI QVI PIETATE FVIT / TOTVS ITEM MITIS CLERI MODERATVS HABENAS / EXEMPLVM MERVIT PRAESIDIS ESSE BONI / AST CVM LVSTRA DECEM BINA ET QVOQz QVATTVOR ANNOS / VIXISSET MENTEM REDDIDIT ILLE DEO / DEFVNCTVS VITA ET MVNDO PLACIDE VALEDIXIT / EXCELSI CAPIENS OCIA LAETA POLI. (=I denna grav gömmes Östergötlands ädla prydnad, den berömde Jonas Kylander med ett i religionen frejdat namn. Han var en gång högvördig biskop i Linköping, utmärkt för lärdom, liksom en fackla inom teologin, ytterligt omdömesgill och namnkunnig för sitt stora sedliga allvar. Han vinnlade sig om att vara ostrafflig i sin vandell, betraktade med stor iver Guds ord, hyste dag och natt omsorg om sin hjord, hjälpte de fattiga, främjade kyrkor och skolor och var helhjärtad i sin varma fromhet. Prästerskapet höll han fullständigt men tillika mildt i tyglarna, och han förtjänade att vara idealet av en god biskop. Men när han levat i 12 lustrer och därjämte 4 år, antvordade han sin själ åt Gud, lämnande livet, sade världen stilla farväl och undfick den glädjefyllda friden i himmelens höjd.)

Inskrift på stenens nedre del (efter Gardell): HÅR VNDER HWILAR SIGH THEN ÅHREWYRDIGE OCH HÖGLÄRDE HERRE SALIG HOS GVD MÅSTER IOEN KYLANDER FORDOM BISCOP I LINCKIÖPINGH VTI 22 ÅHR HWILKEN I HERRANOM AFSOMNADE THEN 30 MAII ÅHR 1630 PÅ SITT 64 ÅLDERS ÅHR. SÅ OCH HANS ÅLSKELIGA KIÅRA HVSTRV GVDFRVCHTIG OCH DYGDESAMMA MATRONA H: ELIN HÅKANSDOTTER HWILKEN OCH I HERRANOM AFSOMNADE THEN 21 FEBRVARII ÅHR 1642 PÅ SITT ÅLDERS THET SEXTIONDE FIERDE SAMT NÅGRA AF THERAS KIÅRA BARN GVDH FÖRLÅNE THEM ALLA EN FRÖGDEFULL VPSTÅNDELSE VPPÅ THEN STORA HERRANS DAGH. Kantskrift på latin ur 2 Tim 4:7-8. Mått: 238×178 cm.

Om Jonas Kylander se Sv biogr lex 21 (1975-77), s 726 och där anf litt.

83. Gravhäll av grå kalksten, skulpterad i hög relief. Hörnrundlar med evangelistsymboler. I mittfältet pi-

Gravsten nr 84. Över domprosten Petrus Simonius, död 1691 och hans hustru Apollonia Danchwart. Foto 1977.

Gravestone No 84. Dean Petrus Simonius, d 1691, and his wife Apollonia Danchwart.

lastrar, som bär upp en trapetsbåge, flankerad av döskalle och timglas. Understycke med maskaron och kraftiga voluter. Inskrift i mittfältet: HÄR UNDER LIGGER BEGRAFVEN OLAUS WÅNG MEDH SIN K: HUSTRU MARGARETHA LARSDOTTER LAURINA OCH BEGGES DERAS S. K: BARN PÅ DENNE ORTHEN AFSOMNADE, SOM GENOM GUDZ MILDA FÖRSYN, EFTER MÅNGA ÅHRS TIENST HÄR I LINKIÖPING WID KONGL: GYMNASIUM OCH CONSISTORIUM SAMPT PASTORATET SKEDA, BLEF GENOM KONGEL: NÅDH KALLADT OCH CONFIRMERADT TILL DOMPROSBETET OCH PASTORATET HÄR I STADEN A^o 1691 d. 23 NOVEMB : OCH I HERRANOM INSOMNADE d. 27 JAN : A^o 1694 : OCH DES K : HUSTRU BLEF DÖDH 26 FEBRU : A^o 1695. GUDH FÖRLÄNE THEM MEDH ALLA CHRISTRONA EN FRÖGDFUL UPSTÅNDELSE. Inskrift på stenens övre del ur Phil 3 v 13–14. Kantskrift: Ps 73. Mått: 242×191 cm.

Om makarna se Linköpings stifts herdaminne. I (1919), s 185.

84. Gravhäll av grå kalksten, skulpterad i hög relief. Komposition som nr 83. Inskrift på mittfältet: HAER VNDER HUILAR SIGH I HERRANOM MAG. PETRUS SIMONIUS L. SOM WIDH ACADEMIEN I DÖRPT I LIFFLANDH WARIT PROFESSOR ELOQUENTIAE, TIIT HAN OCH ANKOM A^o 1654 MEN FÖR MOSCHOWITENS FIENDELIGA INFALL I LANDET OCH SAMMA STADZ HEFTIGA BELÄGRING, TÆDAN SIGH FÖRFOGADE, HIIT TILL SIN FAEDERNESORT ÖSTERGIÖTLAND, TIENANDES HER I GYMNASIO LINCOPENSI IFRÅN A^o 1657 IN TILL ANNUM 1683. TÅ HAN GENOM GUD NÅDE, OCH HANS KONGL: MAYSTZ KONUNG KAROLS DEN ELLOFTES KALLELSE BLEF FÖRORDNAT TILL KYRKIOHERDE HÄR I LINKIÖPINGZ FÖRSAMBLINGH HAFWER SÅ THETTA EMBETE FÖRESTÅTT IN TILL ANNUM 1691 DEN 19 NOV. TÅ HAN SALIGEN I CHRISTO AFSOMNADE PÅ SIT 64 ÅLDERS ÅHR. ÆHR OCH HAER BEGRAFWEN DES K. HUSTRO APOLONIA DANCHWART SOM GENOM DÖDEN HÆ-

Gravsten nr 85. Över Erik Gunnarsson, död 1651, hans första hustru Anna Hansdotter, död 1608 samt andra hustrun Kirstin Jonsdotter, död 1653. Foto 1977.

Gravestone No 85. Erik Gunnarsson, d 1651, his first wife Anna Hansdotter, d 1608, and his second wife Kirstin Jonsdotter, d 1653.

DANSKILDES A^o 1 -- SÅ OCH BEGGES THERAS BARN. GUDH FÖRLÄENE THEM PÅ THEN STORA HERRANS TILKOMMELSE, EHN SALIGH WPSTÅNDELSE. Inskrift på stenens övre del ur Paul 2 Tim 4 v 18. Mått: 236×182 cm.

85. Gravhäll av grå kalksten. I hörnrundlarna sittande evangelister med ymniga hårmassor. Mittfältet har två kartuscher med rikt skulpterade rullverksramar. Mellan dem en krans, som omsluter monogrammet EG samt initialerna EGS, AHD och KID. Kransen flankeras av änglahuvuden, timglas, dödskalle och två kors med bokstäverna GVMN (Gud Vare Min Siel Nådig?) arrangerade vertikalt och horisontellt. Samma »korsords»-arrangemang har två gravstenar från 1650-talet på Orlanda kyrkogård. Inskrift i nedre kartuschen: HÄR HVILAS I HERRANOM S. ERICK GVNARSZSON AFSOMNADE THEN 12 MARTIJ ANNO 1651 PÅ SIT ÅLDERDOMS ÅÅR 86 NÄR HAN HÄR WID DOMKYRKAN HADE WARIT KLOCKAR I 15 ÅÅR OCH DERMED TILLIKA DOMKYRKENNES FÖRESTÅNDARE I 41 ÅÅR SAMPT OCH 2 HANS HVSTRVR GVDVRVCTIGH OCH DYGDRIJK H. ANNA HANSDOTTER MED HVILKEN HAN HADE LEFVET I ECTENSKAP I 18 ÅÅR OCH MED HENNE AFLAT 9 BARN SOM AFSOMPNADE THEN 23 IANVARI ANNO 1608 PÅ SIT ÅLDERDOMS ÅÅR 42 SÅ OCH HANS ANDRA HVSTRV GVDVRVCHTIGH OCH DYGDRIJKH: KIRSTIN IONSDOTTER MED HVILKEN HAN HADE LEFVET I ECTENSKAP I 42 ÅÅR OCH MED HENNE AFLAT 14 BARN HVILKEN OCH AFFSOMNADE THEN 26 APRIL ANNO 1653 PÅ SIT ÅLDERDOMS 61 ÅÅR. GVDH FÖRLAENE THEM OC OSS ALLOM EN FRÖGDEFVLL VPSTÅNDELSE AMEN. Inskrift i övre kartuschen ur Psal 71. Kantskrift ur Job 19. Mått: 222×166 cm.

Om Erik Gunnarsson se Linköpings stifts herdaminne I, s 268.

86. Gravhäll av grå kalksten, starkt nött. Hörnrundlar med evangelistsymboler. I mittfältet två inskriftstavlor med ramar i rullverksornamentik. Mellan dem en oval ram, som korsas av en smal kartusch. Inom ovalens bågar en kalk och en bok samt initialerna APG, BID. Ovalen omges av änglahuvuden, timglas och dödskalle. Kantskrift ur Esaias 26:19. Övriga inskrifter nästan helt bortnötta. Mått: 210×140 cm.

87. Gravhäll av röd kalksten. Hörnen dekoreras av musslor. Inskrift: ÅR CHRISTI 1759, PÅ SITT 34 EMBETES ÅR, HAVER ÖSTRA=GÖTLANDS RÄNTOMÄSTARE, PETTER LIUNGSTEDT, FÖDD I WÄSTRA=GÖTLAND d. 20 MART. 1692 BEKOSTAT OCH LÅTIT HUGGA THEENNA I DOMKYRKION NÄST THEN STÖRSTA GRAFSTEN SEDAN HAN THER-

UNDER HEDERLIGEN BEGRAFWIT SIN K: SWÄRFADER, ORDINARIE LANDMÅTAREN SVEN RYDING, FÖDD d. 25 IAN 1674 DÖD d. 30 JUN. 1736 OCH K: SWÄRMODERN, ÄRESAMMA MATRONA FR. CHRISTINA BRANDSTEDT, FÖDD d. 25 NOV. 1677 DÖD d. 12 OCT. 1745 TILLIKA MED SWÅGERN PHILOS. CANDIDATEN : IOHAN RYDING, FÖDD d. 29 SEPT. 1708 DÖD I UPSALA d. 10 APR. 1739, ÅSTUNDANDES SIELF SÅ SNART GUDI BEHAGAR UTI THENNA HWÄLFDA GRAF FÅ HWILA SINA TRÖTTA BEN IÄMTE SIN HIERTÄLSKADA ÄGTA=MAKAS FR. CHRISTINA CATHARINA RYDINGS SOM FÖDD d. 26 AUG. 1713 SALIGEN DÖDD d. 23 DEC. 1793 HWILKEN HANS ÅSTUNDAN BEGYNTE FULBORDAS d. 26 JAN. 1760. Kantskrift: WI SKILIDES MED TÅRAR I DÖDEN, SI HÄR NIUTE WI HWILO IFRÅN OCH EFTER ALT ARBETE I GRAFVEN. MED GLÄDIE SKOLE WI MÖTAS PÅ DOMEDAGEN OCH SIDST STANNA TIL EWIGT SAMMANBLIFVANDE INFÖR GUD I HIMMELEN. Mått: 245×178 cm.

Om Sven Ryding och hans familj se Linköpings hist 2:2 s 649.

88. Gravhäll av grå kalksten. Skulpterad i hög relief: en krans och inom denna vapensköld med Lagerfeldtska vapnet. 1600-tal? Mått: 221×173 cm.

89. Gravhäll av grå kalksten. Hörnrundlar med evangelistporträtt. Överstykke med två svävande änglar, som håller en krans med Kristusmonogram. Nedtill en halvliggande putto med timglas och dödskalle. Inskrift: INSTANTIS MORTIS REMINISCERE SAEPE VIATOR / CVIVS NON VLLVS PHILTRA CAVERE POTEST / CONTRA HANC THERIACI NIL SVNT ALABAstra VENENI / NIL MITRIDATHEIS PHARMACA FACTA MODIS / NIL VIGOR INGENII PVRAE NIL GLORIA FAMAe / NAM NECAT ET TOLLIT QVIDQVID IN ORBE VIGET / DOCTRINA VIGVI VIGVI VQOQZ CORPORE FIRMO / HIC PRIMVM TENVI FRAENA REGENDA SCHOLAE / ET POST SINCERE TVBA SANCTI NVNCIA VERBI / E DOCVI RECTO SCANDIER ASTRA GRADV / AST HIC DEPOSVI FRAGILIS MEA PONDERA CARNIS / CONIVGE CVM CHARA MENS SED IN ARCE VIGET / MENS SED IN ARCE VIGET SVPERA LAETATVR OVATQz / INTER PENNIGEROS AGMINA SANCTA CHOROS (=Tänk ofta, vandrare, på den förestående döden, vars sömndryck ingen kan skydda sig för. Mot honom är ej askar med motgift av någon verkan, ej läkemedel, framställda på Mithridates' sätt, ej snillets kraft, ej äran av ett fläckfritt namn. Ty han dödar och förintar allt som lever på jorden. Jag hade styrka av lärdom och ävenledes av en frisk kropp. Här höll jag först i tyglarna som ledare för skolan, och i det jag var en basun, som förkunnade det heliga ordet, lärde jag därefter sanningsenligt, att det är på den rätta vägen stjärnorna nås. Men här har jag

lagt ner min börda, den bräckliga kroppen, tillsammans med min kära maka. Själen åter lever säll i himmelen, den lever säll, glädes och jublar i himmelens höjd bland de bevingade köreerna, de heliga skarorna.)

HAER HVILAS I CHRISTO M: MAGNVS HARALDI WALLERSTADIVS HVILKEN HAER I LINKÖPINGH CONRECTOR LECTOR OCH RECTOR SCHOLAE I 18 ÅHR VARIT HAFFVER SEDAN PASTOR I 32 ÅHR OCH AFSOMNADE ANNO CHRISTI 1655 PÅ SIN ÅLDERS 81 ÅHR SAMPT HANS KÄRA HVSTRV CHIRSTIN TURESDOTTER AFSOMNADE ANNO 1652 PÅ SIN ÅLDERS 68 ÅHR OCH HAFVA AFLAT TILSAMAN 13 BARN AF I HERRANOM 8 AFSOMNADE ÄRE ISAC MARGRETA TVRE HARAL NILS MÅNS ZACHRIS PEDER OCH 5 LEFFVA LIZABETH ISAC BRITA PEDER OCH MECHTIL GVDH VARE THEM NÅDIG AMEN. Kantskrift ur Phil 3: 20. Mått: 236×162 cm. Jämför sten nr 106.

Om Magnus H Wallerstadius och hans familj se herdaminnet I s 179.

90. Gravhäll av grå kalksten. Hörnrundlar med evangelistsymboler. På stenens mitt är en krans, som omger en sköld med en bok och initialerna EEB, EPD. Starkt förenklad brosk- och beslagsornamentik omger två ovala kartuscher. Den nedre har inskriften: HÄR VNDER HWIJLAS I HERRANOM FORDOM WÄLLÄRDE NV

Gravsten nr 92. Över underkantorn Lipsius Hermanni(?). 1500-talets början. Foto 1977.

Gravestone No 92. Sub-cantor Lipsius Hermanni(?). Early 16th century.

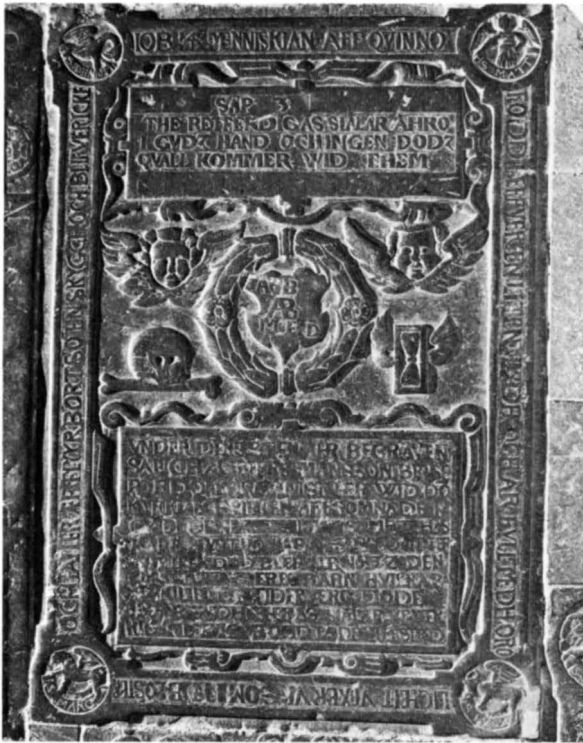
HOS GVD SALIG HER ERICH BRÖMS I SAMFÄLTE 30 ÅHR WÄLBESTÄLT RECTOR CANTVS HÄR VTHI LINKÖPINGS GYMNASIO HVILKEN SALEN AFSOMNADE ÅHR 1666 PÅ SITT ÅLDERS ÅHR MED SIN K. HVSTRO GVDFRVCHTIG H. ELSA PERSDOTTER SAMPT 5 DERAS K. BARN CARL ELISABET IAHAN KARIN PETRVS. GVD FÖRLÄNE THEM EEN FRÖGDEFVLL VPSTÄNDELSE AMEN. Inskrift i övre kartuschen ur Ps 116 v 7–9. Kantskrift från Esaias 26 v 19. Mått: 196×130 cm.

91. Gravhäll av grå kalksten, bevarad i 2 fragment, som nu ligger på ett avstånd från varandra av ca 6 m i södra tvärskeppet. Nr 91 har storleken 89×69 cm, nr 172 är ca 105×76 cm. Stenens mittfält har i låg relief en rundbågig arkad med växtornerade pilastrar. Inom arkaden fragment av en Kristusgestalt(?). Inskrift på stenens nedre del: [VIR BONVS EXIMIVS COR]DATVS · SOBRIVS · AEQVVS [VIR GRAVITATE PIVS ET P]IETATE GRAVIS [VIR PROBVS ASSIDVVS VE] RAX INDVSTRIVS ARTE [CLARVS AMANS PACIS C]ONSILIVSQZ CELER [HEIC FRAGILIS PETRVS BEN]EDICTI CONDIDIT ARTVS [QVA GNATI SEPTEMB CVM] GENETRICE CVBANT [ILLE QVATER DENOS ET Q]VINQZ FIDELITER ANNOS [COMMISSAS SACRO GRA]MINE FOVIT OVES [LVSTRA SVAE VITAE TER Q]VINA PEREGIT ATROCI [MORS FERA DVM SOLVIT FIL]A SVPREMA MANV [PRAEMIA NVNC GAELO C[VRAE FIDIQZ LABORIS [FERT QVOVIS FACTVS SI]DERE SPLENDIDIOR. (=En god man, framstående, förståndig, måttfull och rättvis, en man, from i sitt allvar, allvarlig i sin fromhet, en man, redbar, driftig, sannfärdig, dådkraftig, berömd för lärdom, fridsälskande och rådsnar, nämligen den bräcklige Petrus Benedicti har gömt sina lemmar här, där sju söner vilar tillsammans med sin moder. Han närde troget i 45 år de anförtrödda fåren med ordets heliga örter. Han hade fullbordat 15 lustrer i sitt liv, då den obarmhärtiga döden med grym hand avklippte den sista livstråden. Nu uppbär han, mer strålande än någon stjärna, lön i himmelen för omsorg och trogen möda.) Texten kompletterad efter Gardell.

Fragment av kantskrift: -- EPISCOPVS LINCOPENSIS AFSOM[NA]DE I HERRANO[M VTI] ÖREBRO --.

Biskop Petrus Benedicti avled 1606. Om P Benedicti se herdaminnet I s 51 f.

92. Gravsten av grå kalksten, defekt. Mitt på stenen minusklerna *l h*. Kantskrift: -- E · CONDA · TENVIT · LIPSI' · HERSMA · / -- DI-ANE · SVCETORI/S · HONOS · HOC · LEVE · PONDVS · HA -- (=... Lipsius Hermanni(?) ... Befattningen som underkantorn. Denna lätta börda ...). Gravstenen över succentorn («underkantorn») Lipsius Hermanni(?) kan dateras till 1500-

Gravsten nr 94. Över domkyrkoorganisten Anders Bruse som levde ännu 1634. Stenen tillkommen i samband med hustrun Sara Hansdotters död år 1632. Foto 1977.

Gravestone No 94. Anders Bruse, cathedral organist, who was still alive in 1634. The stone also commemorates his wife Sara Hansdotter, d 1632.

talet. Vid något senare tillfälle har gravnumret 102 och initialerna MIS huggits in. Mått: 123×114 cm.

93. Gravhäll av grå kalksten, med dekor i låg relief. Upptill kristusmonogram, IHS, inom en låg gavel, nu stympad. Stenens mittparti flankeras av två växtornade pilastrar. Innanför dem änglahuvuden, dödskafe, timglas, texten HODIE MIHI, CRAS TIBI samt en kran. Inom kransen ett bomärke samt initialerna CS, EAD. Inskrift nedtill: HAER HVILAS I HERRANOM SALIGH CLAES SANDER FORDOM ORGANIST HAER VTHI LINKIÖPINGH HVILKEN AFFSOMNADE THEN 4 SEPTEMB ÅHR 1622 SAMPT OCH SIN KIAERE HVSTRV H. ELLSA AMBIÖRSDOTTER HVILKEN I HERRANOM AFFSOMNADE THEN -- ÅHR -- GVDH FÖRLAENE THEM OCH OSS ALLOM EEN FRÖGDEFVL VPSTÄNDELSE AMEN. Inskrift ovanför mittfältet ur Paulus Romarbrev kap 14. Mått: 156×108 cm. Stenens ursprungliga längd ca 175 cm. På dess yta finns

rester av fem inhuggna konsekrationsskors. Stenen har alltså tidigare tjänat som altarskiva.

94. Gravhäll av grå kalksten. Hörnrundlar med evangelistsymboler och inskriftskartuscher med rullverksramar. På stenens mitt änglahuvuden, dödskafe, timglas och en kran. Inom kransen en sköld med monogrammet AB samt initialerna AB, MED. Inskrift nedtill: VNDER DENE STEN ÅHR BEGRAVEN SALIGH ANDERS MÅNSSON BRVSE FORDOM ORGANIST HER WID DOMKYRKIAN HVILKEN AFFSOMNADE I GVD DEN -- SAMPT HANS KÅRE HVSTRO SARA HANSDOTTER HVILKEN DÖD BLEF ÅHR 1632 DEN -- DERES BARN HVILKA PÅ ÅTSKILIGE TIDER AERO DÖDE BLEFNE. GVDH THERAS SJÄLAR VPVEKKIE TIL EVIG FRÖGD PÅ DEN YTERSTE D. Inskrift upptill ur Sap 3. Kantskrift ur Job 14. Mått: 200×140 cm.

95. Gravsten av grå kalksten, som tidigare varit rest på kyrkogården. Dess överstycke är delvis borthugget och visar i relief timglas, benknotor och ett par vingspetsar, som omsluter ett hjärta. Inskrift: HÅR UNDER HVILA I LIFSTIDEN ÅREVÖRDIE OCH VÄLLÅRDE HER SVEN SVENSSON MÖRTLNG, BERÖML. APOLLOGIST VID TRIVIALSSCHOLAN I LINKÖPING SOM I HERRANOM AFLED ÅR 1744 PÅ SITT 77de ÅLDERS ÅR SAMT THES K: HUSTRU I LIFSTIDEN DYGDESAMMA MATRONA BRITA CALENIA, SOM I HERRANOM AFLED ÅR 1738 PÅ SITT 67 ÅLDERS ÅR. JÄMVÅL OCH THERAS K: MÅG I LIFSTIDEN ÅREVRIDIGE OCH VÄLLÅRDE HER CHRISTIAN NORDEN, SOM I HERRANOM AFLED 16 NOV: 1768 PÅ SITT 70 ÅLDERS ÅR, SAMT THES K: MAKÅ DYGDESAMMA MATRONA MARGRETA MÖRTLING, SOM I HERRANOM AFLED 7 OCTOB 1775. Mått: 125×59–65 cm.

96. Gravhäll av grå kalksten, starkt nött. I mittfältet fyra änglahuvuden, som omger en sköld med kalk och dödskafe(?). Inskrift: HÅR LIGGER BEGRAFVEN S. M. IOHANNES CANUTI FORDOM P. PASTOR I LINKÖPING AFFSOMNADE A^o 1603. HANS K: HUSTRV H: MARGARETHA LARSD. KOM SÅDAN I ECHTENSAP MEDH M: L. LAVRINO PAST. J. HERDZHAMMAR THER HON BLEF DÖD OCH BEGRAFVEN A. 1620. / HAC SVPERINGESTA QVI MOLE QVIESCIT IN AURES / OPPERIENS CHRISTI IVSSA VENIRE SVAS, / TALIS ERAT QVALEM PAULUS DEPOSTULAT UT SIT / PRAEFIXVS SACRO QUI CUPIT ESSE GREGI / COMMISSAS SCITE DĒOS HIC AMPLIUS ANNOS / SALVIFICO VERBI GRAMINE PAVIT OVES / QVANDO NOVEM VITAE COMPLEVIT LVSTRA COACT[VS] / SVB DIRUM MORTIS MITTERE COLLA IUGUM / VIVACEM CUPIDO MENS PRO SUDORE CORONAM / IN ME-

Gravsten nr 97. Över domprosten Olof Petri, död 1599, hans hustru Karin, död 1583 samt tre barn. Foto 1977.

Gravestone No 97. Dean Olof Petri, d 1599, his wife Karin, d 1583, and three children.

DIO COELI VERTICE LAETA GERIT. (=Han, över vilken denna tunga sten blivit lagd och som vilar här i väntan på att Kristi befallning skall nå hans öron, var sådan som Paulus begär, att den skall vara, som vill vara ledare för en helig hjord. Veten, att han här i mer än 10 år förde de anförtrödda fåren i bet på ordets frälsnings-

bringande äng. När han fullbordat 9 lustrer i sitt liv, tvangs han att böja nacken under dödens grymma ok, men själen bär i himmelens höjd som lön för hängiven möda glad livets krona.) Mått: 186×124 cm.

Om Johannes Canuti se herdaminnet I s 177. Om L Laurin se herdaminnet III s 403.

97. Gravhäll av vitgrå kalksten. Uptill en rundbåge buren av två pilastrar, som dekoreras av blomstervaser. Rundbågen flankeras av änglahuvuden och har på mitten en bild av lammet med korsfanan samt inskriften: AGNE DEI QVI TOLLIS PECCATA MVNDI MISERERE NOBIS. (=O Guds Lamm, som borttager världens synder, förbarma dig över oss.) Inom rundbågen en hjärtformad kartusch med en orm, som omslingrar ett kors. Två inskriftstavlor med rullverksramar. Inskrift I: VNDER THENNA STEN LIGGER BEGRAFVEN THEN HEDER[LIG]E OCH VELLERDE MAN HER OLVF PETRI FORDOM DOMPROST I LINKÖPYNGH SOM AFSOMNADE THEN 29 APRILIS ÅHR 1599. II: VNDER TENNA STEEN AEHR BEGRAFVEN THEN HEDERLIGE DYGDDESAMMA OK GVDFRVKTIGE DANNEQWINNA SALIGE HVSTRO KARIN HER OLOFS FORDOM KYRCHIOHERDE WTI LYNKÖPIG MED TRY SINE KAERE BARN HWILKIN AFSOMNADE I HERRANOM ANNO CHRISTI 83 THEN 27 IVLI THÅ KLÅCKAN WAR WED 9 FORMIDDAG OCH HENNES OLDER WAR 36 ÅHR. IESVS CHRISTVS GVDS KÅRE SON VPWEKKIE THE ALLE TIL THE RETFERDIGAS VPSTÅNDELSE AMENN. Mått: 256×162 cm.

Om Olof Petri se herdaminnet I s 175f.

98. Gravhäll av grå kalksten. Låg relief med två växtornade pilastrar, som bär upp ett gavelstycke försett med urnor och bladvoluter. Inom gaveln ett änglahuvud och årtalet 1624. Inskrift nedtill: HÅR VNDER HVILAS S. I HERRANOM WYRDIGHE OCH WÅLLERDE M. DANIEL IAHANNIS FORDOM PASTOR VTHI LIN-KEPING HVILKEN AFSOMNADE I GVDH VTHI THEN STORA PESTILENTIA ANNO CHRISTI 1622 THEN 13 SEPTEMBRIS SAMPT HANS KÅRE HVSTRO GVDFRVCHTIGHE OCH DYGDDESAMME MATRONA H. SEGHRIDH OLVFZDOTTER HWILKA OCK AFSOMNADE STRAX TILFÖRNE THEN 31 AVGVSTI VPPÅ SAMMA ÅÅR, THESLIKES BEGGIES THERAS KÅRE DOTTER INGRIDH DANIELSDOTTER HWILKA GVDH FOORDRADHE IFRÅ THENA IEMMERDALENOM TIL SIGH THEN 30 AVGVSTI ANNO CHRISTI 1607, GVDH ALZMECHTIGH VNNE OCH FÖRLÅNE THEM EEN SALIGH OCH FRÖGDEFVL [VPSTÅNDELSE]. Inskrift upptill på stenen ur Daniel 12. Därunder: VITA LABOR NOSTRA EST SED TANDEM REDDITVR ILLIS VERA QVIES CHRISTO QVI DIDICERE MORI. (=Vårt liv är möda, men till slut förlänas dem, som lärt sig att dö för Kristus, den sanna friden.)

Mittfältet har som centrum en krans omkring texten: NASCENDO MORIMVR MORIENDO NASCIMVR (=Vi dör genom att födas, vi födas genom att dö.)

Kransen omges av kalk, bibel, dödskaile och timglas samt texten: DE MORTVIS NIL NISI BONVM (=Om de döda intet annat än gott.) Mått: 219×155 cm.

Om Daniel Johannis se herdaminnet I, s 179.

99. Täckhäll av grå kalksten, belägen omedelbart under nuvarande golvplattor och över den gravkammare i högkoret, där hertig Johan med gemål vilar. Hällen är ca 240×176 cm stor och ca 18 cm tjock. Kanten är profilerad med karnis i två avsatser. Hällen har troligen ingått i ett gravmonument av tumbaform. Samma profil har den översta plattan i Ulfsparremonumentet i domkyrkan.

100a. Gravhäll av grårod kalksten, fragment. Inskrift: -- I. S. / -- H. D. Mått: 110×35 cm.

100b. Gravhäll av grå kalksten, fragment, belägen omedelbart S om nr 100a. Fragment av inskrift och ristad sköld. Mått: 130×35 cm.

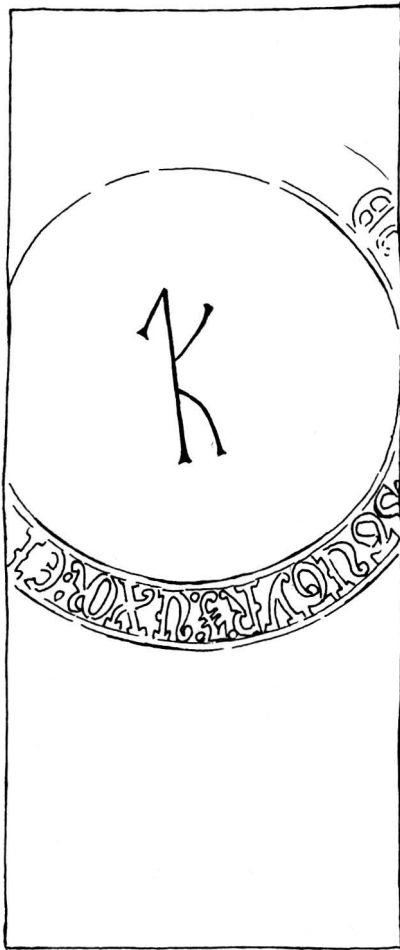
100c-e. Tre huggna kalkstenar, ca 260×35 cm stora, vilka ingår i trappan till högkoret. Inhuggna konsekrationkors visar, att de är rester av en sönderhuggen altarskiva.

101. Gravhäll av grå kalksten, defekt. På stenens mitt tre vapensköldar i hög relief inom ett bågformat fält: till vänster Stiernfelt (M. S. F) i mitten Ekegren (M. E. G.) och till höger Törnesköld (B. T. S.). Inskrift på stenens nedre del: [HÅR]UNDER LIGGIA BEGRAFNE ED[LE OC WÄ]LB: MÅNS ANDERSON EKEGREN [TIL NO]RMESTORP FORDOM ASSES[SOR U]TI DEN KON: HOFRÅTTEN [I IÖNK]ÖPING MED TWENNE SINE [HUISTR]UR EDLE WÅLB: F: MARGARETA STIERN[FELT OC] EDLE WÅLB: F: BRITA TÖRNESKÖLD [MED TH]ERAS BARN GUD FRÖGDE DE --- EWINNERLIGEN. Texten kompletterad efter Gardell. Inskrift upptill ur Job 19. Kantskrift ur Paulus 2 brev till Timoteus kap 4. Mått: 220×118 cm.

102. Gravhäll av rödgrå kalksten, defekt, ursprungligen trapetsformad, Gardell 71. På stenens mitt rester av en ristad figur: foten av en kalk. Kantskrift med majuskler: -- · ASSECLA · MATHI · DE · DE / SIIT · UBRA · HU[MO] : I · -- Mått: 114×103 cm. 1300-tal?

103. Gravhäll av grå kalksten. På stenens mitt en ring med iflätade rundbågar. Inom ringen ett spegelmonogram (?) av bokstaven C samt ett bomärke. Mått: 114×86 cm.

104. Gravhäll av grå kalksten, defekt, Gardell 243. Mitt på stenen ett bomärke. Där omkring en inskrift i ringform med majuskler: [KAROLUS] : STUTYR : Z : UXOR : EI[US : INGRID : O ---] (=Karl Stut och

Gravsten nr 104. Över Karl Stut, känd 1348–1353. Teckning 1974.

Gravestone No 104. Karl Stut, known 1348–1353.

hans hustru Ingrid ---) Texten kompletterad efter Gardell. Mått: 160×67 cm.

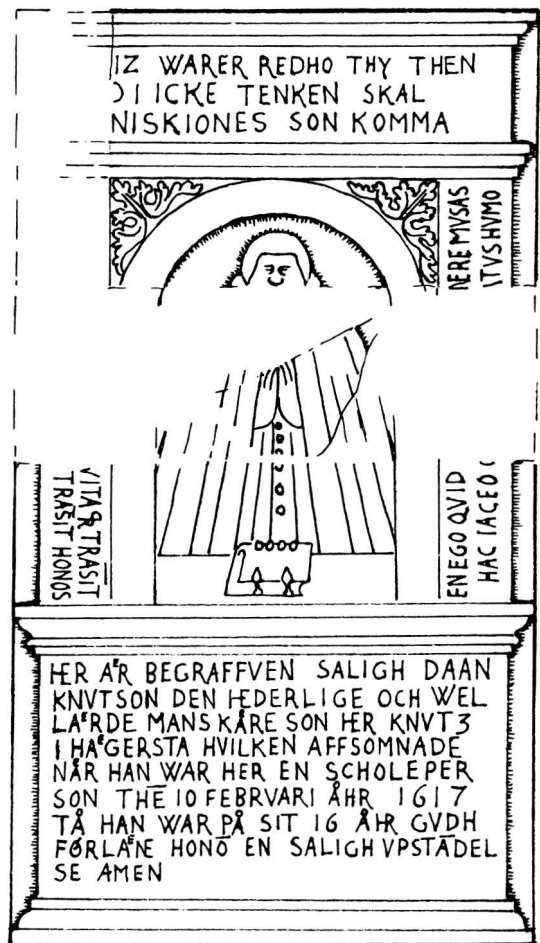
105. Golvsten med inhugget monogram AB. Mått: 130×66 cm.

106. Gravhäll av brungrå kalksten, ursprungligen trappetsformad. Inskrift: [SUB]OLV PVELLORV HIC SEPULTOR[UM] / CONTRA VIM MORTIS NON EST MED[I] / CAMEN IN HORTIS (=De efterkommandes, de här begravna barnens ...(?)) Mot dödens makt finns inget läkemedel i trädgårdarna.)

HÄR HVILAS SCHOLAEMESTARENS M. MAGNI HARALDI WALLERSTADIJ BARN, HVILKA I CHRISTO AFSOMNADE. ISACH ÅHR 1608 NOVEMB : 13, MARGRETA ÅHR 612 APRIL :

22, MAGNVS ÅHR 616 OCTOB : 17, AF THEN GRASSERANDE PESTEN ÅHR 1622 AFSOMNADE NICOLAVS 21, ZACHARIAS 25 OCTOB : HARALDVS 3, PETRVS 5, TVRO 6 OCH HANS BRODERSON HARALDVS ISACHI 7 NOWEMB. QVERELA MOESTORVM PARENTVM QVAM MISERE TOTAS PESTIS LAXAVIT HABENAS / HORRESCO FACIES CVM SVBIT ILLA MIHI / VNVS ADHVC RESTAT CVNCTIS QVI IVNIOR ISACH / HEI MIHI RELIQVIAE DE LOCVPLETE DOMO (=De sörjande föräldrarnas klagan. Hur hemskt har ej pesten släppt alla tyglar! Jag ryser, då hans skepnad nalkas mig. En enda lever ännu, Isak, yngre än alla andra, ve mig, en spillra av ett rikt hem.)

M: MAGN[VS HARALDI], H: CHIRS[TIN ---]. Mått: 169×83 cm. Jämför sten nr 89 och herdaminet I, s 179.

Gravsten nr 107. Över Dan Knutsson, död 16-årig år 1617 och son till kyrkoherde Knut i Hägerstad. Teckning 1975.

Gravestone No 107. Dan Knutsson, d 1617, aged 16, son of Knut, vicar of Hägerstad.

107 (och 129). Gravhäll av röd kalksten, bevarad i fragment. Skulptur i låg relief. Porträtt av den döde i bröstbild inom en rundbågig arkad. Han är iförd en veckad kappa, vid krage, och håller händerna tryckta mot varandra på bröstet. Framför honom ligger en bok. Inskrift nedtill: HER AER BEGRAFFVEN SALIGH DAAN KNVTSO DEN HEDERLIGE OCH WELLAERDE MANS KAERE SON HER KNVTZ I HAEGERSTA HVILKEN AFFSOMNADE NAER HAN WAR HER EN SCHOLEPERSON THEN 10 FEBRVARI ÅHR 1617 TÅ HAN WAR PÅ SIT 16 ÅHR GVDH FÖRLAENE HONOM EN SALIGH VPSTANDELSE AMEN. Inskrift på stenens övre del hämtad ur Lukas 12 v 40. Fragmentarisk inskrift på den vänstra pilastern: -- VITA TRANSIT / -- TRANSIT HONOS. Inskrift på den högra pilastern: EN EGO QVID --- NERE MVSAS / HAC IACEO --- ATVS HVMO. Mått: 91×84 cm (nr 107), 75×48 cm (nr 129) samt 30×19 cm (fragment i magasinet). Stenens ursprungliga storlek ca 160×91 cm. Jfr herdaminnet IV b, s 198.

108. Fragment med spår av ristad bomärkessköld. Mått: 55×47 cm. (Gardell 1932.) Ej återfunnen.

109. Fragment med inskrift: H : I : N : [D:]. Mått: 50×35 cm. (Gardell 1932.) Ej återfunnen.

110. Gravhäll av röd kalksten. Mitt på stenen ett bomärke, omgivet av: DDT, BGD. Inskrift upptill: GVNAR IONSON BLEF [DÖD]H ANNO 50 (=1550?) Inskrift nedtill: [HÅR] LIGGER BEGRAFVEN S. DAVIDH [DRE]GER, FORDOM BOKEBINNERE I [LINK]ÖPING OCH AFSOMNADE I HER[RAN]OM THEN 29 SETEMB ANNO [162]2 SAMPT HANS KIARE HVSTRV [H : B]RITA GVSTASDOTTER SOM [AFSO]MNADE THEN -- ANNO [---] SÅ OCH THERAS LILLE DOTER [---] A DAVIDZDOTTER SOM OCH [AFS]OMNADE THEN 1 OCTOB ÅHR [---] GVDH THERAS SIÅLER BE [NÅDE]. Mått: 163×79 cm.

111. Gravhäll av röd kalksten, fragment. Inskrift: --- BORIS / --- IDAS / --- NVS / --- 1566. Mått: 74×58 cm.

112. Gravhäll av grå kalksten, skulpterad i hög relief. Hörnrundlar med änglar, som håller pinoredskap: spikar, törnekrans, hammare, tång osv. Mitt på stenen, placerade på små postament, timglas, dödskalle och två änglar, som håller en oval krans mellan sig. Text inom kransen: JÖNS ANDERSON, ANNA ANDERSDOTTER, KIRSTIN OLOFSDOTTER, 1676. Inskrift nedtill: HÄR UNDER HWILAS EHREBORNE OCH WÅLBETRODDE HOOS GUDH SALIGE HERR JÖNS ANDERSSON FORDOM CRONONES BEFALNINGZMAN ÖFWER KINDZ OCH YDRE HÄRA-

Gravsten nr 112. Över Jöns Andersson, befallningsman över Kinds och Ydre härad, död 1689, hans första hustru Anna Andersdotter, död 1670 samt andra hustrun Christina Olofsdotter. Foto 1977.

Gravestone No 112. Jöns Andersson, Bailiff, d 1689, his first wife Anna Andersdotter, d 1670, and his second wife Christina Olofsdotter.

DER HWILKEN PÅ SITT 63DE ÅLDERS ÅHR AFSOMNADE I HERRANOM DEN 19 IUNII ÅHR 1689 OCH HANS K. HUSTRU EHREBORNE OCH DYGD SAMM MATRONA H. ANNA ANDERSDOTTER, SOM PÅ SITT 34DE ÅLDERS ÅHR I HERRANOM AFLEED ÅHR 1670 DEN 30. MAII OCH IÄMWÅL HANS ANDRA K. MAKA EHREBORNE OCH DYGD SAMM MATRONA H. CHRISTINA OLUFS DOTTER FREDLING, HVILKEN PÅ SITT 61TE ÅLDERS ÅHR SALIGEN AFSOMNADE DEN 12 MARTII ÅHR 17-- GUDH FÖRLÄNE DEM MED ALLA CHRISTROGNA EN FRÖGDEFUL UPSTÅDELSE. Inskrift upptill: DIE SENEX PIETATIS HONOR PROBITATIS IMAGO / -- / -- / -- / -- / -- / -- SURGIT / -- SURGENT EXTREMO TALITER OSSA DIE / QVI LEGIS HAEC NOSTRAE CUM SIT SORS LUBRICA VITAE / DISCE MORI SUMMUM DISCE TIMERE DEUM. B. G. (=Bothwid Gladhem.) (=Så skall benen uppstå på den yttersta dagen. Du som läser detta, då vårt livs lott är vanskelig, lär dig att dö, lär dig

Gravsten nr 113. Över Birgitta, död 1548 och hustru till borgmästaren i Linköping Gunne Larsson. Stenen också lagd över fyra barn till Henrik Hansson Skute (vars initialer förekommer på stenen), alla döda 1566. Foto 1977.

Gravestone No 113. Birgitta, d 1548, wife of the Mayor of Linköping, Gunne Larsson. This stone also marked the grave of four of Henrik Hansson Skute's children (whose initials are inscribed on the stone), all of whom died in 1566.

att frukta Gud, den Högste.) Kantskrifter ur Esaias 57:2 och Psal 73 v 25 och 26. Mått: 262×200 cm.

Jfr Almquist, Frälsegodsen 3: 1, s 57, 3: 2, s 867.

113. Gravhäll av grå kalksten. Fyra inhuggna konsekrationsskors visar att stenen tidigare använts som altarskiva. Mitt på stenen en sköld med bomärke och initialerna HHS. Inskrift: 1548. HER LIGGER BEGRAFVEN SALIGE HVSTRV BIRGITA GUNNE LARSONS. GVD HENNES SIEL NÅDE AMEN. ERIC HENRIC SKVTES SON, HANS HENRIC SKVTES SON, GVNAR HENRIC SKVTES SON ANNA HENRIC SKVTES DOTER OC AFSOMPNADE TY ALLE I CHRISTO ANNO 1566. GVD WARI OS ALLE NÅDHELIGHE. Mått: 178×114 cm.

114. Gravhäll av röd kalksten, fragment. Inskrift: --RYD--. Mått: 55×37 cm. (Gardell 1932.) Ej återfunnen.

115. Gravhäll av röd kalksten, fragment, starkt nött. Nedtill en sköld med ofullständigt bomärke och initialerna --G, --D. Inskrift: --R BEGRAFVE / -- BARBRO / --[S]--TES AF SO / --[W]DY THE / --BRI AN / -- ÅLDER / -- H : S : NÅD --. Mått: 105×70 cm.

116. Gravhäll av grå kalksten, starkt nött. I hörnen stiliserade musslor. Inskrift: POST LONGA FESSU S -- / HIC TANDEM QUIES -- / IN SPE ET S -- / CINERIBUS PHOENICU -- / SAMUEL ÄLF NAT. PRID. ID. IULII -- / IN QVILLINGE PATRE IBID. PAST. ERICO -- / ÄLF ET MATRE ELISABETA RYDE -- / STUD. UPS. MDCCXLV PRO -- / ET POES. LECT. MDCCCLX PROF. RIG. MDCCCLXII -- / DIN MDCCCLXVI PAST. PREB. IN SLAKA MDCC -- / THEOL. DOCTOR MDCCCLXVII ARCHIP -- / MDCCCLXXI DEN -- / CUM / UXORE ANNA DOROTHEA FILENIA REVER / -- DOCT. ET EPISCOPI PETRIN FILENII -- / ULRICA BENZELSTIERNA FILIA NATA VI NON / MARTII MDCCXLV DEN -- / LIBERISQVE / BRIGITTA CATHARINA MDCCCLXXII / ULRICA WILHELMINA DEMORT. MDCCCLXXXIV / BRIGITTA DOROTHEA MDCCCLXXXV / VIATOR HAEC META RERUM EST NOVISSIMA / BUSTA SUPER CINERESQVE HOMINUM MORITURE VAGARIS / ET VAGA TRANSILLET MOX QVOQVE TURBA TUOS / O BENE HABES STADIUM COELO SI CLAUDIS AMICO / TEMPORIS AC TUMULI NOX DABIT IPSA DIEM. (=Trött efter långa -- här äntligen vila -- i hopp och -- Fenix' aska(?) -- Samuel Älv, som var född den 14 juli (1727) i Kvillinge, vars fader var kyrkoherden därstädes Erik (Samuelsson?) Älv och moder Elisabet Rydelia, och som blev student i Uppsala 1745, lektor i (vältalighet?) och poesi 1760, fick professors värdighet(?) 1762, blev prästvigd 1766, prebendekyrkoherde i Slaka 17(71)?, teol. doktor 1772(?) och domprost 1781(?), död 1799(?), tillsammans med hustrun Anna Dorotea Filenia, dotter till den högvärdige doktorn och biskopen Petrus Filenius -- och Ulrika Benzelstierna, född den 2 mars 1745, död (den 23 mars 1797?) samt barnen Brita Kajsa, död 1772, Ulrika Vilhelmina 1784 och Brita Dorotea 1785.

Vandrare, detta är jordelivets yttersta gräns. Du dödlige, du vandrar över människornas gravar och stoft, och snart skall en strövande skara gå fram också över ditt. Ack, lycklig är du, om du ändrar ditt levnadslopp i en nådig himmel. Tidens och gravens natt skall själv skänka dag.) Mått: 248×149 cm.

117. Gravhäll av grå kalksten, starkt nött. Hörnrundlar med bokstäverna IHS. Inskrift i rektangulärt fält överst, därunder inom 12 kvadratiske rutor: [HÄR UN]- DER LIGGER BEGRAFFVEN SALIG -- DI SVEN PERSON FORDOM BOR[GARE OCH INVANERRE] WTHI LINKEPING

--- MEDH SIN ELSKELIGE KIÄRE HVSTRV --- SAMPT HENNES ANDER --- MÅNS PERSON FORDOM --- I LINKEPINS STAD MEDH BEGGES [THERAS] BARN. GVDH THERAS S. BEWARE. / [SVEN] PERSON BLEF [FÖDD] 1540 [AFSOMN]ADE --- ÅHR ---. HVSTRV BRITA HÅKANSDOTER BLEF FÖDD 1590 AFSOMNADE ÅR 1655 DEN 20 IANVARIJ. MÅNS PERSON BLEF FÖDD --- AFSOMNADE THEN ---. --- [SVEN] SON FÖDD ---. KIRSTIN SVENS- D. BLEF FÖDD 158- AFSOMNADE THEN --- ÅHR 1630. ANNA SVENSD. BLEF FÖDD 1616 ---. --- SVENSD--- AFSOMNADE 1622. PER SVENSON BLEF FÖDD 1610 S. MA[T]TI DAGH AFS---. SVEN MÅNSSON FÖDES 1621 THEN ---. --- SVENSD--- [AFSOMNA]DE--- [AV]GVST 1622. SARA SVENSD. FÖDES 1621 THEN --- NOVEMB AFS. THEN ---. KARIN MÅNSD. FÖDES 1629 THEN ---. Kantskrift ur Job 19: 25-26. Mått: 212×110 cm.

118. Gravhäll av grå kalksten, något defekt. Mittfältet flankeras av kannelerade pilastrar. Därinnanför änglahuvuden och kartuscher med timglas och dödskalle omkring en lagerkrans. I kransen en sköld med bomärke och initialerna SHS, AIS, [E]RD. Inskrift nedtill: HAER VNDER HVILAS I HERRANOM SALIGH SIMON HINDERSON HVILKEN AFFSOMNADE I CHRISTO THEN 27 NOVEMB. ÅHR 1615 SAMPT HANS KAER HVSTRO H. ELIN RALVELSDOTTER HVILKEN AFFSOMNADE I HERRANOM THEN --- ANNO --- GVDH GIFFVE THEM EN S. VPSTANDELSE. ANO 1644 DEN 2 AVGVSTI AFSOMNADE I GVDI S. ANDERS IOENSON RÅDMAN HÅR I STADEN, HAFVER LEFVAT MED SIN HVSTRO OFVANB^D 27 ÅHR, HANS ÅLDER 60. GVDH GIFVE EN S. VPSTANDELSE, AMEN. Inskrift upptill ur Job 19. Mått: 217×137 cm.

119. Gravhäll av grå kalksten, defekt. Hörnrundlar med evangelistsymboler. Mitt på stenen en sköld med bomärke och initialerna HGS MID. Skölden omges av en krans, som i sin tur omges av två änglahuvuden, en sko och en halvmånekniv (skomakareverktyg). Inskrift: HÅR HVILAS SALIGH M. HINDRICH GHERDTSON GHORCHES HVILKEN AFSOMNADE AHR --- THEN --- MEDH SIN K. HVSTRV S. H. MARIA IACOBSDOTTER STERNBÄRGH BLEF DÖDH ÅHR --- THEN --- SAMPT OCH THERAS SON IOHAN DÖD 1631 17 AVGVSTI OCH HINDRICH DÖD SAMA ÅHR 7 SEP. GVD THERAS S. NÅD[E]. Kantskrift ur Phil 1. Mått: 129×149 cm.

Inskrift på den saknade nedre delen av stenen (enligt Wallman): HAFVA BEMELTE M. HINDRICH OCH H. MARIA NIO BARN TILLHOPA ANNA, MARTA, IACOB, GERDTH, ---, IOHAN, HINDRICH. GVDH FÖRLÄNE THEM ALLOM EN SALIG VPSTANDELSE.

120a-b. a) Golvsten av rödgrå kalksten. Ytan ganska ojämn. På stenens mitt ett litet bomärke, möjligen stenhuggarmärke. Mått: 95×90 cm.

b) Golvsten av grå kalksten, fragment. På stenen är inhugget samma bomärke som på 120a. Mått: 48×23 cm. 120b förvaras i magasinet.

121. Golvsten av grå kalksten, med inhugget monogram^{kb}. Mått: 55×39 cm. (Gardell 1932.) Ej återfunnen.

122. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Gardell 291. På den starkt nötta ytan rester av en kantskrift med minuskler: --- *nis* ---. En senare inskrift med versaler, nu omöjlig att tyda. Mått: 73×58 cm.

123 (och 195). Gravhäll av grå kalksten, nu i två delar. Överdelen (nr 195) placerad invid den västligaste pelaren i södra pelarraden, nederdelen (nr 123) strax nordväst om predikstolen. Stenen är rikt skulpterad. Kantbård av änglahuvuden. I hörnen evangelistsymboler inom kvadratiska ramar. Text inom kvadratiska eller rektangulära ramar dekorerade med bladstavar och blommor. Inskrift: HAER HVILAS I HERRANOM HEE- DERLIGE OCH WAELLAERDE MAN S. HAER HANS HAQVINI FORDOM KYRKEHERDE I ÅBY OCH SEDAN I RAPPESTA HVIL[KEN I HERRANOM AFSOMNADE ANNO --- THEN --- SÅ OCH HANS KÅRA HVSTRV H. INGER HEMMINGSDOTTER SOM OCK AFSOMNADE 1627. 16 OCT]. HAER HVILAS OCH I HERRANOM S. WILLAM BÖDDIKER FORDOM RÅDMAN HAER I LINKIÖPINGH HVILKEN AFSOMNADE I CHRISTO ANNO 1602 I AVGVSTI MÅNAT MED SIN KIAERA HVSTRV H. KIRSTIN PEDERSDOTTER SOM AFSOMNADE ANNO 1593 SÅ OCH HANS ANDRA HVSTRV H. INGER HEMMINGSDOTTER SOM FÖRBEMELT AEHR.

HAER HVILAS I HERRANOM S. FREDRIK WILLAMSSON FORDOM RENTHESKRIFVAR ÖFFVER FELTET VEDH RIGA ANNO 1622 HVILKEN OCH THER AFSOMNADE I HERRANOM OCH BLEF HAER BEGRAFFVEN ANNO 1625 THEN 20 MARTI. --- SKREFNE PERSONER HAFVA EFTER^{NE} --- I THENNA LINIA AERRO WILLAM BÖDDIKERS BARN MED SIN FÖRSTA HVSTRV H. KRISTIN PEDERSDOTTER. PEDER WILLAMSON FÖDH ANNO 1588. OCH AFSOMNADE I THEN PESTILENTIA ÅHR 1603 OCH AER HAER BEGRAFFVEN. MARGRETHA WILLAMSDOTTER FÖDH ANNO 1589 OCH AFSOMNADE I THEN PESTILENTIA ANNO 1603 OCH AER HAER BEGRAFFVEN.

I THENNA LINIA AERO WILLAM BÖDDIKERS BARN MED SIN ANDER HVSTRV H. INGER HEMMINGSDOTTER. LIZABETHA WILLAMSDOTTER FÖDH ANNO 1595 OCH AFSOMNADE OCH I THEN PESTILENTIA ÅHR 1603. ERICH WILLAM-

SON FÖDH ANNO 1598 OCH AFSOMNADE I THEN PESTILENTIA ANNO 1603. HANS WILLAMSON FÖD ANNO 1599 OCH ZACHARIAS WILLAMSON FÖD ANNO 1600 OCH AFSOMNADE I THEN PESTILENTIA ANNO 1603. GVDH ALZMECHTIGH FÖRLAENE FÖRE^{NE} PERSONER OCH OSS ALLOM EN SALIGH OCH GODH AENDELYCKT, OC EFFTER DETTA LIFVET EN FRÖGDEFVLL VPSTÄNDELSE AMEN AMEN DEN IVLI ANO 1626. Inskrift överst på stenen ur Esaias 26 v 19. Mått: 170×127 cm (nr 123) och 170×96 cm (nr 195).

Jfr herdaminnet IV b, s 515f. Betr W Böddiker med hustrur och F Williamsson jfr Linköpings hist 2: 2, s 623.

124. Gravhäll av grå kalksten, dekorerad i låg relief. Två växtornerade pilastrar bär upp en rundbåge och omsluter initialerna HHS samt en sköld med bomärke. Inskrift: HER LIGGER BEGRAFVEN THEN AERLIGHE MAN SALIGHE HINRICK SKVTE HVILKEN AFSOMPNADHE I CHRISTO THEN 4 SEPTEMBRIS ANNO 1566 MEDH TRY HANS BARNN STAFFEN HINRICK SKVTES SON BRITA OCH KARIN HINRICK SKVTES DOETTER G.D.S.N.A. (Gud Deras Siälär Nåde Amen) 1566. Mått: 179×106 cm. Jfr gravsten nr 113.

125. Gravhäll av grå kalksten, delvis under predikstolsgolvet. Inskrift: [HER HVILAS I HERR]ANOM [S. ANNA PERSDOT]TER HVIL[KEN AFFSOMNADE] THEN 30 IVL[II ANNO 1617 OCH] BRITA PER[SDOTTER] SOM AFFSOM[NADE THE]N 17 FEBRV[ARII 1619] GVDH THERAS SIÄLAR NÅDE A[MEN]. Texten kompletterad efter Gardell. Synlig storlek: 64×56 cm.

126. Gravhäll av grå kalksten, defekt. Gardell 72. Den ursprungligen trapetsformade stenen har rester av kantskrift med majuskler: -- TEN : / -- : SAC[R]I[ST] [A] : LINCOPENSI[S] --. I senare tid har inhuggits initialerna MH, en sköld med bomärke samt följande inskrift: ANNO DOMINI 1564 DEN 7 AVGVSTI IST IN GOT SELIGHLICH ENTSCHLAFFEN MARTEN HEMMELINGK VON BREMEN DIE ZEIT VDH IONSSON BYRGMEISTERS ZV WATSTEIN GEWESEN ER DIENER DEM VND VNS ALLEN GOT GENEDIG SEI AMEN (=Herrens år 1564 den 7 augusti har i Gud saligen avsomnat Marten Hemmelink från Bremen, i tjänst(?) under borgmästarens i Vadstena Udd Jönssons tid. Gud vare honom och oss alla nådig. Amen.) Mått: 181×97–108 cm.

127. Gravhäll av grå kalksten, trapetsformad, defekt. Inskrift: [HAER LIGGER BEGRAFVEN WELLERDE H. HANS PERS]SON FRANCK FORDOM KRIGZPREDICANT HVILKEN I HERRANOM AFSOMNADE THEN 23 MARTII ÅHR 1623. GVDH

HANS SIEL NÅDELIG BEWARE A[MEN]. SÅ OCH HANS SON HANS HANSON F. SOM AFSOMNADE THEN 2 AVGVSTI 1625. GVD HANS SIÄL BWARE AMEN. H.P.S.F: M.E.D. Texten kompletterad efter Gardell. Mått: 136×67 cm. Jfr sten nr 125.

128. Gravhäll av grå kalksten, defekt. Inskrift: PETRVS VDGERI OBYT 9 DIE SEPTEMBRIS ANNO 1566. BEATI MORTVI QVI IN DOMINO MORIVNTVR. O QVAM LETA DIES HOC / QVAE ME CARCERE SOLVET / VT POSSIM IN CLARA / LVCE VIDERE DEVM : (=Per Udgersson avled den 9 september år 1566. Saliga äro de döda som dö i Herren. O, hur glädjefylld blir ej den dag, som skall lösa mig ur detta fängelse, så att jag kan skåda Gud i klart ljus!) Mått: 124×94 cm.

129. Se nr 107.

130. Gravhäll av grå kalksten. Inskrift: HER HVILES I CHRISTO SALIGE HILAVI OCH ANNA SALIGE ERICK PER SONS DOTTER SOM AFSOMPNADHE THEN 22 IVLIVS ANNO 1566 GVD THERES SIEL NÅDE AMEN. Därunder initialerna BPD och en sköld med bomärke. Mått: 144×90 cm. Bomärket tillhör borgmästaren Erich Person, jfr gravsten 29.

131. Gravhäll av rödgrå kalksten, starkt nött. På övre delen en uppslagen bok samt fragmentariska siffror eller bokstäver. Mått: 162×106 cm.

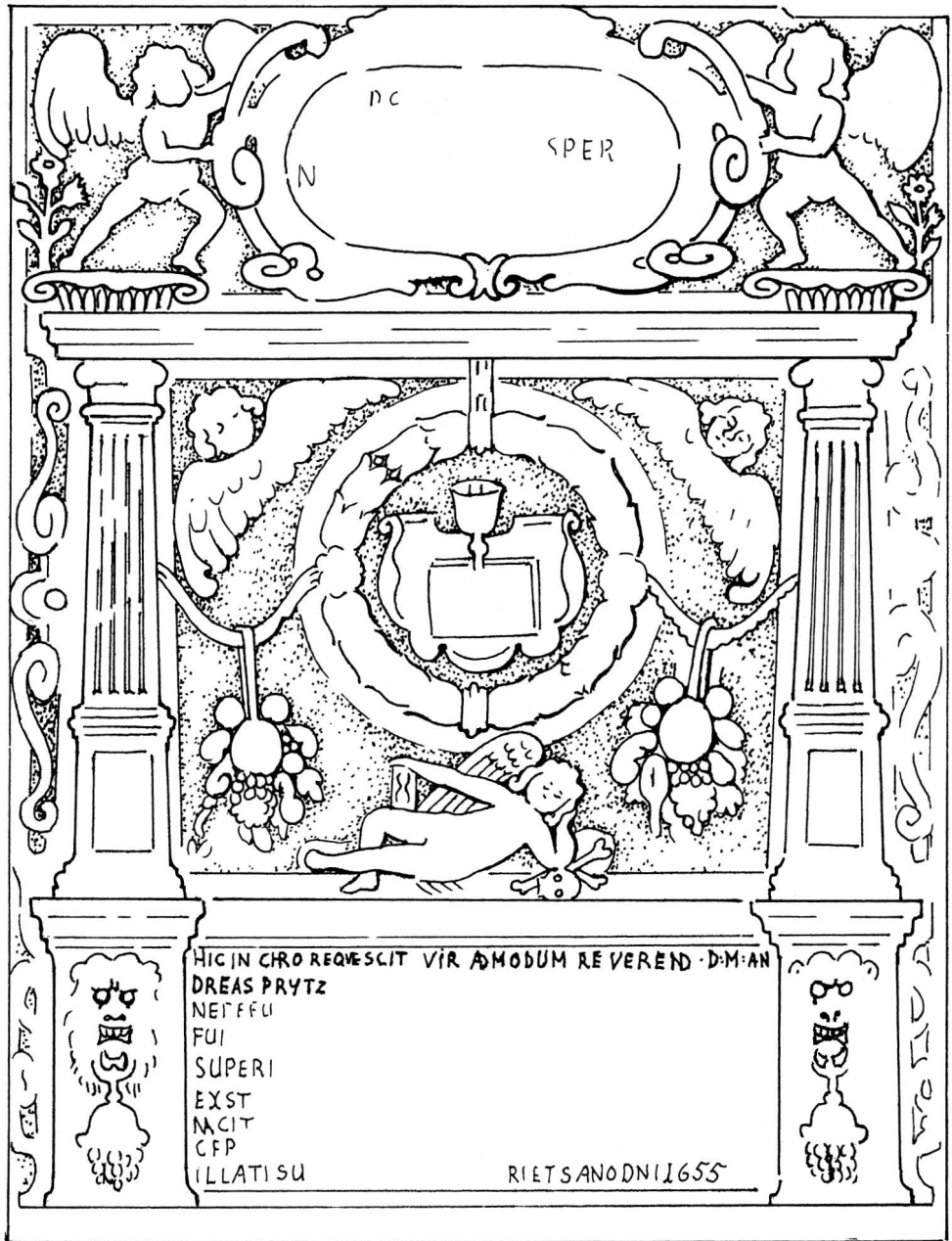
132. Gravhäll av grågrön kalksten, fragment, starkt nött. På den saknade delen av stenen avbildades två sköldar: Sjöblad och halv hjort. Den bevarade delen visar två sköldar med utplånade bilder, omgivna av lövverk. Inskrift: [HÄR VNDER HVILAS THEN ÄDLE OCH WÄLBORNE FRV FRV MARIA CHRISTIERN]SDOTTER SIÖBLAD [TIL GODEBERGA HVILKEN I HERRANOM AFFSOMNADE THEN 22 SEPTEMB ANNO 1602 SAMPT THEN ÄDLE OCH WÄLBÖRDIGHE MAN NILS E]JERIKSON GYLDENGR[EN TIL] GIS[MVNDSTADHA OCH] YTHERSI[ÖHOLM HVILKEN AFFSOMNADE 3 NOVEMB ANNO 1608 SÅ OCH HANS KÄRE SON ABRAHAM NILSSON] SOM AFFSOMNADE THEN 15 [DECEMBR]IS ÅHR 160[8] GVDH ALLES THERES [SIÄLAR NÅD]ELIGHEN BEWARE [AMEN]. Inskrift på den saknade delen av stenen ur Syrach 26 och Job 14. Texten kompletterad efter Gardell. Mått: 108×81 cm.

Jfr Släkt och hävd 1963, s 223 med not 109 och 110 och J E Almquist, Herrgårdarna i Sverige under reformationstiden (1960), s 170.

133 a och b. Gravhäll av röd kalksten, fragment. Stenen ursprungligen trapetsformad(?). Rester av

Gravsten nr 135. Över biskopen i Linköping Andreas Prytz, död 1655. Teckning 1973.

Gravestone No 135. Andreas Prytz, Bishop of Linköping, d 1655.

kantskrift med majuskler. Inskrift, kompletterad med ett magasinerat fragment: [HÄR] HVILAS I CH[RISTO SALI]G LASSE HANS[ON SOM AFS]OMNADE ANNO [72 SAM]PT MED SINA D[ÖTRAR --]IN ERIKSDOTER [OCH --]RED LARSDOT[TER SOM AFS]OMNADE TEN 8 [OCTOBRI]S ANNO 80. GVD [THERAS] SIELAR NÅ[DE AMEN]. På stenens nedre del en ofullständig sköld med bomärke. Mått: a) 92×51 cm, b) 71×36 cm (i magasinet).

134. Golvsten, utan inskription på den synliga delen.

135. Gravhäll av röd kalksten, starkt nött. På stenens mitt bok och kalk inom en lagerkrans. Den omges av två änglahuvuden och festoner med fruktknippen. Under kransen vilar en kerub med timglas och armbågen stödd på en dödskalle. Mittfältet flankeras av kannelrade pilastrar. Överstycke med två keruber, som håller

Gravsten nr 136. Över biskop Jonas Petri, död 1644, domprost Thomas Ihre, död 1720, Thomas Ihres dotter Catharina, död 1739 samt fem av hennes barn. Foto 1977 och teckning 1974.

Gravestone No 136. Bishop Jonas Petri, d 1644, Dean Thomas Ihre, d 1720, Catharina, a daughter of Thomas Ihre, d 1739, and five of her children.

en broskverkskartusch mellan sig. Understycket, som omges av lejonmasker, har följande inskrift: HIC IN CHR[IST]O REQESCIT VIR ADMODUM REVEREND. D: M: ANDREAS PRYTZ NAT: ARBOGIAE ANNO 1590 PROFESSORIO MUNERE FUNCT: UPSALIAE ANNOS 3 POST SCHOLAE LINCOP: PRAEFUIT QVINQVENNIUM AULAE REG: CONCIONATOREM EGIT BIENNIUM SUPERINTENDENS GOTHOBURGENSIS 17 EPISCOPUS AUTEM LINCOP. EXSTITIT 7 ET AMPLIUS ANNOS VIXIT CUM UXORE NOBILISSIMA MATRONA CATHARINA STERNFELT ANNOS 23 SEX EX ILLA LIBERIS SUSCEPTIS QVORUM 4 EIDEM CUM MATRE TUMULO GOTHOBURGI ILLATI SUNT DENAT: NORCOPIAE 7 APRILIS AN[N]O DNI 1655. (=Här vilar i Kristus den högst vördnadsvärde mannen herr magister Andreas Prytz. Han var född i Arboga år 1590, innehade 3 år en professur i Uppsala, ledde därefter i 5 år skolan i Linköping, var i 2 år kunglig hovpredikant, i 17 år superintendent i Göteborg och i mer än 7 år biskop i Linköping. Han levde tillsammans med sin maka, den ädla husfrun Katarina Stjernfelt, i 23 år, varunder han med henne

fick sex barn, av vilka fyra är nedsatta i samma grav som modern i Göteborg. Han dog i Norrköping den 7 april Herrens år 1655.) Inskrift i kartuschen upptill ur Psal 31. Texten nu helt utplånad, utom längs kanterna. Den återges i Gardells version (1932). Mått: 232×177 cm.

Jfr herdaminnat I, s 60.

136. Gravhäll av grå kalksten. Nött skulptur, som avbildar två kannelerade pilastrar med bladhölster och joniska kapitäl. Upptill vilar två änglar med armbågarna på dödskalle och timglas. Ytterst står Adam och Eva. På sockeln nedtill två lejonmasker. Skulpturen har utförts vid 1600-talets mitt med gravsten nr 75 som förebild. Nuvarande inskrift, författad av biskop Rhyzelius: HÄR LIGGER BEGRAFVEN M. JONAS PETRI LINCOPPIENS FÖDD HÄR 1587 BISK. 1637 DÖD I STOCKH. 1644 13 DEC, MEN GRAFVEN KÖPTES OCH MURADES ÅT DOMPROBSTEN M. THOMAS IHRE, FÖDD I WISBY 1659 PROF. TH. 1693 DÖD 1720 9 MART. HANS MÅG BISKOPEN DOCT. AN-

DREAS OL. RHYZELIUS, SOM HÄR BEGRAFWIT SIN K. HUSTRU, CATHARINA IHRE DÖD 1739 17 JAN. SAMT FÅM THERAS BARN MATTHIAS 1723 SIGRID 1725 ANNA 1729 OLAVUS 1732 OCH JOANNES 1734 LÄT THEM OCH SIG TIL NÅGON ÅMINNELSE KOSTA OCH RISTA THENNA STEN ÅR 1744. FÖDD I ODH 1677 D. 4 OCT. DÖD 1761 D. 24 MAR: ÅSTUNDANDES OCK THERUNDER NIUTA HWILO FÖR SINA BEN. APOC. 14 : 13. SALIGE ÄRO THE DÖDE SOM I HERRANOM DÖ &c. SEPULCRA NE VIOLATO : DEUS ULTOR. (=Vanhelga ej graven! Gud är hämnaren.) Därunder citat ur Psaltaren 86: 11 och 55: 23. Mått: 236×192 cm.

Jfr herdaminnet I, s 58, 89f och Sv biogr lex 19, s 761ff och där anf litt.

137. Gravhäll av grå kalksten. Starkt nött fragment. Svaga spår av kantskrift med majuskler. Inskrift: -- VERBI / -- I OBYT / -- CHRISTI / -- / -- CHRISTI / -- QVON / -- IVNC / -- PASTOR / -- CHRISTVM / -- RIGIO / -- ASPICIT / -- ERA. Mått: 188×84 cm.

138. Gravhäll av ljusgrå kalksten. Hörnrundlar med evangelistsymboler. Två inskriftskartuscher med rullverksramar. Mellan dem en krans med kalk, bok och initialerna PIA, ADD, END. Kransen omges av änglahuvuden, dödskaile och timglas. Inskrift: HÄR HVILAS I HERRANOM THEN FORDOM WÖRDIGE OCH WÄLLÄRDE MAN NV HOOS GVD SALIGE M. PETRVS IONAE AGRIVILLIVS GYMN. LINKOP. GRAECAE LINGVAE LECTOR ORDINARIUS OCH PASTOR I SLAKA, HVILKEN SÄDAN HAN HÄR I GYMNASIO VTHI 8 ÅHR VNGDOMEN MEDH STOOR FLYT HAFFVER INFORMERAT PÅ SITT ÄLDERS ÅHR THET 35 I HERRANOM SALIGEN AFSOMNADE HÄR I LINKÖPING THEN [5] APRIL ANNO 1641. SAMPT HANS FÖRSTA K. HVSTRV GVDFRVCHTIG OCH DYGDERYK H. ELIN NILSD. HVILKEN I GVDHI AFSOMNADE THEN 29 IVLY A. 1639 SÄDAN THE TILHOPA I 5 ÅHR LEFFVAT OCH 5 BARN AFLAT HAFVA AFF HVILKA JON OCH NILS ÄN LEFVA MEN IOHAN RACHEL OCH MARIA I GVDHI AFSOMNADE SÅ OCH HANS YNGSTE SON DAVID AGRIVILLIVS FÖDD AFF HANS ANDRA K. HVSTRV GVDFRVCTIG OCH DYGDDESAM MATRONA H. ANNA DAVIDZD. 8 MÅNADER EFTER SIN S. FADERS DÖDH AFSOMNADE I GUDI THEN 3 SEPT. A. 1642 TÅ HAN 10 MÅNADER 10 DAGAR OCH 3 TIMAR LEFFVAT HAFVER. GVD THEM ALLE EVINNERLIG FRÖGDE OCH TILL EVIGT LYF NÅDELIGEN VPWÄCKIE. Kantskrift ur Jesaias 26: 19. Mått: 242×151 cm.

Jfr herdaminnet I, s 322.

139. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Gardell 163. I mittfältet en ristad båglinje, rest av en sköld(?). Av kantskriften, i majuskler, återstår: -- INGXSON. Mått: 106×121 cm.

Gravsten nr 138. Över kyrkoherden Petrus Jonae Agrivillius, död 1641, hans första hustru Elin Nilsson samt fyra av hans barn. Foto 1977.

Gravestone No 138. Petrus Jonae Agrivillius, vicar, d 1641, his first wife Elin Nilsson and four of his children.

140. Gravhäll av grå kalksten, skulpterad i låg relief. På stenens mitt växtornerade pilastrar och änglahuvuden omkring en lagerkrans. Inom kransen initialerna GIS, MMD samt en sköld med otydligt bomärke. Inskrift: HAER VNDER HVILAS I HERRANOM SALIG GÖSTAFF IONSON SAMPTHELIG TWÅ HANS SÖNER ION OCH ERICH GÖSTAFFSON HVILKA AFSOMNADHE ANO 1589 GVD ALZMECTIG WPVECHE THEM PÅ THEN YTERSTA DAGEN TILL ETH EVIGT LIFF VTHI SITT RICHE. AMEN. Inskrift upptill ur Job 14. Mått: 212×125 cm.

141. Gravhäll av grå kalksten. Inskrift: LONGITUDINE DIERUM SATIABO EUM : DENIQVE FACIAM UT FRUATUR SALUTE MEA. PS. 91 : 16. IN SEPULCRO HOC AVITO PETRI CAROLI EPISC. DIOEC. LINCOP. MORT. 1582. FILIIQVE NIC. P. GRUBBE ARCHIPRAEP. MORT. 1591. ET ABNEPOTIS MAG. LAUR DRYSENII LECT. R. GYMN. MORT. 1722. PLA-

Gravsten nr 142. Över biskopen i Linköping Magnus Pontinus, död 1691 och hans hustru Helena Strömsköld, död 1682. Foto 1977.

Gravestone No 142. Magnus Pontinus, Bishop of Linköping, d 1691, and his wife Helena Strömsköld, d 1682.

CIDE IN DOMINO QUIESCIT DOCTOR IOHANNES SPARSCHUCH NAT. NORCOPIAE D. 5 NOVEMB 1699 LECT. REG. GYMNASII PER 40 ANNOS ARCHIPRAEPOSITUS TANDEM DIOEC. LINCOP. ULTRA 11 ORDINIS SUI SENIOR MATRIMONIO IUNCTUS PRIMUM ANNAE CATH. DRYSENIAE MORTUAE 1738. DEIN CHRISTINAE RYDELIAE MORT. 1760. PROGENITOR TRIUM FILIORUM FELIX LAURENTII ERICI JONAE ET HENRICI. DENATUS LINCOPIAE D. 28 MART. 1781 (=Jag skall mäta honom med ett långt liv, och till slut skall jag låta honom glädja sig över min frälsning. Ps 91: 16. I denna fäderneärvda grav, som tillhör Petrus Caroli, biskop i Linköpings stift, död 1582, hans son domprosten Nicolaus P. Grubbe, död 1591, och hans barnbarns barnbarn magister Laurentius Drysenius, lektor vid kungliga gymnasiet, död 1722, vilar stilla i Herren doktor Johannes Sparschuch, född i Norrköping den 5 november 1699, lektor i 40 år vid kungliga gymnasiet och

slutligen domprost i Linköpings stift mer än 11 år, den äldste i sitt stånd. Han var förenad i äktenskap först med Anna Katarina Drysén, död 1738, och därefter med Kristina Rydelia, död 1760, lycklig fader till tre söner, Lars, Erik Jonas och Henrik, död i Linköping den 28 mars 1781.) Mått: 212×141 cm.

Jfr herdaminnet I, s 49, 176f, 193, 285.

142. Gravhäll av grå kalksten, skulpterad i hög relief. Hörnovaler med bilder och sentenser. Mittfältet inramas av broskornament och ekkvistar. Upptill en mitra, en bok och två korslagda nycklar. Nedtill en bevingad och lagerkransad dödskalle samt en mussla. Inskrift: HIC SITUS EST MAGNUS PONTINUS, EPISCOPUS OLIM / SCRIPTURAE INTERPRES SOLERS QUEM GRATIA LINGVAE / INGENIUM CANDOR PROBITAS DOCTRINA LOQUUNTUR / SED MAGIS OFFICII CURA ET SANCTISSIMA VITA / AEMULA

QUAM CONIUX STRÖMSKIÖLDIA RITE SECUTA / ILLECEBRAS MUNDI VERA PIETATE REIECIT / EXEMPLOQUE SUO DOCUIT VIRTUTIS AMOREM / HINC PIA POSTERITAS DECUS INGENS ADDIT UTRIQUE / ET SOBOLES LEGIT HAEC VESTIGIA PULCHRA PARENTŪ /. OBIIT EPISCOPUS ANNO CHRISTI 1691 : AETATIS 68 : CONIUX EIUS AN: CHR: 1682 AETAT : --. TEXTUS FUNEBR: Ex Psalmo 46 vers 1 · 2 · 3 · 4 · 5 · 6. (=Här vilar den forne biskopen Magnus Pontinus (jfr herdaminnet I, s 73f), utomordentlig tolkare av Skriften, som är omtalad för behaget i sitt tal, för snille, ärlighet, samvetsgrannhet och lärdom men än mer för ämbetsnit och ett heligt liv, varuti hans maka Strömsköld i sann efterföljd liknade honom. Hon tillbakavisade i uppriktig fromhet världens lockelser och lärde genom sitt föredöme kärlek till dygden. Därför tillerkänner en tacksam eftervärld dem båda den största ära, och de efterkommande läser detta förfädersnas vackra eftermäle. Biskopen avled Kristi år 1691 i en ålder av 68 år, hans maka Kristi år 1682 i en ålder av ... Text vid begravningen: ur psalm 46 verserna 1, 2, 3, 4, 5 och 6.)

Hörnovaler: A) En duva mellan två ormar: Prudens simplicitas (=Klok menlöshet.)

B) En grip över ett fästningstorn vid vatten: Mediis servatur in undis (=Det bevaras mitt i vågorna.)

C) En bro över strömmande vatten: Pons manet immotus nec curat murmura Ponti (=Bron förblir orubblig och frågar ej efter vattnets dån.)

D) Ur moln två händer, som håller en sköld mot strömmande vatten: Pontini clypeus fluminis obstat aquis (=Pontinus' sköld hejdar flodens vatten.)

De båda sista sentenserna syftar på biskopens och hustruns namn. Mått: 292×274 cm.

Denna domkyrkans största gravsten är troligen ett Vadstenaarbete från tiden efter 1706.

143. Gravhäll av grå kalksten. Inskrift: HIC OSSA REQUIESCUNT VENERABILIS ILLIUS SENIS MAGISTRI OLAI LANGELII, QVI ANNO 1648 NATUS HIC LINCOPIAE INIBI PER MULTOS ET DIFFICILES LABORUM CURARUM ANFRACTUS CANITIEI PROXIMUS ANNO VIDELICET 1695 AD ARCHIPRAEPOSITURAM LOCI HUI' RITE ASCENDENS ET HAC ANNIS 21 LABORIOSISSIME DEFUNCTUS Aº 1716 DIE 6 FEBR. IAM PROPE SEPTUAGENARI' ANIMAM SEculi HUIUS PERTAESAM CHRISTO SUO FESSUM CORPUS NATALI HUMO REDDIDIT MEMORIA VITAE EIUS MORTEM EFFUGIENS IN ANIMIS PIORUM POSTERORUM SEMPER ESTO VIVA OSSA NE LAEDAT ULLA PROTERTVITAS. LANGE- LIANO CINERI SOCIATUS EST POSTEA CINIS AMICUS CATARINAE IOANNIS OLIM TORI TANDEM SEPULCRI SOCIAE QVAE NATA LINCOPIAE ANNO 1659 CUM PER ANNOS 77

VITAM EGISSET HONESTISSIMAM IBIDEM OBIIT ANNO 1736. (=Här vilar benen efter den vördnadsvärde gamle kände magistern Olaus Langelius, som var född år 1648 här i Linköping och efter många svåra mödor och bekymmer av skiftande slag därstädes helt nära ålderns dar, nämligen 1695, i vederbörlig ordning erhöi domprostbefattningen i denna stad. Sedan han med största nit förvaltat denna i 21 år, överlämnade han år 1716 den 6 februari, nu nästan sjuttioårig, sin själ, led vid denna världen, till sin Kristus och sin trötta kropp till fosterjorden. Må minnet av hans liv undgå döden och alltid leva kvar i tacksamma efterkommandes sinnen, och må ej oförsyntheten vanhelga benen. Med Langlius' förenades sedermera det kära stoftet efter Katarina Jönsdotter, en gång följeslagare i den äkta sängen, slutligen i graven, vilken föddes i Linköping år 1659 och efter att ha levt ett hedervärt liv i 77 år avled därstädes år 1736.) Kantskrift (latin) ur 2 Timoth 4 v 6-8. Mått: 246×176 cm.

Jfr herdaminnet I, s 186.

144a-b. Gravhäll av grå kalksten, delad i två hälfter. Hörnrundlar med evangelistsymboler. Mitt på stenen en krans med kalk, bibel och initialerna IPS, LOD. Stenens nedre del, som är dold av trappan till högkoret, har följande inskrift: HÄR HVILAS I HERRANOM HEDERLIGE OCH GVDFRVCHTIGE HVSTRV, SALIGH LYSBET OLOFSDOTTER HER IOEN PETRI CONRECTORIS HER I SCHOLAN KÄRE HVSTRV HVILKEN PÅ SIN ÅLDERS 26 ÅHR I PESTILENTIAE TYDEN ANNO 1622 THEN I SEPTEMBRIS AFSOMNADE OCH VARDT TILLYKA MEDH SIN NYFÖDDE DOTTER KARIN IOENSDOTTER BEGRAFFWEN THEN -- SEPT. GVDH FÖRLÄNE THEM OCH OSS ALLOM EN FRÖGDERIIK UPSTÄNDELSE. AMEN. Inskrift på stenens övre del ur Dan 12:2. Kantskrift ur Uppb 14 v 13. Mått: a) 141×92 cm, b) 141×90 cm.

145a-b. Gravhäll av grå kalksten, delad i två hälfter. Hörnrundlar med änglahuvuden. Mitt på stenen en krans, som omger en sköld med bomärke och initialerna IMS. Stenens nedre del, som nu är dold, bär inskriften: VNDER THENNE STEEN LIGGER BEGRAFFWEN SALIGH IÖNS MÅN SON FORDOM BORGMAESTARE HER I LINCÖPINGH, HWILKEN I HERRANOM AFFSOMNADE THEN 25 NOVEMB ÅHR 1650 MEDH SIN KAERE HVSTRW SALIGH H. LISBET PEDERSDOTTER, SOM AFFSOMNADE THEN 10 FEBRVARIJ ÅHR 1639 SAMPT MEDH THERAS DOTTER DOTTER ANNA MÅNSDOTTER, SOM AFSOMNADE I PESTILENTIAE TIJDEN ANNO 1622 THEN 11 AVGVSTI. GVDH THERAS SIAELAR EWINNERLIGEN BENÅDE AMEN. Inskrift på

Gravsten nr 146. Över Anders Grotte, död 1701, hans hustru Annika Buut, död 1703 samt barn. Foto 1977.

Gravestone No 146. Anders Grotte, d 1701, his wife Annika Buut, d 1703, and children.

stenens övre del ur Esaia 40 v 6–8. Kantskrift ur Rom 14 v 8. Mått: a) 132×92 cm, b) 132×90 cm.

Jfr Linköpings hist 2: 2, s 626.

146. Gravhäll av grå kalksten. Uptill och nedtill ovala lagerkransar. Mittfältet flankeras av kolonner krönta av granatäpplen, på baserna: ANNO 1701. Inskrift: HER UNDER HWILAS I HERRANOM FORDOM CRONONES BEFAL-

NINGSMAN ÖFWER FINSPÅNGA LÄN BRÅBO OCH MEMMINGS HÄRADER SAMPT NORKIÖPINGS SADH(?) ANDERS GROTTTE MEDH DES KIÄRA HUSTRU DEN HÖGÅLSKANDE ANNIKA BUUT, DEN FÖRRA FÖDH 1648 DÖDH DEN 4 NOVEMB. ANNO 1701, DEN SENARE FÖDH 1662 DÖDH DEN 20 DECEM. ANNO 1703, BARNEN HEDEVIG, CHRISTINA, GRETA, HELENA, ANNA, LISKEN, ANDREAS, CARL, GUSTAF, JEAN, ADOLPH, IOHAN, MAGNUS GROTTRAR 1. Qvod

tibi non vis fieri, alteri ne feceris. 2. Omnia si perdas famam servare memento. (=1. Gör icke mot din nästa, vad du ej vill skall göras mot dig! 2. Om du förlorar allt, kom ihåg att bevara ditt rykte!).

Inskrift nedtill ur Ps 90 v 10. Kantskrift: Ps 73 v 25–26. Mått: 245×181 cm.

Jfr Almquist, Frälsegodsens 3: 1, s 26 och 32 3: 2, s 724.

147 a–b. Gravhäll av gråvit kalksten, delad i två hälfter, starkt nött. Av inskription kan bla läsas: HÄR LIGGER BEGRAFVEN S. [Ä]REV[ÖRDIG] / -- / - FORDOM -- / HVI[LKEN] --. Mått: a) 126×90 cm, b) 126×96 cm.

148. Gravhäll av grålila kalksten, skulpterad i hög relief. Hörnrundlar med evangelistsymboler. Mittfältet inramas av en pilasterställning med trapetsbåge. Över den timglas och döds-kalle samt en krans med hebreisk inskrift. Kransen flankeras av inskriftstavlor med texten: IOANNES ELAI TERSERUS, MARIA PETRI GRUBB. Inskription i mittfältet: HOC TUMULO CONDUNTUR OSSA IOANNIS ELAI TERSERI, S. THEOLOGIE DOCTORIS ET DIOECESIOS LINCOPENSIS EPISCOPI CELEBERRIMI QVEM STUPENDA VIS INGENII ET INGENIO PAR DILIGENTIA AB IMIS AD SUMMA, IN ECCLESIA DEI, MUNERA EXTULIT. CUIUS PER OMNEM VITAM CANDOREM, AFFABILITATEM, MODESTIAM VIRTUTESQVE RELIQVAS EXPERS LIVORIS POSTERITAS RECTE AESTIMABIT, AESTIMATASQ[UE] DESIDERABIT SEMPER QVANDOQVIDEM IN PUBLICIS NEGOTIIS, IN RE LITERARIA OMNI, IN ECCLESIA SVAE INDUSTRIAE EXEMPLA RELIQVIT CLARISSIMA, VIXIT CERTE UT PAR ERAT SACRORUM PRAESULI, ET VITAE FINEM NEGOTIA CURANS PUBLICA SUDERCOPIAE EST CONSECVTUS ANNO 1678, POST EXPLETOS TRES ET SEPTUAGINTA ANNOS, ITA OBIT' BEATISSIMI VIRI OMNES IUBET MORTALITATIS SVAE ESSE MEMORES. ME AUTEM SAXUM LOQVAX. (=Johannes Elai Terserus, Maria Persdotter Grubb. I denna grav göms benen efter Johannes Elai Terserus (jfr herdaminnet I, s 66f), teologie doktor och vittberömd biskop i Linköpings stift, vilken en underbar snillets kraft och en med snillet jämbördig flit lyfte från de lägsta till de högsta poster i Guds kyrka. Hans redbarhet, vänlighet, anspråkslöshet och övriga dygder under hela livet skall en eftervärld, fri från avund, med rätta uppskatta och därför alltid sakna, då han ju i statliga värv, på allehanda områden av litteraturen och inom Kyrkan efterlämnat lysande exempel på sitt nit. Han levde förvisso värdigt en biskop, och livets slut nådde han, upptagen av offentliga angelägenheter, i Söderköping år 1678 efter att ha fullbordat 73 år. Så bjuder den salige mannens död alla att minnas

sin förgänglighet, mig åter manar den talande stenen härtill.) Kantskrift ur Ps 71: 20. Mått: 252×206 cm.

149. Gravhäll av mörkgrå kalksten. Mittfältet inramas av pilastrar och broskornament, postament med ansiktsmasker. Överstycket har i mitten kunskapens träd. Det omges av två halvliggande änglar, stödda mot respektive hjul och döds-kalle. Den ena ängeln håller ett timglas. Ytterst två fragmentariska gestalter (Adam och Eva?). Inskrift: HÄR HVILAS I HERRANOM WÄLFÖRSTÄNDIG OCH WÄLBETRODH MAN SIMON ANDERSON FORDOM LANDSCAMERERARE ÖFFVER ÖSTERGOTHLAND HVILKEN VPPÅ SITT ÄLDERS ÅHR 49 S. AFSOMNADE I GVDH DEN 10 AVGVSTI ANNO CHRI. 1637 OC WAR DEN 20 I SAMA MÅNAT HÄR HEDERLIGEN BEGRAFWEN SAMPT HANS K: HVSTRV GVDFRVKTIGE OC DYGDRIJKE MATRONA H: ELIN ERIKSDOTTER HWILKEN AFSOMNADE ÅHR 164[5] DEN [6 MARS] PÅ SITT ÄLDERS ÅHR 45 SEDAN HON HADE LEFWAT MEDH TENE SIN FÖRSTE MAN I 19 ÅHR OCH FÖDT MEDH HONOM 10 BARN, 4 SÖNER OC 6 DÖTTRAR OC THEREFFTER I 1½ ÅHR MED SIN ANDRE MAN VYRDIGE OC VÄLLÄRDE M: DANIEL IONAE KYLANDRO ELOQ. ET POES. LECTORE ORD. IN GYMN. LINCOP. OCH FÖDT MED HONOM 2 BARN HVILKEN AFSOMNADE DEN 30 IVNIJ 1641 OC ÄR BEGRAFVEN HÄR I KYRKIAN I SIN S. FADERS GRAFF OCH YTTERLIGARE MED SIN TREDIE MAN HEDERLIGE OC WÄLLÄRDE M: SAMVEL PETRI BRASCK SAMMALEDES IN GYMNASIO LINCOP. ELOQ. LECTORE ORD : GVDH FÖRLÄNE THESE MEDH CHRISTROGNE EEN FRÖGDEFVLL VPSTÄNDELSE OCH EWIGH GLÄDIE. IMPIGER ECQVID HO[M]O PERITVRIS REBVS INHAERES / NEC VITAE REPVTAS TEMPORA CVRTA TVAE / NA[M] QVID HO[N]OR QVID LINGVA FLVE[N]S QVID DEN[I]QVE GENTES / NOSSE PEREGRINAS EXPEDIISSE QVEAT / AD COELOS VBI VERA SALVS ATTOLLERE MENTEM / FALSAQVE PRAE VERIS TEMNERE DISCE BONA. (=... magister Daniel Ionae Kylander, ordinarie lektor i vältalighet och poesi vid Linköpings gymnasium ... magister Samuel Petri Brask ... ordinarie lektor i vältalighet vid Linköpings gymnasium.

Hänger du, rastlösa människa, fast vid de förgångliga tingen utan att betänka ditt livs korthet? Ty vad kan äran gagna, vad en flödande tunga, vad slutligen kunskapen om främmande folk? Lär det goda, att höja själen till himmelen, där den sanna frälsningen finns, och att försmå det falska för det sanna!) Mått: 240×180 cm.

Jfr herdaminnet I, s 338, V, s 49 samt Sv biogr lex, s 532.

150. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Inskrift: HER LIGGHER BE[GRF]VEN BIRGITTHA ME[STER] ERICK

Gravsten nr 152. Över räntmästaren Lars Rantzoch, död 1726 och hans hustru Helena Kernander. Foto 1977.

Gravestone No 152. Lars Rantzoch, Bursar, d 1726, and his wife Helena Kernander.

FALCKS DO[TTER] HVILKEN AFFZOMNA[DE] THEN 28 IVLY ANNO [—] GVDH HENNES SIE[L] BENADHE. Mått: 179×66 cm.

151. Gravhäll av grå kalksten. Inskrift: SINOM SAL. SWÄRFÖRÄLDROM HÄRADSHÖFDINGEN IOHAN DANIELSON RÖDING OCH THES K: HVSTRU BEATA DANCKWARDT TILLIKA MED THERAS K: BARN I SYNNERHET SIG OCH SIN KIÄRELSKELIGA HVSTRU HELENA RÖDING OCH BEGGES K: BARN HAFWER BORGEMÄSTAREN OCH POST INSPECTOREN MAGNUS RINSTRÖM THENNA GRAF OCH STEN TIL HWILOSTELLE OCH ÅMINNELSE BEKOSTAT OCH FÖRFÄRDIGA LÅTET. ÅHR 1721. Kantskrift ur Phil 1 v 21 och Ps 37 v 5 och 37. Mått: 222×163 cm.

Jfr Örnberg, Sv ättartal, 9 (1893), s 119, J E Almqvist, Lagsagor och domsagor i Sverige. 2 (1955), s 115 samt Linköpings hist 2: 2, s 630.

Gravsten nr 153. Över befallningsmannen Erik Nilsson, död 1614, hans hustru Elin Olofsdotter samt dottern Margareta, död 1623. Foto 1977.

Gravestone No 153. Erik Nilsson, Bailiff, d 1614, his wife Elin Olofsdotter and their daughter Margareta, d 1623.

152. Gravhäll av grå kalksten, skulpterad med naivt formade figurer. Hörnrundlar med änglahuvuden. På mittfältet en krans hållen av två änglar samt »ANNO 1727» i upphöjd skrift. Inskrift upptill: HÄR VNDER HWILAR SALIG LARS RANTZOCH FÖDD I KINDA ENEBY 1681 D 16 IUN EFTER ANDRA TIENSTER LANDRENTOMÄSTARE I ÖSTERGÖTHLAND VTHI 16 ÅR EFTER 14 ÅRS LIUFLIG SAMMANLEFNAD MED SIN K: HVSTRU HELENA KERNANDER SAMT MYCKET GVDELIG OCH OSTRAFFELIG WANDEL I HERRANOM AFSOMNAD ÅR 1726 D. 19 IANVARI. Inom kransen mannens »liktext» ur Ps 73 v 28 samt hustruns »liktext» ur Neh 13 v 31. Mått: 232×170 cm.

Jfr Örnberg, Sv ättartal, 14 (1908), s 192.

153. Gravhäll av grålila kalksten, skulpterad i låg relief. Överst gavelstycke med änglahuvud och »ANNO 1626». I mittfältet sköld med bomärke och initialerna

ENS, EOD. Skölden är placerad inom en krans, som genom band hålles av två änglar. Utanför änglarna texterna MORS CERTA etc samt timglas, dödskalle och ytterst två växtornerade pilastrar. Inskrift nedtill: HAER VNDER LIGGER BEGRAFVEN ERLIGH OCH FÖRSTENDIGH WELBETRODHE MAN, SALIGH ERIK NILSON, FORDOM BEFALNINGZMAN ÖFVER LINKIEPINGZ HVVS OCH DES LAEHN HVILKEN AFFSOMNADE I HERRANOM THEN 18 APRIL ÅHR 1614 SAMPT HANS ELSKELIGE KIAERE HVSTRV, GVDFRVCHTIGE OCH DYGDDESAMA MATRONA ELIN OLVFS-DOTTER HVILKEN AFFSOMNADE THEN -- ÅHR 16-- METH BEGGES THERAS KERE DOTTER MARGRETA ERIKSDOTTER HVILKEN AFSOMNADE THEN 11 IANVARI ÅHR 16[2]3. GVD FÖRLAENE THEM EEN SALIGH VPSTÄNDELSE AMEN. Inskrift upptill ur Rom 14 v 8 och Phil I v 21 och 23. Mått: 229×166 cm.

Jfr J A Almquist, *Den civila lokalförvaltningen i Sverige*, 4 (1922–23), s 50.

154. Gravhäll av grå kalksten, skulpterad i hög relief. Kantbård med omväxlande palmkvistar, fåglar, blommor och änglahuvuden. Trapetsformat överstycke omgivet av basunblåsande änglar i naiv formgivning. Stenen delvis dold av trägol. Inskrift i överstycket: [HÄR UNDER HVILAS I HERRANOM FORDOM CRONOBEFALLNINGSMANNEN ÖFVER KINDS OCH YDRE HÄRADER NU SALIG HERR] SAMUEL [WETTERSTRÖM FÖDD ÅHR 1675 OCH DÖD ÅHR 1739 PÅ SIT 60 ÅLDERS ÅHR MED SIN I LIFSTIDEN KÄRA MAKE VÄLÄREBORNA OCH DYGDDELÄ MATRONA] CA[THARINA NORLING FÖDD ÅHR 1649] SAMPT MED THERAS K: MÅGAR OCH BARN]. Inskrift på stenens mitt: CRONOBEFALLNINGSMANNEN ÖFWER GÖSTRINGE OCH VIFOLKA HÄRADER HERR PETTER UHR FÖDD D. -- DECEMBER 1698 DÖD D. -- MED SIN K: MAKE VÄLÄREBORNA OCH DYGDÄDLÄ MATRONA BEATA CHRISTINA WETTERSTRÖM FÖDD D. 25 DEC. 1712 DÖD D. -- SAMT DERAS K: BARN SAMUEL FREDERIC CATHARINA ELISABETH PETTER GUSTAF ERICH GUSTAF ULRICA CHRISTINA BEATA CHARLOTTA UHR. CRONOBEFALLNINGSMANNEN ÖFVER KIND OCH YDRE HÄRADER HERR [ERIC?] BROM FÖDD I GEFLE DEN I JAN. 1704 DÖD -- MED SIN I LIFSTIDEN LIUFLIGASTE OCH ÄLSKVÄRDASTA K: MAKÄ VÄLÄREBORNA OCH DYGDÄDLÄ MATRONA CHARLOTTA CATHARINA WETTERSTRÖM FÖDD D. 16 IUN. 1713 DÖD D. 23 APR. 1738 PÅ SIT 23 ÅLDERS ÅHR OCH DERAS ENDA K: SON ANDREAS SAMUEL BROHM. HON SÅLEDES NÄTT HÄR ÅHREN FÅ / I DYGD OCH WETT SIN MOGNAD SÅ / ATT HON SITT MÅL RÄTT HUNNIT / HON TRONA HÄLLIT KÄMPAT VÄL / TY HAR HON TILL SIN DYRA SIÄL / NU EVIG GLÄDIE F[UNNIT]. Mått: Bredd 200 cm, synlig längd 185 cm.

Om S Wetterström och hans familj se Örnberg, *Sv ättartal 9* (1893), s 478.

155. Gravhäll av grå kalksten, skulpterad i låg relief. På stenens mitt en krans omgiven av änglahuvuden och växtornerade pilastrar. Inom kransen en sköld med bomärke och initialerna GSS, LLD. Inskrift nedtill: HAER VNDER HVILES VTHI HERRANOM SALIGE GVN MVND SVENSON HVILKEN AFSOMNADE THEN 5 SEPTEMBER ANNO 1590 GVDH VPVEKIE HONOM TIL ETH EVIGTH LIFF VTHI IESVM CHRISTVM AMEN. ANNO 1622 THEN 13 OCH 17 AVGVSTI SAMMA ÅHR AFSOMNADE I CHRISTO KARIN OCH KIRSTIN HANS DOTTER. ANO 1614 THEN 1 OCTOB 1615 THEN 10 SEPTEMBRIS SÅSOM OCH 1617 THEN 2 IVLIJ AFSOMNADE I HERRANOM TRIJ MINE K. BARN VTHI SIN BARNDOM SOM WAR ANNA OCH MARGARETHA HANS DOTTER SAMPT MIN K : LILLA SON : ISRAEL HANSSON GVDH THERAS SIELER BEWARE. Inskrift upptill ur Job 14. Mått: 212×115 cm.

156. Gravhäll av rödgrå kalksten, defekt. Gardell 66. Kantskrift med majuskler inom femsidig ram, nu svår-läst. Ena långsidans inskrift: -- DE : TEXI : därefter med omvända majuskler: SVB -- O : CR : CIVE : En rad med nästan helt utplånade majuskler syns på stenens mitt. Där har också i senare tid huggits in en sköld med bomärke och initialerna HB, BE, samt inskriften: HER AER BEGRAFVEN S. HEMMING BODVEDSON FORDOM RÅDMAN I LINKÖP. AFSOMNADE THEN 19 APRIL ANNO 1615 SAMPT HANS HVSTRO BRITA ERICKSDOTTER AFSOMNADE THEN 16 DECEMB ÅHR 1621 GVDH FÖRLAENE THEM EN SALIGH VPSTÄNDELSE. Mått: 140×89 cm.

Jfr Linköpings hist 2: 2, s 636.

157. Gravhäll av grå kalksten, defekt. På stenens övre del avbildas kalk och bok inom en cirkel. Inskrift: KNVT B. BLEF DÖDH ANNO --. [HER VN]DER LIGGER BEGRAFVEN SALIGE HER [SVEN L]AVRENTII HVILKEN AFSOMNADE I HER[RANOM] THEN 28 NOVEMBRIS ANNO 1602 [SAMPT] HANS KIERE HVSTRV KARIN LARSDOT[TER] HVILKEN AFSOMNADE THEN 5 APRIL --]. Mått: 133×101 cm.

158. Gravhäll av grå kalksten. Inskrift: DEN ÄREVVYRDIGE OCH HÖGLERDE HERRE MESTER ERICK FALCK FORDOM BISCOP I LINKIÖPING BLEF HER BEGRAFVEN ANNO 1569. Mått: 200×132 cm.

Enl *Sv biogr lex* 15, s 121, levde biskopen ännu 26 feb 1570 enl en handling i KB:s autografsamling, varför gravstenens årtal anses vara senare inhugget och oriktigt.

Gravsten nr 164. Över hustru Anna, död 1603. Stenen avsedd också för maken, Peder Mattsson. Foto 1977.

Gravestone No 164. Anna, the wife of Peder Mattsson, d 1603. The stone is also intended for her husband.

159. Gravhäll av grå kalksten med ristad dekor. Överst en trekantsgavel krönt av bladornament och två urnor. Över gaveln årtalet 1565, inom gavelröset 1564. Gaveln bärs upp av två kannelerade pilastrar. Mellan dem initialerna PHS, DHD och två sköldar med bomärken. Inskrift nedtill: HER LIGGER BEGRAFVEN SALIGE PER SKVTE AFSOMNADE THEN 5 FEBRVARY ANNO 1565 GVD HANS SIEL NÅDE AMEN. ANNO 1564 THEN 7 NOVEMBRIS AFSOMNADE I HERRANVM SALIGE DÅRTY HANS DOTTER GVD HENNES SIEL NÅDE AMEN. DÖDEN SKONNAR INGHEN. Mått: 250×141 cm.

160. Gravhäll av röd kalksten, fragment. Inskrift: --[SE]BASTIAN DOTTER HVILK[AS S]JÄLAR GVDII NÅDE AMEN. Mått: 89×84 cm.

161. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Inskrift: HER [E]R BEGRAFVEN GVDFRVKTIG OCH DYGDERIK IVNGFRV KIRST[IN] LARSDOTTER HVILKEN AFSOMNAD[E] I CHRISTO ANNO 1603 THEN 10 A[PRIL] GVDH HENNES S. NÅDE. Texten kompletterad efter Gardell. Mått: 94×92 cm.

162. Gravhäll av röd kalksten, fragment. Mitt på stenen en krans som omger monogrammet HA samt initialerna HA, EGD. Kransen omges av timglas och dödska. Inskrift nedtill: HÄR VNDER HVILAS I HERRANOM S. HANS ALAN SKOTTE FORDOM RÅDMAN HER I STADEN HVILKEN AFSOMNADE THEN 14 SEPT. ÅHR 1622 PÅ SIN ÅLDERS 60 ÅHR SEDAN HAN BÅDE I TYDSKLAND OCH SWERIGE I 25 ÅHR FAT(?) OCH I ECHTENSKAP -- WEL LEFFWET HADE SA[M]PT MEDH SIN K. HVSTRO ELIN GVSTAFZDOTTER HVILKEN I HERRANOM AFSOMNADE [THEN 5 MAII] 1634 PÅ SIT ÅLDERS [ÅHR SEDAN HON MED] SINE TW-- Text över timglas: DÖDEN ÅHR WISS STVNDEN ÅHR OWISS. Inskrift överst: -- FÖR TIGH OCH EN GÅST (?) SÅSOM ALLE MINE FÄDER. Texten kompletterad efter Gardell. Mått: 105×92 cm.

163. Gravhäll av grå kalksten, defekt. Inskrift: TNS [LHD]. Mått: 114×82 cm.

164. Gravhäll av grå kalksten, skulpterad i låg relief. Mittpartiet flankeras av 2 pilastrar, dekorerade med blomstervaser. Därinnanför en krans omgiven av fyra änglahuvuden. Inom kransen en sköld med monogrammet PM samt initialerna PM, AAD. Inskrift i frakturstil nedtill: »Her under ligger begrafne gudhfruchtig och dyderik matrona Hustru Anna andersdotter Per matz sons elskelige kiere hustru Hvilken affsomnade i herranom then 1 Febr. anno 1603.» Kantskrift ur Jes 57 v 1. Inskrift i övre fältet: MORS CERTA, HORA INCERTA. I en bård nedtill ingår rundlar med bokstäverna APL. Mått: 197×116 cm.

Om Peder Mattsons första hustru Anna Andersdotter Björnram se gravsten 79! Bokstäverna i bården nedtill, APL är stenhuggarens signatur.

165. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Gardell 736. Kantskrift med minuskler inom ursprungligen femsidig ram: »her lige[r her peder duve gu]dh hans sial nade.» Texten kompletterad efter Gardell. Mått: 90×80 cm.

166. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Rester av kantskrift med majuskler. Inskrift: -- S I HERRANOM -- [HV]ILKEN AFFSOMNADE I CHRIS[TO THE]N 24 FEBRVA OCH LARS -- [HVILKE]N AFFSOMNADE I HERRA[NOM

Gravsten nr 170. Över
sämksmakaren Lars
Larsson Ljungberg,
död 1717, hustrun
Christina Nilsdotter
Sparf, död 1723 samt
barn. Foto 1977.

*Gravestone No 170.
Lars Larsson Ljung-
berg, whittawer, d
1717, his wife Christina
Nilsdotter Sparf, d
1723, and children.*

T]HEN 14 IVNIVS THESLIKES -- MÅNS KNVDZSONS --
Texten kompletterad efter Gardell. Mått: 91×58 cm.

167. Gravhäll av grå kalksten, defekt. Inskrift: D.O.D. /
M.T.D. / [1]635 / S.G.I. / [1]662 / R.G.I. / [1]667 / K.G.I. / [1]672.
Mått: 198×83 cm.

168. Gravhäll av grå kalksten, trapetsformad. Spår av
inskrift: K.P. [-]. B/P · P · S · B. Mått: 214×90–104 cm.

169. Gravhäll av grå kalksten, skulpterad i låg relief.
Mittfältet flankeras av kannelerade pilastrar med blad-
hölster. I centrum en krans, som omsluter en sköld

Gravsten nr 171. Över sämskmakaren Lars Ljungberg, hans hustru Margaretha Wahlsten samt barn. Stenen kan härstamma från 1670–80-talen men är troligen omhuggen. Foto 1977.

Gravestone No 171. Lars Ljungberg, whittawer, his wife Margaretha Wahlsten and children. The stone may date from the 1670s or 1680s but is probably re-cut.

med bomärke och initialerna: HOS, BGD. Därunder inskriften: HER VNDER HVILAS I HERRANOM SALIGH HANS OLSSON HVILKEN AFFSOMNADE I CHRISTO ANNO 1642 THEN 7 MARTI THESZLIKEST HANS ELSKELIGE KERE HVSTRV BRITA GVDZ.D. HVILKEN AFFSOMNADE I HERRANOM ANNO -- THEN -- SAMPT MEDH THERAS KÅRE BARN LUSCI HANS DOTTER, OLVFF HANSON BRITA HANS DOTTER. GVDH VPWECKIE ALLAS THERAS SIELAR TILL EN FRÖGDHEFVLL VPSTÅNDELSE OCH EVIGH SALIGHET. Tillägg i kanten: FORD. BORGMEST. Text i mittfältet: DÖDEN ÅHR WISS STVDEN ÅHR OWISS. I DAGH MIGH I MORGON TIGH. Inskrift upptill ur Esaias 26 v 19–20. Mått: 213×134 cm.

170. Gravhäll av grå kalksten. Hörnrundlar med naivt utformade evangelistsymboler. På stenens mitt en hjort, timglas, dödskalle samt sämskmakareverktyg

(skavknivar och skavbom). Mittfältet flankeras av två stolpar krönta av granatäpplen. Inskrift i två ovala lagerkransar: HÄR HWILAR FÖR DETTA ÅLDERMANNEN FÖR THET LOFLIGA SÄMSKEMAKAREEMBETET M: LARS LARSON LIUNGBERG SOM SALIGEN AFSOMNADE D 6 NOV. 1717 TILLIKA MED SIN K. HUSTRU H. CHRISTINA NILSD. SPARF SOM I HERRANOM AFLED D 9 JANU: 1723. / MED SINA K. BARN NICOLAUS, IOHANNES, ENGLA DÖD 1691, PETRUS DÖD 1689, LAURENTIUS, CHRISTINA DÖDE I PESTEN 1711, ENGELA, PETRUS DÖD I PESTEN 1711. Kantskrift ur Ps 42. Mått: 190×135 cm.

171. Gravhäll av röd kalksten. Hörnrundlar med rosor. Mitt på stenen en krans omgiven av timglas och dödskalle. Inom kransen en sköld med sämskmakareemblem. Nedtill på stenen inhugget gravnummer: 35. Inskrift: HÄR HWILAR SÄMSKEMAKAREN LARS LIUNGBERG OCH HANS HUSTRU MARGARETHA WAHLSTEN MED DESS BARN. Mått: 172×131 cm.

Jfr Örnberg Sv ättartal, 14 (1908), s 35 not 4.

172. (Se nr 91.)

173. (Se nr 67.)

174. Gravhäll av brungrå kalksten med ristad dekor. Överst ett änglahuvud inom en trekantsgavel. Därunder släta pilastrar som står på ett postament, vilket saknar inskrift. Mellan pilastrarna en hjälm med plymer. Den tillhörande vapenskölden saknas och har kanske aldrig fullbordats. Sent 1500-tal eller tidigt 1600-tal. Mått: 122×80 cm.

175 a. Gravhäll av röd kalksten. Inskrift: ISS, 89. Mått: 44×36 cm.

175 b. Golvsten med siffrorna: 127. Mått: 40×27 cm.

175 c. Golvsten med inhugget likarmat kors. Mått: 48×34 cm.

176. Gravhäll av gråvit kalksten, nu i två delar. Dekorerad med växtornerade pilastrar och stickbåge med texten: ECCE AGNVS DEI QVI TOLLIT PECCATA MVNDI. Kompositionen överensstämmer i övrigt med gravsten nr 97. Inskrift i kartusch nedtill: HER HVILAS I HERRANOM BERTIL OLOFSON, ANDERS OLOFSON OCH KIRSTINA OLOFSDOTTER HERR OLOFS PETRI KAERE BARN HVILKE AFSOMNADE I HERRANOM CHRISTO ANNO 80. GVD THERES SIELAR BENÅDE AMENN. Mått: 125×53 cm resp 125×132 cm.

Jfr herdaminnet I, s 175 f.

177. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Gardell 627. Rester av kantskrift med medeltida majuskler, nu oläsliga. En senare inskrift på stenen lyder: [H]ER LIGGER BEGRAFVEN [A]NNA OLLA MICKILSON DOTTER AFSOMNADE THEN 8 DECEMBRIS ANO 50 GVD HENNES SIEL NÅDE AMEN. Årtalet 50 står för 1550. Mått: 101×81 cm.

178. Gravhäll av grå kalksten. Överst en sköld med bomärke. Inskrift: HER HVILAS I CHRISTO HVSTRV ANNA PER LARSONS SOM DÖDDE ANO 54 THEN 5 IVLY MEDZ SIN SON LASSE PERSON AFSOMNADE ANNO 50 THEN 21 DECEMBRIS GVDH DERIS SIEL NÅDE AMEN. Mått: 177×111 cm. 1500-tal.

179. Gravhäll av grå kalksten, defekt, ursprungligen trapetsformad. Svaga spår av en medeltida vapensköld med en spets riktad åt höger. Stenen har inskrift från senare tid: I P [S], NATHANAEL IOE[N]SON AFLEED TH[EN] 7 SEPT. ANNO 16[22] GVDH HANS SIA[L] BENÅDE AME[N]. Texten kompletterad efter Gardell. Mått: 146×62 cm.

180. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Inskrift: MMD, EED, 1668. Mått: 97×73 cm.

181. Gravhäll av grå kalksten, defekt. Inskrift: [HOC L]APIDV SVB MOLE IACES NICOLAE SVENO[NIS / CVI] VIRTVTIS AMANS CREVIT ADVSQz LABOS / [MVSI]CA CVI CORDI CVRAE CVI DOCTA POESIS / [SIC] MERITO LAVDVM DVLCE MERERIS EPO[S/ LVST]RA PEREGISTI SEX ET TRES AMPLIVS AÑOS / [M]ORS TVA CVM VITAE STAMINA RVPIT ATROX / [ET C]VNIS GELIDOQz BEAT TE PATRIA BVSTO / [AT] CITIVS TERRIS PARCA NE PARCA RAPIT / [VITA] TAMÉ TE AETERNA MANET VERE INCLITA VITA / [E]T REQVIE MOLLI FVNERIS OSSA CVBANT/. [ANNO 1672] (=Under denna stens tyngd vilar du, Nils Svensson, för vilken arbetet i kärlek till dygden ständigt tilltog och musiken och den lärda poesin var hjärtesaker. Därför förtjänar du med rätta en välklingande hyllningsdikt. Du hade levt i 6 lustrer och mer än 3 år, då den grymma döden avklippte din livstråd. Fosterlandet lyckliggjorde dig både med vaggan och med den svala graven, men ödesgudinnan ryckte dig förvisso alltför snart bort från världen. Dock väntar dig det eviga livet, det med rätta prisade livet, och benen vilar i gravens stilla ro. [År 1672].) Texten kompletterad efter Gardell. Mått: 131×92 cm.

182. Gravhäll av grå kalksten, trapetsformad, starkt nött. Mitt på stenen bomärke. Inskrift: I DAGH MIGH, I MORGON TIGH. [HÄR] HVILAS I HERRANOM S. OLAF [ION-

SON FOR]DOM BORGMEST[AR HÄR I STADEN] HVILKEN AFSOMNADE [THEN 22 MAIJ ANN]O 1631 SÅ OCH [HANS ELSKELIGE] KIÄRA HVSTRV [H : RAGNILL MATZ]DOTTER [HVILKEN OCH I HERRANOM AFSOMNADE THEN -- ANNO -- MEDH 8 DERAS KIÄRE] BARN [GVDH FÖRLÄNE] THEM EN [SALIGH VPSTÄNDELSE AMEN]. Texten delvis kompletterad efter Gardell. Mått: 186×68–95 cm.

183. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Rester av skulpterad bladkrans. Inskrift: -- 62, N [--] A. Mått: 110×60 cm.

184. Gravhäll, fragment. Starkt söndervittrad. Ej bevarad.

185. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Inskriften utplånad så när som på enstaka bokstäver i högra kanten. Mått: 76×39 cm.

186. Gravhäll av rödgrå kalksten, starkt nött. Mittfältet flankeras av pilastrar. I centrum en sköld som omges av en ring med texten: HODIE MIHI [CRAS TIBI] Utanför ringen kan man skönja en dödskalle med benknotor samt ett fruktknippe. Av inskriften upptill och nedtill återstår spridda bokstäver. Mått: 193×113 cm. Stenens datering: tidigt 1600-tal.

187. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Kantskrift med majuskler: -- TV : HINC : DICAS : -- Fragment av diagonalt anbringad majuskelskrift: DC --. Mått: 95×37 cm.

188. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Av inskriften återstår enstaka bokstäver, utan sammanhang. Mått: 159×30 cm.

189. Gravhäll av röd kalksten. Mitt på stenen siffran 13. Nedtill stort bomärke samt bokstaven R (bomärke ?). Mått: 148×106 cm.

190. Gravhäll av grå kalksten. Inskrift: RÅD OCH HANDELSMANNEN GABRIEL LUNDERBERG OCH DES KIÄRA HUSTRU MARIANA WEFVER TILHÖRIG GRAF. RISTAD ÅHR 1788. Mått: 188×92 cm. Stenen har legat över grav nr 20 (Gardell 1932) inne i domkyrkan. En tidigare gravplats ute på kyrkogården för barn till samma personer har utmärkts med gravsten nr 200.

191. Gravhäll(?) av grå kalksten, fragment, med avbildning av ett kors (utplånat) på trappstegsformad sockel. Mått: 56×42 cm. Jfr nr 206 och 218. 1300-tal?

192. Gravsten av grå kalksten, fragment, tidigare rest ute på kyrkogården. Inskrift på framsidan: HER VNDER HVILAS -- SALIGE ION PERSON SOM AFSOMNADE ANNO 1668 DEN 15 JAN: MED SIN HVSTRV H: MALIN ANDERSDOTER HVILKEN AFSOMNADE ANNO 1665 DEN 5 IAN : HVILKA HAFVA AFLAT TILSAMAN 7 BARN, 4 SÖNER 3 DÖTTAR, GVD FÖRLÄNE DEM EN -- DEFVL --. Inskrift på baksidan ur Job 19 v 25 och 27. Mått: 57×55 cm. Förvaras i magasinet.

193. Gravsten av grå kalksten, fragment, tidigare rest ute på kyrkogården. Inskrift på framsidan: -- S: CHRISTOFFER LVDWIK AFSOMNADE DEN 8 SEPTEMBR. 1622 SAMPT HANS K. H: HVSTRV ANNA ANDERSD. AFLIED DE. 21 FEBR: ÅR 1630 MEDH 4 DERES K. BARN ANDERS MATTIS C.S: MARGRETA KARIN C: D. OCH MARGRETA ANDERS D: GVDH THERAS SIELER BEVARE. Inskrift på baksidan ur Rom 14 v 8. Mått: 100×49 cm. Förvaras i magasinet.

194. Gravhäll av grå kalksten, fragment, försedd med ett bomärke. Inskrift på den saknade delen av stenen, enligt Gardell, 1932: SYR. 38. HODIE MIHI, CRAS TIBI. OLA' MAGNI OBIIT ANNO 1638 MAII 24, ERICUS MAGNI OBIIT ANNO 1641 16 IULII. Mått: 105×79 cm.

195. (Se nr 123.)

196. Gravhäll av grå kalksten, fragment i 2 delar, nr 196 och nr 216. Inskrift: UNDER THENNA STEN LIGGER BEGRAFWEN FORDOM BORGAREN HÅR I STADEN OCH MÅSTAREN AF THET LOFLIGA SNICKAREÄMBETET ÅHREBORNE OCH KONSTÄRFARNE MÄSTER NICOLAS MEINEKE SOM ÅR FÖDD I BRAUNSWIG ÅHR 1675 OCH SAL. I HERANOM AFSOMNADE ÅHR 1728 DEN 8 APRIL MED SIN ÄLSKELIGE K: MAKÅ ÅHREBORNE OCH GUDFRUCKTIG HUSTRU H: RAGNIL ÖSTMAN SOM SAL. DÖDDE ÅHR 17-- MEDH SINE ÄLSKELIGE KÅRE BARN DOTTREN ÅHREBORNE OCH GUDFRUCKTIGE HUSTRU CATHARINA MARIA MEINEKE I LIFSTIDEN FATT = OCH AXISSKRIFWARENS HE[RR L]ARS DARELLS ÄLSKELIGE K : MAKÅ SOM SAL. AFLIED [ÅHR 1730 D. 11 SEPT. OCH SÖNERNA IOHAN MAGNUS SOM DÖDDE ÅHR 17-- D-- CARL FREDRIK S]OM AFLIED [ÅHR 17-- D-- GU]D FÖRLÄNE [THEM SAMTELIGE PÅ THE]N STORA [DOMEDAGEN MED ALLA C]HRISTTROGNA [EN FRÖGDEFULL UPS]TÅNDELSE [FÖR CHRISTI SKULL] AMEN. Texten kompletterad efter Gardell. Kantskrift ur Joh 5 v 24. Mått: 107×98 cm (nr 196) och 55×31 cm (nr 216).

Om denna familj se Örnberg, Svenska ättartal, 14 (1908), s 46 med not 4.

197. Gravsten av röd kalksten, fragment. Inskrift: -- [AFS]OMNADE DEN -- ÅR -- MED SIN K : HUSTRO GYL-- I KIR:STIN SWENSDO[TT]ER SOM AFLIED DEN 17 OCTOB: ÅR 1655 SAMPT 7 DE -- BARN. GUD GIFWE DEM EN FRÖGDEFUL UPSTÅNDELSE. Mått: 74×57 cm.

198. Gravsten av grå kalksten, tidigare rest ute på kyrkogården. Inskrift på framsidan: [UNDER DENNA STEN] LIGGER DEN ÅREBORNE OCH KONSTERFARNE MÅSTARE UTAF DET LOFLIGA SÅMSKEMAKARE EMBETET M: JÖNS GUSTAFSON RÖDING, M: CLAES EKEBOHM, M: HANS GUDMUNSON SIÖSTEDT, MED DERAS KIÅRE HUSTRU ÅREBORNE OCH DYGDESAMMA H : ELIZABETH ROBERTSDOTTER KAIERDT, HWILKA I TRONE PÅ IESUM ÅRO INSOMNADE OCH WÅNTA EN GLAD UPSTÅNDELSE UPPÅ DEN SIDSTA DAGEN. Inskrift på baksidan ur Esaia 35 v 10 och Sap 3 v 1. Mått: 148×72 cm.

199. Gravsten av grå kalksten, fragment tidigare rest ute på kyrkogården. Framsidans inskrift nämner den avlidnes ålder, 51 år, och att han varit bosatt i »Tannafors» i S:t Lars socken. Baksidans inskrift hämtad ur Ps 33 v 20–22. Mått: 148×64 cm.

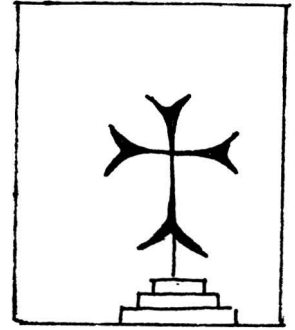
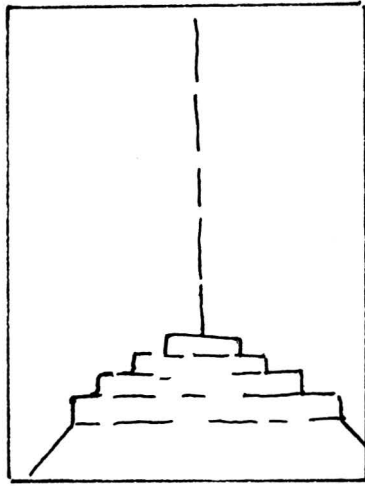
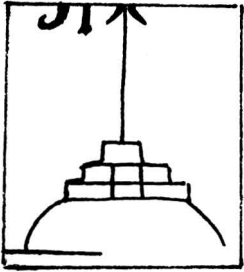
200. Gravsten av grå kalksten, defekt, har möjligen varit rest ute på kyrkogården. Inskrift: -- GABRIEL LUNDERBERG OCH DESS KIÅRA HUSTRU MARIANA WEFWER BÅGGE FÖDDE 1726, HAN I FINLAND HON I ÖSTERGEYLLEN ÅR DENNE GRIFT PLATS UTSEDD SAMT ÅT DERAS KÅRA BARN. WÅR FRÅLSARE JESUS SOM HELGAT WÅRA GREFTER TILL HUILOKAMRAR FÖRLÄNE KROPPARNE HWILA TILL DESS DE GENOM UPSTÅNDELSEN BLIFWA MED SIÅLARNE ÅTER FÖRENTE. ÅR 1773 RISTADES DENNA STEN. Mått: 120×52 cm. Stenen utställd i Stenmuseet. Jfr nr 190 och Linköpings hist 2: 2, s 657.

201. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Inskrift: [JEHOVA P]ETRA NOSTRA, [PSA]LM XVIII. 3. Texten kompletterad efter Gardell. Mått: 100×154 cm.

202. Gravhäll av brungrå kalksten, fragment. Gardell 64. Kantskrift med majuskler: -- OBRVIT · AC --/-- TIS. Mått: 67×36 cm. 1300-tal.

203. Gravhäll av grålila kalksten, fragment. Rester av medeltida kantskrift med majuskler. Mått: 97×44 cm.

204. Gravhäll av grålila kalksten, bevarad i 4 delar. Gardell 253. Kantskrift med minuskler ursprungligen inom femsidig ram: [*Petri / cantoris domu*]s : ista : boni : sit : odoris / *De Wan*[ga] : / geniti : grati[a] : fiat

Medeltida barngravstenar(?). F v nr 206, 191 och 218. Teckning 1974.

Medieval children's gravestones(?). From left Nos 206, 191 and 218.

: ei : (=Detta är kantorn Peters vilorum. Må han vara Herren till en välbehaglig lukt. Han var född i Vånga. Må nåd ske honom.) Texten kompletterad efter Gardell. Mått: 94×46, 76×41, 72×56 och 46×42 cm (ursprungligen ca 200×110 cm).

205. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Gardell 292. Kantskrift med minuskler: -- [pr]esbittere : -- Mått: 35×31 cm. 1400-tal.

206. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Gardell 703. På den saknade övre delen har sannolikt avbildats ett kors med kluvna ändar. Korsets förlängda nedre arm står på ett trappstegsformat postament. Upptill resten av en bokstav, troligen A. Mått: 30×28 cm. Jfr nr 191 och 218. 1300-tal?

207. Gravhäll av rödgrå kalksten, fragment. Den ursprungliga ristningen torde ha visat ett stavkors med liljeformade ändar. Ett bomärke har senare inhuggits på stenen. Mått: 56×52 cm.

208. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Inskrift: [PHE : X] / [P]HOENIX HAC IN HUM[O] / [S]IC RENOVATUR HOM[O] (=Phoenix i denna jord(?). Så förnyas människan. Texten kompletterad efter Gardell. Mått: 56×25 cm.

209. Gravhäll av gråvit kalksten, fragment. Inskrift: AAIS 1624. Mått: 42×32 cm.

210. Gravhäll av brungrå kalksten, fragment. Inskrift: [HER VNDER LIGGER BEGRAFVEN] S. ANVN SVE[NSON HVILKEN I HE]RRANOM AFSO[MNADE S. ANNAE DAG ANNO 1607 MED 2 SIN BARN MARGRETA ANVNSDOTT]ER SVEN ANVN[SON OCH NI]LS GVILESON. Texten kompletterad efter Gardell. Mått: 35×16 cm. Se även 224.

211. Gravsten av grå kalksten, fragment, tidigare rest ute på kyrkogården. Inskrift på framsidan: -- [THERA]S BARN GUDH THEM [NÅDE E]VINNERLIGEN. Inskrift på baksidan ur Ps 71 v 9. Mått: 48×20 cm. Förvaras i magasinet.

212. Gravsten av grå kalksten, fragment i 2 delar, har tidigare varit rest ute på kyrkogården. Inskrift på framsidan: -- ELLTAT OCH FÖRSTÅ[NDIG] MAN NILS THÖRESON BORGAR[E] OCH INUÅNARE HER I LINKIÖPINGH HVILKEIN AFSOMNADE DEN 26 MARTI ÅHR 1656 SAMPT MEDH SIN K. H. GVDH[FRVCKTIGH OCH DYGDERIK] H. KIRSTIN HANSDOTTER HVILKEN AFSOMNADE DEN 27 NOVEMBER ÅHR 1654 MEDH 4 SÖNER HANS ANDERS THÖRES OCH ISRAEL NILSSÖNER OCH 2 SINA DÖTRAR INGEL OCH MARGRETA NILSDÖTRAR GVDH DHEM TIL DHEN EVIGHA GLÄDIEN WPVECKIE AMEN. Inskrift på baksidan ur Ps 119 v 58 och 76. Mått: 61×34 cm, resp 61×62 cm. Förvaras i magasinet.

213. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Inskrift: DENNE GRAF [HÖRER T]ILL BORGAR[REN OCH] INWÅNAR[REN I STAD]EN PETTER [BRO]STET OCH DES [K: H]USTRU OCH

DES [BA]REN KÖPT ÅR [1727]. Texten kompletterad efter Gardell. Mått: 52×42 cm.

214. Gravhäll av gråvit kalksten, fragment. Inskrift: HÄR VNDER VLAR IAN IÖN SON BRVN. Mått: 75×40 cm.

Jfr Linköpings hist 2: 2, s 627f.

215. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Kantskrift: -- IE IOHA[N] --. Mått: 40×35 cm. 1500-tal?

216. (Se nr 196.)

217. Gravhäll av gråvita kalksten, fragment. Gardell 65. Kantskrift med majuskler: -- [D]SON : [-- / F]JILIIS : SUI[S] --. Mått: 55×45 cm.

Fragmentet tillhör antagligen en gravsten, som ansetts vara försvunnen, Gardell 288. Dess inskrift enligt Gardell: HIC IACET ANDREAS THORDSON CVM FILIIS SVIS SVENONE ET B--. (=Här ligger Andreas Tordson med sina söner Sven och B--). 1300-tal.

218. Gravhäll av grå kalksten, fragment. I ristning avbildas ett kors med kluvna ändar. Korset står på ett trappstegsformat postament. Mått: 37×32 cm.

219. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Inskrift: NJS, KAD, A^o 1678. Mått: 44×30 cm.

220. Gravhäll av brun kalksten, fragment, ursprungligen trapetsformad. Gardell 75. På mittfältet finns spår av en inristad figur. Kantskrift med majuskler: -- XIX OBIIT D--. Mått: 76×68 cm. 1300-tal.

221. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Inskrift: P S B. Mått: 47×37 cm.

222. Gravsten av grå kalksten, fragment, har tidigare varit rest ute på kyrkogården. Inskrift på framsidan: -- [AFS]OMNADE THEN -- OCH HANS HVSTRV H. INGE-BORG NILSDOTTER AFSOMNADE THEN -- ÅR -- OCH THERAS BARN ANDERS NILS GVSTAF ANDERSSÖNNER OCH BRITA ANDERSDOTTER HVILK. AFSOMNADE THEN I AVGVST. ÅR 1622. GVDH THERAS SIELAR BEWARE. PER ANDERSSON AFSOMNADE ÅR 1627 THEN 30 NOVEMBER [I]ON ANDERSSON AFSOMNADE ÅR 1628 THEN 20 SEPTEMB. Inskrift på baksidan ur Job 14. Mått: 93×62 cm. Förvaras i magasinet. Där förvaras också några fragment, som gör det möjligt att rekonstruera gravstenens profilerade överdel.

223. Gravsten av grå kalksten, fragment. Inskrift: B B S, B I D, 168[2]. Mått: 64×36 cm.

224. Gravstensfragment, hör ihop med nr 210. Mått: 37×15 cm.

225. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Inskrift: J H S H, ANNO 1690. Mått: 49×37 cm.

226. Gravsten av grå kalksten, fragment, har tidigare varit rest ute på kyrkogården. Inskrift på framsidan: --E HER I LINKÖPINGH OCH HANS K. HVSTRV KARIN JÖNSDOTTER HVILKE AFLEEDE VTHI MART D. OCH APRILI ANNO 1607 PÅ THERAS ECKTENS KAPS 40 ÅHR GVDH GIFWE THEM EN FRÖGDESAM VPSTÄNDELSE AMEN. Inskrift på baksidan ur Rom 14 v 8. Mått: 92×50 cm. Förvaras i magasinet.

227. Golvsten med inhuggna initialer, från restaureringen 1932.

228. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Inskrift: GUSTAVUS M. HAEGER A: 1670 D: 9 MAY [HAQ. C. ENEKINDH SEPULTUS DEN XXVIII MART. A^o 1697] Texten kompletterad efter Gardell. Mått: 40×25 cm. Förvaras i magasinet.

229. Gravhäll av gråvita kalksten skulpterad i hög relief. Hörnrundlar med evangelistsymboler. På mittfältet står två kvinnogestalter och håller mellan sig en lagerkrans med namnet JESUS. Under kransen en broskverkskartusch med borthuggen text. Under kvinnogestalterna döds-kalle, hacka, spade och timglas. Upp till och ned till kartuscher med broskverksramar, den övre krönt av ett änglahuvud. Stenens kantskrift är ursprunglig och hämtad ur 2 Kor kap 5. Övrig inskription, från senare tid: HÄR UNDER HWILA I HERRANOM KOPPARSLAGAR MÄSTER LORENTS ZANDER FÖDD D. 6 SEP. 1707 DÖD 1790 D. 5 IULI OCH DES KÄRA HUSTRO CHRISTINA FORSMAN FÖDD 1693 D. 21 APRIL DÖD 1760 DEN 24 OCTOBER OCH DERAS BARN MARIA CHRISTINA FÖDD 1733

Gravsten nr 229. Över kopparslagaren Lorentz Zander, död 1790, hustrun Christina Forsman, död 1760 samt barn. Stenen huggen av Michael Hacke, död 1673 och alltså ursprungligen avsedd för andra personer. Foto 1977.

Gravestone No 229. Lorentz Zander, coppersmith, d 1790, his wife Christina Forsman, d 1760, and children. Stone cut by Michael Hacke, d 1673, and thus originally intended for other persons.

Gravsten nr 234. Fragment av en häll över Erik Jöransson (Gyllenstierna), stupad 1565. Foto 1977.

Gravestone No 234. Fragment of a stone slab commemorating Erik Jöransson (Gyllenstierna), killed in battle 1565.

D. 2 APR DÖD D. 3 APR 1759, ANDERS FÖDD 1735 D. 19 IUN. DÖD D. 5 IUN. 1736, CATHARINA MARG FÖDD D. 16 APR 1737 DÖD 1737 D 15 OCT, HEDWIG SOPHIA FÖDD D 16 APR 1737 DÖD 1740 D 24 APR, HUBERT FÖDD D 17 MAR 1739 DÖD D--MA--, HELENA FÖDD D 29 MAY 1740 DÖD D 7 JULI 1740. Mått: 240×175 cm.

230. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Rester av kantskrift med majuskler: -- IPSIV --. Mått: 77×61 cm. Jämför Gardell 289.

231. Gravhäll av grå kalksten, starkt nött, inskriften helt utplånad. Ett kvadratisk fält på stenens nedre del inramas av kannelerade pilastrar. Däröver kan man ana tre bröstbildsporträtt inom rundbågar. Mått: 254×168 cm. 1500-tal.

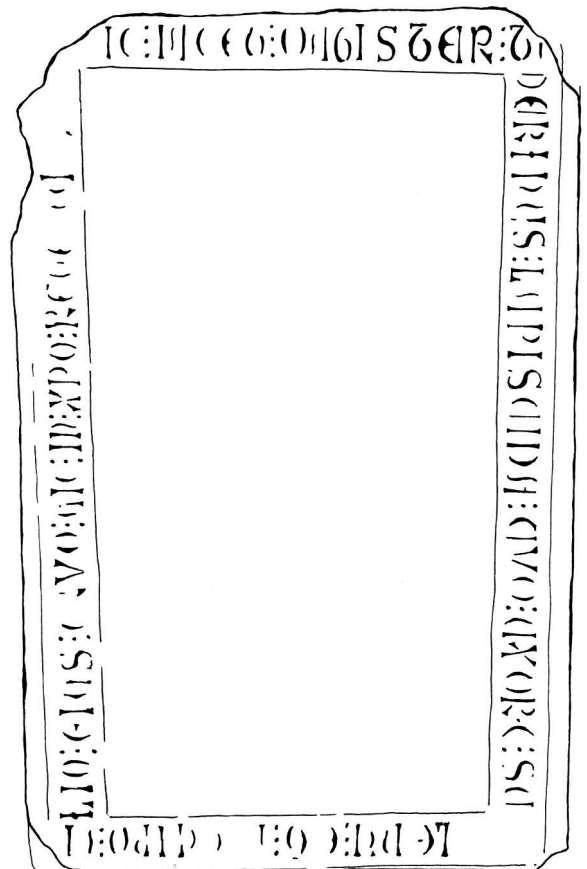
232 Gravhäll av grå kalksten, starkt nött. Av inskriften återstår --DV--. Mått: 142×120 cm.

233. Gravhäll av grå kalksten, starkt nött. Rester av kantskrift: --S--G--B--. På stenens övre del inhugget nr: 12. Mått: 155×117 cm.

234. Gravhäll av grålila kalksten, fragment. I ristning avbildas Gyllenstiernska vapnet med hjälm och hjälmprydnad samt initialerna E I. Nedtill rester av årtalet 1565. Mått: 135×110 cm.

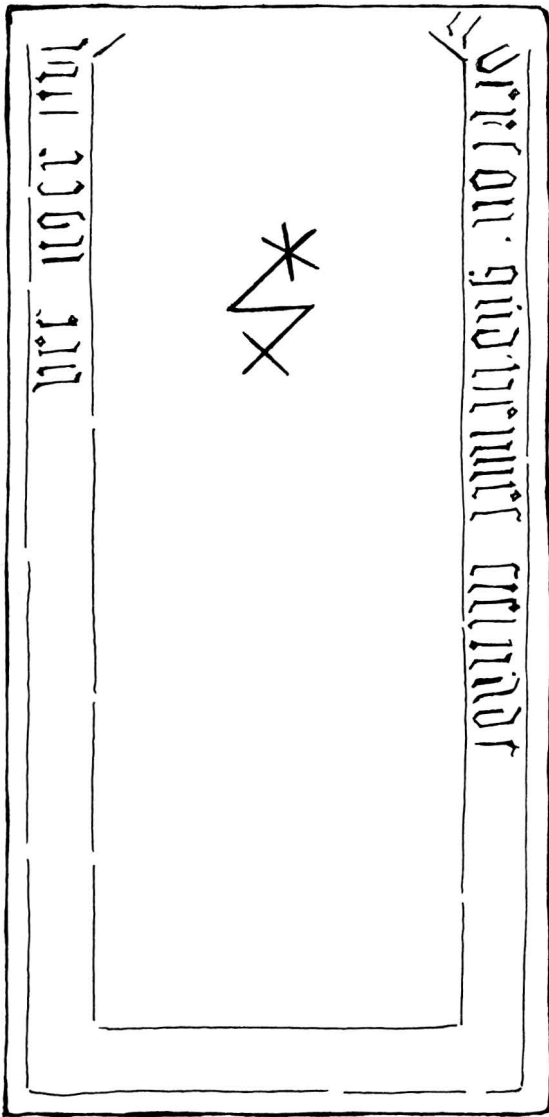
Den försvunna delen av stenen uppges ha haft inskriften: [HER LIGGER BEGRAFVEN] DEN E[DLE OCH WAELOBORNE HERREN ERIC] IORENS[ON RIDDER SOM M]ANL[IGEN SIG F]ORHALL [I HALLAND OCH FÖR SITT KAERA] FAEDE[RNESLAND]H SLA[GEN BLEF PÅ AXEWALS HED DEN 20 OCTOBRIS ANNO 1565]. Texten inom klammer efter Gardell 1932. Partierna utom klammer enligt ett par fragment av gravstenen, som förvaras i magasinet.

235. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Gardell 67. Rester av ringformig majuskelskrift: --S--OR--. Mått: 125×67 cm.

Gravsten nr 236. Över Tidekin murmästare, omtalad 1359–90. Teckning 1974.

Gravestone No 236. Tidekin Master Mason, mentioned in 1359–90.

Gravsten nr 237. Över hustru Elin. Stenen från 1500-talets början. Teckning 1974.

Gravestone No 237. Mistress Elin. Stone early 16th century.

236. Gravhäll av grå kalksten, starkt nött. Gardell 246. Kantskrift med majuskler: HIC : IACET : MAGISTER : TIDEKINUS : LAPISCIDA : CVM : UXORE : SUA : HELENA : ET : R[E]GINO : FILIO : EIUS : QUORUM : ANI : IN : XPO : REQUIESCANT (=Här ligger stenhuggaren mäster Tidekin med sin hustru Helena och sin son Regin, vilkas själar vile i Kristus.) På stenens mitt en otydlig inskrift från senare tid: HÄR HVILAS I HERRANOM --M--O--D--ER--

ANNO 164-- GUDH FÖRLÄNE HONOM EN SALIGH VPSTÄNDELSE AMEN. Mått: 197×123–133 cm.

237. Gravhäll av grå kalksten, defekt. Gardell 733. Mitt på stenen bomärke. Kantskrift med minuskler inom femsidig ram: *her liger hus[tru elin neels] a[n]-derson gud hennes siel nade.* Texten kompletterad efter Gardell. Mått: 173×84 cm. 1500-talets början.

238. Golvsten över nedgång till gravvalv. Inskrift: SPEGELSKA GRAFWEN. Mått: 190×120 cm.

239. Golvsten med inhugget likarmat kors, samt majuskeln M. Mått: 44×38 cm. Jfr Gardell 729a.

240. Gravhäll av grå kalksten, fragment. Nedtill spår av en sköld från 1500- eller 1600-tal. Rester av inskrift, troligen 1600-tal. Mått: 103×88 cm.

241. Golvsten av rödgrå kalksten. Troligen fragment av ett solur. Mått: 58×55 cm.

242. Golvsten av röd kalksten. I hörnet inhugget likarmat kors. Mått: 52×52 cm.

243. a) Golvsten med siffrorna 54. Mått: 46×30 cm. b) Golvsten med siffrorna 68. Mått: 68×65 cm.

244. Golvsten, med slät översida. Undersidan har huggen hålkälskant. Mått: 86×68 cm.

245. Golvsten med ett inhugget likarmat kors i vardera hörnet. Mitt på stenen majuskeln H. Mått: 46×36 cm.

246. Golvsten med inhuggna siffror: 84. Mått: 48×47 cm.

247. Golvsten med inhuggna initialer: HPS. Mått: 50×47 cm.

248. Golvsten med inhugget likarmat kors. Mått: 44×30 cm.

249. Golvsten med inhuggna siffror: 45. Mått: 44×40 cm.

250. Golvsten med inhuggna siffror: 92. Mått: 44×29 cm.

251. Golvsten med inhuggen siffra: 6. Mått: 44×38 cm.

252. Golvsten med inhuggna initialer: CTD. Mått: 55×44 cm.

253. Golvsten med inhuggna siffror: 123. Mått: 58×40 cm.

254. Golvsten med inhuggna initialer: TNS, LHD. Mått: 57×46 cm.

255. Golvsten med inhuggen majuskel: N. Mått: 33×30 cm.

256. Golvsten med inhugget likarmat kors. Mått: 62×57 cm.

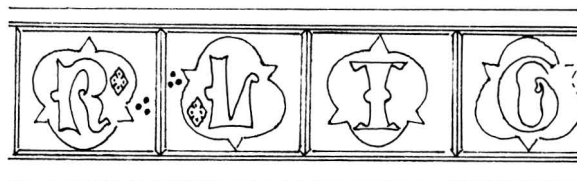
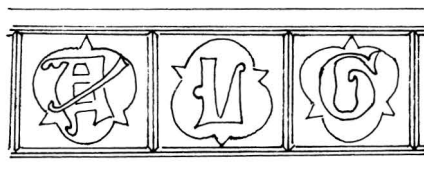
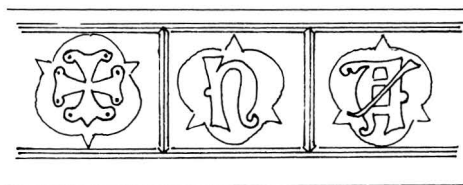
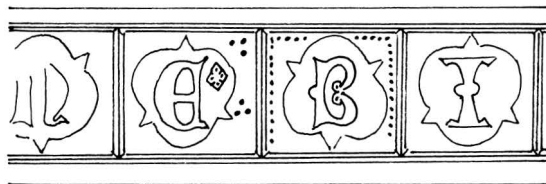
257. Golvsten med inhuggen siffra: 4. Mått: 35×35 cm. Förvaras i Stenmuseet.

258. Golvsten med inhuggna siffror: 10. Mått: 37×35 cm. Förvaras i Stenmuseet.

259. Gravhäll av grå kalksten, 3 st fragment. Det större fragmentet har djupt inhuggen minuskelkantskrift samt innanför den ett årtal, där de första siffrorna är 150. Tillsammans med två andra fragment kan man av kantskriften läsa: [—[u]s : la[p]is : es[t] —. Det egenartade skrivsättet av siffran 5 finns på en gravsten, som anses vara försvunnen och som beskrivits av Gardell under nr 579. Kantskriften lyder: *Presens : selectus : lapis : est : clemen[t]is : olavo : Ad : celos : vectus : sit : liber : ab : agmine : / pravo : O regis : nata : Katherina : paltrona : sacrata : Ter : domino : grata : ne : sit : stygis : huic : / via : lata : año 1508* (=Denna sten är utvald åt Olov Klemensson. Må han, kommer till himmelen, vara fri från den onda hopen. O kungadotter, helgade skyddshelgon Katarina, du för Herren trefaldigt behagliga, må icke den breda vägen till Styx öppna sig för honom.) Mått: a) 33×33 cm, b) 35×19 cm. Förvaras i Stenmuseet (kat nr D 244: 2–3).

260. Gravsten av grå kalksten, 2 st fragment. Inskrift: — M[ÅSTARE]N WID DE[T LOFLIGA] SÅ[MS]KMAKARE-ÅMBETET ÄR[EB]ORNE OCH KONSTÄR[FARNE] MÄSTER ISAK [STRA]NDBERG FÖDD —. Mått: a) 41×31 cm, b) 24×10 cm. Förvaras i Stenmuseet.

261. Gravsten av grå kalksten, fragment. Inskrift: — [HAN]DELSMAN [J]OHAN ASKLÖF — DESS [K]ÄRA HUSTRU [EN]GLA LJUNGBERG SAMT [BAR]N OCH ANHÖRIGE. Mått: 58×44 cm. Förvaras i Stenmuseet.

Nr 264. Inmurade kalkstenar i barriären mot högaltaret i domkyrkans södra koromgång. Stenarna har möjligen tillhört ett medeltida gravmonument. Teckning 1982.

Gravestone No 264. Limestone blocks built into the barrier of the south ambulatory of the choir, facing the high altar. These stones may have formed part of a medieval tomb. Drawing 1982.

262. Gravhäll av grå kalksten med välbevarad reliefdekor. Hörnrundlar med rosor. Mitt på stenen en lagerkrans omgiven av döds skull och timglas. Kartuschrammar med stela volutornament. Inskrift nedtill: HÄR UNDER VILAR I HERRANOM BORGAREN OCH CONDITORN DANIEL BEHM FÖDD 1712 OCH DÖD D. 1790 SAMT DES K: HUSTRU CATHARINA WEFVER FÖDD 1709 DÖD D. 8 SEPT 1776 OCH DESS K: BARN. Inskrift upptill ur Ps 16 v 6 och 9. Kantskrift ur Ps 73 v 25–26. Mått: 169×114 cm. Förvaras i Stenmuseet.

263. Gravsten av grå kalksten, defekt, har möjligen varit rest ute på kyrkogården. Inskrift: JAG [JAG ÄR HERR]EN OCH UTAN MIG ÄR INGEN FRÅLSARE. ESAIA : 43 OCH : 11 : WERS. HÄR UNDER WILAR I HERRANOM HANDELSMAN HERR NILS MALMBERG FÖDD d. 23 IUNY 1726 OCH DÖD d. -- OCH DES KIÄRA HUSTRU MARIA CATARINA EKROT FÖDD d. 24 IULY 1727 OCH DÖD d. 28 MAY 1767 SAMT BARN OCH ARFWINGAR. CHRISTUS ÄR MITT LIF OCH DÖDEN ÄR MIN WINNIN. PHILIP.I.K.W.21 : GA. AMEN. Mått: 120×69 cm. Gravstenen utställd i Stenmuseet.

264. Fragment av medeltida gravmonument(?). Fyra välhugna kalkstenar, som i låg relief återger 13 upphöjda majuskler samt ett likarmat kors. Stenarna är inmurade i barriären mellan pelarna C9 och C10 och vetter mot söder. Varje majuskel samt korset omges av ett trepass samt en kvadratisk ram. Efter två av majuskelnerna förekommer dubbla borrhålsgrupper, sannolikt skiljetecken. Läsordningen är nu: HE : BI / + HÄ / ÄLG / R : LIG. Stenarnas ordning tycks vara omkastad. Inskriften torde ha börjat med ett kors och kan tänkas sålunda, med gissad komplettering: + HÄ / R : LIG[GER --H]ÄLG / HE : BI [--]. Den avslutande bokstavsföljden BI kan, förslagsvis, vara begynnelsen av Biörn eller Biskop (Nicolaus?). Initialen B framhålls särskilt genom en ram av borrhål.

Mått: höjd 20 cm, tjockl 11 cm, längd resp ca 62, 53, 48 och 66 cm.

Stenarna är avritade av D S Wallman, 1812. Något tidigare tolkningsförsök av dem är ej känt. Stilmässigt torde de tillhöra 1400-talets första fjärdedel. Jämför gravsten nr 1 och 12.

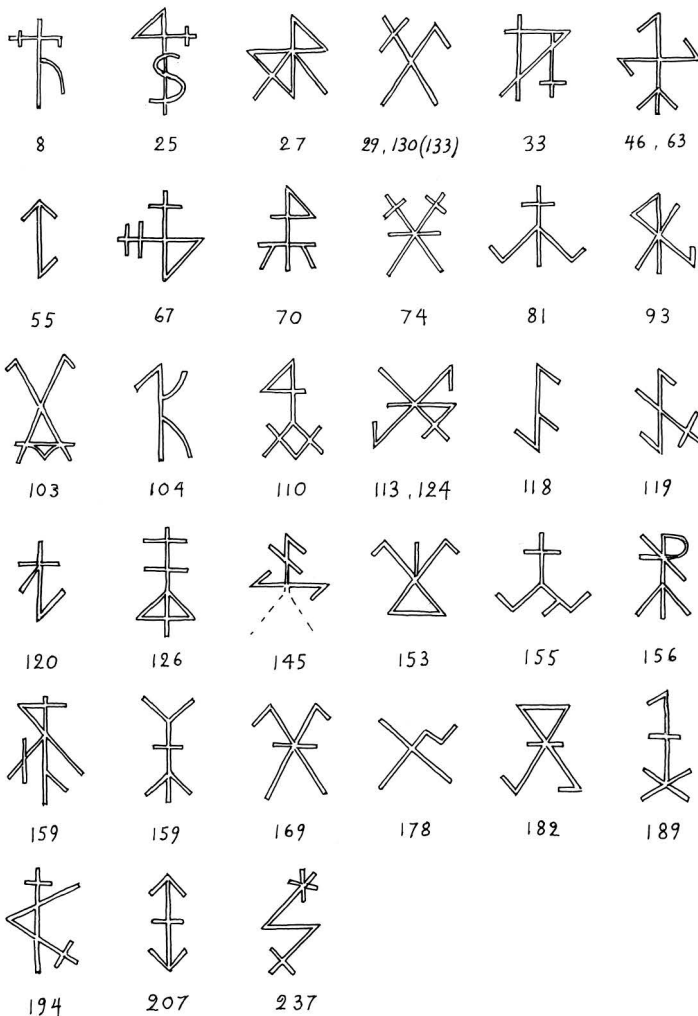
265. Gravhäll av rödgrå kalksten, nu fäst mot väggen. Den står på 58 cm höga, volutformade konsoler av grå kalksten. Välvt mittparti med lång latinsk inskription omgivet av joniska pilastrar, som bär upp en tredelad gavel. Pilastrarna omges av stram broskverksornamentik. På gaveln vilar två keruber med en palmkvist i ena handen och den andra gripande i en lagerkrans med hebreisk text. Vid kerubernas fötter timglas och dödskaile med benknor. Hörnrundlar med lejonmasker. I deras gap en ögla av järn. Den i hög relief skulpterade hällen har väl bibehållen, ursprunglig(?) färgläggning: guld, ljusbrunt och svart. Inskrift: SACRAS EXUIAS VI/RI LONGIORE VITA DIGNISSIMI / QUAM ABNUENTIBUS FATIS CONCEDĒT / FACTA PIJS SUPERSTITŪ(?) MANIBUS HOC COM/POSITAS TUMULO VENERARE VIATOR ET PLU/RA SI CUPIS PAUCIS ACCIPE SAMUEL ENAN/DER HIC SITUS QUI PRÆPOSITO ENEBYENSI NI/COLAO SATUS PATREM SEQUENDO PRÆTERGRES/SUS

VIRI SACRI IMPLEVIT FASTIGIŪ INITIO LECTOR LIN/COP: DEINDE PRÆPOS: SUDERECO HINC SUPERINT: EXERCIT / PER GERM: SUEC: POSTEA PRÆSUL CALMAR ULTIMO UBI / PRIMUM [ALUMNUS ?] LINCOP: DIOECES EPISCOP, DEPRECATIS PASTORATU / HOLMENS ET EPISCOPATU VEXIONENS: GRATIÆ REGIÆ ET / SUFFRAGIORŪ JUSTORUM ÆMULO CONSENSU EXPETIT UBIQ₃ / EXCELSIS ANIMI INGENIQQ₃ DOTIBUS QUAM PROFUERIT SEculo / CONSCIÆ DICANT CATHEDRÆ SUGGEST, CONSISTORIA COMI/TIA REGNI VITÆ MERITA ET UIRTUTES / CUNCTORŪ AMOR CUNCTORŪ DECIDERIUM SI QUOS TAMEN FORTASSE TOR-SIT / INNOXIE VIVUS MORE CLARORŪ VIRORŪ VIRTUTE ET FAMA EORŪ QUI/ESCERE IUBET LIVOREM MORTU, ANTE INIQUUM IAM INUTILĒ / ET DEPRECATUR POSTERIS QUIB₃, QUA (=QUÆ) NON ACCEPERAT A MAIORI/BUS DEDIT QUA (=QUÆ) ACCEPERAT LUCULENTO CUM FONORE RELIQUIT / INTER ALIA NOBILITATIS DEC, OMEN NOMINIS ENANDRI IMPL/VISSIE UISUS QUOD ALIUS FACTUS AB EO QUI NATUS SUIS E/QUESTRĒ ORDINĒ MERUISSE CONTENT, IPSE NOMINIB, ET / INSIGNIBUS IPSE (?) ABSTINUIT ET QUID OPUS HABUIT ASCITI/TIO (=ASCITO?) DECORE IPSE PER SE SATIS INSIGNIS OPUM NEC CURA / PECCAVIT NEC INCRIA (=INCURIA) UT IN HIS POSTERORŪ MAGIS NEGO/TIUM CERNERES QUĀ SUUM DILIGENS SEMPER ALIORUM SUI/IPSI, HOC UNO REDARGUENDUS SEMPER PRODIGUS EX / MARGARETA FILIA IONÆ EPISCOPI LINCOP FILIOS HABU/IT 4 FILIAS 3 QVORUM COELIS PRÆMISIT NATHANAELĒ / CHRISTINAM HELENAM INTER VIVOS MERENTES RELIQVIT / ELIZABETAM NICOLAŪ IONĀ ET SALOMONĒ EX SECUNDA / CONIUGE BRIGITTA NICOLAI SUPERINTENDENTIS CALMARI/ENSIS FILIA SUPERSTITES CAROL, GUSTAV, MARGARETA / BRIGITTA SAMUEL ANNA CHATRINA CHRISTINA CHATRIĀ / HELENA HELENA MARIA IOHANNES MARIA LUCTŪ MOR/TIS PATERNA (=PATERNÆ) EFFUGIT SUA XVI KALEND IANUAR: CLIMAC/TERICO MAGNO AGRE (=ÆGRE) ELUCTATO QUA (=QUO?) DEO HOMINIBUSQ₃ A/DEO GRATIOS, ANIMĀ REPOSCENTI DEO PERPIE PLACIDEQ₃ / PERPIE (=ETRITE?) RESIGĀVIT CENSORIŪ IAM EXPECTĀS DIEM NON ME/TUENS HŪC ET TIBI FAUSTŪ OPTO VIATOR VALE ET SI DIDICI/STI IN REM TUAM ABI. (= Vörda, vandrare, det i denna grav jordade heliga stoffet av en man, högeligen värd ett längre liv, vilket i trots mot ödet hans gärningar, som överlevt den fromma själen, skall skänka, och om du önskar veta mer, tag del av det i dessa korta ord! Här vilar Samuel Enander, son till prosten Nikolaus i Eneby, vilken, efterföljande och överträffande sin far, nådde en helig mans högsta värdighet. Först var han lektor i Linköping, sedan prost i Söderköping, härefter superintendent vid armén i Tyskland och Sverige, därpå superintendent i Kalmar och slutligen, där

Bomärken på gravstenarna.
Teckning 1985.

Owners marks on the gravestones.

han först varit lärjunge, biskop i Linköpings stift, sedan han avböjt en kyrkoherdetjänst i Stockholm och biskopsämbetet i Växjö, kallad genom kunglig nåd och de rätträdigas röster i samstämmig tävlan. Hur han överallt genom sina förnäma själs- och snillegåvor gagnat sin samtid, därom må vittna de härom medvetna lärostolarna, predikstolarna, konsistorierna och riksdagarna samt hans livs förtjänster och dygder och allas kärlek och saknad.

Gravsten nr 265. Över biskop Samuel Enander, död 1670. Stenen troligen flyttad från Storkyrkan i Kalmar där Enander var superintendent innan han tillträdde biskopsstolen i Linköping. Foto 1985.

Gravestone No 265. Samuel Enander, Bishop, d 1670. Most probably transferred from Kalmar Cathedral, where Enander was superintendent before he became Bishop of Linköping.

Om kanske likväl han, som levat ostraffligt, har plågat några, såsom vanligt är med berömda män, genom dygden och ryktbarheten, bjuder han som bortgången före den missunnsamme och onyttige deras avund att stillas och avvänder den från sina efterkommande. Åt dessa skänkte han, vad han icke mottagit av förfäderna, och vad han mottagit, efterlämnade han med riklig ränta. Bl. a. syntes han ha uppfyllt förutsägelser om namnet Enander, nämligen adelskapets prydnad, eftersom han blev en annan än den han varit från födelsen. Nöjd med att ha förtjänat riddarvärdigheten åt de sina avstod han själv från namn och äretecken. Varför behövde han en förvärvad prydnad, han som i sig själv var tillräckligt framstående?

Han syndade varken genom månhet om egendom eller vårdslöshet härmed, så att man häri skulle snarare sett de efterlevandes än hans egen angelägenhet,

eftersom han alltid älskade andra och städse slösade med sig själ, det enda som man måste förebrå honom.

Med Margareta, dotter till biskop Jonas i Linköping, hade han fyra söner och tre döttrar, av vilka han sände i förväg till himlen Natanael, Kristina och Helena. Han efterlämnade sörjande bland de levande Elisabet, Nikolaus, Jonas och Salomon.

Från det andra äktenskapet med Brigitta, dotter till superintendenten Nikolaus i Kalmar, överlevde honom Karl Gustav, Margareta, Brigitta, Samuel, Anna Katarina, Kristina Katarina, Helena, Helena Maria och Johan. Maria undgick genom sin egen död sorgen över faderns bortgång. Den 17 december, sedan han genomlidit den svåra ålderskris, som hade till följd, att han, högt älskad av Gud och människor, fromt, stilla och på rätt sätt överlämnade sin själ till Gud, som återkrävt den, såg han nu utan fruktan fram emot domedagen. Också dig, vandrare, önskar jag, att denna blir lyckosam. Farväl och gå, om du tagit lärdom för ditt liv!

Kantskrift: PS. 121 AUXILIŪ MEŪ A DNŌ Q FECIT COELOS & TERRA. Vulgata, Psaltaren 120: 2. Sv. bibeln 121: 2. (=Min hjälp kommer från Herren, som har gjort himmel och jord.)

PS. 73 DEFECIT CARO MEA & COR MEŪ DE, PEIRA CORDIS MEI, & PARS MEA. Vulgata, Ps. 72: 26. Sv. bibeln 73: 26. (=Om än min kropp och min själ försmäkta, så

är dock Gud mitt hjärtas klippa och min del [evinnerligen].)

PS. 86 LAETEtUR COR MEŪ, Ut TIMEAt NOMEN TUUM. Vulgata, Ps. 85: 11. Sv. bibeln 86: 11. (=Behåll mitt hjärta vid det ena, att jag fruktar ditt namn.)

PS: 116: CONVERTERE ANĪA MEA IN REQEM (=REQUIEM) TUĀ QA DNUS BENEFECIT TIBI. Vulgata, Ps. 114: 7. Sv. bibeln 116: 7. (=Vänd nu åter till ro, min själ, ty Herren har gjort väl mot dig.)

Mått: 256×190×14 cm.

Gravstenen över biskop Enander, död 1670, var redan under biskop Spegels tid (Grafbok 1706) rest mot väggen. De nedre lejonmaskerna, nu vända upp och ner, visar att stenen avsetts att vara liggande. Järnög-lorna i lejongapen har tjänstgjort vid stenens lyftande.

Under sin tid som superintendent i Kalmar lät Samuel Enander hugga en ansenlig gravsten. När den, 1652, skulle föras in i därvarande Storkyrka var man tvungen att bryta upp dörrkarmen och efteråt reparera muren. Samma procedur upprepades, när gravstenen 1661 fördes ur kyrkan för att transporteras till Linköping. (Sv K. 158, Kalmar Storkyrka, sid 276 o 283). Om det är gravstenen från Kalmar, som nu pryder väggen i Linköpings domkyrka, är svårt att avgöra. Mästare till den är eventuellt Mikael Hacke, verksam i Stockholm och Skänninge men tidvis även i Kalmar.

Noter

Domkyrkans miljö

1. Kapitlet Domkyrkans miljö bygger huvudsakligen på *Linköpings historia*, del 1 och 3–4, Linköping 1976 och 1978. – Om kyrkogården se *O Hassler*, Kyrkogården berättar om det Linköping som var. Linköpings och S:t Lars griftegård 1811–1899. Linköping 1976.
2. *Rhyzelius, Andreas Olavi*, f 1677, d 1761, biskop, historisk forskare. Domprost i Linköping 1720, biskop där 1743. Se Biskop A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne (i urval utg av *J Helander*, med bibliografi och en kort levnadsteckning, 1901).
3. Se *Linköpings klosterområde*. Historiska uppgifter om bebyggelsen under och efter medeltiden. Linköpings stadsfullmäktiges handlingar, 3, 1959. Linköping 1959.
4. *A Lindahl*, Rhyzeliusgården i Linköping. Linköping 1974.
5. *B Cnattingius*, Domkyrkoförsamlingens församlingshem. Linköping 1953.
6. *S E Noreen*, En ren och allvarsam byggnad, i: Östergötland 1973. Meddelanden från Östergötlands och Linköpings stads museum. Linköping 1974.

Murverksbeskrivning

1. Se *S Ljungstedt–B Cnattingius*, Grävningsberättelse 1961, med fyndförteckning, i ÖLM samt ATA. I ÖLM:s arkiv ingår även övrigt material rörande undersökningarna samt fotodokumentationen av murverket, vilken utfördes av fotograf *Erik Niklasson*. De lösfynd, som utgjordes av arkitekturdetaljer, finns till stor del utställda i ÖLM:s utställning av kyrklig stensulptur i den sk Rhyzeliusgården. Bland dessa lösfynd märks två fragment av kolonnbasen från det romanska högkoret, delar av valvribbor och listverk, ett fragmentariskt fialkrön samt masverksdetaljer. I samlingen ingår också stenhuggarverktyg samt modeller till portaldetaljer och fönster från 1800-talets stora restaurering. En utförlig katalog med fotografier finns över samlingen. – Om undersökningarna och restaureringen se *B Cnattingius*, Linköpings domkyrka. Några byggnadshistoriska notiser från 1959–61 års restaureringsarbeten, i: Meddelanden från Östergötlands och Linköpings stads museum 1962–63. – *Densamme*, Linköpings domkyrkas kor, VHAA:s Handl, i Antikvariska serien, 22, Sthlm 1970. – *S Ljungstedt*, Om stenhuggarmärken i Linköpings domkyrka, i: Meddelanden från Östergötlands och Linköpings stads museum 1966–67.
2. *S Ljungstedt*, Rapport angående restaureringsarbeten på Linköpings domkyrkas fönster, 1984. Ställd till raå 28/1 1985. Dnr 3225/85. ATA. Kontrollant vid den följande undersökningen av den norra sidans fönster 1985 var *Stefan Bermlid*. Rapport har ännu ej inkommit till raå.
3. *Carl Georg Brunius*, f 1792, d 1869, professor, arkitekt, konsthistoriker. Professor i grekiska vid Lunds universi-

- tet 1824. Från 1830-talet framför allt verksam som arkitekt och arbetsledare för om- och tillbyggnader av kyrkor, främst i Skåne. Från 1833–59 ledde Brunius restaurerings- och ombyggnadsarbetena i Lunds domkyrka. 1845 uppgjorde Brunius även restaurerings- och ombyggnadsförslag till Växjö domkyrka, där arbetena utfördes under hans överinseende 1849–54. Om Linköpings domkyrka se *C G Brunius*, Konstanteckningar under en resa år 1849. Lund 1851. Avsnittet om domkyrkan, s 145–239, är mycket utförligt och motsvarar till största delen den PM rörande domkyrkans restaurering som Brunius utarbetade. Material rörande domkyrkan ingår i *Brunius*samlingen, bd XXIX, ATA. – Om Brunius se *B Grandien*, Drömmen om medeltiden. Carl Georg Brunius som byggmästare och idéförmedlare. Nord Mus Handl 82. Sthlm 1974. Restaureringen av Linköpings domkyrka behandlas å s 442–452.
4. I Visby domkyrka löper i mittskeppets östligaste valv (12) diagonalribborna samman kring ett öppet hål i valvhjässan. Hålets diameter är 78–80 cm. Se *G Svahnström*, Visby domkyrka, I, SvK vol 175, Sthlm 1978.
 5. Se *U Haastrup*, Kristi himmelfartsspil i Visby. Fornvännen 1973.
 6. Ritningarna ingår i ATA liksom katalogen, där varje märke finns återgivet i naturlig storlek.
 7. Se *E Cinthio*, Lunds domkyrka under romansk tid, Lund 1957 och *D Fischer*, Stenhuggarmärkena, i: *G Fischer*, Domkirken i Trondheim, II, Oslo 1965, samt i dessa arbeten angiven litteratur.
 8. Om Lunds domkyrka se *E Cinthio* a a. Stenhuggarmärkena i Vadstena klosterkyrka har registrerats av *S Ljungstedt*. Märkena behandlas av *G Malm* i *I Anderson*, Vadstena klosterkyrka, I, SvK vol 204. Några av stenhuggarmärkena i Skara domkyrka finns avbildade i *J Swanberg*, Medeltida byggmästare, Uppsala 1983, s 95. Se även *H Wideen*, Stenhuggarmärken i Skara domkyrka, i: Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift IV: 7–8, Lidköping 1934. I samband med den nyligen avslutade restaureringen har en registrering av drygt 1000 stenhuggarmärken genomförts av *R Sigsjö*. En första kommentar till undersökningen återfinns i samlingsverket Skara I, Före 1700, Skara 1986, s 219 ff. Flera av de påträffade stenhuggarmärkena i Skara tycks ha motsvarigheter i Trondheims domkyrka. – Institutionen för medeltidsarkeologi vid Lunds universitet planerar att under 1988 publicera en rapport med en sammanställning av de svenska stenhuggarmärkena.
 9. Stenhuggarmärkena i Stora kapellet i Visby domkyrka har påträffats vid den nyligen utförda restaureringen. Se *G Svahnström*, Visby domkyrka, II, SvK vol 202, s 147. Kappellet anses ha uppförts i början av 1300-talet.
 10. Uppgifterna om stenhuggarmärkena i S Karin i Visby har välvilligt lämnats av *G Svahnström*.
 11. Se *E Lagerlöf*, Gotländsk stensulptur från gotiken, En stenhuggarverkstad på 1300-talet, Sthlm 1975, s 73 ff. I Väte kyrka har ca 150 märken registrerats. Vidare har

- stenhuggarmärken registrerats bla i Lye, Stånga, Grötlingbo, Hablingbo och Martebo kyrkor. Samtliga dessa kyrkor anses ha uppförts av samma byggnadshytta omkring 1330–1380.
12. Se *E Cinthio*, a a.
 13. Se *D Fischer*, a a.
 14. Se *J Swanberg*, a a 1983, s 96.
 15. Se *E Cinthio*, a a, s 88.
 16. Se *J Swanberg*, a a 1983, s 77 ff.
 17. I Siena förband man sig 1260 att permanent underhålla 10 stenhuggare, i Prag hade man under 1300-talets andra hälft 15–20 stenhuggare. Från Westminster Abbey och Bourges omtalas under intensiva perioder dock 40–50 stenhuggare. Se *J Swanberg*, a a, s 77 ff.
 18. I stensamlingen i den sk Rhyzeliusgården ingår de stenfynd som gjorts i samband med utgrävningarna i domkyrkan. Materialet är katalogiserat och fotograferat genom ÖLM. Jfr not 1.
 19. Se *E Cinthio*, a a, s 87 samt *J Swanberg*, a a 1983, s 85 och 96.
 20. Se *R H C Davis*, A Catalogue of Masons' Marks as an aid to Architectural History, i: The Journal of the British Archaeological Association, vol XVII, London 1954.
 21. Dessa märken har granskats av *H Gustavson*, runverket, raä.
 22. Se *E Lagerlöf*, a a, s 88.
 23. Se *J Swanberg*, a a 1983, s 95.
 24. Om tiondenfördelningen se *H Schück*, Ecclesia Lincolniensis, Sthlm 1959, s 234 ff.
 25. Se *H Schück*, a a 1959, s 449 ff.
 26. *H Kusche*, Die Steinmetzzeichen des Kölner Domes. I. Teil, i: Kölner Domblatt 1959.
 27. Se *A Wolff*, Der Kölner Dom, Stuttgart 1977.
 28. Jfr ovan not 10.
 29. Om S Karins byggnadshistoria se *E Lagerlöf* o *G Svahnström*, Gotlands kyrkor, Sthlm 1984.
 30. Om Vadstena klosterkyrkas byggnadshistoria se *I Anderson*, a a.
 31. Ristningarna och klottret har inventerats av *S Ljungstedt* och sammanställningen nedan bygger på hans redovisning.
 32. Runorna har granskats av *H Gustavson*, runverket, raä.
 33. En parallell till dessa avbildningar av klockstaplar har observerats i Risinge gamla kyrka. Där har man vid ungefär samma tid skurit in bilder av klockstaplar i träbänkarerna i koret. Se *C Öjring*, Klockstaplar som klotter i Risinge gamla kyrka, i: Östergötlands hembygdsförbund, nr 1, 1984. Se vidare *T Lindell*, Anders Gråsten och andra namnristare i Linköpings domkyrka, i: ÖstgötaCorrespondenten nr 183, 1946.
- Åt tre håll ses nischer med trifolier, däröver gavlar med krabbor och korsblomma. Nuvarande mått 75×24×14 cm. Huggning nedtill med tandat järn, det övre partiet mera grovhogget. Fialen är för liten för att ha krönt en strävpelare. Sannolikt har den ingått i någon form av omfattning.
2. *S Ljungstedt* har påpekat att tidigare läsning av siffrorna som 1412 är felaktig. Denna felaktiga datering finns även i *J Vellev*, Danske solure fra middelalderen, i: Hikuin 6, 1980, s 36 o fig 33. Solvisaren finns i avritning och uppmätning i ATA.
 3. Enligt redogörelse för utgrävningen 1915 av *A E Julén* (i Curmansamlingen, ATA).
 4. Även beträffande denna solvisare har siffran 5 tidigare lästs som 4. Se *J Vellev*, ovan a a, fig 34.
 5. Uppgift av *S Ljungstedt*. Fragmenten ingår i stensamlingen i Rhyzeliusgården. I Meddelanden från Östergötlands och Linköpings stads museum 1971, s 92, uppges fragmenten felaktigt härröra från västfasaden.
 6. Brev i Brunius samlingar, band IX, ATA.
 7. *U Stenhammars* ritning, som finns i ÖLM, har påskriften »Restauration af Portalen. Norra facaden. Kapitälband. Ros i omfattningen af tredelade fönstret.» Om Stenhammar se nedan Byggnadshistoria, not 41.
 8. Om Brudportalen se *G Svahnström*, Visby domkyrka, I, s 148 ff.
 9. Om *F W Scholander* se nedan Byggnadshistoria, not 39.
 10. Embets Memorial den 15 oktober 1866 till ÖIÄ. RA, F II.
 11. Uppgiften om ritningen har lämnats av *S Ljungstedt*. Ritningen ingår i ÖLM. Om *C Pettersson* och de stensniddare som utförde portalen se nedan Byggnadshistoria.
 12. Se *S Karling*, Dismas och Maria – ett motiv i Barnamordsreliefen i Linköpings domkyrkas stora sydportal, i: Imagines medieuales, Acta Universitatis Upsaliensis, Ars suetica vol 7, Uppsala 1983.
 13. En medföljande tjänstekvinna finns i de något yngre gotländska portalernas framställning av Flykten till Egypten i Stånga och Martebo, vilket talar för att samma ikonografiska utformning även kan ha funnits i Linköpingsportalen. Om de gotländska portalerna se *E Lagerlöf*, a a 1975, s 178.
 14. De bevarade reliefernas behuggning har studerats av *S Ljungstedt*.
 15. Citat efter *O Klockhoff* i ÖstgötaCorrespondenten 19/5 1925.
 16. Se *B Cnattingius*, Linköpings domkyrka, Vägledning, Linköping 1975, s 58. – *Johan Werner d ä*, f omkr 1600, d i Vadstena 1656, bildhuggare och konterfejare. Anställd 1637 hos Per Brahe d y med många skiftande uppgifter inom såväl måleri som skulptur. 1654 anställdes Werner av Magnus Gabriel De la Gardie för bla diverse utsmyckningar på Läckö slott. Skulpturen i Linköping bör ha tillkommit i början av 1630-talet. 1631 utförde Werner en kopia av M v Heemskercks altartavla i domkyrkan för Skänninge kyrka, där han också utförde epitafier m m.
 17. Samma motiv förekommer även i de gotiska blindarka-

Stensulptur

1. I stensamlingen i Rhyzeliusgården finns en detalj av ett fialkrön (D 238: 15). Baksidan och överdelen är avslagna.

- derna och på flera av valvens slutstenar. Motivet behandlas närmare nedan i samband med slutstenarna.
18. Det östra kapitälbandet avbildas av *A Romdahl*, a a, fig 62. I texten nämns inget om att kapitälbandet är nyhugget.
 19. *Romdahl*, a a, bekräftar det engelska inflytandet genom att påvisa att de använda måttenheterna är span och pam. Dessa måttenheter förkastas dock av Cnatingius (se nedan).
 20. Denna åverkan, som måste ha skett under nyare tid, kan vara ett uttryck för en sorts bildstormning mot »papistiska bilder» men den kan också höra samman med folklig vidskepelse, dvs en tro på att stenflisor från dessa bilder skulle kunna ha en undergörande och helande kraft. Sådan vidskepelse omtalas under 1600- och 1700-talen i anslutning till kyrkornas helgonbilder och var ett argument för att dessa skulle förpassas till kyrkvinden eller förstöras.
 21. Se *J Svanberg*, Furstebilder från folkungatid, kap Hertiginnan Ingeborg Håkonsdotter, Skara 1987. – Genom omvälvningen 1317–18 blev biskop Karl i Linköping en tid framöver den ledande andlige statsmannen. Under åren 1319–24 tillhörde han den rådsmajoritet som kraftfullt tog avstånd från hertiginnan Ingeborgs och Knut Porses politik (se *H Schück* a a 1959, s 67 f). Det är därför möjligt att biskopen, som bör ha varit den som formulerat eller åtminstone godkänt blindarkadernas bildprogram, infogat porträttbilderna som ett varnande exempel på högmod och maktlystnad. – *J Svanberg* har för förf påpekat att mannen med murarmössan i det vänstra svickelfältet i bägställningen N12 (fig 197) även kan vara ett porträtt, ett hantverkarporträtt och självporträtt av arkadskulptören. – För tolkningen av dygder och laster har använts *F Dahlby*, De heliga tecknens hemlighet, Malung 1967. Symbolerna i anslutning till hertiginnan och Knut Porse diskuteras närmare av *J Svanberg* i ovan a a 1987.
 22. Jfr *C A Bruzelius*, The 13th-Century Church at St-Denis, New Haven and London 1985, plate 29, 38, 39.
 23. Denna grävita beläggning har enligt konservator *T Andersson*, raä, sannolikt tillkommit vid restaureringen 1861 och kan ej vara rester av en ursprunglig konturförstärkning.
 24. Det omgivande murverkets behuggning har granskats av *S Ljungstedt*.
 25. Kapitålet har granskats och uppmätts av *S Ljungstedt*.
 26. Kapitålet avbildas av *A Romdahl*, a a, fig 27 men beskrivs ej till storlek och form.
 27. Se *G Svahnström*, Visby domkyrka, I, fig 110, 125, 145, 173, 178–181. Domkyrkans kapitäl och deras dekor behandlas på s 136 ff. Jfr nedan fig 419–420.
 28. Likheten med *Calcarius* arbeten har påpekats av *S Ljungstedt*. Som jämförande exempel kan nämnas ett kapitäl från Dalby kyrka i Skåne samt en dopfont från Bredsättra på Öland. Se *J Roosval*, Die Steinmeister Gottlands. Sthlm 1918. Vidare dopfont och örncapitäl i Fole kyrka och örncapitäl i Tingstäde kyrka, båda på Gotland. Om *Calcarius* se även *R Strömbom*, *Calcarius*, en gotländsk stenhuggarverkstad under 1100-talets slut och 1200-talets förra hälft. Konsthistorisk tidskrift 1942.
 29. Se *S Gardner*, English gothic foliage sculpture, Cambridge 1927, pl 16, 24, 26, 31. Jfr nedan fig 426 a–c.
 30. Nischer med inmurad skål av sten tycks ha varit den vanligaste formen av vigvattenskar men även fristående kar av sten eller metall har förekommit. I Linköpings domkyrka finns inga spår av inmurade kar varför det måste ha funnits fristående sådana. Fristående kar har bl a bevarats på Gotland (ex Halla). Dessa kar var placerade på en kolonn eller bas i portalens smyg eller i närheten av portalen. Se *Vigvattenskar*, Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid.
 31. Se *R Edenheim* o *I Rosell*, Varnhems klosterkyrka, SvK vol 190, fig 23 och 41 samt s 56 ff.
 32. Enligt uppgift av *S Ljungstedt*. Kapitålet tycks vara det enda av detta avvikande stenmaterial.
 33. Enligt uppgift av *S Ljungstedt*.
 34. *T Andersson*, Måleri på sten, Kulturminnesvård 2/83, Stockholm 1983.
 35. *U Bergmann*, *E Jägers*, *R Lauer*, Mittelalterliche Skulpturen Fragmente aus dem Kölner Dom. Kölner Domblatt 1982, Köln 1982.
 36. *R Rossi-Mannaresi*, The polychromy of the portal of the Gothic Cathedral of Bourges. ICOM Com for Cons. 7th Triennial Meeting Copenhagen 1984, preprints.
 37. *R Rossi-Mannaresi*, The polychromy of the 13th century stone sculpture in the facade of Ferrara Cathedral. ICOM 6th Triennial Meeting, Ottawa 1981.
 38. Se Analysrapport, A-nr 83-004, Tekniska Institutionen raä, SHMm.
 39. Iakttagelser vid rengöring av valv och väggar 1961–62, sammanställda av *S Ljungstedt* 1962. ÖLM.
 40. *Henrik Tidemansson* (*Henrik Tidemanni*), biskop i Linköping 1468–1500. Återupptog korbysget och förde det till slut bl a genom eget ekonomiskt stöd. Om hans biskopsgärning se *H Schück*, a a 1959, s 113 ff.
 41. *Peder Gotskalksson*, kantor. Hade på 1470-talet studerat artes och kanonisk rätt i Rostock och Erfurt. Var brorson till biskopen Henrik Tidemansson. Avgick 1517 på grund av lamhet. Om hans insatser i domkapitlet se *H Schück*, a a 1959.
 42. *Hans (Johannes) Ganzow*, ärkedjåke. Hade på 1460-talet studerat i Rostock och Leipzig. Var då domprosten Hemming Gad vistades i Rom kapitlets främste man. Död 1510. Om hans insatser i domkapitlet se *H Schück*, a a 1959.
 43. *Hans Brask*, f 1464, d 1538. Studerade i Greifswald. Kanik i Linköping, domprost där 1501, biskop 1513. Om hans verksamhet och betydelse för Linköpingskyrkan se *H Schück*, a a 1959.
 44. Framvänt lejonhuvud med öppet gap är staden Linköpings vapenbild alltsedan 1300-talet. Sambandet mellan stadens vapen och lejonmaskaronen behandlas i *J Svanberg*, Adam van Dürens valvsköldar i Linköpings domkyrka, ICO 1984:2.

45. *Herman Magnusson (Hermannus Magni) Grotta*, kanik. Son till borgaren Magnus Grot i Skänninge. Se *H Schück*, a a 1959.
46. *Henrik Nilsson (Henrikus Nicolai)*, kanik. Studiekamrat till Hans Brask i Greifswald. Död 1523. Om hans insatser i domkapitlet se *H Schück*, a a 1959.
47. Bladmaskaronmotivets historia och ikonografi behandlas i *K Basford*, *The green man*, Ipswich 1978.
48. Se *A Romdahl*, a a 1932, s 158 f. Romdahl har tolkat skölden med initialerna P G i valv 27 som tillhörig kaniken Peder Gjördsson (Petrus Giorderi), vilken 1498 ingick i Vadstena kloster. *H Schück* har i a a 1959, s 454, visat att det istället måste röra sig om kantorn Peder Got-skalksson.
49. *Adam van Düren*, från Düren i Rhenlandet, verksam som stenhuggare och byggmästare i Norden till omkring 1530. Verksam i Linköpings domkyrka under korbyggets slutskede under 1490-talets senare del, där han signerat ett kapital, en slutsten samt valvribbstenar med sitt stenhuggarmärke (C 1). Från Linköping flyttade A till Danmark, där han arbetade åt den danske kungen och hans närmaste män. Åt den danske riksamiralen byggde han borgen Glimmingehus. Här finns på en relief såväl A:s namn som hans stenhuggarmärke och årtalet 1505. Han var sedan under två årtionden verksam med att reparera och modernisera domkyrkan i Lund, där han även utförde en tumbagrav och ett brunnskar i kryptan. – Se *J Svanberg*, *Adam van Düren. A German Stone Mason in Scandinavia in the Early Sixteenth Century*, in HAFNIA 1976, Copenhagen 1977, p. 125 ss. – *Densamme*, *Adam van Dürens brunnskar – en ståndsatir i sten*, i: *Meddelanden från Arkivet för folkets historia* 1976/1. – *Densamme*, ovan i not 44 a a. – En monografi om Adam van Düren föreligger i manuskript av samme författare.
50. Se *H Schück*, a a 1959, s 454, not 4.
51. Valvsköldarna och motivet *Arma Christi* behandlas i *J Svanberg*, a a 1984.
52. Jfr nedan *Cnatingius*. De båda sakramentshusen behandlas i *Romdahl*, a a 1932 samt *Cnatingius*, a a 1970.
- Eneby och Ask. En senmedeltida framställning av Helena med korset har också ingått i de försvunna målningarna i Mogata kyrka. Ämnets popularitet i Östergötland bör ha samband med den uppmärksamhet som Helgakorskulten ägnades i stiftets domkyrka under 1300- och 1400-talen. Se *M Ullén*, ovan a a.
4. *S Pira*, ovan a a, s 92.
5. *A Romdahl*, a a 1932, nämner sköldarna på s 65 i not 1. Enligt uppgift här har dåvarande riksheraldikern *H Fleetwood* sammanställt ett av vapnen med bayerska ätten *Anhängers*, ett annat möjligen med ätten *Geras*. Fil dr *Jan Raneke* har granskat vapnen men ej med säkerhet kunnat bestämma den. Han menar dock att vapnen möjligen kan tyda på ett samband med Rigastiftet och att de kan tillhöra linköpingsborgare med tysk anknytning. Enligt *Romdahl* fanns på B6 ett ottydligt *Natt och Dagvapen*.
6. Uppgifterna om valvdekorationerna grundar sig på den i not 1 nämnda rapporten.
7. Nordiska Museet, inv nr 41.175 och 51.681. Nu deponerade i SHM med inv nr 26136: 3 a och 26136: 3 b. Beskrivna i *A Andersson*, *Die Glasmalerei des Mittelalters in Skandinavien*, Sthlm 1964, s 228.
8. ÖLM, inv nr D 131: 1–7.
9. ÖLM. Saknar inv nr.
10. Beskriven av *A Andersson* i ovan a a.
11. Uppgift i redogörelse för grävningsundersökning 3/11 1915 av *Axel E Julén* till *S Curman*. I *Curmansamlingen*, ATA. Bör vara identiskt med det material utan ursprungsbeteckning som ingår i ÖLM under inv nr D 107–108.
12. Ett urval av glasmålningsfragmenten har avbildats i akvarell i skala 1:1 av *S Ljungstedt* 1974. Ingår i: *Linköpings domkyrka, Glasmålningar. Sammanställning av S Ljungstedt* 1986. ATA. – Ett urval av glasmålningsfragmenten har också fotograferats av ÖLM 1987.
13. Se *S Ljungstedt–B Cnatingius*, *Grävningsberättelse med fyndförteckning*, 1961 (ATA, ÖLM). Ett urval av glasmålningsfragmenten har fotograferats av SHM i samband med fyndfördelningen. Ett urval återges även i den i not 12 nämnda sammanställningen av *S Ljungstedt*.

Målningar

1. Se rapporten *Iakttagelser vid rengöring av valv och väggar 1961–62* av *S Ljungstedt* 1962. ÖLM.
2. Se *M Ullén*, *Helgakorslegenden*, i: *ICO* 1980/1 s 33 ff.
3. Se *S Pira*, *Om helgonkulten i Linköpings stift*, Lund 1952, s 82 ff. Om *Helgakorsstiftelserna* se även *H Schück*, a a 1959, s 424. – *Helgakorslegenden* skildras påtagligt sällan i den nordiska medeltidskonsten. I Östergötland är den dock känd från ytterligare fyra kyrkor. I Björsätters kyrka har den omfattat inte mindre än ett fyrtiotal scener (rester av vägghpanel, nu i SHM). De högotiska målningarna dateras till 1300-talets andra fjärdedel. Från senmedeltiden återstår målningar i kyrkorna i Risinge, Östra

Byggnadshistoria

1. Om detta se vidare *H Schück*, a a 1959, s 240.
2. Jfr *H Schück*, a a 1959, s 240, 287 f.
3. Jfr *H Schück*, a a 1959, s 240.
4. Biskopen nämner här inte en bestämd del och inte heller straffhotet. Orsaken kan vara att han ansåg tvångsåtgärder utsiktslösa och dessutom den anbefallda delen av kyrkotionden alldeles för liten. Se *H Schück*, a a 1959, s 240.
5. Jfr *H Schück*, a a 1959, s 240 f.
6. Jfr *H Schück*, a a 1959, s 241.

7. Jfr *H Schück*, aa 1959, s 449.
8. Som den nya avlatsbullen 1403 antyder att man inte ens hade medel till underhåll av byggnaden kan korbygget ej ha påbörjats år 1400. Avlatsmedlen kan dock ha gjort att man ansåg sig kunna göra upp planerna för det nya korbygget. Det är möjligt att de senare angivelserna av årtalet 1400 syftar på detta.
- 9–11. Jfr *H Schück*, aa 1959, s 450.
12. Jfr *H Schück*, aa 1959, s 451.
13. Innebörden i detta brev och tidpunkten för hantverkarnas ankomst har tolkats olika. Se *A Romdahl*, aa 1932, s 145, *H Schück*, aa 1959, s 453, *B Cnattingius*, aa 1970, s 41. *Jan Svanberg* behandlar detta inledningsskede i ett kommande arbete om Adam van Düren. Han skriver här om brevet den 1/12 1487 (cit efter manus): »Denna datering uppfattar Cnattingius som en terminus post quem för de tyska byggnadsarbetarnas ankomst. Det gör han i tron att den i brevet nämnda summan till att inlösa deras i Köln ingångna kontrakt efter brevet utfärdande sändes ned till dem och 'gjorde det möjligt för de kölnska stenhuggarna att bege sig till Linköping', och då 'måste brevet ange datum för arbetets begynnelse, som bör vara våren 1488'. Men härvid har han förbisett brevet tempusformer, vilka istället gör dess datum till en säker terminus ante quem för dessa händelser. Ty där står att högkoret redan byggdes (edificabatur) av de från Tyskland hitförda (ad ductos) byggnadsarbetarna. De var alltså anlända och bygget igångsatt före den 1/12 1487. – Det enda som kan ge en fingervisning om hur långt före detta datum, som de kom och började arbeta på koret, är vad som går att utläsa om tidpunkten för biskopens donationer till korbygget. I detta avseende har brevet tidigare tolkats så att det skulle vara fråga om donationer gjorda vid fyra olika tillfällen av biskopen, 'först med guld, silver och bly, sedan vid tre tillfällen med vardera 100 rhenska gyllen' (Schück s 453). Men i sitt senaste arbete har Cnattingius konstaterat att det istället är fråga om en enda stor donation, uppdelad på en post för löpande utgifter, en för att inlösa det ovannämnda kontraktet med byggnadsarbetarna från Köln samt en post för bly och koppar till taket (Cnattingius s 41). Dessutom finns en hittills helt förbisedd och i Romdahls brevutdrag ej medtagen relativsats angående den förstnämnda delen av denna donation – 'som nyligen (actu) överförts till kyrkans byggnadsfond' (ad fabricam ecclesie) heter det om biskopens gåva i guld, bly och silver. – Sammanhanget tycks vara följande: brevet av 1/12 1487 utgör domkapitlets bekräftelse och tack för att byggnadsfonden nyligen mottagit en stor donation av biskopen, som fördelat den på olika poster, bla en för att inlösa kontraktet. Härav torde man kunna sluta att inkallandet av de tyska byggnadsarbetarna inte i tiden ligger så långt före tackbrevet för donationen till korbygget.»
14. Se *H Schück*, aa 1959, s 1 f.
15. Citat efter *A Romdahl*, aa 1932, s 144.
16. Citat efter *E Benzelius*, aa 1709–13.
17. Jfr *B Cnattingius*, aa 1977, s 92.
18. Myntbestämningen har gjorts av K Myntkabinetet (KMK). Se Fyndförteckning samt Myntförteckning (KMK 54/79, raå 793/79, ATA).
19. Se *S Pira*, Om helgonkulten i Linköpings stift, s 69.
20. Se *H Schück*, aa 1959, s 489 ff.
21. Se *H Schück*, aa 1959, s 454 f.
22. Se *E Jöransson Tegel*, Gustaf I:s Historia, 2, s 269 f. – *C F Broocman*, Beskrifning öfver Östergötland, s 76 f. – *P E Thyseius*, Handlingar rörande Sveriges inre historia under Gustaf I. – *G Westling*, Linköpings domkyrka, s 10 f. – Gustav Vasa och Linköpings domkyrka – ett 400-årsminne. Artikel av signaturen B. Lg i ÖstgötaCorrespondenten 23/12 1950.
23. Publicerade i *C Silfverstolpe*, Historiskt bibliotek.
24. Se *V Granlund*, Johan III:s byggnads- och befästningsföretag, i: Historiskt bibliotek af *C Silfverstolpe*. – Räkenskaperna ingår i Kammararkivet, Landskapshandlingar för Östergötland. Se även *G Westling* ovan aa, s 11 ff.
25. Citat efter *G Westling*, ovan aa, s 15.
26. Domkap prot 3/9 1746. – Värdefulla uppgifter om tornbygget har lämnats av arkitekt *Rolf Bergh*, som inför den senaste ombyggnaden av västpartiet har gått igenom kyrkans arkivalier rörande bla Hårlemans torn. – Tornbygget skildras även av *G Westling*, ovan aa, s 17 ff.
27. Domkap prot 27/11 1745.
28. Domkap prot 19/5 1747.
29. *Carl Hårleman*, f 1700, d 1753, friherre, arkitekt. Var 1721–27 slottsarkitekt och hovintendent och vid sidan av C G Tessin ledare för slottsbygget i Sthlm. Har restaurerat och ritat ett stort antal slott, herrgårdar och kyrkor. – Se *Å Stavenow*, Carl Hårleman, s 243 f. Ritningarna till tornet i Linköping ingår i RA med signum L 73/27–30.
30. *Carl Johan Cronstedt*, f 1709, d 1777, greve, arkitekt, ämbetsman. Var 1743–67 överintendent.
31. RA, ÖIÄ:s huvudarkiv, F II aaa:4. Besiktningen utfördes av *Abr Robsahm* och *Joh Wilh Friese*.
32. Citat ur brev från biskopen i Linköping till ÖIÄ 2/2 1774.
33. Domkap arkiv, Consist prot, A I a 76, VLA.
34. *Jacob Wilhelm Gerss*, f 1784, d 1844, arkitekt, tecknare. Utbildad vid Konstakademien, verksam vid Flottan. 1812 ledamot av Konstakademien, arkitekt vid ÖIÄ. 1837 major mechanicus.
35. *Abraham Bengtsson Nyström*, f 1789, d 1849, byggmästare, bosatt på Hållingtorp, Kristbergs sn, Ög. Bland Nyströms många uppdrag kan nämnas Stora Sundby slott och Öja kyrka, Sö. – Om *Nyström* se *L D Cnattingius*, Abraham Nyström och hans söner – en östgötsk byggmästarfamilj under 1800-talet. Trebetygsuppsats framlagd för konsthistoriska seminariet vid Stockholms universitet vt 1962. Stencil.
36. Om *Carl Georg Brunius* se ovan Murverksbeskrivning not 3.
37. Brev i *Brunius-samlingen*, bd IX, ATA. Även följande citat och uppgifter hämtade ur denna samling.
38. *August Nyström*, f 1814, d 1886, konduktör (arkitekt),

- byggmästare. – *Johan Robert Nyström*, f 1817, d 1890. Samma utbildning som brodern. Båda hade 1834 studerat vid Konstakademien. Samarbetade därefter med fadern fram till hans död 1849, då de tog över och tillsammans fortsatte hans verksamhet. – Se vidare not 35 aa.
39. *Fredrik Wilhelm Scholander*, f 1816, d 1881, arkitekt, ämbetsman, konstnär, författare. 1844 ordinarie konduktör vid ÖIÄ, professor i byggnadskonst vid Konstakademien 1848, dess ständige sekreterare 1868. – Om *Scholander* se *B Grandien*, *Drömmen om renässansen*. *Fredrik Wilhelm Scholander* som arkitekt och mångfrestare.
 40. RA, ÖIÄ:s huvudarkiv. Koncept 5/3 1861 (No 329).
 41. *Per Ulrik Stenhammar*, f 1829, d 1875, arkitekt, tonsättare. Studier vid Teknologiska institutet och Konstakademien. Lärare där 1866. Antagen som arkitekt vid ÖIÄ 1874.
 42. *Carl Pettersson*, d 14/11 1870, modellsnickare, ritare. Tycks under lång tid ha varit knuten till byggmästarna Nyström. Har utfört teckningar till bla ornament och inredningsdetaljer. Ritningarna ingår i Nyströmsamlingen i ÖLM.
 43. *C Gustaf Westell*, f 26/12 1818, d 21/10 1886 (begravd i Fornåsa), tecknare. Dövstum, utbildad på Manilla omkr 1839. Knuten till byggmästarna Nyström. Har utfört teckningar till bla ornament, inredningsdetaljer och möbler. Ritningarna ingår i Nyströmsamlingen i ÖLM. – Se även i not 35 aa.
 44. RA, ÖIÄ:s huvudarkiv. Ankom 15/9 1870 (No 505).
 45. Om *Nyströms* insats se not 35 aa.
 46. Om tornbygget se även *G Westling*, aa, s 25f.
 47. *Helgo Zettervall*, f 1831, d 1907, arkitekt. Utbildad vid Konstakademien 1853–60. Vice professor där 1881, intendent vid ÖIÄ, chef där 1882–97. 1860 blev Zettervall efter *Brunius* antagen som arkitekt för Lunds domkyrka, där en restaurering genomfördes 1868–80. Bland hans restaureringar i övrigt märks Skara domkyrka (1886–94) och Uppsala domkyrka (1885–92). Har ritat ett stort antal byggnader, såväl kyrkor som profanhus. – Om Zettervalls domkyrkorestaureringar se *A Åman*, *Helgo Zettervalls domkyrkorestaureringar*. Lic-avhandling vid konsthistoriska institutionen, Uppsala universitet, ht 1963. Stencil. – Om Zettervall se även *B Olén*, *Rymlighetens evangelium*. *Helgo Zettervall* som kyrkoarkitekt i Lunds stift i ljuset av samtida kyrkor. Lund 1987.
 6. *A O Rhyzelius*, L Stb G 34 (Hypomnemata ...)
 7. *A O Rhyzelius*, Linköpings Sticks Krönika, ms i L Stb B 22. – *Densamme*, *Episcopia Svingoticæ*, Norrköping 1762, s 106, 114.
 8. *A O Rhyzelius*, L Stb, G 34.
 9. *C Fr Broocman*. Beskrifning öfver the i Öster-Götland befintlige städer, slott, soknekyrkor, soknar, säterier, öfverofficers-boställen, jernbruk och prestegårdar, med mera. Norrköping 1760.
 10. *P G Widegren*. Försök till en ny beskrifning öfver Östergötland. Linköping 1817–18.
 11. *J T Tollstorp*. Beskrifning öfver Linköping, 1834.
 12. *C G Brunius* 1851 s 42f. Närmare om *Brunius* och domkyrkan i *B Grandien* 1971.
 13. I ATA (*Brunius*samlingen). Här ingår beskrivning och ett antal ritningar.
 14. *Gödeckes* framställning går igen i *Chr Eichhorns* föredrag om domkyrkan vid Svenska Fornminnesföreningens årsmöte i Linköping 1874, tryckt i dess tidskrift 1875.
 15. *G Westling* 1889 s 5f.
 16. Ett stort foto av denna från omkr 1870 finns i den Nyströmska samlingen i ÖLM. Se fig 131.
 17. *J Roosval* 1928 s 1f.
 18. *J Roosval* i *Gotlands Allehanda* 12.7.1933.
 19. Se *A L Romdahls* arbeten i litteraturförteckningen.
 20. Se *S Curman* och *A L Romdahl* 1918 s 1f.
 21. *E Lundberg* 1933 s 202f.
 22. *A L Romdahl* 1933 s 242f.
 23. *E Lundberg* 1933 s 246f.
 24. *E Lundberg* 1943.
 25. *E Lundberg* 1940 I s 314, 318, 475f., 504f., II s 7f.
 26. *A Lindblom* 1944.
 27. *A Lindblom* 1977 s 59f.
 28. *C R af Ugglas* 1915, 1951.
 29. *H Thümmeler* 1955 s 161f.
 30. *H Thümmeler* 1967 s 80f.
 31. *A Tuulse* 1964 s 21f., 27f.
 32. *O Rydbeck* 1918 s 10f. *Brunius* hade emellertid behandlat honom i sin bok om Lunds domkyrka.
 33. *J Svanberg* 1976, 1977, 1984.
 34. *H Schück* 1959.

1100-talsdomen

Tidigare forskning

1. Om *Hadorph* se *Henrik Schück* 1933.
2. *Haqvin Spegel*, 1707, 1708. En annan bok, *Emblemata Lincopensia* innehåller rim, som avtecknats i domen.
3. Se *H L Forsell*, *Minne af Erkebiskop Erik Benzelius*, Sv Akad Handl 58, Sthlm 1883.
4. *A O Rhyzelius*, *Ämne ...*, ms i L Stb, G 34 fol 11 43f.
5. *A O Rhyzelius*, *Status ...*, ms i L Stb, A II
1. Undersökningarna 1915–1916 publicerades preliminärt av *Curman-Romdahl* 1918 s 1f., mera ingående av *Curman* i *Romdahl* 1932 s 12f. Undersökningarna 1959–1960 redovisas i *B Cnatingius* 1963 s 15f.
2. I Danmark först i St Bent i Ringsted efter 1160.
3. *S Curman* i *Romdahl* 1932 s 16. Se även *E Lundberg* 1935 s 184.
4. *S Anjou* 1930 s 28.
5. *Danmarks Kirker*, Københavns amt 1951 s 53f.
6. *Sveriges Kyrkor*, Vreta kloster 1935 s 31. – *G Redelius*

- 1972 s 8 visar att tornet förmodligen är samtidigt med långhuset.
7. *Sveriges Kyrkor*, Vreta kloster 1935 s 317; *S Curman i Romdahl* 1932 s 7.
 8. *E Lundberg* 1927–28 s 11; *G Redelius* 1972 s 43. – Det kan tilläggas att den smala travén i väster också kan ha använts för en tribun, reserverad för konungen – byggherren. Exempel på en sådan anordning finns i Theophannbyggnaden i Essen från 1040–1060, Hezilodomen i Hildesheim (invigd 1061), klosterkyrkan i Corvey och S Cyriacus i Gernrode. Se *H Krims* 1968 s 24f.
 9. *O Rydbeck* 1923 s 119; *E Cinthio* 1957 s 36, fig 59; *S Anjou* 1930 s 66.
 10. *Dansk Kunsthistorie* I 1972 s 92.
 11. *G Redelius* 1972 s 12. I vissa avseenden kunde biskoparna under denna tid fungera som konungens ställföreträdare i landskapet. De hade dessutom att utöva utom andlig även viss civil domsrätt (äktenskapsmål, brottmål, specialmål). Jfr *Holmbäck–Wessén* 1933 I; *S Tunberg* 1926 s 144. Exempel på domstol utanför västportalen finns i St Urbain i Troyes, katedralerna i Poitiers, Lyon, Strasbourg, Auxerre (*F Nordström* 1974 s 126f). Om biskoparnas domsrätt i samband med biskoparnas besök för konfirmation se *G Inger* 1961 s 17, 134, 375f, 450; om förhållandet i Linköpings stift s 197, 208f.
 12. Om kontinentala förebilder se *A Lindblom* 1908 s 190f; *E Lundberg* 1929 s 1f. Bland tidigare förebilder kan nämnas Corvery, S Pantaleon i Köln, Münsterfeld och Peterskyrkan i Werden. I den sistnämnda kyrkan sammanträdde en specialdomstol (Sonderricht), se *G Bandmann* 1953 s 31.
 13. Det kan påpekas att domens längdriktning är nästan parallell med St Korsgatan (men ej med gamla Storgatan och Ågatan). Det kan betyda att kyrkan orienterats med hänsyn till vissa ägo gränser, som bestämts av St Korsgatan. På äldre stadsplaner (tex 1651 och 1765) finns ännu en ägo gräns med denna orientering.
 14. *E Lundberg* 1935 s 184; *S Curman i Romdahl* 1932 s 18f.
 15. *E Lundberg* 1930 s 154f.
 16. *S Curman i Romdahl* 1932 s 21.
 17. *N Ahnlund* 1945 s 301f.
 18. *S Kraft* 1945 s 336f.
 19. *N Ahnlund* 1945 s 139f bemöter Kraft men medger att dateringen av Vreta kyrka till 1110–1120 och Krafts till 1120-talet kan få stöd i några detaljer i byggnaden. *Lundberg* har (1943 s 310) daterat kyrkan till Inge d ä:s tid men utan motivering. I en tidigare uppsats (1935 s 219) har han daterat domkyrkan till 1110- eller 1120-talen och Vreta något senare. – *Y Brilioth* 1948 s 40 har accepterat dateringen till Inge d y:s tid.
 20. *H Schück* 1959 s 43.
 21. *S Kraft* 1975 I s 118 framhåller teorins osäkerhet liksom *J A Hellström* 1973 s 53.
 22. *S B F Jansson* 1975 I s 59f.
 23. *R Blomqvist* 1955 s 86; *E Cinthio* 1957 s 45.
 24. *Holmbäck–Wessén* 1933 s 70. Uppgiften måste vara ålderdomlig, eftersom det vid redigering av östgötalagen på 1280-talet knappast var aktuellt att bygga nya kyrkor.
 25. Jfr *J A Hellström* 1971 s 359, där denna tolkning framföres. Det kan tilläggas att i den norska Sverresagan (kap 117) finns en uppgift att det är gammal lag och rätt att konungar och bönder kan bygga kyrka på sina gårdar på egen bekostnad om de önskar (*H Koht* 1965 s 74). *I Nylander* 1953 s 129 tolkar östgötalagens bestämmelse så att det skulle fordras konungens initiativ liksom andra landskapslagar förutsätter biskopens, enligt Upplandslagen, biskopens och församlingens. Östgötalagens märkliga uppgift kan också sammanställas med en notis i Lundanekrologgen (memoriare fratrum 28 april) om konung Sven Estridsson som byggherre till Dalby kyrka: ipse se primus dalbyensis ecclesiam ædificavit (*L Weibull* 1923 s V).

Den nya domens kor och tvärhus

1. *A Romdahl* 1932 s 25f; *H Schück* 1959 s 54f, 401f.
2. Kröningens förläggande till Linköping kan förbindas med Karls ställning som kung Johans kansler. Dessutom hade elden härjat Gamla Uppsala kyrka, som ännu inte var återställd. *F Nordström* 1952 s 12.
3. DS 181. *J Rosén* 1949 s 138.
4. DS 1665 (hertig Valdemars skydds brev 1310 för Linköpings domkyrka, »vilken våra lysande förfäder grundat»). Jfr *C G Andrae* 1960 s 160. Birger Jarl hade givit kyrkan sitt stöd, då den hävdade sin frihet mot världslig inblandning bla vid biskopsval (*Andrae* s 83). Ett slags investitur spåras i Västgötalagen, enligt vilken konungen ger biskopen stav och ring och placerar honom på biskopsstolen.
5. *J A Hellström* 1971 s 168f.
6. *R Huch* 1964 s 33. En sällan tillämpad princip, en gång bestämd av påven Gelasius, var att för byggande av en kyrka skulle reserveras 1/4 av inkomsterna samt de trognas oblationer. *Colombier* 1973 s 12.
7. *O Rydbeck* i Lunds domkyrkas historia I s 74.
8. I Chartres bestämdes, när den stora katedralen började återuppföras efter branden 1194, att av biskopens och capitulares inkomster skulle en stor del gå till byggnadsarbetet under tre år. *O von Simson* 1956 s 162.
9. Jfr om Chartres *O von Simson* 1956 s 170f.
10. *N Staf* 1935 s 354.
11. *S Kroon* 1948 s 57, 63, 66, 86, 98. Den stora tillströmningen under marknadsdagarna berodde inte så mycket på prästmötet, som författaren tycks mena, utan framför allt på själva marknaden och de högtidligare mässorna (*Kroon* 1948 s 101, not 76). Avlat var dessutom kombinerad med denna kyrkofest. Därtill kom tingen, vilkas terminer ofta sammanföll med prästmötena; *Kroon* s 83.
12. DS 1507; *Olaus Magnus* 1909. I cap 22 bok 12, uppger han att kalkstenen i Linköpings domkyrka togs från Ömberg. Jfr Kommentaren, a a IV s 271. *C G Brunius* uppger

- att stenen kom både från Berg och Omberg se *C G Brunius* 1851 s 148.
13. Sveriges Kyrkor, Vreta Kloster 1935 s 20 not 1.
 14. Skifteshandlingar 1847, Bergs by, i Lantmäterikontorets arkiv, Linköping. Vid Ekbacken fanns i senare tid inga spår av stenbrott.
 15. Stenbehandling av samma slag som i Linköping på B9–C9 utom i Mariakyrkan även i S Clemens (sydportal, tornbåge), Drotten (sydportal, tornportal mot långhuset, som är äldre), S Lars (bästa och finaste stentekniken av detta slag), Helig And (pelare och väggar), S Nicolai (pelare), men ingenstades sågtandad mejsel. På kungapalatset i Vadstena förekommer den också först vid 1200-talets slut. I *Anderson* 1972 s 16 (avb 13), 41 (avb 48).
 16. *A Clifton-Taylor* 1967 s 99 ff.
 17. *A Romdahl* 1932 s 43.
 18. *G Svahnström* 1978 s 148 ff.
 19. Om Limburg se *Kubach & Verbeek* 1978.
 20. *E Lundberg* 1933 fig 44, 45.
 21. *G Svahnström* 1978 s 141.
 22. *G Svahnström* 1978 s 138.
 23. *A Tuulse* 1964 s 27 f.
 24. *H Thümmeler* 1955 s 160 f.

Långhusbygget

1. *A Romdahl* 1932 s 46 f efter *C G Brunius* 1851 s 142, som citerar *A O Rhyzelius'* *Brontologia* s 93 och *Episcoposcopia sviogotica* s 94. Traditionen finns först hos *Johannes Magnus*. I *Rhyzelius'* *Episcoposcopia* uppges att inskriften ursprungligen fanns »i kyrkans södra sidogång» vilket tyder på en minnessten, troligen medeltida. Biskop *Samuel Enander* (d 1670) lät uppsätta den nuvarande minnestavlan på tvärskeppspelaren. Tavlan gör dock ett ålderdomligare intryck och borde dateras till 1500-talets slut eller 1600-talets början. I *Palmskiöldska* samlingen (UUB M 29a: II p 865) uppges att tavlan uppsattes av biskop *Johannes Botvidi*. – Den förste, som drog i tvivelsmål uppgiften om domens grundläggning 813 var biskop *Eric Benzelius*, som kallade den »Munckedik».
 2. *H Norman* 1940 s 143. Linköpingstraditionen om Ansgar har behandlats av *N Ahnlund* 1926 s 40.
 3. *C G Brunius* 1851 s 195.
 4. *A Romdahl* 1932 s 45 f. Talet 40 var ännu under medeltiden omgivet av en viss nimbus som längdmått, bötesbelopp m m i kyrkans lagstiftning. Det användes dessutom som period för fasta, för rening, avlat m m. Se flera exempel i *H Yrwing* 1940 s 193, 194, 205, 211.
 5. *J Roosval* 1955 s 23. – Det kan erinras om att *A Lindblom* 1944 s 187 tolkat biskop Lars' långhus som travéerna 3, 4 och 5. Jfr *J Roosval* i en uppsats i *Gotländskt Allehanda* 12.7.1933.
 6. DS I 305. *H Schück* 1959 s 56 f. Skarabeslutet har utförligt behandlats av *S Kraft* 1946 s 106. Hans teori att härleda

staden som civitas i administrativ mening från just 1241 har bestritts av *T Söderberg* 1946 s 397 f.

7. *S Lindqvist* 1969 s 157 har spekulerat kring det faktum att St Lars kyrka ägt doprättighet tidigare än domkyrkan och pekat på förekomsten av talrika sk Eskilstunahällar i denna kyrka. De skulle tyda på att kyrkan var mycket populär. Som visats här är emellertid kombinationen katedral och dopkyrka inte ovanlig. – Förekomsten av Eskilstunahällar i St Lars kyrka kan åtminstone delvis förklaras av att denna kyrka blivit föremål för en mera omfattande och noggrann undersökning än domen. De sk Eskilstunagravarna och andra kistformer från missionstiden härrör från en kyrkogård; några spår av den till kyrkogården hörande träkyrkan påträffades inte. Det ur kyrkorättslig synpunkt egendomliga förhållandet att domkyrkan icke ägt doprätt tidigare har icke uppmärksamats av forskningen. I *G Smedberg* 1973 är det inte behandlat. Han uppger s 12 f att katedralerna ursprungligen hade doprätt och först senare landskyrkorna. Under äldre medeltid döpte biskopen men från 1000-talet fick sockenprästen denna rätt. *Smedberg* menar (s 18) att biskoparna i Norden ej haft doprätt.
 8. *E Gall* 1956 s 34: placering av dopkyrka invid en domkyrka vanligt.
 9. *Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift* 1948 s 177.
 10. *K Barnekow* *Lunds domkyrkas historia II* 1946 s 28.
 11. DS I 282; *H Schück* 1959 s 57.
 12. *H Schück* 1959 s 58.
 13. *H Schück* 1963 samt 1984 (*Västergötlands Fornminnesförenings tidskrift*).
 14. *H Sedlmayr* 1950 s 58 not 6.
 15. *K G Westman* 1904 s 29 f.
 16. *H Sedlmayr* 1960 I s 185. Just vid denna tid spårar denne förf ett kungligt intresse för kyrkobyggen, tex Kölnerdomen, som grundlagts 1248 i närvaro av konung Wilhelm (av Holland) och som efter 1257 medvetet uppfattades som kunglig domkyrka. Samma var förhållandet i Speier, Magdeburg, Strasbourg, Prag, Trondheim och mera bestående i Westminster i London. Det nya koret i Le Mans tillkom sedan konung Philip August år 1217 hade införlivat detta territorium med domain royale (*H Sedlmayr* 1950 s 361 f, 408). De svenska konungarnas ansvar för kyrkobyggen framgår av östgötalagen.
 17. *A Romdahl* 1932 s 56 f. DS II 475.
 18. *E Lundberg* 1933 s 220.
 19. *J Printz* 1956 s 16 f. – Längd- och breddproportionerna i Linköping var inte vanliga på den tiden för ett långhus av denna typ. Västerås domkyrka hade börjat byggas om med ett långhus på fyra travéer, och *Lundberg* har antagit, att Linköpingsdomen stått modell. Örebro Nicolai kyrka hade i sitt första skede ett treskeppigt kor och långhus, basilikalt uppbyggt med omväxlande kvadratiska och runda pelare (*Sveriges Kyrkor*, Örebro stads kyrkor 1939 s 45), medan det senare långhuset hade fått hallkyrkotyp. Tiden anser man vara 1200-talets sista fjärdedel. Kyrkorna i Visby hade också korta och breda

långhus. Liksom i Nicolaikyrkan i Örebro kan man i den äldre S Nicolaikyrkan i Visby (1200-talets andra fjärdedel) se spår av samma system (A Tuulse 1964 s 53). Mariakyrkans i Visby långhus om tre travéer mätte 27 m i längd och 29 i bredd, St Drotten var en kvadratisk, tre travéers kyrka liksom St Clemens. Man kan också nämna koret i Källunge (Gotland) med sina fyra pelare, runda och åttkantiga, som alltid uppfattats som en efterbildning av Linköpings domkyrka. *Roosval* ville tom göra byggmästaren i Källunge till mästare av de runda pelarnas kapital i Linköping omkr 1300 och i Örebro omkr 1280 (*Roosval* 1911 s 186), en datering, som inte passar in i vår kronologi eller stöds av stilanalysen.

Långhuset har en bredd av 27 m. Detta mått svarar mot längden av högkor och tvärhus. Den totala längden är 21/2 gånger långhusets bredd. Ungefär samma proportionering finns i münstern i Herford samt i Mariakyrkan, S Clemens och S Drotten i Visby. I dessa båda rumsenheter – långhus och tvärhus med kor – kan i Linköpingsdomen inskrivas två spetsvinkliga trianglar med gemensam bas i skiljelinjen mellan långhus och tvärskepp (A7–D7). I långhuset liksom i tvärskepp och kor kan också var för sig inskrivas två likbenta trianglar, vilkas baser sammanfaller med dels västfasaden dels långhusets östligaste travé (A7–D7) och med den gemensamma spetsen i A5–D5:s mittpunkt. Tvärskeppets och korets motsvarande trianglar möts med spetsarna i mittpunkten i valv 26. Deras baser motsvaras i väster av linjen A7 och i öster A16–D16.

En rumskonstruktion (fig 440), som bygger på ett triangelsystem av denna typ, var vanlig under gotiken. Den ger rummet harmoni och perfektion. En förutsättning för en rekonstruktion av domens triangulation är att det geometriska skelettets fixpunkter dels skall vara kommensurabla, alltså kunna ses i byggnaden, dels ha en rangordning, dvs vara betydelsefulla. Det senare gäller skärningspunkter och basernas mitt- och slutpunkter (*Thomae* 1933 s 15). Det första villkoret är tillfredsställande genomfört i denna rekonstruktion. Det andra är också påtagligt: trianglarnas punkter är alla primära i förhållande till byggnadens huvuddelar, i det trianglarnas spetsar sammanfaller dels med mittaxelns slut i öster och väster dels med den gemensamma baslinjens (= en tväraxel) slutpunkter i norr och söder. Som framgår av denna punkternas rangordning bygger triangulationen på axelsystemet, vilket stärker systemets riktighet.

Byggnadens modul återfinns i avståndet mellan triumfbågpelarna B7–C7 (mitten tagen mellan pelarna, ej deras mittlar), som är 9 m. Av denna modul härleds vissa mått: trianglarnas (i rekonstruktionen av triangulationen) baser är 3 enheter (moduler), de likbenta trianglarnas sidor $38\text{ m} = 4,2\text{ enheter}$, kyrkans totala längd $= 74\text{ m} = 8\text{ enheter}$, bredd $27\text{ m} = 3\text{ enheter}$ osv (fig 437).

Bland europeiska kyrkor, som tillämpar systemet »ad triangulum», kan nämnas katedralen i Strasbourg, som också bygger på likbenta trianglar, samt i Trier. (Om

måtten i Triers Liebfrauenkirche se *F Krusch* 1967 s 225 och *E Gall* 1950 s 97; modul ur mittkvadraten). Triangelmetoden studerad av *Haase* 1919, som ej varit mig tillgänglig annat än genom en recension i Monatshefte für Kunstwissenschaft 1920 s 329f. – Om triangulationens princip se *P Frankl* 1945 s 48, 57; *W Überwasser* 1935 s 250; *H Spiess* 1959 s 26; *H Sedlmayr* 1960 II s 92. En viss tveksamhet noteras hos *W Thomae* 1933 s 5, 12, 15. *W Wanscher* 1929 II s 50f diskuterar planläggning ad quadratum och ad triangulum. De tre villkor han uppställer för användandet av dessa är beaktansvärda och har här använts.

Den geometriska konstruktionen, som omfattar både kor, tvärhus och långhus, tyder på att arkitekten som konstruerade tvärhuset – koret även planlagt hela kyrkan i den storlek, som här skildrats. Sammanhanget mellan de båda huvuddelarna framgår utom av triangelsystemet också av att de infattas av två snedställda kvadrater med kyrkans bredd som sidor. Den östra kvadraten slutar vid högaltaret (omgångens inre sida).

Emellertid kan man också rekonstruera ett kvadratsystem, som ligger till grund för planen. Två romber med 22 m sida har spetsarna i byggnadens tre kardinalpunkter: på mittaxeln, i östkapellets vägg i samma axels skärningspunkt på kyrkans mittväxel och på västväggens mittpunkt. Rombernas sida är lika med de mindre trianglarnas kortsidor (22 m), som också är 1/3 av den inre längdaxeln. Halva kvadratsidan (11 m) svarar mot avståndet mellan triumfbågpelarnas mitt, men borde vara mellan deras inre sidor. En tredjedel av kvadratsidan (7 m) motsvarar travéernas bredd. Det tycks alltså vara möjligt att också tillämpa principia ad quadratum, som är den romanska principen.

20. *E Lönnroth* 1959 s 23f.
21. DS 957. Jfr *H Jägerstad* 1948 s 118.
22. DS 475; Urban IV:s tillstånd 1261 att hålla gudstjänst tidigare på morgonen: antequam illuscat dies circa tamen diurnam lucem (innan det blivit full dager). Jfr *A Romdahl* 1932 s 56.
23. I *Giesses* artikel *Blendbogen* (Reallexikon für deutsche Kunstgeschichte 1948 II s 190f) saknas helt en utredning av motivens innehållsbetydelse. Se däremot *G Bandmann* 1951 s 223f, 232.
24. *F Noack* 1928 s 150, 169.
25. *H Dütschke* 1909 s 4f.
26. *H Dütschke* 1909 s 132.
27. *H Dütschke* 1909 s 134, *P Heliot* 1951 s 53.
28. *L Schürenberg* 1934 s 292; *M Geimes* 1937 s 98.
29. *E Lundberg* 1949 s 47f; *A Tuulse* 1964 s 53.
30. *W Gross* 1933 s 299.
31. *G Rudolph* 1930 s 149.
32. *H Möbius* 1932 s 176f.
33. Die Bau- und Kunstdenkmäler, Kreis Minden 1902 avb s 70. *J Roosval* gjorde gällande att palmetten kommer från Poatou, tex St Pierre i Aulnay omkr 1140; se *J Roosval* 1930 s 166.

34. *T S R Boas* 1953 fig 16.
35. *A Romdahl* 1914–1916 s 10.
36. *W Schlink* 1970 s 53 utreder den principiella frågan.
37. *D Jalabert* 1965 s 97f; *L Behling* 1964 s 32f. *A Gessner* 1965 s 73 hänför denna typ till stadium 2 och 3 och daterar den till omkr 1220. De mera naturalistiska formerna börjar uppträda omkr 1250 i Mittelrhein genom Naumburgmästaren i Mainz; *M Faith* 1970 s 91f.
38. *O Rydbeck* 1923 s 182, fig 163, 165.
39. Die Bau- und Kunstdenkmäler von Westfalen 11:6, 1941 s 144, Abb. 1884.
40. *A Romdahl* 1932 s 52f, fig 45; *A Romdahl* 1929 s 95f.
41. *W Burmeister* 1951 s 38. I denna korta översikt har de franska hallkyrkorna förbigåtts. En kort översikt i *L Schreiner* 1967 I s 15f.
42. I domen i Paderborn finns flera byggnadsdetaljer, som återkommer i Linköpingsdomen, tex konsolerna under de runda pelarnas kapital, rundstaven under fönstren samt fönsterformerna N3, S4 och N4. Även tvärskepets nordportal har flera likheter med motsvarande portal i Linköping.
43. *H Thümmeler* 1955 s 161 ff.
44. *L Weibull* 1948 II s 584.
45. Jfr *E Bohrn* och *P O Westlund* 1977 samt *G Svahnström* 1978. – I *W Anderssons* förut citerade uppsats 1937 s 130f dateras hallen i Linköping till tiden 1250–1260. I motsats till *A Romdahl* anser han inte att domen präglats av gotlänningarna fastän liknande former återkommer i S Maria, S Clemens, S Lars och Gothem. De går tillbaka, menar *Andersson*, till samma westfaliska förebilder som Linköpings domkyrka (s 131). Det bör också påpekas att på Gotland i motsats till Linköping är ribblösa valv förhärskande (utom S Maria, Drotten och S Lars).
46. Litteraturen om hallkyrkan är rik. Här har bl a rådfrågats *E Finck* 1934 s 8f, *F Mühlen* 1950 s 78f, *H R Rosemann* 1932 s 203, *H Thümmeler* 1955 s 17f.
47. *L Telger* 1936 s 1f.
4. SD I 291; *H Schück* 1959 s 449.
5. DS 6094.
6. RAP 1493, 2367, 2490. *E Nygren* 1941 s 251f. På den bevarade gravstenen kallas han lapiscida, stenhuggare (se nedan Gravstenar).
7. *Johannes Hildebrand* i kopiebok, C6, UUB, cit efter *Y Brilioth* 1925 s 145f. Enligt *Brilioth* kan brevet dateras till omkring 1383. Redan 1364 hade biskop Nils inför rådet framfört liknande klagan (*Y Brilioth* 1925 s 36f).
8. *E Prior & A Gardner* 1912 s 384 fig 450.
9. *E Prior & A Gardner* 1912 s 382 fig 443.
10. Här ses ett huvud som återger en snickare. Se *A Gardner* 1951 fig 74.
11. *G Fischer* 1965 s 182.
12. *T H White* 1960 s 230.
13. *W R Lethaby* 1925 s 53, 59, 92.
14. *J Roosval* 1955 s 23.
15. *A Romdahl* 1932 s 85f.
16. *E Lundberg* 1933 s 213, 221. Problemet England–Sverige (spec Linköping och Gotland) kan på grund av sin utförlighet inte behandlas här.
17. *A Romdahl* 1932 s 43.
18. *F Nordström* 1952 s 83f. *E Lundberg* hade redan i Byggnadskonsten s 476 not 3 anmärkt, att *Romdahls* måttssystem inte var »helt färdigdiskuterat».
19. *A Romdahl* 1932 s 17.
20. *A Wolff* 1968 pl 48.
21. *A Wolff* 1968 s 164.
22. När figurer eller ansikten tittar fram bland ekblad kan de tolkas som dryader (Drejas, ekens skyddsgudomlighet). Eken ansågs som hälsogivande, *L Behling* 1964 s 59. I indogermansk folketro var eken livsträd, *L Behling* s 112.
23. *W Bader* 1956 s 29f; 1963 s 107f; *A Klapheck* 1962 s 8.
24. *M Grassnick* 1963 s 12.
25. Sechzehnhundert Jahre Xantener Dom avb 23.
26. *F Nordström* 1952 s 184f.
27. *A Wolff* 1968 s 96.
28. Ang datering se *B Cnatingius* 1967 s 11. *A Fahlbeck* 1971 s 96f, har hävdad att teckningen tillkommit tidigast 1691 eller senast 1693. Han stöder denna datering på timvisaren, som skänktes 1692. På originalet i KB ses mycket tydligt att timvisaren ritats till senare, sannolikt för kopparsticket. Den ger tvärtom anvisning för dateringen till tiden före 1691, tidigast 1670-talet. – Delar av denna västfasad reparerades på 1580-talet av *Hans Fleming*. Därvid kom troligen rosönstret att förändras. Det företer på Dahlbergs ritning likheter med västra rosönstret på Vadstena slottskyrka. Jfr ovan Byggnadshistoria.
29. Lanternan kunde tändas vid stora högtider, berättar *Spegel* (Palmskiöldska saml XIV, UUB pag 877).
30. *A Rydfors* 1925 II s 219f.
31. *E Lundberg* 1933 s 217.

Långhusets förlängning

1. *Y Brilioth* 1925 s 50. *Brilioth* har (1948 s 76) antagit, att kyrkan 1327 kunde betraktas som färdig. I synodens beslut ingick en bestämmelse om att sockenprästerna vid 3 markers vite skulle föra specificerade räkenskaper över insamlingen av skatter (decime decimarum, denarius Petri och denarius b. Virginis) och sedan överlämna dem till vederbörande prost, som hade att insända dem till Linköping. Jfr *T Höjer* 1905 s 350, *H Reuterdahl* 1841 s 45, 57, *K B Westman* 1918 s 81.
2. År 1344 fick konung Magnus Eriksson som lån 1/3 av sockenkyrkornas tionde, alltså ur den del av tionden, som skulle ha nyttjats för dessa kyrkors egen byggnad och guds tjänst. *E Lönnroth* 1940 s 153, *H Schück* 1959 s 242.
3. DS 7045. *H Schück* 1959 s 81, 310.

Det sengotiska koret

1. *T Lundén* 1963 s 73.
2. *B Cnattingius* 1947 s 43f.
3. Se ovan Byggnadshistoria not 13.
4. *A Romdahl* 1932 s 137.
5. *A Romdahl* 1932 s 148. Om stenhuggarnas arbetskläder se *T Müller* 1966 s 57f.
6. *B Cnattingius* 1970 s 78. Konsolbärare finns i Sverige bla i Swertingska kapellet i Visby Mariakyrka (1300-talets mitt), Örebro Nikolaikyrka (korets sydpelare) och Skara domkyrka. Av europeiska exempel utöver de i Cnattingius 1970 bekanta kan nämnas ett par från den forna korsgången i domen i Mainz av en med Sakramentsskåpsmästaren jämnårig skulptör Jodocus Dotzinger, som lärt hos Münsterbyggmästaren Mattias Ensinger från Strasbourg (*C J H Williger* 1963 s 95), samt sakramentsskåpet i Hedborn från 1493 av Anton Pilgram, som utbildats hos Gerhaert von Leiden i Strasbourg. Mainz huvudena har en förbryllande likhet med Linköpings huvudena. – Ursprunget till motivet konsolbärare har behandlats bla av *W Sauerländer* (1965 s 29f), *J Adhémar* (1939 s 187f) och *C Seymour jr* (1944 s 170f), vilka leder ursprunget till antikens atlantar, medan von Einem sökt förklara dem som botgörarsymboler (*W Sauerländer* 1965 s 113). Det kan påpekas att i S Cyr i Nevers finns konsolbärare, som bär upp trekopplade knektar (i triforiegalleriet), sk kandelaberpelare av samma typ som i Linköping (*Viollet-le-Duc* IX 1870 s 300).
7. Frågan om porträttlighet diskuteras i *T Müller* 1966 s 36.
8. *D Hertely* 1968 s 294 refererar utförligt denna legend, som kan ledas tillbaka till 1100-talet. Den har förbigåtts av *J Swanberg* 1970 s 28f i hans eljest utförliga skildring av juggleurmotivet.
9. *Nicolaus Pevsner* 1952 s 233f. Om termen arkitekt se *P du Colombier* 1973 s 96.
10. Oktogonformen åtnjöt stor vördnad på grund av grundtalet 8, som var magiskt – symboliskt. Det uttrycker fullkomligheten och betecknar liksom den åttonde tonen i skalan evig ro och salighet. Korens oktagonform hade teologiskt symboliskt förklarats redan av abbot Suger i traktaten om St Denis' kor: koret på berget Sinai betecknar det himmelska Jerusalem. (Jfr *H Sedlmayer* 1950 s 127, 158f). – Oktogonen kan i senmedeltidens proportionssystem inskrivas i en cirkel. På denna placerades punkter, som motsvarar oktagonens vinkelspetsar och dess sidors mittpunkter de 12 himmelstecknen. Överst ligger våduren, som skall motsvara orienteringen vid vårdagjämningen (*W Thomae* 1933 s 22f). I Linköpingsdomen är orienteringen, som tidigare framhållits, starkt förskjuten åt O S O och närmar sig oxens tecken. I denna differens kan ligga en antydning om tiden för byggnadens ursprungliga grundläggning på 1100-talet, som skulle bli tiden efter vårdagjämningen, alltså april-maj. – De kunskaper i geometri, som denna konstruktion förutsätter, stod säkert till buds. *Leon R Shelby* har visat vilka läro-

böcker i geometri, som fanns under medeltiden. Stereometrisk problem löstes genom fysiska manipulationer av geometriska former. Man kan därför snarare tala om konstruktiv geometri än Euclides geometriska system (*L Shelby* 1972 s 397). Man använde sig av några få geometriska figurer för att fixera punkter, linjer och cirklar. Däremot är det mera diskutabelt att hävda användandet av en geometrisk kanon.

Ett så hårddraget system, som *George Lesser* tillämpat vid sina undersökningar av de stora medeltidskatedralernas geometri kan ha praktiserats men knappast i den omfattning han menat (*G Lesser* 1957 I s 157). *Herwig Spiess* anser att liksidiga trianglar ofta ligger bakom ett geometriskt skelett (*H Spiess* 1959 s 20f; jfr *A Grote* 1959 s 22f och *W Überwasser* 1935 s 251f). Det kan ha använts vid konstruktionen av Linköpings domkyrkas långhus. Cirkelsystemet, som här påvisats som komplement till ett kvadrat- och oktogonsystem, kan ha sitt upphov i Kölnerdomen. För Gierlach låg det nära till hands att utgå från ett sådant. *Willy Weyres* har visat, att Kölnerdomens korplan bygger på ett polygont cirkelsystem (*W Weyres* 1959 s 97f). I en recension av *Lessers* arbete 1957 i *Kölner Domblatt* 1959 s 202 uppges att kvadraten tillämpats vid Kölnerdomens konstruktion.

För lösningen av kapellkransen tycks arkitekten ha använt samma metod som *Jean Orbais* begagnande, när han planlade koret i Reims katedral (*R Branner* 1961 s 131f). I labyrinten, som dekorerade korskvadratens golv och som endast är bevarad i en teckning från 1620, finns överst th en person, tydligen arkitekten själv. Han håller en cirkel i handen och har på marken (?) ritat upp en halvcirkel med en innesluten rektangel. Halvcirkeln är delad i 5 delar med vinklar på 36°. Denna delning hade redan lösts av Euclides (IV, 10, 11) och var känd under medeltiden.

11. Bibliografi i översikt i *B Cnattingius* 1970 s 95; *Svenskt Konstnärslexikon* I 1952 s 20.
12. *O Rydbeck* i Lunds domkyrkas historia 1946 I s 103, modifierade sin ståndpunkt något: om Adams verksamhet i Linköping sägs (s 90) att *A förmodligen* var »den ledande arkitekten eller dennes närmaste man» och s 103 att han hade en »relativt ledande ställning». – I Den svenska historien II 1966 s 100 och 102 avbildas det södra sakramentsskåpet med följande text: »stenskulpturen på takkanten (!) till sakramentshuset i Linköpings domkyrka utförd på 1400-talet av arkitekten och bildhuggaren Adam von Düren». På s 35b finns denna rättelse: »Stenskulpturen på Sakramentshuset i Linköpings domkyrka är utförd av en westfalisk mästare, som var samtida med Adam von Düren.» Jfr också *I Andersson* 1974 s 386. 1976 har *Jan Swanberg* i en uppsats i Meddelanden från arkivet för folkets historia (*Swanberg* 1976 s 22f) framställt Adam som den ledande bildhuggaren, som gjort »bladkapital, konsolfigurer och en serie om 16 vapensköldar med olika symboler för Kristi passion . . . Att han hört till de ledande inom laget framgår av hans skulpturers antal och

kvalitet . . . » Konsolfigurerna och bladkapitälerna kan inte hänföras till Adam. Både stilistiska skäl och stenhuggarmärken motsäger detta. 1984 skriver Svanberg i ICO om »Adam van Dürens valvsköldar i Linköpings domkyrka» och fastslår där vidare: »Jämte 'mimikmästaren', som främst svarat för livfulla figurskulpturer på sakramentshusen och valvkonsolerna, var Adam van Düren byggets ledande skulptör (och troligen även byggmästare)» (ICO 1984/2, s 40). Inte bara i svenska handböcker har uppgiften att Adam var korets arkitekt anammats. I *Danmarks bygningskunst* 1963 s 172 upprepas den. – Ett studium av vad Adam lärt i Linköping (av Sakraments-skåpmästaren?) vore lönande. Man kan jämföra den norra tvärskjeppsgavelns översta fönsterformer i Lunds domkyrka (*O Rydbeck* 1923 fig 193), huvudet i norra korsgaveln under reliefen med Kristi uppståndelse med tex masken i Linköpingskorets södra tornrum. Intressanta är konsolfigurerna i Laxmandsalen i karmeliterklostret i Helsingör, som tar upp motivet från Sakraments-skåpmästaren i Linköping.

13. *G De la Hache*, La cathédrale de Strasbourg, Paris 1910 s 20; *W Paatz*, Verflechtungen in der Kunst der Spätgotik 1360–1530, Heidelberg 1967 s 43 f.

Gravstenar

Numren hänvisar till resp gravstens nummer.

1. Stenen är beskriven som nr 250 i S Gardell, Gravmonument från Sveriges medeltid. Stockholm 1945–46. Gardell anför efter Messenius att gravhällen under Gustav Vasas tid blev »niderskuren». Kanske innebar det att gravhällen sänktes till golvnivå efter att tidigare ha legat upphöjd. Jämför även nr 264 och T Lundén, Sveriges missionärer, helgon och kyrkogrundare (1983), s 453 f.
4. Karduanmakare Erik Gezelius var riksdagsman 1765–66 och 1771–72 samt avled år 1786. (A Kugelberg, Gamla Linköpings gårdar, s 473–474.)
5. Hunneberg, invid Linköping, innehades som prebende av domkyrkans syssloman. Om prebendeprästen herr Benkt i Hunneberg jfr J A Westerlund och J A Setterdahl, Linköpings stifts herdaminne I (1919), s 247.
11. Nils Ulvsson, son till riddaren Ulf Håkansson av släkten Läma, omtalas som präst i Lofta 1378–94. Han benämnes cantor 1398–99. Död 1400. F Wernstedt, Äldre svenska frälsesläkter, utg av Riddarhusdirektionen, Stockholm 1957. Sv biogr lex, 24 (1982–84), s 487. Gravstenen avritad av Mandelgren, avb 11, ser 154. Teckningen återges i Meddel Österg mus 1976 i en artikel där Anders Fahlbeck föreslår en relativt tidig datering av gravstenen.
12. Gravstenen synes vara utförd av en mästare med utländsk (tysk?) skolning. I Östergötland är två verk nära besläktade, dels domkyrkans minnestavla – i litet format – över byggmästaren Gierlach, dels en gravsten i Vård-

näs kyrka över kaniken Jon Svartepräst, död 1426 (Gardell 379). Gemensamt för dessa tre verk är geometrisk precision och klarhet samt mjuk och känslig linjeföring. I de båda större verken möter oss en ytmönstring med rutor och punkter av identisk art. En strävan att efterlikna arbeten i metall är tydlig. Vårdnässtenens vapenbild, ett vildsvin, är nedsänkt och har tydligen varit inlagd med någon färgad massa. Det erinrar om de hål för inläggningar vi finner på biskop Nils Hermanssons gravsten.

De tre nämnda verken kan, vad kvalitet och teknik angår, vara utförda av samma mästare. Samma stil och teknik har de fragment med grunt inhuggna majuskler, vilka beskrivs nedan under nr 264. För dem vill jag föreslå en datering till 1400-talets första fjärdedel.

Nyare litteratur: H Schück, Ecclesia Lincopensis (1959), s 89–93. J Svanberg, Nicolaus Hermannis »upphöjde» gravsten (i: Nordisk medeltid. Konsthistoriska studier tillägnade Armin Tuulse, 1967). T Lundén, Nikolaus Hermansson, biskop av Linköping (1971) Svenska helgon, Stockholm 1972.

16. Gardells identifikation av gravstenen är något osäker.
19. Till nytolkningen av gravstenen har Per Axel Wiktorsson vid Vitterhetsakademiens Personnamnskommitté givit ett värdefullt uppslag.
20. Det mindre fragmentet är för närvarande magasinerat. Om T Bonde se Sv biogr lex 5 (1925), s 310, och Elgenstierna I (1925), s 511.
24. Kopparslagaren Peder Nilsson (Gråsten), rådman 1650–62. Se Linköpings hist 2: 2 (1946), s 640.
25. En nu försvunnen gravsten upptog namnen på fem barn till Tynnes Smits, vilka avlidit i pesten 1622. D S Wallmans anteckningar, 1812. Om makarna se Linköpings hist 2: 2, s 636. Om Tynnes Nielson se Linköpings hist 2: 2 s 641.
26. Rådmannen Alexander Olsson Ljungman, vars namn ej blivit ifyllt på gravstenen, dog år 1712. Hustrun, Christina, var dotter till guldsmeden Valentin Wefwer (gravsten nr 77). Se Linköpings hist 2: 2, s 645.
27. Peståret 1622 omnämns ofta på gravstenar i domkyrkan. Peståret 1602 kan vara felskrivning för 1622. En pest, som härjade år 1603 omvittnas bla på gravsten nr 123. Om Arvid Larson se Linköpings hist 2: 2, s 622.
29. Årtalet på stenen, 1523, skulle med tvekan kunna sättas i samband med rådmannen Lars Andreasson. Däremot kan det knappast ha något att göra med borgmästaren Erik Persson, vilken avled först 1564. Om Erik Perssons bomärke se gravstenarna nr 130 och 133.
31. Borgmästare Jacob Henriksson, 1551–1622, hade även varit gift med Maria Knutsdotter. Över henne fanns ett epitafium, enligt en förteckning 1813. Jacob Henrikssons son, Anders, var gift med den Chirstin Ioensdotter, vars namn förekommer på gravstensens övre del. Hon avled 1673. Linköpings historia II: 2.
32. Guldsmeden Nils Nilsson Behm dä, omkr 1617–1673, var gift med 1) Gunilla Månsdotter, död 17 jan 1664 2)

- Margareta Jöransdotter Dyk, senare omgift med J Tollsten. Linköpings historia II:2. Om Nils Nilsson se Svenskt silversmide 1520–1850, 4 (1963), s 413.
33. Stenen har ursprungligen lagts över biskopen Hans Brasks föräldrar, Birgitta och Peter Brask. Den sistnämnde var borgmästare i Linköping och skall ha blivit begravnen 1488. Biskop Brasks systerson, »mester» Peder Brask, fick tydligen vila i samma grav. Den sistnämnde var tidigare ärkedjåke i Linköping. Hans begravning synes ha ägt rum år 1558. I herdaminnet uppges felaktigt att Peder Brask var brorson till biskopen. Jfr Släkt och Hävd 1957, s 243, 246 och 247.
 46. Per Clementsson avled 1589 och har särskild gravsten, nr 63. Hustrun Brita och 2 barn har tydligen avlidit tidigare.
 47. »Hustru Lucia i Halshöga» levde ännu 1652. Kugelberg, Gamla Linköpingsgårdar, s 82. Hennes förste make Iahan Person Hane avled den 5/1 1623, enligt gravstenen i Åtvids nya kyrka. Om Johan Persson till Nynäs se Västmanlands fornminnesförenings årsskrift 42 (1960), s 25, J A Almquist, Den civila lokalförvaltningen i Sverige, 4 (1922–23), s 108, och densamme, Frälsegodsens i Sverige under storhetstiden, 4: 1 (1976), s 275, där även Lucia Hansdotter Grönvall nämnes. Om henne och Amund Jonsson se Almquist, Frälsegodsens 3:1 (1946–47), s 314. Om Amund Jonsson se N Stenhammar och R Stenbock, Kunglandralivgrenadjärregementet (1941), s 23.
 48. Vilhelm Grummer, född i Harburg (intill Hamburg) 1577, var överste och kommandant på Vadstena slott. Han adlades 20 nov 1612 (Riksregistraturet 1612, supplement, s 771v, Riksarkivet).
 49. Gravstenen kan tillskrivas den äldre mästaren i Vadstena Peter de Laroche. Tidigare har en grupp porträttgravstenar attribuerats till honom, men utan dokumentariska bevis. Av en tillfällighet har jag funnit en räkenskapsnotis om en jämförbar gravsten i Östergötland. Den saknar porträtt men har elegant utförda vapensköldar med rikt lövverk och en kartusch, omgiven av två stående änglafigurer. Den nämnda gravstenen finns i Skönberga kyrka och tillhör Johan Axelsson Bielke, död 1576, och hans maka Margareta Posse, död 1575, I fogderäkenskaperna för Johan Axelssons gods (K A Adeln och dess gods, Bielke t Åkerö, vol 2) finns en post under år 1577 på arbetslön åt Petter Stenhuggare för en sten »som kom på S Her Johans graff». Denne »Peter Stenhuggare» är utan tvivel identisk med Peter de Laroche. Skönbergagravstenen är stilistiskt besläktad med gravsten nr 49 i Linköping. Den sistnämnda har signerats nedtill med initialerna P N S. De kan tydas som en försvenskning av de Laroches namn till Peter Nilsson och ger oss då faderns förnamn Nils eller Nikolaus. Samma förnamn gick i arv till Peters äldste(?) son stenhuggaren Nikolaus Persson i Vadstena. (G Upmark, Vadstena slott 1545–1620.)
 50. Oxhandlaren Harald Jönssons änka Elisabeta Jönsdotter gifte om sig med Erik Persson Tålig, gravsten 54.
- Gravstenen är typisk för en grupp stenarbeten från 1690-talet och tiden däromkring, vilka är koncentrerade till trakten av Linköping. Av domkyrkans gravstenar kan följande anses representativa: Nr 24, 26, 28, 54, 60, 146 och 262. Det utmärkande för dem är den valhanta formen hos figurer och ornament samt texten, där olika stilsorter blandas i ett och samma ord. Som textavslutning förekommer ofta en slinga, vars båda ändar slutar i form av ett ekollon. Gravstenarna kan troligen tillskrivas en verkstad i Linköping. En stenhuggarmästare vid namn Anders Jönsson Huusman finns omnämnd där under åren 1691–98.
- Om Harald Jönsson och hans maka se Linköpings hist 2: 2, s 647.
51. Utom den litteratur, som anförs av Gardell, kan nämnas en artikel av A Schück i Östgöta-correspondenten 26/10 1949 och H Gillinstams artikel om de tre Jon jarl i Sv biogr lex 20 (1974–75), s 360. Gravstenen har undertill avfasade kanter. Den har sannolikt legat upphöjd över golvet på sin ursprungliga plats, som enligt Messenius var norr om altaret.
 52. Rådman Peter Remer (Reimertz) tituleras även stensnidare. Inskriften nedtill på gravstenen torde ha tillkommit efter hans död 1674. Stenen för övrigt kan ha utförts redan omkring 1650. Den visar samhörighet med stensulptur på Visingsö från 1650-talet. Se närmare därom vid gravsten nr 77. Om makarna se Linköpings hist 2: 2, s 639.
 53. Johannes Nicolai var son till kyrkoherden i Tryserum, Nicolaus Benedicti Retzius. Se J A Westerlund m fl, Linköpings stifts herdaminne, 4: 1 (1933), s 56.
 54. Om Erik Persson Tålig's andra hustru, Elisabet Jönsdotter, se gravsten nr 50.
 55. Mats Nilsson, murmästare, var rådman under åren 1635–36 och 1638–66. Se Linköpings hist 2: 2 (1946), s 638.
 58. Jfr anteckningar av D S Wallman 1812, s 60, vilka gjort det möjligt att av bevarade fragment rekonstruera gravstenen.
 63. Per Clementsson var fogde i Linköpings län 1565–81. Se J A Almquist, Den civila lokalförvaltningen i Sverige, 1 (1917), s 351, och 4 (1922–23), s 198
 64. Gravstenen visar dels inskriftsfält i tätt placerade rektangulära ramar och en strängt stiliserad porträttfigur, dels realistiska detaljer som raden av änglahuvuden i kantbården och biskopens ansikte med dess mjuka och känsliga hårbehandling. Denna blandning av kantighet och livfulla detaljer är utmärkande för en stor mängd stenarbeten i det centrala Östergötland från 1610-talets slut och till omkring år 1650. Som ledare för denna produktiva stenhuggarverkstad vill jag se Johan Werner dä, död 1656. Att denne mångsidige konstnär arbetat i sten känner vi genom en inskrift från 1641 på en nu försvunnen gravsten i Gränna över kyrkoherdeparet Johan Magni – Karin Jönsdotter. N Mandelgrens avbildning 1864 av gravstenen i Gränna ger jämförelsemöjlig-

- heter med biskop Bothvidis gravsten i Linköping. Av domkyrkans gravstenar kan nr 64, 75, 79, 85, 123 och 195 framhållas som typiska arbeten från Johan Werner då:s verkstad. Hit hör också stora delar av domkyrkans gravmonument över landshövding Erik Ulfsparre. (W Nisser, Konst och hantverk i Visingsborgs grevskap, sid 129.) Om Johan Botvidi se Sv biogr lex 20 (1973–75), s 201 ff.
65. Erik Benzelius, 1675–1743, biskop i Linköping sedan 1731 och ärkebiskop från 1742. Se Sv biogr lex 3 (1922), s 242–256. Hans grav befinner sig i närheten av den spartanskt utformade gravstenen. I denna del av kyrkan, det s k Andreaskoret, fanns under hans tid gymnasiebiblioteket, vilket han ägnat stort intresse.
70. Pål Snickare testamenterade hälften av sin gård till domkyrkan. Han hade bott där sedan 1592. Hustrun Sigrid bodde kvar där ännu 1636. Gamla Domkyrkoboken, s 183. Mäster Pål Snickare (Påffvell Snidkare) arbetade vid Linköpings slott 1590–91 och 1605.
72. Wolter Sivertz, guldsmed, verksam i Norrköping, omkr 1693–1722. Se Svenskt silversmide 1520–1850, 4 (1963), s 471.
75. Per Andersson till Runstorp, adlad Törnsköld, var tidigare gift med Brita Clementzdotter, död 1616. Hennes gravsten finns i Vadstena. Per Andersson själv, död 1642, torde vara begravnen i Kimstad, men hans begravningsvapen finns i domkyrkan. Om Anna Gilidotter se Elgenstiernas ättartavlor 3, sp 164 a, och 8, sp 409 b. Om Antoni Grot se Nordisk numismatisk årsskrift 1968, s 88–93 och Sv biogr lex 17 (1967–69), s 337. Om Per Andersson se Elgenstierna 8, s 409. Om Anna Gilidotters belgiska ursprung se Nordisk numismatisk årsskrift 1968, s 92 med not 7.
76. Stenens kantskrift och dekoration är från tiden ca 1640, jfr nr 119, 135, 136 och en gravsten i Kimstad (Per Andersson Törnskiöld, död 1642). Om Johan Örtegren och hans båda hustrur och barn se V Örnberg, Svenska ättartal 6 (1890), s 447–451.
77. Enligt Spegels gravbok (1706) var Vallentin Lennartsson (Wefver) första gången gift med änkan efter guldsmeden Peter Henning. Han gifte om sig (före 1652) med Maria Musk (gravstensens monogram MM), vilken var dotter till rådmannen i Nyköping Martin Musk. Hon avled 1679. Se Linköpings hist 2: 2, s 639. Gravstenen torde ha tillkommit under 1650-talet och är förmodligen utförd av Börje Eriksson i Vist. Från samma verkstad kommer sannolikt domkyrkans gravstenar nr 47, 52 och 149. Börje Eriksson var verksam i Linköpingstrakten men också i Per Brahe d y:s tjänst på Visingsö. (S. Ljungstedt, om stensemästaren Börje Eriksson, Fornvännen 75, 1980.)
78. Gravstenen har ursprungligen, under 1600-talets första hälft, utförts för ett borgarepar. Mannen kan ha varit guldsmeden Nils Nilsson, vilken sedan 1622 innehade gravplats nr 74. »Gamble Nils Guldsmed» nämns i en gravlista 1635. En namne till honom, guldsmeden Nils Nilsson Behm, var verksam i Linköping 1648–78. Jfr gravsten nr 32.
79. Peder Matsson, adlad Stiernfelt 1629, avled 1639. Hela familjen redovisad i Elgenstiernas ättartavlor 7, s 645 f.
80. Knut Jönsson, som levde ännu 1627, var gift med biskop Peder Benedicti dotter Margareta. Se J A Westerlund och J A Setterdahl, Linköpings stifts herdaminne I (1919), s 51. Jfr gravsten nr 91.
84. Gravstenen kommer sannolikt från Vadstenabildhug-garen Johan Andersson Silfverlings verkstad. Om Petrus Simonius se Sv biogr lex, 24 (1982–84), s 532 f och där anf litt.
86. Initialerna mm tyder på att stenen lagts över Anders Petersson Grubbe, en son till Peder Mattsson, gravsten nr 79. Han var född 1592 (1596?), prästvigdes 1621 och dog 1623. Jfr Sv biogr lex 17, s 349. Hans maka Brita Joensdotter föddes 1602 och dog 1629. Se Linköpings stifts herdaminne I, s 274.
94. Ett »positiv» uppsattes i Vårdsbergs kyrka 1634 av Anders Bruse i Linköping (Ihrfors). En minnestavla från 1634 i domkyrkan uppgav att han var omgift med en Brita – (D S Wallman). Hans porträtt skall ha hängt på norra väggen i kyrkan (Spegel).
101. Måns Ekegren avled 1657, hans 1. hustru Margareta Stiernfelt 1644, hans 2. hustru Brita Törneshöld 1693. Se Elgenstiernas ättartavlor 2, sp 508 a. Stenen utförd omkring år 1657, möjligen i verkstad i Skänninge (jfr nr 229). Av kantskriften förvaras ett fragment i stenmagasinet.
104. Karl Stut nämnes 1348–1353 (Sv Dipl nr 4312 och 4941).
112. Gravstenar av denna typ förekommer talrikt i Linköpings- och Norrköpingstrakten men också i Sörmland (Strängnäs och Vadsbro) och Stockholm. Ser man på gravstenarnas geografiska fördelning förefaller det som om Norrköping varit ett tillverkningscentrum. De kan ha utgått från en verkstad där, som stod under ledning av mästaren Måns Persson Roos. Linköpingsgravstenen är en av de konstnärligt bästa. Den kan ikonografiskt jämföras med en gravsten i Stockholms Storkyrka över borgmästaren Hans Olofsson Törne, död 1671. (G Axel-Nilsson, Dekorativ stenhuggarkonst SvK 25, Stockholms Storkyrka SvK 159, Strängnäs domkyrka, gravminnen.)
113. Gunne Larsson var borgmästare i Linköping 1506–1518 och därefter i Söderköping. Hans hustru, Birgita, kan antagas ha dött år 1548. Möjligen var hon släkt med den Henrik Skute, vars namn och bomärke återges på stenen. Enligt Spegel var den förste bäraren av namnet Skute en munk i Söderköping, som efter reformationen gifte sig och blev notarius i staden. I Linköping var en Hans Skute borgmästare 1531. Sonen Henriks familj drabbades svårt år 1566. Som gravstenen visar avled 4 barn detta år. En annan gravsten, nr 124, upplyser oss om, att Henrik Skute själv och ytterligare 3 barn avled samma år.
115. Enligt Gardell (1932) var stenens längd 168 cm. Man

- kunde då på dess nedre del läsa: DOTTER / R · D · Z. Inskriptionen kan dateras till 1500-talets 2:a hälft.
116. Domprosten Samuel Älf avled 1799. Se herdaminnet I, s 196.
117. Sven Persson, född 1540, hade alltså minst 7 barn, några av dem födda innan han gifte sig med Brita Håkansdotter (1590–1655). Hennes 2 barn i andra giftet med Måns Persson föddes 1621 och 1629. Två av Sven Perssons barn tycks ha avlidit under peståret 1622.
118. Simon Hinderson var kopparslagare, Anders Ioenson murmästare.
125. Anna och Brita var döttrar till P Franc, vars namn har varit synligt överst på stenen enligt en teckning av D S Wallman.
132. Maria Siöblad möjligen identisk med Märta Christersdotter Siöblad gift med Abraham Somme till Göberga (Godeberga) död 1587 och begravnen i Linderås. Se J E Almquist, *Herrgårdarna i Sverige under reformationstiden* (1960), s 233, och densamme, *Åtten Somme (Släkt och hävd 1963)*, s 221f. Gravstenen låg tidigare vid »södra chordörren» (Spiegel).
- 133 a–b. Bomärket tillhör troligen borgmästaren Erich Persson, död 1564, jfr gravsten nr 29 och 130. Erich Perssons änka, Barbro, troligen omgift med Lasse Hanson.
139. Gardell föreslår stenen vara lagd över Petrus Hemmingsson, kyrkoherde i Vreta. Hans testamente är daterat 19.7.1330.
140. »Stenhusgården», Storgatan 56, såldes 1579 till borgaren Gustaf Jonsson. En borgmästare med samma namn är omnämnd 1584 och 1586. Se Linköpings hist 2: 2, s 621.
141. En lovprisande minnesdikt över domprosten J Sarschuch har författats av Carl Nyrén. Den är tryckt hos Biörckegrens Enka i Linköping och har getts formen av en gravsten.
- 144 a–b. Joen Petri, sedermera biskop, död 1644 (jfr gravsten 136). Se herdaminnet I, s 58.
150. Birgitta, dotter till biskop Erick Falck, se gravsten 158.
160. Sebastiani gravplats från 1626 i S sidoskeppet, grav nr 71. Guldsmiden Sebastian i Linköping, omnämnd 1593–1635.
162. Hans Allen, rådman 1615–16 och 1618–19. Se Linköpings hist 2: 2, s 636.
163. Enligt Gardell (1932) lagd över Torbjörn skraddare och Lizabet H-dotter.
164. Gravstenen har sannolikt huggits av en Vadstenamästare. Signaturen APL kan tydas som Antonius Persson de Laroche, en son till den tidigare nämnde Peter de Laroche (gravsten 49). Gravstenar med samma signatur, APL, finns också i Vadstena, Veta och St Åby. De hör stilmässigt samman och har tillkommit under åren 1601–03. Antonius Persson nämns i Vadstena slotts räkenskaper, bl a 1583 och 1602. Han dog i Vadstena 1615. (G. Upmark, a a.)
169. Om Hans Olssons litterära verksamhet, se T Lindell, *Linköpingsborgmästarens trettondagsspel i Linköpings stifts julbok 1948*.
171. Gravstenen, troligen omhuggen, kan härstamma från 1670–80-talet. Lars Liungberg är möjligen fadern till Lars Larsson Liungberg, gravsten 170, och torde vara identisk med sämskmakaren Lorenz Liungberg, som blev borgare i Linköping 1741 och ger ytterligare ett exempel på yrkestraditionen inom vad som förmodas vara samma släkt.
179. Stenen avbildad av Leiz-Brenner 1669–70, KB: Fl 4 b.
182. Olof Joensson, borgmästare 1611–12, 1614–16 och 1621. Se Linköpings hist 2: 2, s 626.
198. Elisabet Kaierdt dog 1739. Jöns Gustafsson Röding dog 1703, Claes Ekebohm 1714 och Hans Sjöstedt 1750. Se V Örnberg, *Sv ättartal 14* (1908), s 36, not 12.
204. Peter Gunvidsson nämnes 1401, cantor 1416. Han levde ännu 1418. Se herdaminnet 4: 1, s 5f.
207. Stavkorset erinrar om det, som fanns avbildat på en nu försvunnen gravsten i Kisa kyrka, Gardell 153. 1300-tal?
208. Eric Phoenix, prost i Risinge, död 1695. Se herdaminnet 3, s 660f.
213. Perukmakare Petter Brostet avled 1755.
218. De små gravstensfragmenten nr 191, 206 och 218 visar ett stavkors med kluvna ändar i miniatyrförmått. Nr 206 har av Gardell daterats till 1200-talet. En något senare datering kan tänkas – 1300-talets förra hälft.
229. Mästare till gravstenen är med stor säkerhet Michael Hacke, död 1673, som från slutet av 1650-talet hade sin verkstad i Skänninge. Det är tidigare känt att han signerat såväl dopfuntar av kalksten som epitafier av trä. Även på gravstenar har jag funnit hans signatur. Främst kan nämnas gravstenen över Jöns Svensson Kjällebeck på Visingsö med inskriptionen: »1669, M. H. Fecit.» (G. Axel-Nilsson) a a S. Ljungstedt: *Michael Hacke ... i Meddel Österg mus 1973.*)
234. Den här meddelade texten är säkert felaktig på några ställen. Erik Jöransson (Gyllenstierna) stupade, enligt bla Elgenstierna: *Svenska Adels Ättartavlor*, 3, sp 359 a, i slaget vid Axtorna i Halland. Hans gravplats förmodas ha varit nära högaltaret i domkyrkan.
236. Tidekin murmästare omtalas 1359–1390. Han kallas också domkyrkobyggmästare (»magister fabrice ipsius ecclesie»).
260. Sämskmakare Isak Strandberg blev borgare i Linköping 1738 och dog 1781 enligt V Örnberg. *Sv ättartal 14* (1908), s 37. Han ägde enligt 1757 års karta en tomt vid nuvarande Storgatan 17.
261. Handelsman Johan Asklöf blev borgare i Linköping 1763. Han gifte sig 1767 med Engella Ljungberg (1742–1808). Se Linköpings hist 2: 2, s 658.
262. Gravstenen torde ha huggits på 1690-talet eller däromkring, jfr nr 50. Dess data i nedre kartuschen är tillkomna senare. Konditor Behm innehade grav nr 41, mellan domkyrkans västligaste pelarpar och gravstenen har väl en gång varit placerad där. Vid något tillfälle har stenen förts bort från domkyrkan. Den återfanns hösten 1974 nedgrävd i en av gångarna på Linköpings griftegård, i närheten av gravplatsen för Fredrik Behm, död

1876, vilken var Daniel Behms sonson enligt Örnberg,
Sv ättartal 14, s 30f.

263. Nils Malmbergs andra hustru Maria Cath Björn dog

1779. Han själv och hans tredje hustru Catharina Pers-
dotter dog 1785 (Kugelberg, Gamla Linköpingsgårdar, s
324).

Bilagor

1. Katalog över stenhuggarmärken

av SUNE LJUNGSTEDT

*Siffrorna anger antal märken. För mär-
kenas placering se pl 49–65.*

GRUPP A

Märkena avbildade i fig 88.

A 1

- 2 V innerväggen i N
- 5 N innerväggen 1:a travén
- 2 Pelare C5 (monteringsmärken)

A 2

- 5 V innerväggen i N
 - 3 N innerväggen 1:a travén
 - 3 Pelare C3
 - 2 Pelare C5 (monteringsmärken)
- Variant se fig 89.*

A 3

- 1 V innerväggen i N
- 1 N innerväggen 1:a travén (nedtill)
- 1 S innerväggen 5:e travén (fönster)
- 2 Pelare C 5 (monteringsmärken)

A 4, A 5

- 6 Vinden, V gavelns insida i S
- 3 Vinden, V gavelns insida i M
- 2 Vinden, V gavelns insida i N
- 2 Vinden, V gavelns utsida i S
- 1 Vinden, V gavelns utsida i M
- 6 V innerväggen i M
- 13 V innerväggen i N
- 13 N innerväggen 1:a travén
- 2 N innerväggen 2:a travén (fönster)
- 2 N innerväggen 3:e travén (fönster)
- 1 N innerväggen 3:e travén (åt Ö)
- 3 N innerväggen 4:e travén
- 2 N innerväggen 6:e (travén)
- 2 N innerväggen 7:e travén
- 3 N innerväggen pilaster A 8
- 25 S innerväggen 1:a travén
- 2 S innerväggen 1:a travén (fönster)
- 2 S innerväggen 2:a travén (upptill)
- 3 S innerväggen 7:e travén (fönster)

- 1 S innerväggen pilaster D9
- 11 Pelare B 4
- 23 Pelare B 5
- 22 Pelare C 4
- 2 Pelare C 5 (monteringsmärken)
- 1 Fönster N 5 utvändigt
- 8 N ytterväggen över fönster N 1
- 1 Utvändigt sekundärt över fönster
N 11

Tillägg 1971

- 3 V gavelns utsida på vinden

A 6

- 11 Pelare B 5
- 1 Pelare C 5
- 2 Pelare C 5 (monteringsmärken)

A 7

- 4 N innerväggen 2:a travén
- 1 N innerväggen 2:a travén (fönster)
- 3 N innerväggen 4:e travén
- 3 N innerväggen 5:e travén
- 2 N innerväggen 6:e travén
- 6 N innerväggen 6:e travén (fönster
upptill)
- 1 S innerväggen 3:e travén (fönster Ö)
- 1 Fönster N 6 utvändigt (upptill)

A 8

- 1 Pelare B 4
- 2 Pelare C 4

A 9

- 2 N innerväggen 4:e travén
- 1 N innerväggen 6:e travén (fönster
upptill)

A 10

- 1 V innerväggen väggpelare C 1
- 7 V innerväggen väggpelare B 1

- 2 N innerväggen väggpelare A 2
- 7 S innerväggen väggpelare D 2
- 5 Pelare B 3
- 16 Pelare C 3
- 7 Pelare C 4

A 11

- 1 N innerväggen 3:e travén (åt Ö)
- 1 N innerväggen 5:e travén (åt Ö)
- 3 N innerväggen 6:e travén
- 1 N innerväggen 6:e travén (fönster
nedtill)
- 1 S innerväggen 6:e travén (fönster)
- 1 Fönster S 3 utvändigt
- 2 V innerväggen väggpelare C 1
- 1 V innerväggen väggpelare B 1
- 6 N innerväggen väggpelare A 2
- 1 N innerväggen 2:a travén
- 5 N innerväggen 2:a travén (fönster)
- 4 S innerväggen väggpelare D 2
- 6 Pelare B 3
- 7 Pelare C 3

Variant se fig 89.

A 12

- 1 N innerväggen 3:e travén (arkad)
- 2 S innerväggen 6:e travén (fönster)
- 2 Pelare B 5
- 1 N innerväggen 6:e travén

A 13

- 1 V innerväggen väggpelare C 1
- 4 V innerväggen väggpelare B 1
- 3 N innerväggen väggpelare A 2
- 6 S innerväggen väggpelare D 2
- 4 Pelare B 3
- 2 Pelare C 3

A 14

- 2 Vinden V gavelns insida i N
- 5 Vinden V gavelns utsida i S

- 1 Väggpelare A2 upptill
- 2 N innerväggen 2:a travén
- 2 N innerväggen 2:a travén (fönster)
- 1 N innerväggen 3:e travén
- 6 S innerväggen 1:a travén (upptill)
- 5 Pelare B3 (nedtill)
- 1 Pelare B4 (upptill)
- 1 Pelare C3 (upptill)
- 1 N ytterväggen 3:e travén

A 15

- 1 Väggpelare A2
- 1 V innerväggen väggpelare C1
- 15 N innerväggen 2:a travén
- 1 N innerväggen 2:a travén (fönster)
- 3 N innerväggen 3:e travén
- 4 N innerväggen 3:e travén (fönster)
- 12 S innerväggen 1:a travén
- 1 S innerväggen väggpelare D2
- 5 S innerväggen 2:a travén
- 4 Pelare B3
- 28 Pelare B4
- 15 Pelare B5
- 5 Pelare C3 (upptill)
- 12 Pelare C4
- 2 Pelare C5
- Utvändigt
- 2 Väggtill fönster S3
- 2 Stråvpelare N8 (sekundärt)

A 16

- 5 N innerväggen 3:e travén (fönster)
- 1 N innerväggen 4:e travén (fönster)
- 2 N innerväggen 6:e travén (fönster upptill)
- 1 N innerväggen pilaster A7
- 8 S innerväggen väggpelare D2
- 6 S innerväggen 5:e travén (fönster, Ö)
- 13 S innerväggen 6:e travén (fönster)
- 12 S innerväggen 7:e travén (fönster)
- 8 Pelare B4
- 1 Pelare B5
- 20 Pelare C4
- 3 Pelare C8 åt S
- Utvändigt
- 2 Fönster N3
- 4 Fönster N4
- 1 Fönster N5
- 1 Fönster S6
- 1 Sekundärt mellan D15 och D16

A 17

- 4 S innerväggen väggpelare D2 (nedtill)

A 18

- 1 N innerväggen 2:a travén (arkad)

A 19

- 1 N innerväggen 2:a travén (arkad)

A 20

- 2 S innerväggen 6:e travén (fönster)
- 2 S innerväggen 7:e travén (fönster)

A 21

- 7 Pelare B4 (upptill)
- 2 Pelare B5 (upptill)

A 22

- 4 N innerväggen 2:a travén
- 2 N innerväggen 3:e travén (åt V)
- 10 S innerväggen 1:a travén (åt Ö)
- 1 S innerväggen väggpelare D2
- 3 S innerväggen 2:a travén (åt V)
- 9 S innerväggen pilaster D8
- 26 Pelare B4
- 3 Pelare C4
- Utvändigt
- 3 Fönster S7
- 1 stråvpelare A8 (sekundärt)

A 23

- 2 N innerväggen 4:e travén (Ö)
- 1 N innerväggen 4:e travén (fönster)
- 3 N innerväggen 5:e travén (V)
- 2 N innerväggen 5:e travén (fönster)
- 4 N innerväggen 6:e travén
- 1 Pilaster A7
- 18 Pelare B5
- 4 Pelare C5
- 1 Pilaster A7 (under rundlist åt S)
- Utvändigt
- 1 Fönster N5
- 1 Fönster N6 (upptill)

A 24

- 7 N innerväggen 3:e travén (fönster)
- 1 S innerväggen 1:a travén (fönster)
- 14 Pelare B4
- 33 Pelare C4

A 25

- 12 Pelare B4

A 26

- 10 Pelare B4

A 27

- 2 Vinden V gavelns insida i S
- 4 S innerväggen 1:a travén (upptill)

A 28

- 2 Pelare B3

A 29

- 7 Vinden V gavelns insida i S
- 1 Vinden V gavelns utsida i S
- 2 Vinden V gavelns utsida i M
- 2 V innerväggen i N
- 6 N innerväggen 1:a travén (nedtill)
- 2 N innerväggen väggpelare A2
- 1 N innerväggen 2:a travén (fönster)
- 2 N innerväggen 6:e travén (fönster)
- 1 S innerväggen 1:a travén (fönster)
- 1 S innerväggen 6:e travén (fönster)
- 1 Pelare B3
- 20 Pelare C4

A 30

- 1 N innerväggen 3:e travén
- 1 S innerväggen 1:a travén

A 31

- 2 V innerväggen i N
- 5 N innerväggen 1:a travén (nedtill)
- 1 Lös byggnadssten

A 32

- 1 V innerväggen i N
- 1 N innerväggen 1:a travén (nedtill)
- 8 Pelare B2

A 33

- 1 Pelare B4

A 34

- 1 Pelare C3

A 35

- 1 Pelare B4
- 10 Pelare C4

A 36

- 4 Pelare B4

A 37

- 2 V innerväggen väggpelare C1
- 5 N innerväggen 2:a travén (arkader)
- 1 N innerväggen 2:a travén
- 3 N innerväggen 2:a travén (fönster)
- 4 N innerväggen 3:e travén (åt V)
- 4 S innerväggen väggpelare D2
- 12 Pelare B3
- 9 Pelare C3

A 38

- 10 N innerväggen 2:a travén
- 9 N innerväggen 2:a travén (fönster)
- 7 N innerväggen 3:e travén (åt V)
- 1 Fragment av valvribba med märke på skarvytan

A 39

- 8 S innerväggen väggpelare D 2
- 8 Pelare C 4

A 40

- 18 Pelare C 4

A 41

- 3 Pelare C 4

A 42

- 4 Pelare C 3

A 43

- 2 V innerväggen väggpelare B 1
- 15 N innerväggen 1:a travén (upptill)
- 5 N innerväggen väggpelare A 2
- 1 N innerväggen 2:a travén (arkader)
- 2 N innerväggen 2:a travén (fönster)
- 1 N innerväggen 3:e travén (åt V)
- 1 N innerväggen 6:e travén (åt Ö)
- 5 S innerväggen 1:a travén (åt V)
- 1 S innerväggen 1:a travén (fönster, åt V)
- 2 S innerväggen väggpelare D 2
- 1 S innerväggen 5:e travén (fönster, åt V)
- 3 S innerväggen 6:e travén (fönster)
- 4 S innerväggen 7:e travén (fönster)
- 11 Pelare B 3
- 3 Pelare B 4
- 3 Pelare C 3
- 4 Pelare C 4 (nedtill)
- Utvändigt
- 1 Fönster N 1 (ovanför)
- 1 Fönster N 11 (sekundärt)

A 44

- 2 N innerväggen 7:e travén

A 45

- 4 S innerväggen 6:e travén (fönster)
- 4 S innerväggen 7:e travén (fönster)

A 46

- 3 V innerväggen väggpelare C 1
- 1 N innerväggen 1:a travén

- 8 N innerväggen väggpelare A 2
- 2 N innerväggen 2:a travén (arkader)
- 8 S innerväggen väggpelare D 2
- 3 Pelare B 3
- 3 Pelare B 4
- 28 Pelare C 3
- 1 Vinden, västgavelns utsida i N

A 47

- 1 N innerväggen 6:e travén (fönster, upptill)
- 1 N innerväggen 7:e travén (fönster)
- 2 S innerväggen 5:e travén (fönster)
- 2 S innerväggen 7:e travén (fönster)
- 1 S innerväggen pilaster D 8
- 1 Pelare C 8 (åt S, upptill)
- Utvändigt
- 1 Fönster S 5
- 1 Fönster S 7

A 48

- 1 Fönster N 6, utvändigt

A 49

- 5 N innerväggen 5:e travén
- 1 N innerväggen 6:e travén
- 2 N innerväggen 6:e travén (fönster, upptill)
- 3 N innerväggen pilaster A 7 (nedtill)
- 1 Gördelbåge B 7–A 7
- 1 S innerväggen 6:e travén (fönster)
- Utvändigt
- 1 N väggen, 5:e travén
- 1 Fönster N 6

A 50

- 2 N innerväggen 6:e travén (fönster, upptill)
- 1 N innerväggen 7:e travén (nedtill)

A 51

- 2 N innerväggen 6:e travén (fönster, upptill)
- Utvändigt
- 1 Fönster N 4
- 4 Fönster N 5
- 1 Fönster N 6 (upptill)

A 52

- 1 S innerväggen 6:e travén (fönster)

A 53

- 2 S innerväggen 6:e travén (fönster)
- 1 S innerväggen 7:e travén (fönster)

A 54

- 2 S innerväggen 1:a travén

GRUPP B

Märkena avbildade i fig 98.

B 1

- 1 Hörnpelare A 11
- 4 Vägg A 11–A 12
- 3 Vägg A 12–A 13
- 2 Väggeknekt A 13
- 6 Vägg A 13–A 14
- 3 Väggeknekt A 14
- 4 Vägg A 14–A 15
- 3 Väggeknekt A 15
- 2 Vägg A 15–A 16
- 2 Hörnpelare A 16
- 3 Vägg A 16–A 17
- 1 Vägg A 17–A 18
- 3 Väggeknekt A 18
- 2 Vägg A 18–A 19
- 2 Vägg A 19–D 19
- 2 Väggeknekt D 19
- 8 Vägg D 19–D 18
- 11 Vägg D 18–D 17
- 15 Vägg D 17–D 16
- 9 Hörnpelare D 16
- 6 Vägg D 16–D 15
- 7 Väggeknekt D 15
- 14 Vägg D 15–D 14
- 2 Väggeknekt D 14
- 2 Väggeknekt D 13
- 8 Vägg D 13–D 12
- 2 Väggeknekt D 12
- 4 Vägg D 12–D 11
- Utvändigt
- 2 Under fönster S 12
- 1 S trapphuset (åt S)
- 2 S trapphuset (åt Ö)
- 2 Strävpelare D 18
- 1 Strävpelare D 19
- 1 Under fönster S 15
- 2 Strävpelare A 18
- 2 N trapphuset (åt Ö)
- 1 Strävpelare A 8 (åt Ö)

Tillägg 1974

- 4 Under fönster S 14

Tillägg 1986

- 1 Under fönster S 14

B 2

- 1 Vägg A 13–A 14
- 3 Vägg A 14–A 15
- 1 Vägg A 16–A 17
- 1 Vägg D 16–D 15
- 1 Vägg D 15–D 14

Utvändigt
4 Strävpelare A 8
4 Strävpelare A 9

Tillägg 1986

1 Under fönster S 14
1 Vägg A 11–A 12

B 3

11 Vägg A 12–A 13
9 Vägg A 14–A 15
2 Vägg A 15–A 16
1 Vägg D 15–D 16
3 Vägg D 16–D 17
3 Vägg D 17–D 18
1 Vägg D 18–D 19
3 Vägg D 19–A 19
2 Vägg A 18–A 19
1 Vägg A 17–A 18
2 Vägg A 16–A 17

Utvändigt

2 Strävpelare A 8 (åt V)
16 Strävpelare A 8 (åt Ö)
1 Fönster S 12 (under)
1 S trapphuset (åt Ö)
1 Fönster S 15 (under)
2 Strävpelare D 19
2 N trapphuset (åt Ö)
26 Strävpelare A 9 (åt Ö)
15 Strävpelare A 9 (åt V)
2 Fönster S 14 (under)

Märket har påträffats kombinerat med märkena B 1, B 32 och B 51.

B 4

1 Vägg A 12–A 13
2 Hörnpelare A 16 (upptill)

B 5

2 Vägg A 15–A 16
1 Vägg A 16–A 17
Utvändigt
4 Strävpelare A 9 (nedtill)

B 6

16 Hörnpelare A 16
1 Vägg A 16–A 17
4 Väggnjekt A 17
4 Väggnjekt A 18
1 Väggnjekt A 19
3 Väggnjekt D 19
1 Väggnjekt D 18
10 Hörnpelare D 16 (upptill, åt Ö)
2 Hörnpelare D 16 (upptill, åt S)
2 Väggnjekt D 15 (upptill)
6 Väggnjekt D 14
9 Väggnjekt D 13

5 Väggnjekt D 12
1 Vägg A 11–A 12
5 Väggnjekt A 12
2 Väggnjekt A 13
4 Väggnjekt A 14
1 Väggnjekt A 15
Utvändigt
2 Fönster N 14
1 S trapphuset (åt S)

Tillägg 1986

1 Hörnpelare A 11

Varianter se fig 99. Märket förekommer i allmänhet på profilerade stenar. Även på kapital i väggarnas bågställningar mellan D 16 och D 17 och mellan A 16 och A 17 (se fig 223).

B 7

1 Väggnjekt A 15
12 Hörnpelare A 16
2 Väggnjekt A 18
1 Väggnjekt D 16
1 Väggnjekt D 12
Utvändigt
1 Fönster N 14 (åt Ö)

B 8

4 Hörnpelare A 16 (nedtill)
1 Väggnjekt A 17 (nedtill)
1 Väggnjekt A 19 (nedtill)
1 Hörnpelare D 16 (nedtill)
1 Väggnjekt A 15 (nedtill)

Variant se fig 99.

B 9

1 Hörnpelare A 16 (upptill, åt V)
4 Hörnpelare A 16 (upptill, åt Ö)
4 Väggnjekt A 17 (upptill)

B 10

2 Hörnpelare A 16 (upptill, åt Ö)

B 11

1 Väggnjekt A 14
1 Väggnjekt A 15
1 Väggnjekt D 15
1 Vägg D 15–D 14
Utvändigt
1 Fönster N 14 (åt V)

Variant se fig 99.

B 12

2 Väggnjekt A 15
1 Hörnpelare A 16

1 Vägg A 16–A 17
2 Vägg A 19–D 19
3 Hörnpelare D 16
1 Väggnjekt D 15

B 13

2 Vägg A 14–A 15
1 Vägg A 15–A 16
2 Hörnpelare A 16
2 Vägg A 16–A 17
1 Väggnjekt A 18
1 Vägg A 19–D 19
3 Vägg D 18–D 17
3 Vägg D 15–D 14
1 Vägg D 13–D 12

B 14

1 Väggnjekt D 17

B 15

12 Hörnpelare A 16 (upptill)
6 Vägg A 16–A 17
6 Väggnjekt A 17
3 Vägg A 17–A 18
2 Vägg A 19–D 19
1 Vägg D 18–D 19
3 Vägg D 17–D 18
12 Vägg D 16–D 17
11 Vägg D 15–D 16
12 Vägg D 14–D 15
1 Väggnjekt D 13
14 Vägg D 12–D 13
5 Vägg A 11–A 12
7 Vägg A 12–A 13
4 Vägg A 13–A 14
4 Vägg A 14–A 15
2 Väggnjekt A 15 (upptill)
4 Vägg A 15–A 16

Utvändigt

1 Strävpelare A 8 (åt V)
13 Strävpelare A 8 (åt Ö)
2 Fönster S 12 (under)
1 S trapphuset (åt Ö)
1 Strävpelare A 18
1 Fönster N 14
2 N trapphuset (åt Ö)
3 N trapphuset (åt N)
2 Fönster N 13
10 Strävpelare A 9 (åt Ö)
8 Strävpelare A 9 (åt V)

Tillägg 1986

5 Fönster S 14 (under)

Varianter se fig 97.

B 16

3 Hörnpelare A 16
1 Vägg D 15–D 16

- 2 Väggnökt D 15
 - 4 Vagg A 12-A 13
 - 1 Vagg D 16-D 17
- Utvändigt
- 9 Strävpelare A 9
 - 5 Strävpelare A 8

Tillägg 1986

- 2 Vagg A 11-A 12

Märket mellan D 16 och D 17 signerar ett kapital i väggens bägställningar (fig 223).

B 17

- 2 Väggnökt A 17
- 2 Hörnpelare A 16

B 18

- 2 Korets N trapphus
- 2 Hörnpelare A 16
- 6 Vagg A 16-A 17
- 1 Väggnökt A 17
- 3 Vagg D 15-D 16
- 2 Vagg A 11-A 12
- 4 Vagg A 12-A 13
- 2 Vagg A 14-A 15
- 2 Väggnökt A 15
- 6 Vagg A 15-A 16
- 3 Sekundärt i den igenmurade sakristieportalen

Utvändigt

- 26 Strävpelare A 9

B 19

- 1 Vagg A 12-A 13
- 2 Vagg A 13-A 14
- 1 Vagg A 14-A 15
- 3 Vagg A 15-A 16
- 5 Vagg A 16-A 17
- 1 Vagg A 18-A 19
- 1 Vagg D 19-D 18
- 9 Vagg D 15-D 14
- 1 Vagg D 13-D 12
- 1 Vagg D 12-D 11
- 1 Sekundärt pilaster D 9

Utvändigt

- 9 Strävpelare A 8
- 2 S trapphuset
- 1 Strävpelare D 19
- 1 Strävpelare A 19
- 1 Strävpelare A 18
- 1 Strävpelare A 9

B 20

- 1 Strävpelare A 8 (åt V)

B 21

- 7 Vagg D 16-D 17
- 3 Vagg D 16-D 15

Utvändigt

- 2 S trapphuset (åt Ö)

Märket har påträffats kombinerat med märke B 49.

B 22

- 7 Hörnpelare A 16
- 1 Väggnökt A 17
- 2 Vagg D 19-D 18
- 1 Hörnpelare D 16 (åt S)
- 1 Väggnökt D 15
- 1 Väggnökt A 15

B 23

- 2 Väggnökt A 18
- 1 Väggnökt D 19

B 24

- 4 Hörnpelare A 16
- 1 Vagg A 16-A 17
- 2 Väggnökt A 17
- 1 Vagg A 17-A 18
- 1 Väggnökt A 19
- 3 Väggnökt A 15

Varianter se fig 99.

B 25

- 1 Hörnpelare A 11
- 4 Vagg A 11-A 12
- 4 Väggnökt A 12
- 4 Vagg A 12-A 13
- 6 Väggnökt A 13
- 9 Vagg A 13-A 14
- 4 Väggnökt A 14
- 3 Vagg A 14-A 15
- 2 Väggnökt A 15
- 9 Vagg A 15-A 16
- 7 Hörnpelare A 16
- 6 Vagg A 16-A 17
- 10 Väggnökt A 17
- 9 Vagg A 17-A 18
- 6 Väggnökt A 18
- 3 Vagg A 18-A 19
- 3 Väggnökt A 19
- 11 Vagg A 19-D 19
- 3 Väggnökt D 19
- 8 Vagg D 19-D 18
- 7 Väggnökt D 18
- 4 Vagg D 18-D 17
- 12 Väggnökt D 17
- 16 Vagg D 17-D 16
- 38 Hörnpelare D 16
- 12 Vagg D 16-D 15
- 4 Väggnökt D 15
- 13 Vagg D 15-D 14
- 6 Väggnökt D 14
- 8 Väggnökt D 13

22 Vagg D 13-D 12

7 Väggnökt D 12

3 Vagg D 12-D 11

Utvändigt

- 4 Strävpelare A 8 (åt V)
- 6 Strävpelare A 8 (åt Ö)
- 6 S trapphuset (åt Ö)
- 2 Fönster S 15 (under)
- 1 Fönster ÖF (under)
- 1 Fönster ÖF (åt N)
- 2 Strävpelare A 18
- 12 N trapphuset (åt Ö)
- 3 N trapphuset (åt N)
- 2 Fönster N 13 (åt S)
- 11 Strävpelare A 9 (åt Ö)
- 7 Strävpelare A 9 (åt V)
- 2 Bänk B 9-B 10
- 3 Sekundärt i den igenmurade sakristieportalen

Tillägg 1974

Utvändigt

- 4 Fönster S 14 (under)
- 2 Fönster N 10 (under)
- 1 Strävpelare D 18

B 26

- 2 Vagg A 11-A 12
- 3 Vagg A 12-A 13
- 8 Vagg A 13-A 14
- 10 Vagg A 14-A 15
- 1 Vagg A 15-A 16
- 4 Vagg A 16-A 17
- 1 Vagg D 18-D 17
- 2 Vagg D 16-D 15

Utvändigt

- 8 Strävpelare A 8
- 2 S trapphuset
- 1 Strävpelare D 19
- 1 Strävpelare A 19
- 1 Strävpelare A 18
- 1 N trapphuset
- 14 Strävpelare A 9

Tillägg 1986

- 1 Vagg A 11-A 12

B 27

- 3 Vagg A 11-A 12
- 5 Vagg A 12-A 13
- 3 Vagg A 13-A 14
- 6 Vagg A 14-A 15
- 3 Väggnökt A 15
- 1 Vagg A 15-A 16
- 11 Hörnpelare A 16
- 2 Vagg A 16-A 17
- 5 Vagg A 18-A 19
- 1 Vagg A 19-D 19
- 2 Vagg D 19-D 18
- 1 Väggnökt D 18

- 1 V ägg D 18–D 17
- 7 V äggknekt D 17
- 5 V ägg D 17–D 16
- 22 Hörnpelare D 16
- 8 V ägg D 16–D 15
- 2 V äggknekt D 15
- 1 V ägg D 15–D 14
- 2 V ägg D 13–D 12
- 1 V ägg D 12–D 11
- 1 Hörnpelare D 11
- Utvändigt
- 1 Fönster S 15 (åt N)
- 2 Fönster ÖF (under)
- 1 Strävpelare D 19
- 1 N trapphuset
- 17 Strävpelare A 9
- 6 Strävpelare A 8

Tillägg 1974

- 2 S trapphuset
- 2 Fönster S 14 (under)

Tillägg 1986

- 1 Fönster S 14 (under)

B 28

- 1 V ägg D 15–D 16

*Möjligen sorteringsmärke.***B 29**

- 1 V ägg A 16–A 17
- 1 V äggknekt A 17 (nedtill)
- 1 V äggknekt D 17 (nedtill)
- 1 V ägg A 14–A 15

B 30

- 4 Hörnpelare A 16
- 2 V ägg A 16–A 17
- 1 V äggknekt A 17
- 2 V ägg A 17–A 18
- 1 V ägg D 17–D 16
- 1 Hörnpelare D 16
- 1 V äggknekt D 15
- Utvändigt
- 1 Strävpelare D 19

B 31

- 2 V äggknekt A 14
- 1 Hörnpelare A 16
- 4 V äggknekt A 17
- 2 V äggknekt A 19
- 1 V äggknekt D 19
- 6 V ägg D 17–D 16
- 2 Hörnpelare D 16
- 4 V ägg D 16–D 15
- 2 V äggknekt D 15
- 2 V äggknekt D 14
- 7 V ägg D 13–D 12

- 2 V äggknekt D 12
- 1 Sekundärt pilaster D 9
- Utvändigt
- 3 S trapphuset
- 1 Strävpelare A 19
- 1 N trapphuset

B 32

- 2 V äggknekt A 15
- 9 Hörnpelare A 16
- 2 V ägg A 17–A 18
- 1 V äggknekt A 18
- 1 V ägg A 18–A 19
- 1 V äggknekt D 19
- 2 V äggknekt D 18
- 1 V äggknekt D 17
- 5 Hörnpelare D 16
- 3 V äggknekt D 15
- Utvändigt
- 1 Fönster S 14 (under)

Märket mellan A 17–A 18 och mellan A 18–A 19 signerar ett kapital i väggens bägställningar (fig 223). Variant se fig 99.

B 33

- 2 V ägg D 19–D 18
- 1 V ägg D 17–D 16
- 1 V äggpelare D 16
- 1 V ägg D 16–D 15
- 1 V äggknekt D 15
- 1 V ägg D 12–D 11

*Märket ofta spegelvänt.***B 34**

- 1 V äggknekt A 13
- 1 V äggknekt A 14
- 1 V äggknekt D 19
- 1 V ägg D 17–D 16
- 1 V ägg D 15–D 14
- 3 V äggknekt D 13

B 35

- 2 V ägg D 18–D 17
- 3 V äggknekt D 17

B 36

- 1 V äggknekt A 17

B 37

- 1 V ägg A 15–A 16
- Utvändigt
- 1 Strävpelare A 9 (nedtill)
- 1 Strävpelare A 8

B 38

- 2 V ägg A 11–A 12
- 1 V ägg A 15–A 16

B 39

- 3 V äggknekt A 15

B 40

- 1 V äggknekt A 19
- 1 V ägg D 19–D 18
- 3 V ägg D 18–D 17
- 4 V ägg D 17–D 16
- 1 Hörnpelare D 16
- 2 V ägg D 16–D 15
- 2 V äggknekt D 15

*Flera gånger spegelvänt.***B 41**

- 2 V ägg D 19–D 18
- 11 V äggknekt D 17
- 2 V ägg D 17–D 16
- 16 Hörnpelare D 16
- 2 V ägg D 16–D 15
- 1 V äggknekt D 15
- 1 V ägg D 15–D 14
- 1 Hörnpelare D 11
- 1 Lös sten (i museet)
- Utvändigt
- 1 Fönster S 14 (V)

*Variant se fig 99.***B 42**

- 1 V äggknekt A 13
- 4 Hörnpelare D 16
- 5 V äggknekt D 14
- 4 V äggknekt D 13

B 43

- 1 Hörnpelare D 16 (åt N)
- 1 Hörnpelare D 16 (åt S)

B 44

- 1 V äggknekt D 15
- Utvändigt

Tillägg 1974

- 1 Strävpelare D 18

B 45

- 1 V ägg D 17–D 18
- 1 V ägg D 15–D 16
- Utvändigt

Tillägg 1974

- 1 S trapphuset
- 1 Fönster S 14 (under)

B 46

- 2 V ägg A 11–A 12
- 3 V äggknekt A 12
- 6 V äggknekt A 13
- 5 V äggknekt A 14
- 1 V ägg A 14–A 15
- 6 V äggknekt A 15
- 11 Hörnpelare A 16
- 3 V äggknekt A 17
- 2 V äggknekt A 18
- 1 V äggknekt D 19
- 7 Hörnpelare D 16 (upptill)
- 4 V äggknekt D 15 (upptill)
- 3 V ägg D 15–D 14
- 2 V ägg D 13–D 12

B 47

- 3 V ägg D 19–D 18
- 2 V ägg D 18–D 17
- 2 V äggknekt D 17
- 2 V ägg D 17–D 16
- 7 Hörnpelare D 16
- Utvändigt
- 1 S trapphuset

Märket signerar två kapitäl i väggens bågställningar mellan D19 och D18 samt ett kapitäl mellan D17 och D16 (fig 223).

B 48

- 1 V äggknekt A 15
- 6 Hörnpelare A 16
- 2 V äggknekt A 17
- 1 V ägg A 17–A 18
- 1 V ägg A 18–A 19
- 2 V ägg A 19–D 19
- 1 V äggknekt D 19
- 1 V äggknekt D 18
- 2 V äggknekt D 17
- 12 Hörnpelare D 16 (nedtill)
- 1 V äggknekt D 13 (nedtill)
- 1 V äggknekt D 11 (nedtill)

B 49

- 1 V äggknekt A 13
- 1 V äggknekt A 17
- 2 V ägg A 17–A 18
- 1 V ägg A 19–D 19
- 1 V äggknekt D 19
- 1 V ägg D 19–D 18
- 1 V ägg D 18–D 17
- 1 V äggknekt D 17
- 5 V ägg D 17–D 16
- 12 Hörnpelare D 16
- 9 V ägg D 16–D 15
- 1 V äggknekt D 15
- 2 V ägg D 15–D 14
- 2 V äggknekt D 14
- 2 V ägg D 13–D 12

- 1 Lagning i långhuset, sockeln vid A 5
- Utvändigt
- 7 S trapphuset
- 1 Strävpelare D 19
- 1 Fönster S 15 (åt S)
- 1 Fönster ÖF (nedtill)

B 50

- 1 V äggknekt A 12
- 1 V äggknekt D 17
- 2 V ägg D 17–D 16 (upptill)
- 2 Hörnpelare D 16 (upptill)
- 2 V ägg D 16–D 15 (upptill)
- 2 V äggknekt D 13

B 51

- 2 V äggknekt A 15 (upptill)
- 2 V ägg D 16–D 17
- 2 V äggknekt A 17 (upptill)
- 1 Hörnpelare A 16 (upptill)
- Utvändigt
- 1 Fönster N 14 (upptill)
- 1 Fönster N 13 (upptill)

Tillägg 1974

- 2 S trapphuset
- 2 Fönster S 14 (under)

Ofta slarvigt hugget.

B 52

- Utvändigt
- 3 Strävpelare A 9 (åt Ö)

Numreringssmärke?

B 53

- 1 Hörnpelare A 16 (upptill, åt S)

Tillägg 1974

- 1 Fönster S 14 (under)

B 54

- 1 V ägg A 15–A 16

På samma sten märke B 1.

GRUPP C

Märkena avbildade i fig 101.

C 1

- 1 Kapitäl D 16 (största avbildade märke)
- 1 Slutsten i valv 29
- 1 Ribba i valv 36

- 1 Ribba i valv 34
- 5 Ribba i valv 31
- Utvändigt
- 1 Fönster N 10 (masverk)
- 1 Fönster N 11 (masverk)

Märket tillhör Adam van Düren (se fig 103).

C 2

- 7 Pelare B 10
- Figurkonsol åt N
- N sakramentskåpet
- 7 Pelare B 11
- Kapitäl (åt SV)
- Bladverkskonsol (åt NÖ)
- 4 Pelare C 11
- 10 Pelare C 10
- S sakramentskåpet
- Figurkonsol (åt S)
- Pelare C 9
- Figurkonsol (åt SÖ)
- 2 Pelare A 10
- Knektprofil
- 3 Pelare A 11
- 1 Övre kapitällist
- Pelare A 12
- Kapitäl
- Kapitällist
- 3 Pelare A 13
- 1 Kapitäl
- 1 Sköldbåge A 13–A 14
- 2 Pelare A 14
- 1 Sköldbåge A 14–A 15
- Pelare A 16
- 3 Kapitäl (åt NÖ, VSV, SV)
- Pelare D 15
- 1 Kapitäl
- 2 Pelare D 14
- 3 Pelare D 13
- 1 Kapitäl
- 4 Pelare D 12
- 1 Pelare D 11
- 4 Pelare D 10
- 3 Gördelbåge A 9–B 9
- 1 Gördelbåge B 9–B 10
- 4 Gördelbåge B 10–B 11
- 11 Gördelbåge B 11–C 11
- 5 Gördelbåge C 11–C 10
- 4 Gördelbåge C 10–C 9
- 8 Gördelbåge A 11–A 16
- 4 Gördelbåge B 11–A 16
- 7 Gördelbåge A 16–D 16
- 4 Gördelbåge A 17–D 17
- 8 Gördelbåge C 11–D 16
- 13 Gördelbåge D 11–D 16
- 1 Gördelbåge C 10–D 11
- 3 Gördelbåge C 10–D 10
- 2 Valvribba B 10 (mot S)
- Utvändigt
- 1 Fönster S 11

- 1 Fönster N 13
- 1 Fönster N 12
- 1 Fönster N 11
- 1 Takfall över N 9
- 1 Strävpelare A 14 (otydl)

Har signerat 8 kapital och 3 figurkonsoller.

C 3

- 10 Pelare B 9
- 1 Figurkonsol (åt NÖ)
- 4 Pelare B 10
- 6 Pelare C 11
- 5 Pelare C 10
- 8 Pelare C 9
- 1 Hörnpelare A 16 (kapital)
- 1 Hörnpelare D 16 (kapital)
- 1 Gördelbåge A 11–B 10
- 3 Gördelbåge B 9–B 10
- 8 Gördelbåge B 10–B 11
- 1 Gördelbåge B 11–C 11
- 1 Gördelbåge A 17–D 17
- 3 Gördelbåge C 10–C 11
- 1 Gördelbåge C 11–D 16
- 2 Gördelbåge C 10–D 11
- 4 Gördelbåge C 9–C 10
- 4 Ribbor valv 26

Har signerat figurkonsol på B 9 samt 2 kapital.

C 4

- 25 Pelare B 9
- 11 Pelare B 10
- 1 Kapital (åt S)
- 10 Pelare B 11
- 8 Pelare C 11
- 1 Kapital (åt V)
- 17 Pelare C 9
- 1 Hörnpelare A 11 (kapital)
- 1 Hörnpelare A 16 (kapital)
- 1 Hörnpelare D 16
- 2 Kapital (VNV och SSV)
- 2 Gördelbåge A 9–B 9
- 5 Gördelbåge A 10–B 10
- 1 Ribbor valv 28
- 4 Gördelbåge A 11–B 10
- 3 Gördelbåge B 9–B 10
- 4 Gördelbåge B 10–B 11
- 4 Gördelbåge B 11–A 16
- 5 Gördelbåge A 11–A 16
- 4 Gördelbåge B 11–C 11
- 14 Gördelbåge A 16–D 16
- 5 Gördelbåge A 17–D 17
- 1 Ribbor valv 36
- 8 Gördelbåge D 11–D 16
- 1 Ribbor valv 35
- 7 Gördelbåge C 10–C 11
- 5 Gördelbåge C 11–D 16
- 3' Gördelbåge C 10–D 11

- 4 Gördelbåge C 10–D 10
- 2 Gördelbåge C 9–C 10
- 2 Ribbor valv 27
- 6 Ribbor valv 26
- 1 Trapphuset vid D 1 (lagning)

Har signerat 6 kapital. Varianter se fig 104.

C 5

- 3 Sköldbåge D 15–D 14
- 2 Sköldbåge D 14–D 13
- 3 Sköldbåge D 13–D 12
- 1 Sköldbåge D 12–D 11
- 4 Fönster S 10
- 1 D 9 (upptill)
- 9 Pelare B 9
- 6 Pelare B 10
- 8 Pelare B 11
- 8 Pelare C 11
- 1 Kapital (åt SÖ)
- 4 Pelare C 10
- 1 Kapital (åt NV)
- 7 Pelare C 9
- 1 Hörnpelare A 16 (kapital)
- 2 Hörnpelare D 16 (kapital)
- 1 Ribbor valv 25
- 10 Gördelbåge A 10–B 10
- 9 Gördelbåge A 11–B 10
- 4 Gördelbåge B 9–B 10
- 4 Gördelbåge B 10–B 11
- 8 Gördelbåge B 11–A 16
- 27 Gördelbåge A 11–A 16
- 6 Gördelbåge B 11–C 11
- 9 Gördelbåge A 16–D 16
- 10 Gördelbåge A 17–D 17
- 17 Gördelbåge D 11–D 16
- 2 Ribbor valv 35
- 3 Gördelbåge C 10–C 11
- 8 Gördelbåge C 11–D 16
- 2 Ribbor valv 31
- 10 Gördelbåge C 10–D 11
- 3 Ribbor valv 32
- 8 Gördelbåge C 10–D 10
- 5 Gördelbåge C 9–C 10
- 21 Ribbor valv 26
- 2 Trapphuset vid D 1 (lagning)
- Utvändigt
- 1 Fönster S 11
- 2 Fönster S 13

Har signerat 5 kapital.

C 6

- 4 Pilaster A 9
- 2 Fönster N 9
- 1 Fönster N 10
- 8 Hörnpelare A 11
- 4 Vagg A 11–A 12
- 3 Fönster N 11
- 6 Vaggknekt A 13

- 3 Fönster N 12
- 10 Vaggknekt A 14
- 1 Kapital
- 2 Sköldbåge A 14–A 15
- 1 Vagg A 15–A 16 (lagning)
- 2 Sköldbåge D 15–D 14
- 2 Sköldbåge D 14–D 13
- 1 Vaggknekt D 13
- 2 Sköldbåge D 13–D 12
- 3 Pelare B 11
- 5 Pelare C 11
- 2 Pelare C 10
- 1 Gördelbåge A 9–B 9
- 1 Högaltaret
- 2 Lösa stenar (i museet)
- Utvändigt
- 5 Fönster S 13
- 4 Fönster N 11
- 1 Strävpelare A 13

Har signerat 1 kapital. Varianter se fig 104.

C 7

- 1 Hörnpelare A 16
- 2 Hörnpelare A 16 (åt Ö)
- 2 Sköldbåge A 16–A 17
- 6 Sköldbåge D 17–D 16
- 1 Sköldbåge D 16–D 15
- 1 Vaggknekt D 15
- 1 Bänk B 11–C 11
- 1 Bänk C 9–C 10
- 1 Gördelbåge A 9–B 9
- 4 Ribbor valv 25
- 2 Ribbor valv 28
- 3 Ribbor valv 29
- 9 Ribbor valv 33
- 4 Ribbor valv 34 (slutsten)
- 1 Gördelbåge A 17–D 17
- 15 Ribbor valv 36
- 11 Ribbor valv 35
- 2 Ribbor valv 31
- 1 Ribbor valv 32
- 3 Gördelbåge C 9–D 9
- 6 Ribbor valv 27
- 2 Bänk B 9–B 10
- 18 Altaret, Ö kapellet
- 1 Trapphuset vid D 1 (lagning)

Variant se fig 104.

C 8

- 1 Vaggknekt A 15
- 3 Sköldbåge A 15–A 16
- 2 Hörnpelare A 16
- 2 Sköldbåge A 16–A 17
- 1 Vaggknekt A 19
- 4 Sköldbåge D 17–D 16
- 2 Sköldbåge D 16–D 15
- 2 Sköldbåge D 15–D 14
- 3 Vaggknekt D 14

- 4 Sköldbåge D 14–D 13
- 2 Väggnpekt D 13
- 3 Sköldbåge D 13–D 12
- 2 Väggnpekt D 12
- 2 Sköldbåge D 12–D 11
- 3 Fönster S 10
- 3 Väggnpekt D 10
- 1 Vagg D 10–D 9
- 6 Pilaster D 9
- 3 Bänk B 9–B 10
- 9 Pelare B 10
- 11 Pelare B 11
- 4 Pelare C 11
- 10 Pelare C 11
- 3 Bänk C 9–C 10
- 6 Gördelbåge A 9–B 9
- 8 Ribbor valv 25
- 7 Gördelbåge A 10–B 10
- 1 Ribbor valv 28
- 2 Gördelbåge A 11–B 10
- 5 Gördelbåge B 10–B 11
- 3 Ribbor valv 29
- 7 Gördelbåge B 11–A 16
- 16 Gördelbåge A 11–A 16
- 9 Ribbor valv 33
- 1 Gördelbåge B 11–C 11
- 7 Ribbor valv 30
- 9 Gördelbåge A 16–D 16
- 2 Ribbor valv 34
- 3 Gördelbåge A 17–D 17
- 11 Ribbor valv 36
- 12 Gördelbåge D 11–D 16
- 23 Ribbor valv 35
- 5 Gördelbåge C 10–C 11
- 5 Gördelbåge C 11–D 16
- 11 Ribbor valv 31
- 3 Ribbor valv 32
- 10 Gördelbåge C 10–D 10
- 1 Gördelbåge C 9–C 10
- 8 Gördelbåge C 9–D 9
- 9 Ribbor valv 27
- 30 Ribbor valv 26
- 6 Altaret, Ö kapellet
- 4 Trapphuset vid D 1 (lagning)
- Utvändigt
- 3 Fönster S 10
- 4 Fönster S 12
- 2 Fönster S 13

C 9

- 2 Fönster N 13
- 3 Sköldbåge A 15–A 16
- 2 Hörnpelare D 16
- 6 Sköldbåge D 16–D 15
- 1 Sköldbåge D 15–D 14
- 11 Väggnpekt D 14
- 1 Fönster S 12
- 5 Väggnpekt D 13
- 3 Sköldbåge D 13–D 12
- 3 Väggnpekt D 12
- 1 Sköldbåge D 12–D 11

- 1 Vagg D 12–D 11
- 5 Hörnpelare D 11
- 1 Vagg D 11–D 10
- 7 Fönster S 10
- 2 Väggnpekt D 10
- 3 Pilaster D 9
- 3 Bänk B 9–B 10
- 6 Pelare B 10
- 6 Pelare B 11
- 10 Pelare C 11
- 6 Pelare C 10
- 1 Bänk C 9–C 10
- 8 Gördelbåge A 9–B 9
- 6 Ribbor valv 25
- 1 Ribbor valv 28
- 1 Gördelbåge A 11–B 10
- 1 Gördelbåge B 9–B 10
- 4 Ribbor valv 29
- 1 Gördelbåge B 11–A 16
- 1 Gördelbåge A 11–A 16
- 4 Ribbor valv 33
- 2 Gördelbåge B 11–C 11
- 7 Ribbor valv 30
- 6 Ribbor valv 34
- 1 Gördelbåge A 17–D 17
- 9 Ribbor valv 36
- 4 Gördelbåge D 11–D 16
- 13 Ribbor valv 35
- 1 Gördelbåge C 10–C 11
- 3 Gördelbåge C 11–D 16
- 2 Ribbor valv 31
- 1 Gördelbåge C 10–D 10
- 2 Gördelbåge C 9–C 10
- 8 Gördelbåge C 9–D 9
- 5 Ribbor valv 27
- 13 Ribbor valv 26
- 8 Altaret, Ö kapellet
- Utvändigt
- 2 Fönster S 10
- 2 Fönster S 12
- 1 Fönster S 13
- 1 Fönster N 15 (kapital)
- 1 Vagg över N 12

Tilläg 1984

- 1 Fönster S 10
- 2 Vagg Ö om S 10

*Varianter se fig 104.***C 10**

- 1 Vagg A 15–A 16 (lagning)
- 3 Hörnpelare A 16 (upptill)
- 3 Ribbor valv 34
- 7 Ribbor valv 36
- 4 S trapphuset (överst)
- 1 Högaltaret
- 1 Bänk B 9–B 10
- Utvändigt
- 1 Strävpelare A 18 (taklist)
- 2 Takfall över D 18
- 7 Takfall över A 19

- 4 Takfall över A 18
- 2 Takfall över D 19

Märket förekommer på platser, som tycks tillhöra byggnadsarbetets slutskede. Varianter se fig 104.

C 11

- 8 Pilaster A 9
- 4 Fönster N 9
- 1 Sköldbåge A 13–A 14
- 1 Sköldbåge A 14–A 15
- 5 Sköldbåge D 15–D 14
- 3 Väggnpekt D 14
- 1 Sköldbåge D 14–D 13
- 6 Väggnpekt D 13
- 2 Sköldbåge D 13–D 12
- 9 Väggnpekt D 12
- 2 Sköldbåge D 12–D 11
- 2 Vagg D 12–D 11
- 24 Hörnpelare D 11
- 6 Fönster S 10
- 3 Väggnpekt D 10
- 4 Vagg D 10–D 9
- 5 Pilaster D 9
- 2 Pelare B 10
- 3 Pelare B 11
- 3 Pelare C 11
- 1 Bänk C 9–C 10
- 3 Gördelbåge C 9–D 9

Utvändigt

- 4 Fönster S 10
- 2 Fönster S 11
- 6 Fönster S 12
- 4 Fönster S 13
- 2 Fönster N 13
- 2 Fönster N 12
- 3 Fönster N 10
- 2 Takfall över N 9
- 1 Lös sten i taklist
- 1 Strävpelare A 12
- 1 Strävpelare A 13
- 2 Strävpelare A 14

Tilläg 1984

- 1 Fönster S 10
- 2 Ö om fönster S 10

C 12

- 1 Pelare A 16
- 26 Pelare B 9
- 6 Pelare B 10
- 5 Pelare B 11
- 3 Pelare C 11
- 5 Pelare C 10
- 21 Pelare C 9
- 7 Gördelbåge B 9–B 10
- 8 Gördelbåge B 10–B 11
- 1 Ribbor valv 33
- 1 Ribbor valv 35
- 4 Gördelbåge C 10–C 11

- 2 Gördelbåge C 11–D 16
- 8 Gördelbåge C 9–C 10

Varianter se fig 104.

C 13

- 2 Hörnpelare A 16
- 1 Hörnpelare D 16
- 3 Pelare B 11
- 5 Pelare C 11
- 9 Pelare C 9
- 1 Gördelbåge A 11–B 10
- 1 Gördelbåge B 9–B 10
- 1 Gördelbåge B 11–A 16
- 10 Gördelbåge A 11–A 16
- 11 Gördelbåge B 11–C 11
- 4 Gördelbåge A 16–D 16
- 5 Gördelbåge A 17–D 17
- 1 Ribbor valv 36
- 16 Gördelbåge D 11–D 16
- 1 Gördelbåge C 10–C 11
- 2 Gördelbåge C 11–D 16
- 3 Gördelbåge C 10–D 11
- 5 Gördelbåge C 10–D 10
- 4 Gördelbåge C 9–C 10
- 1 På vinden (sekundärt) i tryckmur över C 10–D 16

C 14

- 4 Gördelbåge A 10–B 10
- 2 Gördelbåge A 11–B 10
- 2 Gördelbåge B 11–C 11
- 1 Gördelbåge C 10–D 10
- 1 Ribbor valv 26
- 3 Trapphuset vid D 1 (lagning)

C 15

- 3 Sköldbåge D 15–D 14
- 14 Pelare B 9
- 14 pelare B 10
- 13 Pelare B 11
- 8 Pelare C 11
- 19 Pelare C 10
- 22 Pelare C 9
- 3 Gördelbåge A 11–B 10
- 19 Gördelbåge B 9–B 10
- 15 Gördelbåge B 10–B 11
- 1 Ribbor valv 33
- 6 Gördelbåge B 11–C 11
- 2 Gördelbåge A 17–D 17
- 3 Ribbor valv 36
- 8 Ribbor valv 35
- 7 Gördelbåge C 10–C 11
- 5 Gördelbåge C 10–D 11
- 10 Gördelbåge C 9–C 10
- 1 Ribbor valv 27
- 1 Ribbor valv 26
- Utvändigt
- 4 Fönster S 13
- 1 Fönster N 10

C 16

- 1 Pilaster A 9
- 2 Fönster N 9
- 1 Fönster N 10
- 1 Sköldbåge A 11–A 12
- 1 Sköldbåge A 13–A 14
- 3 Väggnekt D 14
- 6 Väggnekt D 13
- 3 Väggnekt D 12
- 1 Vägg D 12–D 11
- 19 Hörnpelare D 11
- 2 Fönster S 10
- 5 Väggnekt D 10
- 1 Vägg D 10–D 9
- 3 Pilaster D 9
- Utvändigt
- 2 Fönster S 10
- 1 Fönster S 12
- 1 Fönster N 12
- 1 Fönster N 11
- 1 Fönster N 10
- 2 Fönster N 9
- 1 Strävpelare A 12
- 4 Strävpelare A 13

Variant se fig 104.

C 17

- 1 Pilaster A 9
- 1 Vägg A 9–A 10
- 3 Sköldbåge A 13–A 14
- 1 Sköldbåge A 14–A 15
- 1 Sköldbåge A 15–A 16
- 3 Sköldbåge A 16–A 17
- 1 Väggnekt A 17
- 1 Väggnekt A 18
- 1 Väggnekt D 18
- 1 Sköldbåge D 15–D 14
- 2 Sköldbåge D 14–D 13
- 1 Väggnekt D 13
- 1 Sköldbåge D 13–D 12
- 2 Väggnekt D 12
- 4 Sköldbåge D 12–D 11
- 5 Väggnekt D 11
- 6 Fönster S 10
- 1 Vägg D 10–D 9
- 2 Pilaster D 9
- 1 Pelare B 10
- 3 Pelare C 11
- 3 Pelare C 10
- 1 Pelare C 9
- 5 Ribbor valv 25
- 1 Ribbor valv 28
- 6 Ribbor valv 30
- 2 Gördelbåge C 9–D 9
- Utvändigt
- 2 Fönster S 10
- 1 Fönster S 13
- 1 Taklist över S 13
- 2 Fönster N 13
- 1 Taklist över A 12
- 2 Fönster N 11

- 2 Fönster N 10
- 2 Fönster N 9

C 18

- 4 Ribbor valv 29
- 3 Ribbor valv 33
- 1 Ribbor valv 34
- 10 Ribbor valv 36
- 4 Ribbor valv 35
- 7 Ribbor valv 31
- 2 Ribbor valv 32
- 7 Ribbor valv 27
- 1 Bänk B 9–B 10
- Utvändigt
- 1 Över fönster S 15
- 4 Takfall över strävpelare A 19
- 1 Takfall över strävpelare A 18

Tillägg 1984

- 1 Under fönster S 10

C 19

- 1 Ribbor valv 28
- 1 Ribbor valv 36
- 2 Gördelbåge D 11–D 16
- 5 Ribbor valv 35

C 20

- 8 Pelare B 9
- 2 Pelare B 10
- 1 Pelare B 11
- 4 Pelare C 11
- 5 Pelare C 10
- 10 Pelare C 9
- 1 Ribbor valv 25
- 5 Gördelbåge B 9–B 10
- 5 Gördelbåge B 11–A 16
- 4 Gördelbåge A 11–A 16
- 1 Gördelbåge B 11–C 11
- 7 Gördelbåge A 16–D 16
- 10 Gördelbåge A 17–D 17
- 3 Gördelbåge C 11–D 16
- 1 Gördelbåge C 10–D 11
- 3 Gördelbåge C 9–C 10

Varianter se fig 104.

C 21

- 3 Pilaster A 9
- 1 Vägg A 9–A 10
- 1 Fönster N 9
- 1 Väggnekt A 10
- 3 Fönster N 13
- 3 Fönster N 12
- 1 Sköldbåge A 11–A 12
- 3 Sköldbåge A 12–A 13
- 1 Väggnekt A 13
- Utvändigt
- 4 Fönster N 13

- 2 Fönster N 12
- 4 Fönster N 10
- 1 Taklist strävpelare A 13

C 22

- 1 Pelare B 10
- 3 Pelare C 11
- 1 Gördelbåge A 11–B 10

C 23

- 1 Sköldbåge D 13–D 12
- 3 Pelare B 10
- 1 Pelare B 11
- 10 Pelare C 11
- 6 Pelare C 10
- 6 Gördelbåge B 10–B 11
- 1 Gördelbåge B 11–C 11
- 4 Gördelbåge C 10–C 11
- 3 Ribbor valv 26
- Utvändigt
- 2 Fönster S 13

C 24

- 2 Pilaster A 9
- 1 Fönster N 9
- 3 Fönster N 10
- 10 Hörnpelare A 11
- 1 Sköldbåge A 11–A 12
- 3 Väggnekt A 12
- 3 Fönster N 12
- 5 Väggnekt A 14
- 3 Väggnekt D 14
- 3 Väggnekt D 12
- 1 Gördelbåge A 9–B 9
- Utvändigt
- 1 Fönster N 13
- 1 Fönster N 11
- 2 Fönster N 10
- 1 Fönster N 9
- 4 Takfall över N 9
- 2 Strävpelare A 12
- 2 Strävpelare A 13
- 1 Strävpelare A 14

C 25

- 11 Hörnpelare A 11
- 5 Väggnekt A 12
- 3 Fönster N 11
- 4 Väggnekt A 13
- 5 Fönster N 12
- 2 Väggnekt A 14
- 1 Fönster N 13
- Utvändigt
- 1 Fönster N 12
- 1 Fönster N 11
- 2 Fönster N 10

C 26

- 2 Fönster N 9
- 2 Fönster N 10
- 1 Sköldbåge A 11–A 12
- 1 Ribbor valv 32
- Utvändigt
- 1 Fönster N 13
- 1 Fönster N 12

C 27

- 1 Sköldbåge A 15–A 16
- 2 Sköldbåge A 16–A 17
- 2 Sköldbåge D 17–D 16
- 14 Sköldbåge D 16–D 15
- 3 Ribbor valv 25
- 1 Ribbor valv 29
- 3 Ribbor valv 33
- 1 Ribbor valv 30
- 5 Ribbor valv 34
- 6 Ribbor valv 36
- 2 Ribbor valv 35
- 2 Ribbor valv 31
- 1 Ribbor valv 27

C 28

- 25 Pelare B 9
- 4 Pelare B 10
- 5 Pelare B 11
- 5 Pelare C 11
- 5 Pelare C 10
- 16 Pelare C 9
- 16 Gördelbåge B 9–B 10
- 2 Gördelbåge B 10–B 11
- 3 Ribbor valv 35
- 1 Gördelbåge C 10–C 11
- 7 Gördelbåge C 9–C 10

C 29

- 1 Väggnekt A 10
- 1 Vagg A 10–A 11
- 11 Hörnpelare A 11
- 4 Väggnekt A 12
- 2 Fönster N 11
- 1 Väggnekt A 13
- 3 Fönster N 12
- 1 Väggnekt A 14
- 1 Sköldbåge A 14–A 15
- Utvändigt
- 2 Fönster N 13
- 6 Fönster N 12
- 1 Fönster N 11
- 1 Fönster N 10

C 30

- 7 Lagning vägg A 15–A 16
- 6 Sköldbåge A 16–A 17
- 9 Sköldbåge D 17–D 16
- 5 Sköldbåge D 16–D 15

- 2 Hörnpelare D 11
- 6 Bänk B 9–B 10
- 1 Pelare B 11
- 1 Pelare C 10
- 2 Bänk C 9–C 10
- 11 Gördelbåge A 9–B 9
- 10 Gördelbåge A 10–B 10
- 7 Gördelbåge A 11–B 10
- 1 Ribbor valv 29
- 4 Gördelbåge B 11–A 16
- 1 Ribbor valv 33
- 2 Ribbor valv 30
- 2 Gördelbåge A 16–D 16
- 5 Gördelbåge A 17–D 17
- 4 Ribbor valv 36
- 6 Ribbor valv 35
- 1 Gördelbåge C 11–D 16
- 2 Ribbor valv 31
- 4 Gördelbåge C 10–D 11
- 1 Ribbor valv 32
- 8 Gördelbåge C 10–D 10
- 5 Gördelbåge C 9–D 9
- 4 Ribbor valv 26
- 1 Altaret i Ö kapellet
- 9 Trapphuset vid D 1 (lagning)

C 31

- 4 Sköldbåge A 15–A 16
- 3 Sköldbåge D 16–D 15
- 2 Pelare B 10
- 1 Bänk B 10–B 11
- 1 Bänk B 11–C 11
- 1 Bänk C 9–C 10
- 3 Gördelbåge A 9–B 9
- 1 Gördelbåge A 10–B 10
- 1 Gördelbåge A 11–B 10
- 4 Gördelbåge B 11–A 16
- 1 Gördelbåge A 11–A 16
- 4 Ribbor valv 33
- 1 Ribbor valv 30
- 1 Gördelbåge A 16–D 16
- 3 Ribbor valv 34
- 7 Gördelbåge A 17–D 17
- 7 Ribbor valv 36
- 2 Ribbor valv 35
- 2 Gördelbåge C 11–D 16
- 5 Gördelbåge C 10–D 11
- 5 Gördelbåge C 10–D 10
- 2 Gördelbåge C 9–C 10
- 4 Gördelbåge C 9–D 9
- 2 Ribbor valv 27

Tillägg 1972

- 1 Bänk C 10–C 11
- 2 Altaret i Ö kapellet
- 5 Trapphuset vid D 1 (lagning)

C 32

- 3 Pilaster A 9
- 2 Väggnekt A 10

- 1 V ägg A 10–A 11 (altare)
 11 Hörnpelare A 11
 4 V ägg A 11–A 12
 5 V äggknekt A 12
 2 Fönster N 11
 3 V äggknekt A 13
 5 Fönster N 12
 4 V äggknekt A 14
 5 Fönster N 13
 2 V äggknekt D 13
 4 V äggknekt D 12
 1 V ägg D 12–D 11
 4 Hörnpelare D 11
 3 V ägg D 10–D 9
 3 Pilaster D 9
 Utvändigt
 1 Fönster S 12
 7 Fönster N 13
 8 Fönster N 12
 4 Fönster N 11
 5 Fönster N 10
 1 Strävpelare A 13
 2 Strävpelare A 14

Variant se fig 104.

C 33

- 2 Sköldbåge D 15–D 14
 2 Sköldbåge D 14–D 13
 3 Sköldbåge D 13–D 12
 2 Fönster S 10 (upptill)
 1 Pelare B 10
 6 Pelare B 11
 1 Pelare C 11
 1 Pelare C 10
 Utvändigt
 1 Fönster S 11
 1 Fönster S 13

C 34

- 1 V ägg A 9–A 10
 4 Konsol A 10
 2 Fönster N 10
 4 Sköldbåge A 11–A 12
 2 Sköldbåge A 13–A 14
 2 Sköldbåge A 14–A 15
 5 V äggknekt D 14
 2 V äggknekt D 13
 3 V äggknekt D 12
 3 V ägg D 12–D 11
 15 Hörnpelare D 11
 2 V ägg D 11–D 10
 2 V äggknekt D 10
 1 V ägg D 10–D 9
 5 Pilaster D 9
 Utvändigt
 2 Fönster S 10
 1 Fönster S 11
 2 Fönster S 12
 1 Takfall över N 9
 2 Strävpelare A 12

Tillägg 1984

- 2 Ö om fönster S 10

C 35

- 1 Pilaster A 9
 2 Pelare B 10
 1 Pelare B 11
 1 Pelare C 11

C 36

- 1 Pilaster A 9
 1 V ägg A 9–A 10
 3 Fönster N 9
 1 Fönster N 10
 1 Pelare B 10
 Utvändigt
 2 Fönster N 9
 1 Fönster N 11
 2 Fönster N 12
 1 Fönster N 13

C 37

- 5 Hörnpelare A 11
 2 V äggknekt A 12

C 38

- 3 Hörnpelare A 11
 6 V äggknekt A 12
 2 V äggknekt A 13
 3 Fönster N 12
 7 V äggknekt A 14
 2 Fönster N 13
 Utvändigt
 3 Fönster N 13
 4 Fönster N 12

Variant se fig 104.

C 39

- 3 Pilaster A 9
 1 V ägg A 9–A 10
 2 V ägg A 11–A 12
 1 Sköldbåge D 16–D 15
 1 V äggknekt D 14
 1 Sköldbåge D 14–D 13
 2 V äggknekt D 13
 2 Sköldbåge D 13–D 12
 2 V äggknekt D 12
 2 Sköldbåge D 12–D 11
 2 V ägg D 12–D 11
 8 Hörnpelare D 11
 1 V äggknekt D 10
 2 V ägg D 10–D 9
 2 Pilaster D 9
 11 Pelare B 10
 12 Pelare B 11
 7 Pelare C 11

- 13 Pelare C 10
 1 Ribbor valv 25
 1 Gördelbåge A 10–B 10
 1 Gördelbåge A 11–B 10
 5 Gördelbåge B 9–B 10
 5 Gördelbåge B 11–A 16
 1 Gördelbåge A 11–A 16
 2 Gördelbåge A 16–D 16
 7 Gördelbåge A 17–D 17
 1 Gördelbåge D 11–D 16
 2 Gördelbåge C 10–C 11
 5 Gördelbåge C 11–D 16
 6 Gördelbåge C 10–D 11
 3 Gördelbåge C 10–D 10
 8 Gördelbåge C 9–C 10
 1 Ribbor valv 27

Utvändigt

- 4 Fönster S 10
 4 Fönster S 12
 1 Fönster S 13
 1 Fönster N 11
 5 Strävpelare A 10
 3 Fönster N 9

Varianter se fig 104.

C 40

- 2 Sköldbåge A 15–A 16
 13 Sköldbåge A 16–A 17
 11 Sköldbåge D 17–D 16
 12 Bänk B 9–B 10
 4 Bänk C 9–C 10
 4 Ribbor valv 33
 1 Ribbor valv 30
 1 Ribbor valv 34
 3 Ribbor valv 36
 2 Ribbor valv 31
 1 Gördelbåge C 9–D 9
 3 Trapphuset vid D 1 (lagning)

C 41

- 2 V ägg A 10–A 11
 15 Pelare B 9
 5 Pelare B 10
 2 Pelare B 11
 6 Pelare C 11
 1 Pelare C 10
 8 Pelare C 9
 1 Ribbor valv 25
 2 Gördelbåge B 9–B 10
 1 Gördelbåge A 11–A 16
 4 Gördelbåge B 11–C 11
 1 Ribbor valv 35
 2 Gördelbåge C 9–C 10
 3 Trapphuset vid D 1 (lagning)
 Utvändigt
 2 Korets S trapphus (överst)
 3 Strävpelare A 14
 1 Fönster N 10

C 42

- 3 Pilaster A 9
 - 2 Fönster N 9
 - 4 Väggnökt A 10
 - 1 Fönster N 10
 - 4 Hörnpelare A 11
 - 3 Vagg A 11–A 12
 - 3 Väggnökt A 12
 - 7 Fönster N 11
- Utvändigt
- 2 Fönster N 12
 - 2 Fönster N 11
 - 1 Strävpelare A 10
 - 2 Takfall över N 9
 - 2 Takfall över D 19
 - 1 Takfall över A 19
 - 5 Takfall över A 18
 - 6 Under fönster N 10
 - 1 1984 fönster S 10

C 43

- 9 Vagg A 15–A 16
 - 2 Sköldbåge A 16–A 17
 - 1 Väggnökt A 17 (upptill)
 - 2 Sköldbåge A 17–A 18
 - 2 Sköldbåge D 19–D 18
 - 6 Sköldbåge D 17–D 16
 - 1 Pelare D 16 (upptill)
 - 8 Sköldbåge D 16–D 15
 - 7 Ribbor valv 33
 - 2 Ribbor valv 30
 - 3 Ribbor valv 34
 - 15 Ribbor valv 36
 - 3 Ribbor valv 31
 - 1 Ribbor valv 25
- Utvändigt
- 1 Fönster N 13 strävpelare
 - 2 Fönster N 11

C 44

- 4 Pilaster A 9
 - 3 Vagg A 9–A 10
 - 2 Fönster N 9
 - 1 Sköldbåge A 11–A 12
 - 1 Sköldbåge A 12–A 13
 - 2 Sköldbåge A 13–A 14
 - 1 Fönster N 13
- Utvändigt
- 1 Strävpelare A 10
 - 2 Takfall över N 9
 - 1 Fönster N 10
 - 2 Fönster N 11

C 45

- 1 Lagning vagg A 15–A 16
- 1 Väggnökt D 17
- 1 Bänk B 10–B 11
- 2 Bänk C 10–C 11
- 2 Bänk C 9–C 10

- 3 Ribbor valv 25
- 2 Ribbor valv 28
- 3 Ribbor valv 33
- 2 Ribbor valv 30
- 5 Ribbor valv 34
- 4 Ribbor valv 36
- 13 Ribbor valv 35
- 5 Ribbor valv 31
- 2 Gördelbåge C 9–D 9
- 1 Ribbor valv 27
- 2 Altaret i Ö kapellet
- 2 Trapphuset vid D 1 (lagning)
- 1 Sekundärt i den igenmurade sakristieportalen

C 46

- 4 Fönster N 10
 - 3 Vagg A 11–A 12
 - 1 Fönster N 11
 - 2 Väggnökt A 13
 - 1 Fönster N 12
 - 2 Väggnökt A 14
 - 2 Vagg A 15–A 16
 - 3 Sköldbåge A 16–A 17
 - 4 Sköldbåge D 17–D 16
 - 2 Pelare B 9
 - 2 Pelare B 11
 - 1 pelare C 10
 - 2 Bänk B 9–B 10
 - 1 Bänk C 9–C 10
 - 6 Gördelbåge A 9–B 9
 - 1 Ribbor valv 25
 - 9 Gördelbåge A 10–B 10
 - 1 Ribbor valv 28
 - 4 Gördelbåge A 11–B 10
 - 5 Gördelbåge B 9–B 10
 - 1 Gördelbåge A 17–D 17
 - 4 Ribbor valv 36
 - 4 Ribbor valv 35
 - 1 Ribbor valv 31
 - 3 Gördelbåge C 10–D 11
 - 2 Gördelbåge C 10–D 10
 - 3 Gördelbåge C 9–C 10
 - 4 Gördelbåge C 9–D 9
 - 1 Ribbor valv 27
 - 3 Ribbor valv 26
 - 6 Altaret i Ö kapellet
- Utvändigt
- 4 Fönster N 13
 - 4 Fönster N 12 (sträv)
 - 6 Fönster N 11
 - 1 Fönster N 10
 - 2 Strävpelare A 10 (Ö)
 - 30 Under fönster N 10

Variant se fig 104.

C 47

- 1 Vagg D 12–D 11
- 1 Pelare C 10

C 48

- 1 Väggnökt A 15
- 1 Väggnökt D 19
- 1 Sköldbåge D 16–D 15
- 8 Gördelbåge A 9–B 9
- 17 Ribbor valv 25
- 2 Gördelbåge A 10–B 10
- 5 Ribbor valv 28
- 7 Ribbor valv 29
- 1 Gördelbåge B 11–A 16
- 3 Ribbor valv 30
- 2 Gördelbåge A 16–D 16
- 4 Ribbor valv 34
- 2 Ribbor valv 36
- 7 Ribbor valv 35
- 4 Ribbor valv 31
- 4 Ribbor valv 32
- 2 Gördelbåge C 10–D 10
- 5 Gördelbåge C 9–D 9
- 10 Ribbor valv 27
- 16 Ribbor valv 26
- 9 Altaret i Ö kapellet
- 3 Trapphuset vid D 1 (lagning)

C 49

- 2 Fönster N 11
 - 2 Väggnökt A 13
 - 1 Fönster N 12
 - 7 Gördelbåge B 11–A 16
 - 6 Gördelbåge A 17–D 17
 - 6 Gördelbåge C 11–D 16
 - 11 Gördelbåge C 10–D 11
 - 1 Gördelbåge C 9–C 10
- Utvändigt
- 1 Under fönster N 10

C 50

- 1 Väggnökt A 10
 - 1 Vagg A 10–A 11
 - 2 Fönster N 10
 - 8 Hörnpelare A 11
 - 1 Sköldbåge A 11–A 12
 - 8 Väggnökt A 12
 - 2 Vagg A 12–A 13
 - 5 Väggnökt A 13
 - 3 Fönster N 12
 - 3 Väggnökt A 14
- Utvändigt
- 2 Fönster N 13
 - 9 Fönster N 12
 - 7 Fönster N 11

C 51

- 2 Pilaster A 9
- 2 Vagg A 9–A 10
- 3 Väggnökt A 10
- 3 Fönster N 10
- 13 Väggnökt A 14
- 8 Väggnökt A 13

- 2 Väggnökt A 12
 6 Vagg A 11–A 12
 2 Fönster N 11
 Utvändigt
 3 Fönster N 13
 1 Strävpelare A 14
 3 Fönster 12
 2 Strävpelare A 13
 1 Fönster N 11
 3 Fönster N 10
 18 Under fönster N 10
 1 Strävpelare A 10 (åt Ö)

C 52

- 1 Hörnpelare D 16
 1 Pelare C 10
 1 Gördelbåge A 11–B 10
 1 Gördelbåge B 11–A 16
 1 Gördelbåge C 10–D 11
 1 Gördelbåge C 9–C 10

C 53

- 1 Pelare B 10
 2 Pelare B 11
 1 Pelare C 11
 2 Pelare C 10

C 54

- 1 Vagg A 15–A 16 (lagning)
 1 Bänk C 9–C 10

C 55

- 1 Väggnökt D 13
 2 Väggnökt D 12
 1 Hörnpelare D 11

C 56

- 2 Pilaster A 9

C 57

- 2 Bänk B 9–B 10

Märket kombinerat med C 59 samt C 40 (?). Se fig 105.

C 58

- 1 Bänk B 9–B 10

Märket kombinerat med C 40. Se fig 105 och 110.

C 59

- 1 Bänk B 9–B 10

Se fig 105. Märket kombinerat med C 57.

C 60

- 1 Bänk B 9–B 10
*Märket utgörs av siffran 3 (sengotik).
 Se fig 105.*

C 61

- 1 Bänk B 9–B 10
Två märken på samma sten. Se fig 105.

C 62

- 1 Lös sten (i museet?)
*Två märken på samma sten. Se fig 105.
 Jfr C 6 och C 57.*

DUBBELMÄRKNING

Se s 102 samt fig 78. De nedan angivna skiften är nummerade från sockeln och uppåt.

Norra kapellet

- Vagg A 11–A 12
 B 46 o B 26 (sockel)
 B 2 o B 1 (sockel)
 B 16 o B 1 (skift 2)
 Vagg A 12–A 13
 B 1 o B 16 (skift 4)
 Vagg A 13–A 14
 B 25 o B 1 (sockel)
 B 25 o B 1 (skift 2)
 B 1 o B 25 (skift 2)
 B 16 o B 1 (skift 3)
 B 16 o B 1 (skift 5)
 Vagg A 15–A 16
 B 1 o B 3 (skift 3)

Östra kapellet

- Vagg A 16–A 17
 B 1 o B 3 (skift 3)
 B 16 o B 30 (skift 7)
 B 1 o B 16 (skift 8)
 Vagg A 17–A 18
 B 48 o B 16 (skift 4)
 B 1 o B 25 (skift 9)
 Vagg A 19–D 19
 B 12 o B 16 (skift 8)
 Vagg D 19–D 18
 B 33 o B 3 (skift 6)
 B 33 o B 16 (skift 6)
 B 25 o B 49 (skift 7)
 B 1 o B 25 (skift 9)
 B 1 o B 25 (skift 10)
 Vagg D 18–D 17
 B 1 o B 25 (skift 2)

- B 25 o B 26 (skift 2)
 B 40 o B 3 (skift 3)
 B 49 o B 16 (skift 6)
 B 1 o B 16 (skift 8)
 Vagg D 17–D 16
 B 25 o B 49 (skift 10)
 B 49 o B 21 (skift 11)
 B 49 o B 21 (skift 11)
 B 31 o B 16 (skift 12)
 B 16 o B 1 (skift 12)
 B 31 o B 16 (skift 12)
 B 27 o B 16 (skift 15)
 B 16 o B 16 (skift 15)
 B 1 o B 27 (skift 16)
 B 25 o B 33 (skift 17)
Skiften 22–42 saknar stenhuggarmärken. Enklare behuggning med hacka eller bredmejsel.
 B 1 o B 16 (skift 45)
 B 1 o B 16 (skift 46)
 B 1 o B 16 (skift 49)
*Skift 53 = kapitälhöjd. Skift 50–58 grovhuggna, delvis glättade skift. 59–62 delvis huggning med tandad mejsel. 63–71 glättad yta, smala skift. 72 sköldbåge börjar. Murlivet indraget 3 cm. De översta 3 skiften av kantställda stenar.
 Se pl 21 och pl 57*

Södra kapellet

- Vagg D 16–D 15
Skiften här räknade från kapitäl och nedåt.
 B 25 o B 27 (skift 32)
 B 25 o B 49 (skift 34)
 B 1 o B 25 (skift 34)
 B 16 o B 27 (skift 35)
 B 16 o B 27 (skift 35)
 B 31 o B 16 (skift 35)
 B 31 o B 3 (skift 37)
 B 31 o B 28 (skift 38)
 B 27 o B 27 (skift 38)
 B 27 o B 26 (skift 38)
 B 27 o B 26 (skift 38)
 B 25 o B 21 (skift 39)
 B 25 o B 49 (skift 39)
 B 25 o B 49 (skift 39)
 B 16 o B 49 (skift 42)
 B 49 o B 25 (skift 45)
 B 16 o B 45 (skift 48)
 B 33 o B 16 (skift 48)
 B 16 o B 1 (skift 48)
 Vagg D 15–D 14
 B 1 o B 13 (skift 5)
 B 1 o B 13 (skift 5)
 B 1 o B 19 (skift 10)
 B 1 o B 16 (skift 13)
 B 46 o B 19 (skift 15)
 B 1 o B 19 (skift 16)
 B 25 o B 46 (skift 17)
 B 25 o B 46 (skift 18)

B 1 o B 19 (skift 19)
 B 1 o B 19 (skift 19)
 B 19 o B 25 (skift 19)

Vägg D 13–D 12

Skiften här räknade från list och nedåt.

B 46 o B 27 (skift 1)
 B 25 o B 46 (skift 2)
 B 25 o B 31 (skift 11)
 B 31 o B 13 (skift 11)
 B 25 o B 31 (skift 11)
 B 31 o B 25 (skift 11)
 B 25 o B 31 (skift 12)
 B 16 o B 31 (skift 15)

Väggknekt D 13

B 25 o B 16 (skift 12)

Exteriör

Korets södra trapphus
 B 25 o B 45 (skift 3, åt Ö)

B 21 o B 49 (skift 4, åt Ö)
 B 25 o B 49 (skift 7, åt Ö)
 B 1 o B 3 (skift 38, åt Ö)
 B 51 o B 3 (skift 2, åt S)
 B 19 o B 1 (skift 8, åt S)
 B 47 o B 19 (skift 10, åt S)

Nedanför fönster S 14

B 27 o B 1 (skift 2)
 B 16 o B 2 (skift 2)
 B 25 o B 40 (skift 2)
 B 1 o B 16 (skift 3)
 B 16 o B 1 (skift 3)
 B 32 o B 3 (skift 4)
 B 51 o B 3 (skift 4)
 B 1 o B 25 (skift 5)
 B 25 o B 45 (?) (skift 6)
 (?) o B 25 (skift 6)
 B 16 o B 1 (skift 8)

Strävpelare N om fönster S 15

B 1 o B 19 (skift 12)
 Nedanför fönster ÖF
 B 49 o B 25 (skift 10)
 Strävpelare S om fönster ÖF
 B 3 o B 30 (skift 6)
 Strävpelare N om fönster ÖF
 B 31 o B 26 (skift 7)
 Strävpelare N om fönster N 15
 B 26 o B 16 (skift 8)
 Korets norra trapphus
 N om fönster N 14
 B 31 o B 1 (skift 4)
 B 25 o B 27 (skift 10)

Väggpelare D 9, skift 33 över golvet, återanvänd sten med märkena B 19 o B 31.

Bilaga 2

Årsredogörelser av byggmästarna August och Johan Robert Nystrom rörande restaureringsarbetena på Linköpings domkyrka 1850–70 (utdrag ur Specialräkenskaper, VLA).

1850

Vid ingången till Choret på Södra Sidan kyrkan laggt ny Grund 10 fot djup af tuktad Gråsten i godt murbruk för 2ne Stödpelare, och af kalksten huggit samt uppmurat dessa till första gesimsen på en huggen Gråstens Sockel. I förlag huggit Gesimsar af gråsten samt cirka 250 längdalnar kalksten att nästa vår uppläggas. Tvärs öfver i Svickelhalvvet på Äldsta kyrkans Vestra del genomborrat Murarne och insatt ett Ankarjern. Uppmätt kyrkan och ritat Plan och Facade samt några detaljer.

1851

De 2ne Sträfpelare vid Södra Chordörren, som förledet är upmurades till första vattenlisten äro nu till hela sin höjd uppförde af finhuggen kalksten med listverk af granit. Taken äro täckta med koppar. I det tredubbla fenstret emellan dessa inhuggt fensterpelare af Gråsten med Vattenlister, yttre omgifningen samt Baser, Cylindrar och Capiteler tillika med Afdelnings listverk, det gamla sönderfallna nära nog att störta, borthuggna och å nyo uppförda af finhuggen kalksten i sin ursprungliga idé. I det långa Göthiska fenstret åt Wester till inlagt fönsterplan af gråsten med Vattenlist, samt hela ena sidans smyglistverk, Baser, Cylindrar och Capiteler, de gamla förvittrade, bortbrutna och å nyo uppsatte af huggen kalksten i den form de förut haft.

På Östra Sidan af Sträfpelarne var i väggen hållar å kant stående, dessa voro förvittrade och lemnade dåligt stöd åt

Murens ytterkant, samt i följd deraf borthögs och nyhuggen liggande Sten insattes, tillika fylldes alla gamla ihåligheter inuti Muren med Sten och godt Murbruk. Med som Sträfpelarne bygdes sattes Ankarstänget midt för dem, för att hafva någon säkerhet, under det att grundgrävning med brytning skedde. Nu sedan Pelarne äro uppförde genomborrades väggarna längre Öster ut och flyttades det dit, der det varit ämnadt att få sin plats, samt der väggen nu ansågs svagast. Omkring 130 längdalnar finhuggen kalksten är huggen i förlag, att begagna nästa Vår.

1852

I det tredelade fönstret mellan de Nya Sträfpelarne på Södra Korskyrkan inpassat och hopskrufvat Tackjerns fönsterbågar med gjutna spröjsar i spetsformade rutor insatt glaset (omkring 700 rutor) väggen innanföre rundtomkring fönstret renad och inlagd till en del, ny sluttande fönsterplan – inhuggit nya liststycken i 2ne inre nya pelare. Sträfpelarne utvändigt på Södra korskyrkan å ömse sidor om nya lagd grund och ny Gråstens Sockel insatt. Västra sidan af långa fönstret vid vestra Nya Sträfpelaren nedtagen och nyhuggat Smyglistverk med Cylinder och Capitel ersatt samt väggen rundt om till hörnet renhuggen och fogstruken med Cement. Å Norra Sidan tredje Sträfpelaren från Tornet räknadt uppförd på ny grund af finhuggen kalksten med sockel och 3ne listverken af finhuggen Granit, samt täckt med koppar, på östra sidan om nämnde pelare intill fönstret har ytterskiftet i väggen skiljt sig från inre fyllningen och måste i följd deraf nedtagas samt huggas och ommuras med vackra bindstenar. Grund lagd och insatt Ny gråstens sockel på vestra sidan om pelaren till 10 aln.s längd. Genomborrad väggarna för 2ne Ankarjern samt slutar hvilka äro anspände tvärs öfver 4de och 5te pelarne. I förlag hugges cirka 200 längdalnar kalksten och af granit fönsterplaner till ett fönster 9 fot långt 4 fot bredt, samt rundstafvar och wattennäsor omkring 25 längdalnar.

1853

Å norra sidan nedtagit fjerde sträfpelaren ifrån vester räknadt, som var vådligt bristfällig och på 9 fots djup gråstensgrund uppförd en ny sträfpelare nära 56 fot hög i likhet med de ursprungliga, på huggen gråstens sockel, af finhuggen kalksten med 3^{ne} listverk af granit, samt täckt med koppar. Borttagit 36 längdalar af gamla förvittrade kalkstenssockeln, och ny insatt af gråsten, med 2 à 3 nya skift kalksten deröfver. – Väggen renad och fogstruken med Cement, samt på flera ställen förvittrad och löst ytterskift borttaget och ny sten insatt. Emellan 3^{ne} pelare rundstaf af granit inhuggen, i stället för den nedfallna. – Till de 2^{ne} fensterna, längst i vester, fensterplaner, huggna af gråsten och inmurade, samt till det närmast Tornet, huggit och insatt ny post med Sockel, Cylinder och kapital tillika med Rosettverket af kalksten, allt i ursprunglig form; gjutna fensterbogar målade och inpassade samt fastskrufvade, jemte de små spetsformiga rutornas inskärning och kittning; – i det andra fenstret socklar och 4 fack högt Cylinder uppsatta samt de öfriga huggna. – Genomborrad väggarna för 2^{ne} Ankarjern, som äro anspände öfver Kyrkan i Svickelhalvfen; I förlag huggit något öfver 200 längdalar kalksten samt cirka 30 alnar vattenlister och rundstafvar af granit, till hvilka, ämnen äro i Sköldstad berg uttagna; äfvensom till några fensterplaner och flera alnar vattenlister ännu ohuggna. – I Södra Choret iståndsatt de 2 små förvaringsrummen, samt inpassat en jerndörr.

1854

I likhet med sistförflutne året är å norra sidan, från Wester räknadt *Andra* gamla sönderremnade Sträfpelaren nedtagen, och, på 9 fots djup Gråstensgrund, uppförd en ny till form och storlek som den ursprungliga, på huggen gråstenssockel, af finhuggen kalksten, sammanfogad med godt Kalkbruk; de 3^{ne} listverken äro af granit, samt taket med koppar belagdt. Så mycket duglig kalksten, som fanns i den gamla, omhöggs och användes i den nya. –

I första fenstret närmast Tornet, hvari fyrsidiga rutfacken blefvo insatta i fjol, äro i år de gjutna Rosettbågarna med sina couleurda rutor fastskrufvade.

I *andra* fenstret återstoden af fenster-posterna uppställda, och som större delen af Rosett-gesimserna voro förvittrade, äro de nyhuggna, samt, vid insättningen i hufvudbågen, fogarna sammangjutna med Bly. – Fensterbogar af gjutjern med spetsformiga rutor äro insatte, och 3^{ne} gånger målade. 33 st. fyrsidiga rutfack, samt med glas försedde; Rosettbågarna äro gjutna, men ej insatta.

Tredje och *Fjerde* fensterna voro af eld och tid så härjade att flera delar nedfallit, men äro nu i sin ursprungliga form Restaurerade med nya huggna sluttande bottenplaner af granit, derjemte flertalet af Poster, Baser, Cylinder, Capitäl, Rosettbågar af finhuggen kalksten uppsatt i Hufvudbågen med sammangjutning af bly. I dessa 2^{ne} fenster äro 60 rutfack af gjut-jern, med glas, inskrufvade; 6 fack återstå i fjerde fenstret, de äro gjutna, men kommo ej från gjueriet förrän arbetet upphört.

På Kyrkans norra innersida är väggen efter hvalflagen omkring 4. fenster renad från den i sednare tider hvita anstrykningen, samt fogad. –

I förlag till nästa års Sträfpelare äro omkring 650 längd- alnar finhuggen kalksten, flera Capiteler och Cylinder till nästa fenster, samt af granit hugget 20 aln. Vatten-näsa, 36 aln. Rundstaf, 3^{ne} fenster-bottenplaner, utgörande omkring 20 Längd- alnar af 1 1/2 alns bredd med facetter och fals för fenster-bågen. I Sköldstad Stenbrott sprängt och utklufvit 88 st. granit-ämnen till fenster-botten-planer och list-verk. – 74 st. qvarliga i berget ännu, och skola i vinter hemforslas.

1855

Under förleden sommar är å norra sidan 5te sträfpelaren, som var mycket bristfällig, nedtagen och på 9 fots djup gråstensgrund en ny uppförd af finhuggen kalksten med Sockel och 3^{ne} listverk af huggen granit; allt väl sammanfogadt med godt cement-bruk, samt taket med koppar belagdt. –

Emellan 5te och 6te sträfpelaren är insatt nyhuggen genombruten taklist.

Ny grund lagd samt på densamma huggen gråstens-sockel insatt till norra korsets stora Sträfpelare. Vulst af huggen granit infogad från 5te sträfpelaren till och med norra korsets vestra hörn; detta är ommuradt af nyhuggen kalksten till halfva kyrkans höjd, samt en vattennäsa af granit insatt. –

I femte och sjette fensterna äro inlaggde nya planer af granit samt uppsatte nya Cylinder jemte hela Rosettverket i begge fenstren af nyhuggen kalksten.

Väggen utvändigt renad och fogad med cement-bruk; samt på flera ställen ny sten inhuggen kring femte och sjette fensterna; derjemte är väggen renad från den hvita anstrykningen invändigt kring samma fenster.

Till sjunde fenstret hugget nya planer med falsar och afsatt- ser af granit, samt post och cylinder af huggen kalksten.

Af granit huggit en täcksten till St Petri bildstod.

I förlag till nästa år finnes 54 längd- alnar sten af gråsten och omkring 350 längd- alnar finhuggen sten till flerfaldiga tjock- lekar.

I diverse former förfärdigat 53 st fensterbåge-modeller.

Insatt kulört glas i andra fenstrets rosettverk, äfvenså i tredje och fjerde samt till en del i sjette; i det sistnämnda äro 24 st fyrkantiga fack, försedda med hvitt glas, insatte. Oak- tadt flerfaldiga påminnelser och erhållna löften har ej från gjuterierna kunnat erhållas resterande bågar till detta samt till hela femte fenstret till det sednare för en del af Rosettverket, men ej förr än då arbetet vid Kyrkan hade upphört. Tjugu fyrkantiga bågar till sjunde fenstret bekomms vid samma tillfäl- le.

Inuti Kyrkan vid södra korsets gafvelmur är uppförd på ny grund af finhuggen kalksten en fotställning till gamla altar- taflan, 10 fot hög, 17 fot bred, 2 fot tjock. –

1856

Å norra sidan är 6te Sträfpelaren nedtagen emedan dess nedra del var vådligt sönder-remnad och, på 9 1/2 fots djup murad gråstensgrund, en ny pelare uppförd af finhuggen kalksten. –

Sockel, de 3^{ne} listverken äro af huggen granit; allt väl sammanfogadt med godt cement-bruk, samt taket med koppar belagdt. –

Ny vulst af granit inhuggen från norra korsets vestra hörn till den stora sträfpelaren; återstoden af nämnde hörn och 2 små utdragningar uppförda af kalksten samt betäckta med huggen gråsten. Väggfältet renadt och fogadt, samt på flera ställen ny sten insatt, taklisten och båg-gesimsen restaurerade. Under de 2^{ne} stora Sträfpelarne på norra korset inhuggit ny Sockel af granit – båda framsidorna ommurade med finhuggen kalksten till 11 fots höjd – och omhuggit nya vattenlister, omkring pelarne, af granit.

Den gamla sönderfallna norra portalen nedtagen och ny uppmurad till hvalffoten af finhuggen kalksten på Socklar af granit, som hafva skråkanter och attiska baser med Skyddsblad. – Listverket vid hvalffoten är till större delen färdigt och orneradt med blad i rundbågsfaconer. – Yttre hvalvflaget och tvenne af pelarne (cylindrarne) samt gävelröstets kröningslist äro huggna af kalksten, men ej upplagda – alltsammans utfördt uti sin ursprungliga form. –

I sjunde tvådelade fenstret, som var ytterligt förfallet, är inlaggd ny fensterplan af granit och derpå uppstaldt post, Cylinder med knutar och kapitäl, samt rosettverk af kalksten, allt sammanfogadt med cement och bly.

Stora Torntrappan var mycket sönderremnad, och är därför en ny huggen af gråsten, samt inlaggd med fastgjutna klammer.

För sista behöfliga ankarjernet genomborrad yttermuren invid vestra gäveln. –

I förlag huggit 260 längdalnar kalksten af diverse tjocklekar, – 24 längdalnar skråkant och 48 alnar underskift af granit till Sockel, – 3^{ne} fensterplaner till nionde fenstret med facetter af granit, – till samma fenster 15 st. poster och till tredelade fenstret på norra korset 15 aln Cylinder.

För flera delar i fensterrosettorna N^{ris} 5 och 6, samt till hela fenstren N^{ris} 7 och 8 förfärdigadt fensterbågmodeller. I femte fenstret samt till en del i sjetten och hela sjunde inpassat och fastskrufvat 128 st Tackjernsfönsterbågar, till åttonde fenstret (allt från vester räknadt) äro 18 st bågar gjutna, men ej ännu hemtade från gjuteriet; den sena årstiden var till hinder.

Alla inpassade bågar äro målade först med mönja för att binda rosten, och sedan i blyfärg.

Sammanräknadt insatt 3,302 rutor hvitt och kulört fensterglas. –

1857

Å norra sidan är portalen till fullo uppförd. Till denna portal hafva fyra stycken nyhuggna runda pelare (cylindrar) blifvit finslipade och insatta; en del af hvalvsten nyhuggen och inmurad; tvenne consoler anbragta, jemte ornamenterna fullbordade. Vattentaket blifvit med zink-plåt betäckt.

I det tredelade fenstret öfver nämnde portal är huggen gråstens-plan inlaggd; smygarna restaurerade med nyhuggen Sten på flera ställen, samt fogade med cement, nya cylindrar med knutar och kapitäl uppsatta, gjutna tackjerns-bågar inhuggne och målade, hvitt glas insatt i fönsterbågarna samt färgadt och matt slipadt glas i Rosetten. –

Å yttre sidan öfver detta tredelade fenstret var den 700-åriga väggen aldeles förvitrad, och måste med största varsamhet nedtagas, samt derefter af nyhuggen kalksten uppföras; samma förhållande var äfven med båg-gesimser och listverk. –

Å stora Sträfpelaren, den 7de från vester räknadt, måste hela takfallet med listverk nedtagas, samt åter uppföras af nyhuggen sten. – Den 8de stora Sträfpelaren har blifvit till sin öfre del uppförd af så dålig sten och var till följel deraf så sönderremnad och förfallen att den måste nedtagas till 10 fots djup, förutan takfall, och ommuras af nyhuggen kalksten. Båda Sträfpelarna äro renade samt med godt cement fogade. Vattentaken äro med koppar betäckta. –

I 9de fenstret har fenster-plan af granit blifvit inlaggd, nya poster insatta, smygarna restaurerade, de fyrkantiga tackjerns-bågarna inpassade, målade och med glas försedde; väggfältet renadt ut- och in-vändigt samt med cement fogadt.

10de lilla Sträfpelaren till större delen nedtagen; ny grund murad till 8 fots djup, hvarpå bemalte pelare nu är uppförd af nyhuggen sten. St Petrusbildens väl renad och uppsatt på sin gamla plats med ny omfattning i samma pelare.

25 längd-alnar ny gråstens-sockel inhuggen hvarunder ny grund är murad. Vatten-näsa af granit är äfven insatt emellan 9de och 10de sträfpelarne. – I förlag huggit fenster-poster, vattenlister och Sträcksten samt Sockel-sten. –

Fönsterbåge-modeller förfärdigade och bågar gjutne av tackjern till 9de och 10de fenstret, samt till 11te fenster-rosetten. –

1858

Å norra sidan äro i 9de fenstret, från vester räknadt, båggesimser till Rosetten nyhuggna af kalksten och uppsatta, gjutjernbågarne inpassade och med färgadt glas försedda.

I 10de och 11te fenstren äro huggna gråstensplaner med listverk inlagda, nya poster med sina fästjern uppställda, Båggesimser till Rosetterna af kalksten nyhuggna och uppsatta, gjutjernsbågarne inpassade och hafva de räta facken i begge dessa fenster blifvit försedda med hvitt glas samt i 10de fenstrets rosett äfven färgadt glas blifvit insatt. Wäggfälten rundt om dessa fenster äfvensom smygarna äro renade och med godt cement fogade; fenstrens fotsmygar uppförde af nyhuggen kalksten och försedde med listverk.

11te och 12te Sträfpelarne (från Wester räknadt) å St Nicolai Chor, äro underbyggda med 2 1/2 aln. i 3^{ne} skift hög skråkantad huggen gråstenssockel, hvarpå de till helften äro ombyggda af nyhuggen kalksten samt försedda med listverk af huggen granit. Derjemte är å sjelfva choret gråsten-Sockel inhuggen till 12 längdalnar 2 1/2 aln. hög i 3ne skift, samt derpå ett nyhugget skift af kalksten inmuradt.

Norra sidans sirliga taklist, som var mycket vitrad och sönderfallen, synnerligast den genombrutna Stora Vulsten, har blifvit restaurerad i sitt ursprungliga skick.

Fönsterbågmodeller förfärdigade; samt några fack i förlag gjutna.

Till chorbyggnadens taklist, som befinnes ytterligt förfallen, i förlag hugget af kalksten 20 längdalnar i trenne skift;

äfvén hafva i förlag blifvit huggne fönsterposter och fönsterplaner samt inre och yttre vattenlister.

1859

Å norra sidan under sista sträfpelaren på St Nicolai Chor inhuggt 3^{ne} skift hög skråkantad gråstenssockel, och pelarens lif till helften ombyggt af nyhuggen kalksten, försedd med listverk af granit. Å ömse sidor om nämnde pelare inhuggit ny skråkantad gråstens Sockel till 3^{ne} skift hög, med ett deröfver löpande kalkstensskift. I 12de och 13de fönstret (ifrån Vester räknadt) inlaggt nya sluttande med listverk försedda gråstensplaner och derpå uppsatt nya med fästjern försedda stenposter jemte Rosettverk af finhuggen kalksten. Smygarna delvis omhuggna och fogade; Inpassat och fastskrufvat gjutjernsbågarne. Väggfälten å ömse sidor renade och fogade, samt ny sten på flere ställen insatt.

I norra fönstret på St Andrea Chor inhuggit ny sluttande fensterplan af granit och derpå upställt med sina fastgjutna fästjern nya kalkstensposter och inpassat och fastskrufvat de räta af tackjern gjutna fensterbågarna. I dessa 3 nämnde fönster är hvitt glas insatt i de räta facken samt coulört glas i 11, 12 och 13de fönstrets Rosettverk i likhet med de ursprungliga.

Förfärdigat fönsterbågemodeller till ofvannämnde fönster och till det andra på norra sidan af St Andrea chor, hvar till äfvén i förlag åo gjutna de räta fackens bågar.

Å Trappbyggnaden emellan Nicolai och Andrea chor är väggytan reparerad, renad och fogad samt ny taklist, 2^{ne} skift hög, af huggen kalksten uppsatt omkring St Nicolai chor samt på ett väggfält å St Andrea chorbyggnad.

1860

Under Sträfpelaren vid Tornet på norra sidan af Kyrkan inhuggit ny skråkantad gråstens Sockel med flera kalkstens Skift derpå; derjemte inhuggit vulst och sk vattennäsa af finhuggen granit, och insatt nyhuggen kalksten på åtskilliga ställen; Väggytorna renade och med cement fogade. De 3^{ne} Sträfpelarne på St Andrea Chor restaurerade med på flera ställen inhuggen kalksten samt för öfrigt renade och fogade, hvarjemte de blifvit försedda med listverk af finhuggen granit. Ny taklist i 3^{ne} skift är uppsatt omkring fyra väggfält af sistnämnda chor och samma fält renade och fogade. I de trenne främsta fönstren af St Andrea chor eller från norr räknadt det 15, 16 och 17de, inlaggt nya sluttande med listverk försedda gråstensplaner och invändigt af kalksten, samt derpå uppsatt nya stenposter, fästade med fastgjutna tvärjern. I de listade fönstersmygarne har delvis ny sten blifvit inhuggen. Vidare förfärdigat och uppsatt nytt rosettverk i 14de och 15de fönstren af samma chor; inpassat och fastskrufvat rosettfönsterbågar af tackjern i de tvenne sistnämnda, samt 108 fack räta bågar i de trenne mellersta fönstren, derjemte insatt coulört glas i rosetterna och hvitt i de räta facken. – Invändigt restaurerat Hörnpelaren med sina mångfaldiga cylindrar och listverk; emellan St Nicolai och Andrea chor hafva helften af det sistnämnda Chorets mycket förfallna sirliga Altar-Nischer

blifvit återställda dels med huggen sten, dels med cement, samt väggfält renade och fogade. 20 st fönsterbåge modeller förfärdigade. I förlag hugget 25 st. fönsterposter och 20 alnar listverk af kalksten.

1861

Förfärdigat och uppsatt Rosettverk af finhuggen kalksten i 3^{ne} af St Andrea Chor fönster eller, från norr räknadt, det 15, 16 och 17de. I södra fönstret af samma chor och i det östra af St Thomas chor äro inlagde utvändigt nya sluttande med listverk försedde gråstensplaner, och invändigt planer af kalksten. På dessa äro uppställda nya stenposter, fästade genom fastgjutna tvärjern; de listade söndervittrade fenstersmygarne äro äfvén med nyhuggen sten och Cement helade. De 2^{ne} Södra Sträfpelarne på St Andrea chor jemte dervarande Svickelbyggnad hafva blifvit försedda med listverk af granit; deras väggytor renade samt på flera ställen ny sten inhuggen. Uppsatt nyhuggen taklist i 3^{ne} skift på Södra fältet af St Andrea och på Östra af St Thomas chor.

Invändigt restaurerat återstående helften af de sirliga altarnischerna med dertill hörande bönpallar i St Andrea chor; 2^{ne} väggfält i samma chor samt 2^{ne} i Thomas chor, jemte den med flerfaldiga cylindrar prydda hörnpelaren, hafva blifvit renade, fogade och till en del renoverade med huggen sten.

Det stora förfallna altarbordet i St Andrea chor är återställt, och nyhuggen stenskrifva pålagd. Det i väggen befintliga altarskåpet samt Mag. Gierlachs minnessten, med sin söndervittrade inscription äro restaurerade i sitt ursprungliga skick.

I förutnämnde fenster inpassat och fastskrufvat 29 st. Rosettbågar samt 64 räta fack, alla af tackjern, derjemte insatt coulört glas i rosetterna och hvitt glas i de räta facken.

I förlag äro huggna 2^{ne} fensterplaner af granit (50 fot gråstenslist, ett större betäckningslistverk af granit) till en stödjepelare, 52 fot taklist i 2^{ne} skift, 12 fot inre fensterplaner, 24 st fönsterplaner.

1862

På nordöstra delen af St Andrea chor borttaget den gamla förvittrade kalkstenssockeln, och inmurat 56 fot ny af huggen granit, circa 5 fot hög.

I tvenne fönster af St Thomas chor och i Ett å södra sidan om Högchoret, eller från norr räknadt det 20de, 21 och 22 nedtagit de ändamålslösa och stilvidriga posterna af tackjern, inlaggt nya sluttande med listverk försedda gråstensplaner, och invändigt planer af kalksten. På samma planer äro uppställda nya poster af finhuggen kalksten, fästade med ingjutna tvärjern. Huggit och inpassat rosettverk i 19, 20 och 21^{sta} fönstret. Uti dessa tre fönster har smygarna blifvit helade med huggen sten och cementfogning. Väggfälten utvändigt på St Thomas chor och 3^{ne} invändigt renoverade med ny inhuggen sten, samt renade och fogade med cementbruk. Å Östra sträfpelaren på St Thomas chor har blifvit insatt listverk af Granit, ny sten på flera ställen inpassad samt i öfrigt renad och fogad.

Å de 2^{ne} Sträfpelarne på meranämnde chor, hvilka äro för

omkring 70 år sedan uppförda, voro listverken söndervittrade samt placerade flera fot för högt och måste därför sänkas.

Å samma sträfpelare är omhugget 360 qv. fot väggyta, samt 72 qv. fot ny sten inpassad. Derjemte insatt 56 fot listverk af granit, samt pelarne fogade med cementbruk. Altarbordet, på Södra sidan i Högchoret, restaurerad och ny stens kifva pålagd.

Till den ytterligt förfallna sydöstra portalen äro huggna 2^{ne} Socklar af granit med anslag och facettering, 10 st. cylinderbaser, 11 st. sirliga capitåler med blad och listverk, 78 st. listad smygsten samt 87 st. hvalfsten; 5 af de sednare äro försedda med snidade hvalknutar, allt utfört i enlighet med den ursprungliga formen. – I fönstren N^r 19, 20 och 21 inpassat och fastskrufvat 29 st. rosettbågar; i Nr 20, 21 och 22 – 90 st. räta bågar, alla af tackjern. Insatt coulört glas uti rosettbågarna och hvitt glas i de räta facken. – Förfärdigadt modeller af träd till ofvannämnde rosetter och till de räta bågar.

1863

På St Andreae chor är gamla förvittrade kalkstensfoten ut-huggen, och ny sockel af granit, 4 skift hög, insatt. Södra Portalen uppförd, på huggen gråstens-Sockel, så väl till sidor som hvalfslag. –

I 22^{dra} fönstret har Rosettverk blifvit uppsatt; uti 24de fönstret poster uppställda med insatt Rosett. – I 25te fönstret nya sluttande planer af granit inlaggda, de sirliga smygarna ombyggda af nyhuggen sten, poster uppställda, dertill hörande rosettvverk fullbordadt.

I nämnde fönster äro äfven fönsterbågar af tackjern infattade och fastskrufvade, samt hvitt glas insatt i de räta facken och kulört i Rosetterna. –

På södra Korset är 52 fot bröstlist af granit inhuggen. Det yttre frånsjunkna väggskiftet, utgörande fältet vester om nämnde Kors, har blifvit nedtaget, ny grund laggd, med ny huggen granitsockel derpå, samt väggen åter uppförd till fönsterbröstningen; vulst insatt, väggytorna på ömse sidor om fönstret reparerade, båggesimsen restaurerad, och listverket deröfver nytt. Inre väggytorna, från Thomas chor till och med 25te fönsterfältet, renade, fogade samt på flerfaldiga ställen med ny sten renoverade. –

I förlag äro huggna Båggesimser och taklist samt väggsten, derjemte en fönster-plansten af granit; – äro ock under året förfärdigade modeller till ofvannämnda fönsterbågar.

1864

Från Södra Korset till andra sträfpelaren på St Thomas chor, utgörande 67 fots längd, är gamla skadade kalkstens-Sockeln utbruten, och ny Sockel af huggen gråsten till 2 a 3 skifts höjd insatt. –

På St Andreae chor är utbrytningen af den gamla Sockeln fortsatt till 30 fots längd, och ny Sockel, 4 skift hög, af huggen gråsten infattad. – Sydöstra portalens gavelfält har blifvit fullbordadt och betäckt med listverk af huggen granit. –

Å Södra Korset är upplaggd 82 fot taklist i likhet med den

ursprungliga, af huggen kalksten, hvilande på rundbågsgesimser och löfpnydda knoppar. –

6te Sträfpelaren från vester räknadt, som blifvit för några årtionden sedan uppförd på en högst vårdslöst laggd grundhval och som haft till följd att pelaren skildt sig mycket från väggen, har därför måst nedbrytas; och på ny grund, till 9 fots djup, af sprängd gråsten, laggd i murbruk, har bemalte sträfpelare af de's ny och dels omhuggen kalksten åter blifvit uppförd, med sockel och 2^{ne} listverk af huggen granit, allt väl sammanfogadt, samt taket med bräder och koppar belagdt. –

I 26te stora fyrdelade fenstret äro inlaggda nya sluttande med listverk försedda gråstensplaner, de sirliga karnissade smygarna med sina dubbla cylindrar, knutar och kapitåler af nyhuggen kalksten ombyggda, poster uppställda och dertill hörande Rosett-verk insatt. Fensterbågar af tackjern målade, infattade och fastskrufvade, hvitt glas insatt i de räta facken och kulört i Rosetterna till nämnde fensterbågar, hvartill modeller af träd förut blifvit förfärdigade. –

Den söndervittrade väggen utvändigt omkring 26te fenstret med ny sten återställd, samt invändigt renad och fogad; derjemte är under samma fensterfält infattadt 24 1/2 fot huggen granitsockel, och öfver samma fensterfält har blifvit upplaggd 24 1/2 fot nyhuggen taklist af kalksten med en genombruten, af rika löfverk sirad, stor rundstaf i likhet med den ursprungliga.

Vestra Gavleväggen, midtför mellanskeppet och Södra Skeppet, är renad, reparerad och fogad. –

I Choren äro äfven återställda 150 fot sönderslagna och förvittrade bönpallar med nyhuggen kalksten.

Den ryktbare Biskopen St Nicolai utmärkt sirliga grafsten, som låg inlaggd i golfvet och var i fara att snart bli utplånad, är upptagen och infattad uti chörväggen midt framför sin förra plats.

Till stora sydvestra Portalen äro i förlag huggne 2^{ne} granit-Socklar och 12 st. Smygstenar af kalksten, 3^{ne} fensterplaner af granit, 5 st. i löfverk genombrutna stora rundstafvar och 24 fot karnis till taklisten.

1865

I St Andreae och Thomas chor är återstoden av den gamla söndervittrade kalkstens-sockeln, af 108 fots längd, utbruten och i dess ställe ny sockel af huggen gråsten, till 3 à 4 skifts höjd, insatt. Femte sträfpelaren på Södra sidan, från vester räknadt, har genom ytterligt vårdslös grundläggning skiljt sig 5 tum från väggen; hvarföre densamma måste nedtagas. Bemalte sträfpelare har åter blifvit uppförd, på 9 fots djup murad gråstensgrund, dels af ny och dels af omhuggen kalksten, med sockel och 2^{ne} listverk af finhuggen granit; allsammans väl hopfogadt samt med tak af bräder och koppar belagdt. –

I det 27de fenstret, från vester räknadt, hafva blifvit inlagda nya sluttande, med listverk försedde gråstensplaner; de karnissade smygarna med sina cylindrar, baser, knutar och sirliga capitåler af huggen kalksten ombyggda, poster med baser, knutar och capitåler uppställda, samt försedda med fastgjutna tvär-jern, äfvensom dertill hörande djupa rosettvverk inpassadt. Fönsterbågar af tackjern infattade, målade och fast-

skrufna. – derjemte coulört glas blifvit insatt i rosetterna och hvitt glas i de räta facken, efter förutgången uppmätning af nämnde fönster och Modellbågars forfärdigande. –

Utvändigt har den skadade väggen, på ömse sidor om 27de fönstret, blifvit återställd, på flera ställen med inhuggning af ny sten, och för öfrigt renad och fogad. Under samma fönster är utbruten den gamla förvittrade kalkstenssockeln; ny grund laggd, och på densamma insatt ny sockel af huggen gråsten, till 25 1/2 fots längd.

Öfver samma fönsterfält är gamla sönderfallna taklisten nedtagen, och, af nyhuggen kalksten, upplagd en genombruten med rika löfverk beprydd rundstaf jemte karnis, platt och hälkäl, i likhet med den ursprungliga. –

Invändigt, på vestra sidan om nämnde fönster, befanns väggen mycket bristfällig, hvartill en illa utförd mur-skarf varit orsaken; den sönderbrustna utskjutande stenen utbröts och nyhuggen sten insattes i stället, samt renades och fogades i öfrigt hela väggfältet. –

I förlag hugget 4 st fönsterplaner, 56 fot vattenlister, 32 fot vulst, allt af granit. Till stora sydvestra Portalen 3^{ne} anslags-cylindrhörn och 33 smygstenar af huggen kalksten samt 2^{ne} anslags-Socklar för hörn-cylindrarne, med attiska sammantryckta baser, äfvensom tredelad Sockel och bas till Mittelpelaren af granit; derjemte till samma pelare hugget 2^{ne} sirliga fyrbladiga Kronstenar och 11 grofhuggna af kalksten.

1866

Å södra sidan befanns vid undersökning grundläggningen under fjerdje Sträfpelaren, från vester räknadt, så ytterligt svag och laggd ofvanpå gamla griffter, att denna pelare i likhet med de närstående skiljt sig från väggen, i följd hvaraf betänkliga remnor i Krysshalfven upkommit, hvarföre densamma måste nedtagas. På 9 fots djup murad gråstensgrund har omnämnde sträfpelare ånyo blifvit, dels av gammal omhuggen och dels af ny kalksten, uppförd, med Sockel och 2^{ne} listverk af huggen granit, väl sammanfogad, samt taket med bräder och koppar belagdt. –

I 28de tredelade fönstret blef för omkring ett halft sekel sedan, dess skadade poster och rosett-verk ersatta med stilvidrigt gjutgods af jern. – Som detta arbete var illa utfördt, samt dessutom förfallet, borde det i anledning häraf försättas i sitt ursprungliga skick; detta är äfven nu verkställdt. Nya sluttande, med listverk försedda gråstensplaner äro inlagda, de sirligt karnissade smygarna med sina Baser, Cylindrar, Knutar och bladrika Kapitäl samt hvalfslag af nyhuggen kalksten hafva blifvit ombygda, poster uppställda och dertill hörande Rosettverk insatta. Fensterbågar af Tackjern äro målade, infattade och fastskrufvade, samt hvitt glas insatt i de räta facken. Till fensterbågarne äro modeller af träd förfärdigade. – Uti väggfältet omkring 28de fenstret, så väl ut- som invändigt är på flera ställen insatt ny sten; i öfrigt har samma fält blifvit renadt och fogadt. Derjemte är den förvittrade kalkstenssockeln borttagen, och i dess ställe på ny murad grund insatt 25 fot huggen sockel af granit, samt öfver samma fält upplagd 25 fot nyhuggen taklist af kalksten, med en

genombruten af rika löfverk sirad stor vulst, jemte dithörande listverk i likhet med det ursprungliga.

Till stora sydvestra Portalen äro ytterligare i förlag huggna 6 st Attiska Cylinderbaser af granit, med skyddsblad å hörnen, 2^{ne} större löfbeprydda baser till ytterpelarne, samt baser till Mittelpelaren, allt af granit. –

Af kalksten äro huggne till samma pelare 13 st. bladrika, kronformade stenar och ett kapital med listad betäckningssten af granit, hvilkens öfversta del utgör fotställning för en Christus-bild. Af kalksten äro vidare huggne återstående stenar till sidosmyg och 22 st. anslagssten med Cylinderhörn samt 10 st. pelare; derjemte 18 st treflikig hvalfsten. –

Af Granit äro finhuggne 4 st 12 fot lång och 6 tum tjock, med listverk försedd, betäckningssten till Portalens gafvelfält, samt grofhuggne 10 st täcksten till hvalfslagen; derjemte 20 fot vulst och vattenlist, äfvenledes af granit.

1867

Å Södra sidan under 2^{dra} och 3^{je} Sträfpelarne, från wester räknadt, har grunden till större delen blifvit omlagd och derpå Sockel insatt af huggen gråsten. – Båda Sträfpelarne äro med nyhuggen kalksten restaurerade och listverk af granit inhuggna. – I öfrigt äro samma sträf-pelare renade och fogade samt täckta med bräder och belagda med koppar. –

Den stora sydvestra Portalen, som var i högsta grad söndervittrad, är nedbruten, samt ny grund laggd för smygarna och Mittel-pelare. – På nya granitsocklar äro uppförde de 18 fots höga månghörniga smygarna med spetsformade yttre pelare och 6 st. kolonner, försedda med knutar. – Vidare är uppförd Mittelpelaren, hvilken består af 3^{ne} fina Cylindrar, som omfattas af kronlika frodiga blad i femton afdelningar med fyra blad i hvarje. – Både sidosmygarna och Mittelpelare äro krönte med bagnarlika löfbeprydda kapitäl – allt af kalksten. – Alla kolonner, cylindrar och löf-verk äro slipade. Betäckningslistverket är hugget i rika former af granit, och upplagda på kapitälerna – alltsammans återställdt i sitt ursprungliga skick. –

För att nästa sommar uppsättas, äro i förlag, till de stora femdelade hvalfslagen öfver dörrfältet, huggne af kalksten 252 st treflikig karnissformad hvalfsten, och till sidotornen 48 st. fyrkanter, deraf 18 st. med fördjupningar försedde. –

Till Dörrfältet äro 6 st större stentaflor af kalksten huggna, hvarpå contourer till bildverket är utslaget, jemte 12 st rundbågar, af hvilka hvarje innehåller en fyrbladig ros och derinom en Apostel, samt 11 Svickelstycken, som hafva figurer med vingar och rökelsekar, den öfversta af en nedsväfvande dufva; äfvensom friser, till afdelning mellan taflorna, äro huggna; nemligen 12 mindre baldakiner och 8 små hvalfslag, samt till skydd öfver Christus-bilden en större Baldakin med gafvel, tak, korsblomma och hörn-torn – allt i likhet med det ursprungliga. –

Af granit är hugget nitiofem (95) fot listverk dels till täcklist på porthvalfslaget och omkring sidotornen samt dels till trapp-byggnaden, äfven som vulst till sista fönsterfältet, derjemte de 3 smygstenarne till det tre-bladiga fönstret öfver Stora portalen. –

Till väggfältet omkring samma portal är hugget 135 fot kalksten. –

I 28 fönstrets rosett insatt färgadt glas. –

1868

Under sträfpelaren vid Tornet, och den i Tornväggen indragna på sidan af Kyrkan, har grunden till en del blifvit omlagd och ny skråkantad gråstens-Sockel insatt. –

På denna grund är trefjerdedelar af sträfpelaren af nyhuggen kalksten uppförd och den indragnas väggyta restaurerad. –

Å båda hafva behöriga list-verk af huggen granit blifvit infattade. –

I 29de fönstret äro inlagda nya sluttande med listverk försedde gråstens-planer, de sirliga karnissade smygarna med sina baser, cylindrar och kapitäl samt hvalvslag af nyhuggen kalksten ombyggda, Mittelpost uppställd, och till detta fönster hörande Rosettverk insatt. –

Fönsterbågar, gjutna af tackjern, målade, infattade och fastskrufvade; hvitt glas insatt i de råta facken och kulört i Rosetten. –

Den söndervittrade väggen är utvändigt omkring 29de fönstret med ny sten återställd, invändigt renad och fogad. –

Trappornets väggar restaurerade, ny vulstlist af granit inhuggen, ny skråkantad gråstens Sockel under fönsterfältet och trappornet insatt samt öfver nämnde fönsterfält upplagde 12 fot nyhuggen taklist af kalksten, med genombruten af rika löfverk sirad, stor rund-staf; i likhet med den ursprungliga. –

Till den stora sydvestra Portalens Dörrfält äro insatta de i sistlidne års berättelse omnämnda sex stentaflorna, huggna i Bild-verk och innehållande 66 st nära helupphöjda, omkring 2 fot höga figurer, föreställande Engelens budskap för herdarne och de tre vise männens besök hos Maria; derunder Herodes barnamord och Josefs resa till Egypten; nederst Christi korsbärning och korsfästelse, samt Hans grafläggning och nedstigande till afgrunden – alltsammans med mellanliggande friser tillika med sina omgifvande figurprydda rundbågar och svicelstycken jemte slutsten; samt Christus-bilden på Mittelpelaren under sin baldakin likaledes uppställd. – De sex sirliga hvalfen med sina djupa hållkjelar och stafvar slagna; sidotornen påbörjade och tryskelstenarna af huggen granit inlagda. – Som flere delar af bildverket var bortfallet, måste det först modelleras i lera, hvarefter det i sten blifvit utfördt. –

Till det 29de fönstret och det tre-bladiga öfver stora porten äro förfärdigade båg-modeller, äfvensom modeller till kapitäl m m samt åtskilliga arbetsteckningar. –

Takresningens Takstolar äro förstärkta medelst flera sammanbindnings- och sträfstyckens påsättning, hvartill åtgått omkring 8,100 fot torrt timmer.

Till Taklisten öfver portfältet äro den sirliga genombrutna bladstafven och derjemte 40 fot väggsten i förlag huggna. –

Af gammal torr Ek förfärdigadt de 2^{ne} stora ingångsportarne å södra sidan, hvilka hvardera äro 18 1/4 fot höga, 6 fot breda och 3 1/2 tum tjocka. Inom omgifvande bårder äro de indelade i 160 fält, hvars ramträd prydas af fördjupade rosetter, fästade med 1,488 st kulformiga förtenta naglar. – Portarne uppbäres

af 12 st gångjern och är den ena af dem försedd med gånglucka, hvarpå Lås och tryckgänge äro anbragta, derjemte regler på båda portarne, hvilkas nedre delar äro till skydd beklädda med koppar, till 1 1/2 fots höjd.

1869

Af Kalksten äro huggne till hvalfvet omkring rosetten uti det trebladiga fönstret öfver den stora sydvestra portalen, Korsblomman med sin Sockel, Aderton st. sidoblad eller s.k. krabbor, tillika med sidotornens spetsprydnader, derjemte täcksten till hela den omgifvande väggen. Öfver de stora hvalvslagen har blifvit uppförd tympanen med sitt treflikiga fönster: listerna med sina s.k. krabbor pålagda, slutsten med korsblomman uppsatt, samt sidotornen uppdragna. Den gamla 1 1/2 fot öfverhängande väggen är nedbruten, och ny i dess ställe uppförd. –

Taklisten med dess genombrutna vulst, platt och källstaf upplagd – alltsammans i sin ursprungliga form utfördt och med portlands cement fogadt. – För att gifva kalksten fasthet att emotstå vittring, är den 3^{ne} gånger öfverdragen med utspädd vattenglas. –

Sedan stora Portalen och Sträfpelarne å ömse sidor blifvit uppförda, ansågs det tvärs öfver kyrkans hvalf liggande ankar-jernet ej der vara af nöden, hvarföre det är förflyttadt till vestra gafvelväggen, hvarest rennor visat sig och der detta ankarjern synes blifva af stor nytta. –

Å vattentaket är den gamla takspån aftagen, brädbotten uppriktad och reparerad samt med skiffer betäckt å båda sidor till 220 fots längd, och för att afdela den stora tak-ytan, är af brun s.k. koppar-skiffer, på 2/3 af taket, en 6 fots bred faconerad bård lagd, och vid nocken spetskappa, samt vid foten och tornet en frisering. – I det trebladiga fönstret hafva tackjernsbågar blifvit inpassade och fastskrufvade samt med hvitt och kulört glas försedde. – Modeller förfärdigade till korsblomma med fot och till d s krabborna. –

I den bortfallna taklistens ställe på norra sidan, närmast tornet, äro i förlag huggna vulst och liststen omkring 20 fot. –

Af gammal torr Ek förfärdigadt den sydöstra Porten, 3 1/4 tum tjock inom omgifvande border; den är indelad uti 34 fält, hvars ramträd prydes med fördjupade rosetter, fästade med 341 st. kulformiga förtenta naglar. Porten, försedd med gånglucka, hvarpå lås och tryckstånge äro anbragte, äfvensom regler, uppbäres af 5 st gångjern. – Sockeln, till 1 fots höjd, är beklädd med koppar. –

1870

Till Taklisten, på norra sidan närmast Tornet, hugget återstoden af den sirligt genombrutna vulsten, tillika med den höga platten och hålkälén. Gamla förvittrade listen nedbruten, och derefter den nya i cement upplagd. –

Listverken och gafvelfältén på de 3^{ne} chorens sträfpelare restaurerade. –

På tredjedelen af stora vattentaket och de trenne choren aftagit gamla takspån, brädbotten uppriktad; längst hela takfoten samt uti kryssen nya bräder i de skadades ställe inpassa-

de, Takskiffern med sin bruna spettskappa vid nåck och bård-afdelning, jemte fotens fris, upplagd. –

På taken å s. k. Korset å ömse sidor om hög-choret, jemte å de 3^{ne} chorens 10 stråfpelare, äro nya brädbottnar inpassade samt med skiffer betäckta. –

Å Bibliotheks-taken på ömse sidor om tornet var plåttaket ytterligt förfallet samt brädbotten mycket skadad, hvarför den blifvit återställd och med tak-skiffer betäckt. – Taklisterna å Bibliotheks-taken, som till följe af dropp, intagit murröta, måste derefter delvis ommuras, putsas och affärgas. –

På chortaket äro flaggstången, flaggan, Nordpilen reparerade och öfre lilje-prydnaden ny. För att ega mera bestånd, blefvo de 3 sistnämnda, dubbelförgyllda. –

Emellan stråfpelarna vid sydvestra portalen, för skyddandet af bildverket, är uppsatt ett gjutet jernstaket, med grindar på huggen granitsockel, samt så väl grindar som stakett målade med Oljefärg. Emellan tryskeln och Stakett Sockeln är lagd 280 qv. fot asfalts-plan. –

För att bereda dager i tak-resningen på hvalfvet, äro insatte öfver listen under takfoten 18 st. fönster.

Under det ställningen för taktäckningen varit uppsatt, äro alla fönsterbågar i kyrkan ommålade.

Inre reparation: – Af tid, eld och frost-sprängning voro de tjugo fristående pelarne mycket sönderbrustna; dessa äro nu så väl till Socklar som mur-ytter och kapitäl restaurerade. –

De stora hvalfslagens hufvudbågar hafva blifvit renade från obehörig färg och fogning, de söndriga vulsterna och listverken helade, derjemte remnorna i hvalf-kuporna igenfogade samt affärgade. –

Socklarna under pelarkniporna i de 3^{ne} choren voro äfven

af eld och tid svårt härjade. – Allesammans äro i sin ursprungliga form återställda. –

Större delen af stengolfvet har blifvit fogadt med portlandscement. –

På Tabernaklet och Monstranshuset å sidorna i Högchoret voro bilder borta, list- samt löfverk sönderslagne, det senares dörr oduglig; 2^{ne} bilder (Johannes och Petrus) jemte en bröstbild förfärdigade; lister och löfverk restaurerade, insatt ny dörr för monstranshuset; denna jemte Tabernaklets dörr broncerade. –

De 3^{ne} figurgrupperna i Högchoret af Gips voro på flerfaldiga ställen sönderslagna och dessutom många partier borta; allt har blifvit fullkomligt återställt. – Figurgruppernas fotställningar i öfrigt reparerade, som derjemte med bröstvärnet äro öfverdragna med kalkstenscoulör. –

Förfärdigat modeller till grindar och stakett för sydvestra portalens skydd. –

Af gammal Ek förfärdigat den Nordöstra porten, 2^{3/4} tum tjock, med omgifvande fris, indelad uti fyllningar emellan ram-träd, fästade med kulformiga förtenta naglar. – Porten, som uppbäres af 4 st gångjern; försedd med gånglucka; hvarpå lås och tryckgånge äro anbragte jemte regler. Sockeln, till 1 fots höjd, beklädd med koppar. –

Öfver Bibliotheket, i båda rummen golf inlagdt; plats beredd uti norra rummet för alla fönster- båg- bild- och listverks-modeller, hvilka äro upplagde och ordnade för hvar sitt fack; hvarjemte der äfven är upplagd något öfverblifvet färgadt glas samt redskap, som bör finnas vid kyrkan, och hvaröfver Inventeringslängd är uppgjord. –

Karl Bååt 1307–1338

(*Domprosten i Uppsala Laurentius Pauli administrator 1341*)

Petrus Tyrgilli (Torkilsson) 1342–1351 (*blev ärkebiskop*)

Nils Markusson 1352 (*förflyttad 1364, men blev kvar till*) 1372

Gottskalk Falkdal (*utnämnd 1364, men tillträdde först*) 1373 †1374 (*dräpt*)

Nils Hermansson 1375–1391

Knut Bosson (Natt och Dag) 1391–1436

Bengt Larsson 1436–1440

Nils König 1441–1458

Kettil Karlsson (Vasa) 1459–1465

Henrik Tidemansson 1465–1500

Hemming Gadh (*vald 1501, men aldrig konfirmerad av påven och invigd; disponerade biskopsbordet till 1512. Kardinalen Jacobus Serra administrator 1501–12 utan att tillträda*)

Hans Brask 1513–1527 (*i landsflykt*)

Jöns Månsson 1529–1540 (*resignerade*)

Nicolaus Canuti 1543–1558

Erik Falck 1558–1569

Martinus Olai Gestricius 1569–1580

Petrus Caroli 1583–1587

Bilaga 3

BISKOPSLÄNGD

För uppgifterna om biskoparna under medeltiden och Gustav Vasa svarar Herman Schück (se Densamme, a a 1959). Uppgifter om senare biskopar har hämtats ur Linköpings stifts herdaminne.

Herbert?

Rikard?

Gisle 1139 1160-talet

Stenar 1170 1171 (*resignerade*)

Kol 1171–1195/6

Johannes

Karl Magnusson 1216 1220 (*stupad i korståg i Estland*)

Bengt Magnusson 1220–1236

Lars 1236–1258

Henrik 1258–1283 (*död i vallfart i Heliga landet*)

Bo 1285 †1286

Bengt Birgersson 1286–1291

Lars 1292–1307

Petrus Benedicti	1589–1606	Uno von Troil	1780–1786
Jonas Kylander	1606–1630	J A Lindblom	1786–1805
Johannes Botvidi	1631–1635	Magnus Lehnberg	1805–1808
Jonas Petri Gothus	1637–1644	Carl von Rosenstein	1809–1819
Andreas Johannis Prytz	1645–1655	Marcus Wallenberg	1819–1833
Samuel Enander	1655–1670	Johan Jacob Hedrén	1833–1861
Joannes Terserus	1671–1678	Ebbe Gustaf Bring	1861–1884
Olaus Svebilus	1678–1681	Carl Alfred Cornelius	1884–1893
Magnus Pontin	1681–1691	Carl Wilhelm Charlewille	1893–1906
Haquin Spegel	1692–1711	Otto Ahnfelt	1907–1910
Jacob Lang	1711–1716	John Personne	1910–1926
Torsten Rudeen	1716–1729	Erik Aurelius	1927–1935
J Steuchius	1730	Tor Andrae	1936–1947
Eric Benzelius	1731–1742	Torsten Ysander	1947–1959
Andreas Olavi Ryzelius	1743–1761	Ragnar Askmark	1959–1980
Petrus Filenius	1761–1780	Martin Lönnebo	1980–

Bilaga 4

DOMPROSTLÄNGD

För uppgifterna om domprostarna under medeltiden och Gustav Vasa svarar Herman Schüeck (se Densamme, a a 1959). Uppgifter om senare domprostar har hämtats ur Linköpings stifts herdaminne.

Ingemund 1247 (var avliden 1268)
Lars 1288
Vimund 1294 1312
Björn 1319 1329
Harald Stolpe 1330 1342
Karl 1347
Nils Markusson 1351–1352
Johan Karlsson (Färila) 1353–1378 (tycks aldrig ha tjänstgjort)
Tord Andersson 1378–1405
Lars Ödesson 1405–1417
Matts Nilson 1418–1425
Olof Pålsson 1426–1440
Magnus Petersson 1441 1448 (död 1457, resignerad och återkommen från Heliga landet)
Erik Trolle 1456 †1459 (när Erik Trolle tillträdde är okänt; vi vet inte när företrädaren avgick)
Peter Mört 1460–1472
Simon Gudmundsson 1473–1491
Hemming Gadh 1491–1501
Hans Brask 1501–1512
Gustaf Trolle 1512–1515
Jöns Månsson 1515–1529 (såsom biskop behöll han domprostinkomsterna; någon ny domprost tillsattes ej)
Gunnar Joannis Trolle 1544 †1558 (kyrkoherde i Linköping)
Knut Beronis 1558–? (kyrkoherde)
Steno Petri 1564
Andreas Torchilli 1571

Petrus Michaelis 1574	
Laurentius Joannis	1581–1585
Nicolaus Petri Grubb	1586–1592
Olaus Petri	1592–1599
Johannes Canuti	1600–1603
Israel Olavi	1604–1614
Daniel Johannis Normelander	1614–1622
Magnus Harald Wallerstadius	1623–1655
Benedictus Nicolai Figrelus	1656–
Petrus Simonius Löfgren	1681–1691
Olavus Johannis Wong	1691–1694
Olavus Langelius	1695–1716
Thomas Ihre	1717–1720
Andreas Olavi Rhyzelius	1720–1743
Petrus Filenius	1744–1761
Levin Möller	1763–1768
Johan Sparschuch	1769–1781
Samuel Eric Älf	1781–1799
Jonas Dubb	1801–1823
Sven Fredrik Lidman	1824–1845
Lars Laurentius	1846–1866
Pehr Sjöbring	1867–1876
Carl Wilhelm Linder	1877–1882
Carl Wilhelm Charleville	1883–1893
vakans i 4 år	
John Personne	1897–1910
Johan Teofil Bring	1911–1925
Sven Carlsson Svenaeus	1926–1938
Johan August Hammers	1939–1951
Nils Johansson	1953–1965
Helge Brattgård	1965–1969
Sven Ingebrand	1970–1976
Tord Simonsson	1977–1981
Lars Österlin	1982–

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholm

RA: Överintendentsämbetets huvudarkiv, koncept på utgående skrivelser; handl angående kyrkobyggnadens renoveringar samt tornbygget; konceptritningar samt stadfästa ritningar. – Kammararkivet: Östergötlands handlingar.

Råa: ATA, *N M Mandelgren*, Reseberättelse 1846; *Brunius-samlingen*, bd IX, XXVII, XXIX (Förslag till iståndsättning af Linköpings domkyrka, brev, anteckningar, teckningar och ritningar); *B E Hildebrand*, Reseminnen II samt Brevsamlingen; *A Sohlman*, teckningar, 1860-talet; *Curmansamlingen* (handlingar rörande undersökningen och uppmätningen av domkyrkan 1911–16); uppmätningar av Linköpings domkyrka 1911–16; fotografier från undersökningen av byggnaden 1911–16 samt diverse äldre fotografier och avbildningar; handlingar och ritningar rörande 1900-talets restaureringar; grävningsberättelse med fyndförteckning av *B Cnattingius* o *S Ljungstedt* 1961; katalog över stenhuggarmärken samt ritningar av *S Ljungstedt* 1961; rapport angående restaureringsarbeten å Linköpings domkyrkas fönster av *S Ljungstedt* 1984; sammanställning över glasmålningsfragment av *S Ljungstedt* 1974 o 1986; diverse detaljritningar av kapital m m av *S Ljungstedt*.

KB: Kart- och planschavdelningen, teckningar till *Suecia antiqua et hodierna*; *N R Brocmans* topografiska samlingar (M 10a); *Peringskiöld*, Monumenta per Ostrogothiam (Fh 7); *Nescher* 89; *Rålamb* nr 96; *Tilas* II.

Nationalmuseum: Teckningar av *F W Scholander*.

Nordiska museets arkiv: *C G Brunius* skissbok.

Linköping

Lantmäterikontoret: Gravkarta, senast 1718, akt Linköping 161; skifteshandlingar, Bergs by, Vreta kloster 1847.

Linköpings stifts- och landsbibliotek: Pergaments- och pappersbrev; B 18 (*Codex Ribbigianus*); B 19; B 22 (*A O Rhyzelius*, Linköpings stifts krönika m fl arbeten); B 34 (*A O Rhyzelius*, Ämne till Pentapolis OsterGothicae m fl arbeten); Kh 53 (*Hans Brasks* register över jordebrev); Kh 54 (Linköpings domkyrkas pappersregister); Kh 55 (Gamla domkyrkoboken, ca 1602–1700); T 280 (*Missa lincopensis*).

ÖLM: Handlingar, ritningar och fotografier rörande Linköpings domkyrka; *D S Wallman*, Gravstenar i Linköpings domkyrka 1811–12; *Nyströmsamlingen*, diverse material rörande restaureringen av Linköpings domkyrka 1849–70; *S Gardell*, Sepulcralia Lincopensia (avskrift, originalet i ATA).

Vadstena

VLA: Linköpings domkyrkas (domkyrkosysslomannens) ar-

kiv, FIa (handlingar rörande domkyrkan allmänt); FI d (handlingar rörande reparationer); GI (specialräkenskaper); H (ritningar); Linköpings domkapitels arkiv; Linköpings domkyrkoförsamling, dödbok; *Spegels* grafbok, 1706–.

Uppsala

Uppsala universitetsbibliotek: C 6 (*Johannes Hildebrandis* kopiebok, 15, 19, 46, 74, 75, 204); *Palmiskiöld* 292.

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

Adhémar, J, Influence antique dans l'Art du Moyen Age français. Studies of the Warburg Institute. 7. London 1939.

Ahnlund, N, 1926 se Rimbart. – *Densamme*, Vreta klostets äldsta donatorer. Historisk Tidskrift. Sthlm 1945.

Almquist, J A, Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523–1630. 1–4. Sthlm 1917–23. – *Densamme*, Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden. 3: 1, Östergötland. Sthlm 1946.

Almquist, J E, Herrgårdarna i Sverige under reformationstiden. Sthlm 1960. – *Densamme*, Lagsagor och domsagor i Sverige. Sthlm 1954–55.

Andersson, A, Die Glasmalereien des Mittelalters in Skandinavien. Sthlm 1964.

Andersson, Ingvar, Skånes historia II. Sthlm 1974.

Anderson, Iwar, Vadstena gård och kloster. Sthlm 1972. – *Densamme*, Vadstena klosterkyrka, 1, SvK vol 204. Sthlm 1987.

Andersson, T, Måleri på sten. Kulturminnesvård 2/83. Sthlm 1983.

Anderson, W, Der Dom zu Linköping. Westfalen 22. Münster i. W. 1937.

Andrae, C G, Kyrka och frälse i Sverige under äldre medeltid. Uppsala 1960.

Anjou, S, Heliga korsets kyrka i Dalby samt de äldsta kyrkorna i Lund, Roskilde och Odense. Gbg 1930.

Bader, W, Der Dom zu Xanten. Kvelaer 1956.

Bandmann, G, Mittelalterliche Architektur als Bedeutungsträger. Berlin 1951. – *Densamme*, Die Werdener Abteikirche. Bonn 1953.

Basford, K, The green man. Ipswich 1978.

Die Bau- und Kunstdenkmäler von Westfalen II: 6. Düsseldorf 1941. – Kreis Minden. Münster i. W. 1953.

Behling, L, Die Pflanzenwelt der mittelalterlichen Kathedra- len. Köln 1964.

Bergmann, U, Jägers, E, Lauer, R, Mittelalterlicher Skulpturen Fragmente aus dem Kölner Dom. Kölner Domblatt 1982. Köln 1982.

Blomqvist, R, Lunds historia I. Lund 1951.

Boas, T S R, English Art 1100–1216. The Oxford History of English Art. Oxford 1953.

- Bohrn, E & Westlund, P O*, S Nicolaus och S Clemens, SvK vol 169. Motala 1977.
- Bond, F*, An introduction to English church architecture. Vol 1–2. 1913.
- Branner, R*, Jean Orbais and the Cathedrals of Reims. The Art Bulletin 43. New York 1961.
- Brilioth, Y*, Den påfliga beskattningen af Sverige intill den stora schismen. Uppsala 1915. – *Densamme*, Svensk kyrka, kungadöme och påvemakt 1363–1414. Uppsala 1925. – *Densamme*, Medeltiden. Handbok i svensk kyrkohistoria I. Sthlm 1948.
- Broocman, C Fr*, Beskrifning öfwer the i Öster-Götland befintlige städer, slott, soknekyrkor, soknar, säterier, öfwer-officers-boställen, jernbruk och prestegårdar, med mera. Norrköping 1760.
- Brunius, C G*, Konstanteckningar under en resa år 1849. Lund 1851.
- Bruzelius, C A*, The 13th Century Church at St-Denis. New Haven and London 1985.
- Burmeister, W & Hege, W*, Die westfälischen Dome. München–Berlin 1951.
- Cinthio, E*, Lunds domkyrka under romansk tid. Lund 1957.
- Clifton-Taylor, A*, The Cathedrals of England. London 1967.
- Cnatingius, B*, Norsholm. Meddelanden från Östergötlands Fornminnesförening 1942–44, 1945–47. – *Densamme*, Linköpings slott. Meddelanden från Östergötlands Fornminnesförening 1944–46. – *Densamme*, Domkyrkoförsamlingens församlingshem. Linköpings stads museum. Årsberättelse. Linköping 1953. – *Densamme*, Linköpings domkyrka. Några byggnadshistoriska notiser från 1959–61 års restaureringsarbeten. Meddelanden från Östergötlands och Linköpings stads museum 1962–63. Linköping 1963. – *Densamme*, Linköpings domkyrkas kor. Antikvariskt arkiv. VHAA. Sthlm 1970. – *Densamme*, Linköpings Domkyrka. Vägledning. Linköping 1975. – *Densamme*, Studier i Linköpings domkyrkas byggnadshistoria. Antikvariska serien. VHAA. Sthlm 1977. – *Densamme*, Magister Mathias i Linköping. Uddevalla 1983.
- Cnatingius, L D*, Abraham Nyström och hans söner – en östgötsk byggmästarfamilj under 1800-talet. Trebetygsuppsats framlagd för konsthistoriska seminariet vid Stockholms universitet vt 1962. Stencil.
- Colombier, P du*, Les chantiers des cathedrales. Nov. ed. Paris 1973.
- Curman, S & Romdahl, A*, Linköpings domkyrka. Meddelanden från Östergötlands Fornminnes- och Museiförening 1918. Linköping 1918.
- Curman, S*, Kristna gravmonument från 1000-talet. Arkeologiska studier tillägnade HKH Kronprins Gustav Adolf. Sthlm 1932. – *Densamme*, 1932, se *Romdahl* 1932.
- Dahlby, F*, De heliga tecknens hemlighet. Malung 1967.
- Dahlman, P G*, Dissertatio de templo cathedrali Lincopensi. Uppsala 1752.
- Danmarks bygningskunst*. Köbenhavn 1963.
- Danmarks kirker*. Roskilde domkirke. Københavns amt. Band I. Köbenhavn 1951.
- Dansk kunsthistorie*, I (*Erik Lassen*). Köbenhavn 1972.
- Davis, R H C*, A Catalogue of Masons' Marks as an aid to Architectural History. The Journal of the British Archaeological Association, vol XVII. London 1954.
- De la Hache, G*, La cathédrale de Strasbourg. Paris 1910.
- Den svenska historien*, II. Sthlm 1966.
- Diplomatarium Suecanum*, ed *J G Liljegren mfl*. 1–8. Sthlm 1829–1959.
- Dütschke, H*, Ravennatische Studien. Leipzig 1909.
- Edenheim, R & Rosell, I*, Varnhems klosterkyrka, SvK vol 190. Sthlm 1982.
- Elgenstierna, G*, Den introducerade svenska adelns ättartavlor. Sthlm 1925–36.
- Fahlbeck, A*, När gjordes förlagan till Sueciasticket av Linköpings domkyrka? Östergötland 1971. Linköping 1971.
- Faith, M*, Die Baukunst der frühen Gotik in Mittelrheingebiet. Mainzer Zeitschrift 65. Mainz 1970.
- Finck, E*, Die gotischen Hallenkirchen in Westfalen. Emstdetten 1934.
- Fischer, D*, Stenhuggermerkene, i *G Fischer* II.
- Fischer, G*, Domkirken i Trondheim I–II. Oslo 1965.
- Forsell, H L*, Minne af Erkebiskop Erik Benzelius. Sv Akad Handl 58. Sthlm 1883.
- Frankl, P*, The secret of the medieval Mason. Art Bulletin XXVII. New York 1945.
- Gall, E*, Dome und Klosterkirchen am Rhein. München 1956.
- Gardell, S*, Gravmonument från Sveriges medeltid. I–II. Sthlm 1945–46.
- Gardner, A*, English medieval sculpture. Cambridge 1951.
- Geimer, M*, Der Kölner Domchor und die rheinische Hochgotik. Bonn 1937.
- Gessner, A*, Die Entwicklung des gotischen Kapitelle im südwestlichen und westlichen Deutschland im 13. Jahrhundert. Würzburg 1965.
- Gillingstam, H*, Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden. Släkthistoriska studier. Sthlm 1952.
- Grandien, B*, Drömmen om medeltiden. Carl Georg Brunius som byggmästare och idéförmedlare. Nord mus Handl 82. Lund 1974. – *Densamme*, Drömmen om renässansen. Fredrik Wilhelm Scholander som arkitekt och mångfrestare. Nord mus Handl 93. Uddevalla 1979.
- Granlund, V*, Johan III:s byggnads- och befästningsföretag. Historiskt bibliotek af *C Silfverstolpe*.
- Grassnick, M*, Die gotischen Wölbungen des Domes zu Xanten. Darmstadt 1963.
- Gross, W*, Die Hochgotik in der deutschen Kirchenbau. Marburger Jahrbuch für Kunstgeschichte. Marburg 1933.
- Grote, A*, Der vollkommene Architectus. München 1959.
- Guld- och silverstämplar*. Svenskt silversmide 1520–1850. IV. Sthlm 1963.
- Gödecke, P A*, Anteckningar om Linköpings domkyrka. Linköping 1872.
- Haastrup, U*, Kristi himmelfartsspil i Visby. Fornvännen 1973.
- Hassler, O*, Kyrkogården berättar om det Linköping som var.

- Linköpings och S:t Lars griftegård 1811–1899. Linköping 1976.
- Héliot, P*, Saint-Etienne de Caen, Saint Paul d'Issoire, la cathédrale d'Osnabrück et les arcades murales dans l'architecture du nordouest de l'Europe. Wallraf-Richartz Jahrbuch XXI. Köln 1951.
- Hellström, J A*, Biskop och landskapssamhälle i tidig svensk medeltid. Sthlm 1971.
- Hertely, D*, Medieval Culture and Society. London 1968.
- Huch, R*, Römisches Reich deutscher Nation I. München–Hamburg 1964.
- Holmbäck, Å & Wessén, E*, Östgötalagen och Upplandslagen. Svenska landskapslagar. ser 1. Sthlm 1933.
- Höjer, T*, Studier i Vadstena klostrets och birgittinordens historia. Intill midten av 1400-talet. Uppsala 1905.
- Inger, G*, Das kirchliche Visitationsinstitut im mittelalterlichen Schweden. Uppsala 1961.
- Jalabert, D*, La flore sculptées des monuments du Moyen Age en France. Paris 1965.
- Jansson, S B F*, Linköpingsbygdens runstenar. Linköpings historia I. Linköping 1975.
- Jägerstad, H*, Hovdag och råd under äldre medeltid. Lund 1948.
- Karling, S*, Dismas och Maria – ett motiv i Barnamordsreliefen i Linköpings domkyrkas stora sydportal. Imagines medievales, Acta Universitatis Upsaliensis, Ars suetica vol 7. Uppsala 1983.
- Klapheck, A*, Der Dom zu Xanten. Grosse Baudenkmäler. Berlin 1962.
- Koth, H*, Medförte kristendomens införelse et maktkamp. Norsk middelalder. Oslo 1965.
- Kraft, S*, Vreta klostrets äldsta historia. Kyrkohistorisk Årsskrift 1945. – *Densamme & Lindberg, F*, Linköpings historia I–II. Uppsala 1946. – *Densamme*, Linköpings historia I. Linköping 1975.
- Krims, H*, Die frühen Steinkirchen Dänemarks. Hamburg 1968.
- Kroon, S*, Det svenska prästmötet under medeltiden. Sthlm 1948.
- Krusch, F*, Die Dome zu Trier und Aachen als Memorialbauten. Festschrift für Alois Fuchs. Trier 1967.
- Kubach, H E & Verbeek, A*, Romanische Kirchen an Rhein und Maas. Rheinischer Verein für Denkmalpflege und Landschaftsschutz. Jahrbuch 1970/71. 3. Auflage 1978.
- Kugelberg, A*, Gamla Linköpingsgårdar. Ny uppl Linköping 1972–75.
- Kusche, H*, Die Steinmetzzeichen des Kölner Domes. I. Teil. Kölner Domblatt 1959. Köln 1959.
- Lagerlöf, E*, Gotländsk stensulptur från gotiken. En stenhuggarverkstad på 1300-talet. Sthlm 1975. – *Densamme & Svahnström, G*, Gotlands kyrkor. Sthlm 1984.
- Lesser, G*, Gothic Cathedrals and sacred Geometry I–III. London 1957–64.
- Lethaby, W R*, Westminster Abbey reexamined. London 1925.
- Lindahl, A*, Rhyzeliusgården i Linköping. Linköping 1974.
- Lindberg, F* se *Kraft*.
- Lindblom, A*, En gammalromansk torntyp från Östergötland. Fornvännen 1908. – *Densamme*, Sveriges konsthistoria I. Sthlm 1944. – *Densamme*, Krucifixmästarna i Linköping. Vadstena 1977.
- Lindell, T*, Anders Gråsten och andra namnrästare i Linköpings domkyrka. ÖstgötaCorrespondenten nr 183, 1946.
- Lindfors, A O*, Om stenhuggarmärken och deras förekomst å gamla svenska kyrkor. Kyrkohistorisk årsskrift. Uppsala 1903.
- Lindqvist, G*, Nyframtagen portal i Linköpings domkyrka, Meddelanden från Östergötlands och Linköpings stads museum 1964–65. Linköping 1965.
- Lindqvist, S*, Uppsala domkyrka 1260–1300. Kungl Vetenskapssamfundets i Uppsala årsberättelse 1967–68. Uppsala 1969.
- Linköpings klosterområde*. Historiska uppgifter om bebyggelsen under och efter medeltiden. Linköpings stadsfullmäktiges handlingar, 3, 1959. Linköping 1959.
- Linköpings historia* II: 1 och II: 2. Linköping 1946.
- Linköpings stads historia*, 1–4. Linköping 1976–78.
- Linköpings stifts herdaminne* av J A Westerlund, J A Setterdahl o E Meurling. Linköping 1915–43.
- Ljungstedt, S*, Om stenhuggarmärken i Linköpings domkyrka. Meddelanden från Östergötlands och Linköpings stads museum 1966–67. Linköping 1967.
- Lundberg, E*, Östergötlands romanska landskyrkor. Meddelanden från Östergötlands Fornminnes- och Museiförening 1927–28. Linköping 1928. – *Densamme*, Iakttagelser angående 1100-talets murningsteknik. Fornvännen 1929. – *Densamme*, Lunds äldsta domkyrka och kyrkobyggnadskonsten i Linköpings stift. Fornvännen 1930. – *Densamme*, Linköpings domkyrka. Randanteckningar i ett praktverk. Fornvännen 1933. – *Densamme*, Studier i Folkungatidens kyrkliga byggnadskonst i Närke. Meddelanden från Örebro läns museum XI. Örebro 1933. – *Densamme*, Gotlands folkliga gotik. Rig. Sthlm 1934. – *Densamme*, Vreta klostrets kyrka, SvK, Ög, bd II. 1935. – *Densamme*, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1100–1400. Sthlm 1940. – *Densamme*, Arkitekturens formspråk III. Sthlm 1949.
- Lundén, T*, Sankt Nikolaus' av Linköping kanonisationsprocess. Sthlm 1963. – *Densamme*, Svenska helgon. Sthlm 1972.
- Lunds domkyrkas historia*, I–II. Sthlm 1946.
- Lönroth, E*, Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige. Göteborgs högskolas årsskrift. Gbg 1940. – *Densamme*, De äkta folkungarnas program. Från svensk medeltid. Sthlm 1959.
- Magnus, Olaus*, Historia om de nordiska folken, I–V. Övers. Uppsala & Sthlm 1909–51.
- Mühlen, F*, Die Entwicklungsgeschichtliche Bedeutung der früheren münsterländischen Hallenkirchen. Festgabe Alois Fuchs. Paderborn 1950.
- Müller, T*, Sculpture in the Netherlands, Germany, France

- and Spain 1400–1500. The Pelican History of Art. Harmondsworth 1966.
- Möbius, H*, Sakrale Baukunst zwischen Oder und Neisse in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts. Zeitschrift für Kunstwissenschaft. Berlin 1932.
- Noack, F*, Triumph und Triumphbogen. Vorträge der Bibliothek Warburg, Leipzig–Berlin 1928.
- Nordström, F*, Studier i Uppsala domkyrkas äldsta byggnadshistoria. Uppsala 1952. – *Densamme*, The Auxerre reliefs. Sthlm 1974.
- Noreen, S E*, En ren och allvarsam byggnad. Östergötland 1973. Meddelanden från Östergötlands och Linköpings stads museum. Linköping 1974.
- Norman, H*, Rimkrönikan om Linköpings biskopar. Kyrkohistorisk Årsskrift 40. Uppsala 1940.
- Nussbaum, N*, Deutsche Kirchenbaukunst der Gotik. Entwicklung und Bauformen. Köln 1985.
- Nygren, E*, Registra Ecclesie Lincopensis. Linköpings biblioteks handlingar, ny serie 3. Linköping 1941.
- Nylander, I*, Das kirchliche Benefizialwesen Schwedens während des Mittelalters. Sthlm 1953.
- Olén, B*, Rymlighetens evangelium. Helgo Zetervall som kyrkoarkitekt i Lunds stift i ljuset av samtida kyrkor. Lund 1987.
- Paatz, W*, Verflechtungen in der Kunst der Spätgotik zwischen 1360–1530. Heidelberg 1967.
- Peusner, N*, Terms of Architectural Planning in the Middle Ages. Warburg and Courtauld Institute Journal 5. London 1952.
- Pira, S*, Om helgonkulten i Linköpings stift. Lund 1952.
- Prinz, J*, Das Westwerk des Domes zu Münster. Westfalen 34. Münster i. W. 1956.
- Prior, E S & Gardner, A*, An account of Medieval figure sculpture in England. Cambridge 1912.
- Raneke, J*, Svenska medeltidsvapen. I–II. Lund 1982.
- Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, II–III. Stuttgart 1948, 1954.
- Redelius, G*, Kyrkobygge och kungamak i Östergötland. Antikvariskt arkiv 45. VHAA, Sthlm 1972.
- Reuterdaahl, H*, Statuta Synodalia, I. Sthlm 1841.
- Rhyzelius, O*, Episcopia Sviogotorum. Norrköping 1752 – Biskop A O Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne (i urval utg av *J Helander*, med bibliografi och en kort levnadsteckning, 1901).
- Rimbert, Ansgars* levnad. Med historisk inledning av *Nils Ahnlund*. Sthlm 1926.
- Romdahl, A L*, Några observationer i Linköpings domkyrka. Meddelanden från Östergötlands Fornminnesförening 1908. – *Densamme*, Sköldmärken i Linköpings domkyrka. Kult och konst. Sthlm 1908. – *Densamme*, Stenhugarmärken i Linköpings domkyrka. Fornvännen. Sthlm 1909. – *Densamme*, Studier i Linköpings domkyrkas byggnadshistoria. Sthlm 1910. – *Densamme*, Observationer i Linköpings domkyrka. Meddelanden från Östergötlands Fornminnesförening 1910. – *Densamme*, Medeltida stensulptur i Linköpings domkyrka. Konst 2. Sthlm 1912–13.
- *Densamme*, Ornamentik och stil i Linköpings domkyrka. Göteborgs Kungl Vetenskaps- och Vitterhets-samhälles handlingar, 4. följden XVII. Gbg 1914. – *Densamme*, Bungemästaren och Linköpings domkyrka. Tidskrift för konstvetenskap. Sthlm 1916. – *Densamme*, Linköpings domkyrkas sakristia. Tidskrift för konstvetenskap. Sthlm 1917. – *Densamme*, Linköpings domkyrka. Vägledning för besökande. Linköping 1926. – *Densamme*, Der Chorbau zu Linköping und seine kölnische Baumeister. Festschrift für Max J Friedländer zum 60 Geburtstag. Leipzig 1927. – *Densamme*, Ett pentimento i Linköpings domkyrka. Amici amico. Konsthistoriska studier tillägnade Johnny Roosval den 29 augusti 1929. Sthlm 1929. – *Densamme*, Ett besök i Linköpings domkyrka. Linköping 1932. – *Densamme*, Linköpings domkyrka 1232–1498. Gbg 1932. – *Densamme*, Lincopia illustrata. Gbg 1933. – *Densamme*, Zur Baugeschichte des Domes zu Linköping. 13e Congrès internat. d'histoire de l'art. Sthlm 1933.
- Rosemann, H R*, Die westfälische Hallenkirchen in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts. Zeitschrift für Kunstwissenschaft. Berlin 1932.
- Rosén, J*, Kronoavsöndringar under äldre medeltid. Lund 1949.
- Roosval, J*, Die Kirchen Gotlands. Sthlm 1911. – *Densamme*, Die Steinmeister Gotlands. Sthlm 1918. – *Densamme*, Westfälische-Gotländische Beziehungen Hansische Geschichtsblätter 53, 1928. Lübeck 1929. – *Densamme*, Romansk konst. Bonniers allmänna konsthistoria. Sthlm 1930. – *Densamme*, Gotländskt i Linköpings domkyrko-bygge. Gotlands Allehanda 12.7 1933. – *Densamme*, Studier i Linköpings domkyrka. Antikvariskt arkiv 3. VHAA. Sthlm 1955.
- Rossi-Mannaesi, R*, The polychromy of the 13th century stone sculpture in the facade of Ferrara Cathedral. ICOM 6th Triennial Meeting, Ottawa 1981. – *Densamme*, The polychromy of the portal of the Gothic Cathedral of Bourges. ICOM Com for Cons. 7th Triennial Meeting, Copenhagen 1984, preprints.
- Rudolph, G*, Mitteldeutsche Hallenkirchen und die erste Stufe der Spätgotik. Jahrbuch für Kunstwissenschaft. Berlin 1930.
- Rydbeck, O*, Två märkliga konstnärer. Sthlm 1918. – *Densamme*, Lunds domkyrkas byggnadshistoria. Lund 1923.
- Rydfors, A*, Svenska medeltidens rimkrönikor I–II. Sthlm 1925.
- Ryding, J S*, Afhandling om Linköping. Uppsala 1735 (övers Linköping 1958).
- Sauerländer, W*, Über einen Kemsler Bildhauer in Cluny. Gedenkschrift Ernst Gall. Berlin 1965.
- Schlink, W*, Zwischen Cluny und Clairvaux. Beiträge zur Kunstgeschichte 4. Berlin 1970.
- Schreiner, L*, Style Plantagenet. Akten des 21. internat. Kongress für Kunstgeschichte in Bonn 1964. Berlin 1967.
- Schück, Henrik*, Minne av Johan Hadorph, Sv Akad handl 43. Sthlm 1933. – *Densamme*, Vitterhetsakademiens historia II–III. Sthlm 1933.

- Schück, Herman*, *Ecclesia Lincopensis*. Sthlm 1959. – *Densamme*, Kansler och capella regis under folkungatiden. Historisk tidskrift. Sthlm 1963. – *Densamme*, Det augustianska kanikesamfundet vid Skara domkyrka. Västergötlands Fornminnesförenings tidskrift 1983–84. – *Densamme*, Kring år 1232 i Linköpings domkyrkas historia. Östergötland 1983/84. Meddelanden från Östergötlands länsmuseum.
- Schürenberg, L*, Die kirchliche Baukunst in Frankreich 1270–1380. Berlin 1934.
- Sedlmayr, E H*, Die Entstehung der Kathedrale. Zürich 1950. – *Densamme*, Epochen und Werke I–II. München–Wien 1959–60.
- Seymour, Ch Jr*, An XIII siècle sculpture at Noyon and the development of the Gothic Caryatid. Gazette des beaux-arts. New York 1944.
- Shelby, L R*, The geometrical knowledge of the medieval master mason. Speculum 1972. Cambridge 1972.
- Simson, O von*, The Gothic Cathedral. London 1956.
- Skara I*, Före 1700. Skara 1986.
- Släkt och hävd*. Tidskrift utgiven av Genealogiska föreningen. Sthlm 1950–.
- Smedberg, G*, Nordens första kyrkor. Lund 1973.
- Spiegel, H*, Then svenska Kyrkohistorian, 1–2. Linköping 1707 & 1708.
- Spiess, H*, Mass und Regel. Aachen 1959.
- Staf, N*, Marknad och möte. Sthlm 1935.
- Stavenow, Å*, Carl Hårleman. Uppsala 1927.
- Strömbom, R*, Calcarius, en gotländsk stenhuggarverkstad under 1100-talets slut och 1200-talets förra hälft. Konsthistorisk tidskrift 1942, häfte 4. Sthlm 1942.
- Svahenström, G*, Visby domkyrka. SvK, Go vol 175. Sthlm 1978.
- Svanberg, J*, Adam van Dürens skulpturer i Glimmingehus. Fornvännen 1963. – *Densamme*, Nicolaus Hermannis' »uphöjde» gravsten i Linköpings domkyrka. Nordisk medeltid. Konsthistoriska studier tillägnade Armin Tuulse. Sthlm 1967. – *Densamme*, Gycklarmotiv i romansk konst. Antikvariskt arkiv 41. VHAA. Sthlm 1970. – *Densamme*, Adam van Dürens brunnskar – en ståndssatir i sten. Meddelanden från Arkivet för folkets historia 1976/1. Sthlm 1976. – *Densamme*, Adam van Düren. A German Stone Mason in Scandinavia in the Early Sixteenth Century. HAFNIA 1976. Copenhagen 1977. – *Densamme*, Medeltida byggmästare. Uppsala 1983. – *Densamme*, Adam van Dürens valvsköldar i Linköpings domkyrka. ICO 1984: 2. – *Densamme*, Furstebilder från folkungatid. Skara 1987.
- Svenska landskapslagar*, tolkade och förklarade för nutidens svenskar av Å Holmbäck & E Wessén. 1. Östgötalagen och Upplandslagen. Uppsala 1933.
- Svenska medeltidsdiker och rim*, utg av G E Klemming. Svenska Fornskriftsällskapets samlingar 25. Sthlm 1881.
- Svenska Riksarchivets Pappershandlingar* 1351–1400 förtecknade med angivande af innehållet. Meddelanden från Riksarkivet 1887.
- Svenska Riks-Archivets Pergamentsbref* från och med år 1351 förtecknade med angivandet af innehållet. Sthlm 1866–72.
- Svenskt biografiskt lexikon*. Sthlm 1918–.
- Svenskt Diplomatarium* fr o m år 1401, I–IV, utg av C Silfverstolpe och K H Karlsson. Sthlm 1875–1904.
- Svenskt Konstnärslexikon* I. Malmö 1952.
- Söderberg, T*, Linköpings historia. Rec i Historisk Tidskrift. Sthlm 1946.
- Tack, W*, Die Steinmetzzeichen des Paderborner Domes. Sankt Leoborius, sein Dom und sein Bistum. Paderborn 1936.
- Tegel, E Jöransson*, Then Stoormechtige, Höghborne Furstes och Christelige Herres, Her Gustaffs Fordom Sweriges, Göthes, och Wendes Konungs Historia. Sthlm 1622.
- Telger, L*, Die Münsterkirche in Herford. Westfälische Zeitschrift 39. Münster i. W. 1936.
- Thomae, W*, Das Proportionenwesen in der Geschichte der gotischen Baukunst. Heidelberger kunstgeschichtliche Abhandlungen XIII. Heidelberg 1933.
- Thümmler, H*, Die Bedeutung der Edelherren zur Lippe für die Ausbreitung der westfälischen Baukunst im 13. Jahrhundert. Veröffentlichungen des Provinzialinstitut für westfälische Landes- und Volkskunde 1: 7. Münster i. W. 1955. – *Densamme*, Westfälische und italienische Hallenkirchen. Festschrift Martin Wackernagel. Köln 1958. – *Densamme*, Die Zisterzienserkirche Marienfeld in Westfalen und ihr Einfluss auf die Marienkirche in Visby und die Zisterzienserkirche in Varnhem. Nordisk medeltid. Konsthistoriska studier tillägnade Armin Tuulse. Uppsala 1967.
- Tollstorp, J T*, Beskrifning öfver Linköping. Linköping 1834.
- Tunberg, S*, Medeltiden. Sveriges historia II. Sthlm 1926.
- Tuulse, A*, Der Kernbau des Domes zu Strängnäs. Sthlm 1964.
- Ugglas, C R af*, Gotlands medeltida träskulptur. Sthlm 1915. – *Densamme*, Efterlämnade konsthistoriska studier. Sthlm 1951.
- Ullén, M*, Helgakorslegenden. ICO 1980: 1.
- Upmark, G*, Vadstena slott 1545–1620. Sv Fornminnesföreningens tidskrift, 8, 1891–93.
- Wanscher, V*, Architektursens historie II. Middelalder. Köbenhavn 1929.
- Weibull, L*, Lunds domkyrkas nekrologium. Lund 1923. – *Densamme*, Skånes kyrka. Från äldsta tid till Jakob Erlandsens död år 1274. Nord his II. Lund 1948.
- Vellev, J*, Danske solure fra middelalderen. Hikuin 6, 1980.
- Wenzel, H*, Lübecker Plastik bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts. Berlin 1938.
- Westling, G*, Linköpings domkyrka. Linköping 1889 & 1903.
- Westman, K B*, Reformationens genombrottsår i Sverige. Sthlm 1918.
- Westman, K G*, Kung Birger Magnussons stora kyrkliga frihetsbrev. Historisk Tidskrift 1904.
- Weyres, W*, Das System des Kölner Chorgrundrisses. Kölner Domblatt. Köln 1959.
- White, T H*, The Bestiary. A book of Beasts. New York 1960.
- Wideen, H*, Stenhuggarmärkena i Skara domkyrka. Väster-

- götlands Fornminnesförenings Tidskrift IV: 7–8. Lidköping 1934.
- Widegren, P G*, Försök till en ny beskrifning öfver Östergötlandh. Linköping 1817–18.
- Willinger, C J H*, Die Kirche unseren lieben Frau zu Worms 1963.
- Viollet-le-Duc, E E*, Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle I–X. Paris 1859–1870.
- Wolff, A*, Die Chronologie der ersten Bauzeit des Kölner Domes 1248–1277. Kölner Domblatt 28–29. Köln 1968. – *Densamme*, Der Kölner Dom. Stuttgart 1977.
- Yarwood, D*, The architecture of England. 1963.
- Überwasser, W*, Nach rechtem Mass. Jahrbuch der preussi-

- schen Kunstsammlungen 65. Berlin 1935.
- Yrwing, H*, Gotland under äldre medeltid. Lund 1940.
- Åman, A*, Helgo Zettervalls domkyrkorestaureringar. Lic avh vid konsthistoriska institutionen, Uppsala universitet, ht 1963. Stencil.
- Äldre svenska frälsesläkter*. Ättartavlor utgivna av Riddarhusdirektionen. I: 1, 2. Sthlm 1957, 1965.
- Öjring, C*, Klockstaplar som klotter i Risinge gamla kyrka. Östergötlands hembygdsförbund, nr 1, 1984.
- Örnberg, V*, Svensk slägtkalender 1–4 (1884–87); Svenska Ättartal 5–14 (1889–1908). Sthlm 1884–98, Vadstena 1905, 1908.

Förkortningar

ATA	Antikvarisk-topografiska arkivet, riksantikvarieämbetet och statens historiska museer, Stockholm.	SHM	Statens historiska museum, Stockholm.
BSt	Byggnadsstyrelsen, Stockholm.	SvK	Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium.
KB	Kungliga biblioteket, Stockholm.	VHAA	Kungliga Vitterhets historie och antikvitetsakademien, Stockholm.
Nord Mus	Nordiska Museet, Stockholm.	VLA	Vadstena landsarkiv.
RA	Riksarkivet, Stockholm.	ÖIÄ	Överintendentsämbetet (efter 1918 BSt).
Raä	Riksantikvarieämbetet, Stockholm.	ÖLM	Östergötlands länsmuseum (tidigare Östergötlands och Linköpings stads museum), Linköping.
räk	räkenskaper.		

RÄTTELSE OCH TILLÄGG: I Linköpings domkyrka, II Planscher, anges för Pl 78, utvecklingsplaner, skala 1:400. Skall vara 1:600. Jfr fig 367, 371, 372, 374, 375. – Sigillen i fig 395–402 finns i RA. Foto RA.

Summary

1. Description of the Building

THE SETTING OF THE CATHEDRAL by

Ralph Edenheim

Pp 11–17

Linköping Cathedral is situated on the highest crest of the city, still towering above the surrounding buildings (Fig 2). The church is nowadays surrounded by a park (Fig 3), which, by and large, corresponds to the extension of the former churchyard. The churchyard was earlier enclosed by a stout wall with lychgates, and in the south-east corner stood a bell-tower (Figs 4, 7). The churchyard wall was pulled down in the early 19th century after a new cemetery had been laid out on the outskirts of the city.—To the west of the Cathedral stands Linköping Castle (Fig 8). Sections of the Castle are medieval and formed part of the medieval Bishop's Palace, which, above all after additions and re-buildings at the end of the 15th century, was a magnificent edifice. After the Reformation, the castle was taken over by the king and then, after several re-buildings, it has served as the Governor's official residence. — The present Bishop's Palace is situated north of the church and was erected in 1733–34. Its east wing is, however, partly medieval and was part of a Franciscan monastery, founded in 1278. Immediately after the Reformation the so-called Rhyzeliusgården, north-east of the church, served as the Bishop's Palace. From that time stems the stone house of the grange (Fig 9), whereas the other buildings were added during the long period (1592 to the 1790s) when the grange served as a deanery. The present deanery is located south-west of the castle and was built in 1804. — Just south of the Cathedral stands the parish house. Most of the building, whose oldest parts are from the 14th century, has in the course of the centuries served as cathedral school, secondary school, and grammar school.

GENERAL BUILDING DESCRIPTION by Ralph Edenheim

Pp 19–50. Plans, façades, and sections are presented in part II, Plates.

Linköping Cathedral is a three-aisled, Early and High Gothic hall church with a Late Romanesque transept and a Late Gothic chancel with an ambulatory and three radially placed, triangularly ended chapels. Between the chapels there are two quinquelateral towers and, in the west, flanked by small additions, a square tower, chiefly from the 18th century but totally re-built in the 1880s. The church exterior is characterized by the high copper roofs, the rhythmically recurrent buttresses, the tall spire of the west tower, and turrets. The roofing and the design of the roof derive from a restoration in 1965–67, when also the spire and the turrets were altered. The copper-coated superstructures of the east towers are also new

creations from the same restoration. Similar superstructures are also to be found in old reproductions (Figs 373, 394), but they were pulled down in 1755. Most of the buttresses were re-built in the mid-19th century. The gables of the transept and the east bay of the nave are ornated with friezes of round arcading, partly new-carved and added to in the middle of the 19th century. Besides, the cornice of the nave consists of an open-work foliate tendril, also partly new-carved and supplemented at the same time. In the west corner of the north transept gable are to be seen two thin lesenes, which are remains of an original façade decoration. — In length, the nave consists of six bays, the transept actually of three, the east of which is now integrated with chancel and ambulatory. Above nave and transept rest cross-vaults, supported by pillars of varying appearance and, at the walls, by corbel shafts and pilasters. The chancel opens towards the ambulatory through five narrow, pointed arches, whereas the ambulatory, in its turn, through broad, richly profiled arch apertures communicates with the three chapels. The chancel, ambulatory, and chapels are covered by stellar vaults or irregular cross-ribbed vaults. The large windows have tracery and sparse stained glass. The stained glass stems from the restoration in the 1860s. The interior walls of the nave are enlivened at the bottom by recessed blind arcades, in the west pointed, in the east round-arched. — The walls are cavity walls of finely dressed limestone from Borghamn and Vreta, chiefly built in even, low courses with relatively broad, externally somewhat thinner joints. Occasionally there are larger ashlar which, in height, correspond to two courses. In pillars, arches and other architectural details the limestone is smooth-hewn and the joints mostly thin. The varying treatment of the stone during different periods and the numerous masons' marks are dealt with below in the text in separate sections. The vaults of the nave and transept are cut of limestone chips. In the whole chancel part, however, the vaults are of brick with ribs, roof bosses and other decorations of limestone. Externally, most of the buttresses and parts that were restored in the 19th century are constructed of smooth-hewn limestone with fine joints. The west part of the tower is built of brick but coated with machine-planed limestone.

The chancel. The chancel (Figs 14–19) belongs to the Late Gothic phase. The altar, which stands in its original place, is from the Late Romanesque period but was re-built in the 15th century and partly newly hewn in the 19th century. Connected to the pillars between the north and the south arch apertures towards the ambulatory there are two Late Gothic aumbries, the north in the shape of a pinnacle, the south like a crenelled fortress tower. Above the chancel stretches an irregular stellar vault.—The ambulatory, too, belongs to the Late Gothic phase. The vaults are stellar vaults or irregular

cross-vaults, all of them with different ornations. — The three chancel chapels stem from the same Late Gothic period. The north chapel, which is also called the Nicholas Chapel, is quinquelateral and is covered by an eight-globular rib vault. Below the middle of the three windows there is an inset tombstone commemorating the 14th century bishop, Nicolaus Hermanni (p 356). In the chapel there are also two tombs (tumbas) from the Renaissance (Fig 17). — The south chapel, or the Thomas Chapel, is designed like the north but is covered by an asymmetrical stellar vault with ornate shields at every point of intersection. In the chapel (Fig 16) there is a magnificent mausoleum from the renaissance. — The east chapel, or the Lady Chapel (Fig 19), consists of two bays: one rectangular in the west and one triangularly ended in the east. The west bay is cross-vaulted, whereas the east is covered by an asymmetrical, hexagonal stellar vault. The five windows are three-coupled with flamboyant tracery at the heads. The altar of the chapel is original. In the south wall of the chapel there is a Late Gothic, engraved epitaph commemorating the first builder of the chancel, Master Gierlac from Cologne (Fig 441).

The transept. The transept (Figs 14, 20–22), which originally comprised bays 7–9, is the oldest remaining part of the church. The exterior walls in the north and south (Plates 5–6) show the original extension. In the two east corners (bay 9), there was a tower with a chapel on the ground floor. Also in the west corners (bay 7), towers with similar spaces were planned on the ground floor. Bays 7 and 8 are covered by cross-ribbed vaults, supported by pillars with a cross-shaped plan. In bay 7, the originally low side spaces opened towards the nave through arcade arches. On pillar B 8 there remains a half column with a capital from the arcade aperture and a colonnette with a capital, which supported a vault rib. Traces of this device are also to be seen on the other pillars (B 7, C 8, C 7). In bay 9, there remains, in the south wall, a walled-up Late Romanesque window from the presumed chapel on the ground floor, and at the same place in bay 7 there remains half the embrasure of a corresponding window. The window-openings in bay 8, above the porches, consist of large, three-grouped, slightly pointed windows with, in the north, single and, in the south, two- and three-connected colonnettes (Figs 11, 31).

The nave. The nave (Figs 24–29) was constructed during two different periods. The four east bays belong to the Early Gothic phase during the latter part of the 13th century, whereas the two in the west emanate from the High Gothic period during the early part of the 14th century. The dividing line between the two building stages is to be seen at the transition from round to pointed blind arcades. The most westerly bay shows, by pilasters, stouter pillars and remains of arch springings, that a west section with two towers was planned. The five pairs of pillars in the nave are similar pair by pair but between themselves dissimilar. The vaults consist of cross-ribbed vaults with roof bosses of varying appearance. The central vault far to the west lacks ribs and, like the two flanking vaults in the north and south, was restored in the

1770s. Transverse arches and ribs start at the walls chiefly from corbel shafts and projections connected to them. There are mostly three-light windows, but there are also two two-light and one four-light windows. They have slanting embrasures with round mouldings, starting from bases. The window traceries are, at the heads, furnished with sparse stained glass. All of them have casements and diagonally checked lattices of wrought iron from the 19th century.

The porches. The church has six, originally medieval, porches and a tower porch in the west from the 1880s (Figs 11, 30, 31). The north transept porch is the oldest and Romanesque in style, whereas the two south porches are High Gothic. All those three porches are copies made at the extensive 19th century restoration. Of the three interior west porches, which were originally located in the west façade, the two side porches are damaged and partly altered whereas the main porch was re-designed in the 1880s. The porches and their decorations are dealt with below in connection with Stone Sculpture.

MASONRY DESCRIPTION by Marian Ullén Pp 51–110

Two archaeological investigations have been made of the Cathedral, one in 1915–1916 and the other in the 1960–1961. The fragments of masonry then discovered show that the plan was changed several times during the Middle Ages (see plate 77). In connection with the first investigation, exact measurements were taken of the entire building. This comprehensive documentation material is presented in plates 5–48. In 1962 and 1966, while the Cathedral was being restored, a list was compiled of the numerous masons' marks on the walls. Most of this comprehensive material is presented in plates 49–65.

The external masonry has been repaired on several occasions in recent centuries, due to weathering. Most extensive work of this kind took place during the major restoration of 1849–1870, prior to which, in 1850–1851, a ground plan was prepared, together with façade drawings which show us what the exterior then looked like (Fig 35, plates 1–3). During the renovation of the façades, the south fronts of the nave and transept were to a great extent rebuilt, as were the buttresses. Other masonry was also mended and re-carved, and repairs were carried out on all the buttresses. As regards the building as a whole, the base, the horizontal moulding and the window ledges were replaced with corresponding details of granite, and the roof moulding was extensively re-carved. The doorways too were re-carved and all windows renovated. Some windows got completely new mullions and new tracery, based on free reconstructions. Thus, only part of the Cathedral façade masonry today is original. Moreover, the entire west front is concealed by the present tower and its adjoining buildings. Inside too, great changes have been made at the west end while, on the other hand, the other masonry has remained practically untouched since the Middle Ages.

This chapter contains a general description of the masonry. In addition, visible changes are viewed in relation to the

various medieval building phases below ground. An exhaustive analysis of the masons' marks has made it possible to delimit the various stages of construction and to subdivide them into phases of varying activity.

The transept. Bays 7–9 (see plates 5–6, 14, 23–24), which formed part of the transept of the earliest building, were extensively altered during the Middle Ages, in connection with the building of the nave and the present chancel, i.e. at the end of the 13th and 15th centuries respectively (plate 78 B–E). The principal masonry details on which the plan and reconstruction shown in Figs 367 and 370 are based are as follows: the altered corner masonry and roof pitch in Figs 37–38, traces of original façade décor in Figs 39–40, a walled-up window and traces of vaulting in the south wall in bay 9 (Figs 44–45), corresponding window in bay 7 (Figs 46–47), pillar foundations for intermediate supports between A 8 and B 8 and between C 8 and D 8 (Fig 47, plate 77), alterations of the entrance to the staircase in the wall (Fig 46), the corner masonry above vault 19, alterations of pillars B 8, C 8, B 7 and C 7 (plates 37–42, Figs 368–369) and the masonry joins between nave and transept at A 7 and D 7 (Figs 42, 48, 57). The foundation walls of the original chancel are shown in Figs 364–365 and plate 77.

The nave. A transverse foundation wall and the foundations of a tower have been found in line with A 3–D 3 (plate 77). This means that the nave originally comprised four bays, bays 6–3, and that bays 1 and 2 constitute an extension of this nave. This change is also discernible in the masonry (see plates 5–6, 15–16) and are confirmed by the masons' marks. The nave was not built flush with the transept but about 1 metre inside it, and the foundations directly followed the transept walls of the earliest church (Fig 42, plate 77). The walls were also raised about 1 metre. It is apparent, however, from the masonry of the inner wall on the north side of bay 6 that the height was originally intended to correspond to the height of the transept in bay 8. The two pairs of pillars B 6–C 6 and B 5–C 5 belong to the first period in the building of the nave. The B 4–C 4 pair also come within the earlier part of the nave but, as the masons' marks show (plate 55), were built in connection with the extension of the nave. Pillars B 3–C 3 occupy the position of the earlier west wall, while B 2–C 2 impinge on the western corners of the tower foundations which have been discovered (plate 77). The fact of the B 4–C 4 pair also having been built in connection with the extension can mean that the original pillars were damaged when the west wall and vaulting were demolished in bay 3. Of these pillars only B 2 shows signs of alteration (Fig 62). Here, about 3 metres above the floor looking north and west, there are triple springings which were intended for transverse arches, and in between them a springing for a rib. There are no matching springings on the opposite wall pillars, and it is clear that the vaulting was never completed. In front of wall pillar A 2 is a stout transverse wall (Fig 60, plate 77) which was probably constructed because of the load at this point, which would seem to have been intended for a corner tower with a chapel on the ground floor. Of the nave windows, those on

the north side retain their original tracery patterns. Of those in the south, S 1, S 2 and S 6 were fitted with simple cast iron structures during repairs in 1812–1813. The appearance of these windows in 1850 can be seen from plate 2. The existing mullions and tracery of windows S 1, S 2 and S 6 are thus entirely free reconstructions. S 5, too, is partly reconstructed. This work was done during the 1849–1870 restoration.

The chancel. The chancel is a uniform part of the building but was constructed in two stages during the 15th century (plates 76, 78 E). The two stages can be identified in the masonry, both from the different treatment of the stone (Figs 106–108, 110) and from the masons' marks (plates 56–58). Of the richly decorated windows, S 10, S 11 and S 13 were fitted with simple cast iron arches in 1812–1813, and so their tracery represents free reconstructions from the 1849–1870 restoration.

Masons' marks. The above mentioned list of masons' marks was compiled by Sune Ljungstedt. Altogether some 6000 stones have been recorded. There are 172 different marks, 54 of which belong to the latter stage in the building of the nave, i.e. the closing years of the 13th century and the beginning of the 14th; these have been put together in group A (Fig 88). Group B (Fig 98) comprises 54 marks from the first period of building work on the new chancel, during the early 15th century, while group C (Figs 101, 105) comprises 64 marks from the second period of building work on the chancel, during the late 15th century. In addition, there is group D (Fig 111), comprising 27 marks used by stone masons during the major restoration of 1849–1870. Direct rubbings of the various marks were taken from the stones. Ljungstedt's overviews in Figs 88, 98 and 101 show the marks on the same scale. The left-hand digit in these overviews refers to the register number, the right-hand digit to the number of specimens found. For each medieval mark, Ljungstedt has also compiled an individual register showing where it was found and in what numbers. This catalogue will be found in App. 1 (Bilaga 1). From the extensive drawing material, comprising 25 drawings with the marks shown in their places in the masonry, 17 are reproduced in part II, plates 49–65.

The listing of masons' marks in Linköping Cathedral has provided researchers with a comprehensive body of material. Sweden has few churches of dressed stone and, apart from Linköping, large numbers of masons' marks have been registered above all in the cathedrals of Lund and Skara and in Vadstena Convent Church. Only a few masons' marks, on the other hand, have been recorded from Visby Cathedral, viz on the outside of Stora Kapellet ("the Great Chapel"). Upwards of 20 different masons' marks, however, have been identified in the chancel of the ruined church of St Karin in Visby, and a similar abundance could be found in several of the parish churches of Gotland. The oldest masons' marks in Sweden appear to date from c. 1200 and the early years of the 13th century. This is the case with Lund Cathedral and the nearby church of Dalby. Otherwise, the masons' marks in these churches date from the second half of the 13th century and from the 14th and 15th centuries.

The oldest masonry in the Cathedral is in bays 7–9, i.e. in the original transept and sanctuary. No masons' marks have been found from this phase of the building work, which should have been completed by 1251. The marks registered in these bays are connected with alterations occasioned by the building of a new nave and chancel. As stated earlier, the two westernmost bays are an extension of the nave.

All marks in group A (Fig 88) are to be found on stones dressed with a toothed chisel. The limestone in the earlier masonry, on the other hand, has been dressed with both toothed and untoothed tools, but the former were not brought into service until work on the transept was nearing completion, just before the mid-13th century. The marks in the nave, which with few exceptions have only survived on the inside masonry (plate 49), occur both on walls and in window embrasures and surrounds, and also on pillars. All of them, with one exception, are placed on a flat side of the stone. The exception is A 32, a late mark occurring on the rounded surfaces of clustered pier B 2. Marks A 4 and A 38 have been found on the level jointing face of a couple of fragments of ribstones. This group includes a wide variety of masons' marks. Particularly interesting are the eight marks consisting of runic characters, viz A 41 and A 48–A 54. In the case of sequences of 3 or more runes, these may be linguistically intelligible inscriptions, e.g. ion for the man's name Jo(ha)n (A 50–A 51). Two or three runic characters appear to be the maximum number for a mason's mark. A 49 and A 52 may therefore be an abbreviation of the men's names Paeter and Inge. The use of runic characters in medieval times was confined to the Scandinavian countries, and so the masons using them as their marks ought reasonably to have been Scandinavians.

Masons' marks vary a great deal in frequency. The difference in this respect shows that they were not used during the first period of building work on the nave, when the south wall and the lower part of the north wall were built. We do not know whether they were used on the demolished west wall. The oldest marks, then, belong to the stone masons called in to complete the north wall. The same masons were employed on alterations of bay 7, at the junction of nave and transept. Altogether no fewer than 20 masons—masons who used marks—were employed during the intensive phase of operations when the nave of the new hall church was completed. This phase probably occupied the years between 1280 and 1296, when the Cathedral received extra title allocations for its building operations. Only a few of the 20 masons have marked any considerable number of stones. Those who marked only one or a few stones may very well have been travelling apprentices of short standing, but not necessarily. They could equally well have been skilled craftsmen who also worked on stones not visibly marked at this stage, e.g. mouldings for tracery, ribs and pillars. The fact of masons' marks being few and far between also shows that the masons were employed on a piecemeal basis and marked only the final stone every time they completed the agreed number.

The next period of building activity was very protracted; it

is estimated to have begun c. 1308 and to have dragged on until about 1360. Several times during this period work was interrupted and changes were made to the plans for the west section. The earliest jobs included the reinstatement of bays 3 and 4. No fewer than 27 different masons were employed on the two new pairs of pillars (B 4–C 4 and B 3–C 3), which shows that money was in good supply and that those responsible were anxious to get this part of the church back in working order as soon as possible. Subsequently the varying frequency of masons' marks also conveys information about fluctuating finances and interruptions during the construction of bay 1. The marks here consistently suggest a division into three stages. After an initial, intensive stage, alterations had to be made of the original plan, which included a west section with corner towers. Most of the change was made slowly and by a small number of masons. For example, the masons completing the alterations of pillar B 2 and constructing pillar C 2 did not have to use masons' marks. And again during the final phase, when the west wall was completed and the vaulting constructed, there were only a few masons—only six marks have been recorded in any considerable numbers—and all the marks used were very simple ones.

As stated above, the masons' marks in the chancel can be pinned down to two relatively exact periods of building activity during the 15th century. A large number of masons were employed during these short bursts of activity. The principles of marking are not the same as during the construction of the nave. The number of stones marked is very large even in the ashlar masonry, and mouldings and capitals often carry visible masons' marks. We know that the people in charge of building operations during both these periods came from Cologne, and so too, probably, did many of the stonemasons. The large organisation and system of remuneration, therefore, ought reasonably to have been based on the principles applied in the Cologne area.

The boundary between the two periods of building is distinctly apparent from the masonry. Both the dressing techniques and the masons' marks differ unmistakably between the two periods (Figs 106–108). In period 1 the faces of the stones are smooth, with traces of final polishing. Groups of small, drilled holes occur in ornaments and sculptures. The masons' marks (Fig 98) are generally very small and deeply incised. The masonry of the first period finishes on a level with the window ledges in the north and south chapels, while on the east side the walls were built to their full height. The capitals of the clustered shafts and the vaulting, on the other hand, belong to the second period. Mark B 46, which is highly distinctive, has also been found in St Karin's, Visby, and in Vadstena Convent Church. St Karin's also has counterparts to B 15, B 25 and B 27. The marks in Cologne Cathedral include a counterpart of B 42. The B 46 mason apparently moved from Visby to Vadstena and from there to Linköping. Another seven masons' marks in Linköping have counterparts in Vadstena, B 10, B 13, B 20, B 25, B 37, B 50, B 51. The relevant building operation in Vadstena occupied the period between about 1414 and 1420. So Vadstena would seem to

have recruited labourers from Linköping at this time, which suggests that building operations in Linköping, inaugurated in about 1408, were already tailing off. By about 1420 they had apparently come to a complete standstill, due to economic worries and troubled times.

As regards the use of masons' marks during the first period of work on the chancel, we may also note that double marking, i.e. two masons marking the same ashlar, occurs to a certain extent (see plates 56–58, Figs 78–79). The reason could be that these sections were rebuilt, and that some of the dressed ashlar had to undergo a change of format in the process.

The new building operations in the chancel are referred to in 1487, and by 1500 the work was essentially complete. The stonework from this period is distinguished by a special technique, known as *batting*. Widely spaced grooves are carved in the stone with a broad tool (Fig 107). Several simplifications and also unfinished details in the capitals of the east chapel show that the final work was completed in a great hurry.

Several of the marks in this group, group C (Figs 101–105), present variants of size and design. Some of the variants may be separate marks. One of the marks can be combined with a name, viz C1, belonging to Adam van Düren. This mark presents the widest variation of size (Fig 103). It occurs on 11 stones: one capital (Fig 292), a keystone (Fig 320) and on ribs (vaults 31, 34 and 36), as well as on a tracery stone in each of windows N10 and N11. All this work belongs to the final phase of period 2. Van Düren has in various contexts been regarded as the master builder in charge of work on the chancel during period 2, but this is improbable considering that his mark does not appear until the final phase.

A written source tells us that the stonemasons were recruited from Cologne and North Germany. One is above all disposed to associate the stonemasons with the distinct and richly varied cross-marks with this area. Referring to the masons' marks from the north side-aisle of Cologne Cathedral, completed during the second half of the 15th century, one finds similar marks in C8, C15, C17, C19, C22, C26, C41, and C43 (cf. Kusche, *op. cit.*). Although these masons in Cologne cannot be directly identified with the masons in Linköping, the marks obviously belong to the same typological tradition.

STONE SCULPTURE by Marian Ullén *Pp 111–205*

During the Middle Ages, Linköping Cathedral acquired an abundance of stone sculptures seldom to be seen in Scandinavian cathedrals. The external decorations were mainly concentrated round the six entrances, but the window surrounds and mullions were also given a certain amount of sculptured detailing. Similarly, great care was devoted to socles and roof mouldings. The original limestone socle of the nave consisted of a bevelled edge and toruses, and from Attic bases of the same appearance emerged pilasters which divided the façades. The roof moulding is combined with a frieze of round

arcading (Figs. 116–117). The frieze belongs to the building stage that comprised chancel and transept and which covered the years c. 1230–1250. In the somewhat later nave the socle consisted of double bevelled edges surmounted by a round moulding. Here the profiled roof moulding is combined with open-work trailing arches (Fig 118).

Doorways. The north entrance and the two south entrances are copies, made during the 1849–1870 restoration after the medieval originals, which by then had been heavily eroded. — The inner posts of the *north transept entrance* (Figs 121–124) are partly original, and the internal surround is untouched (Fig 125). This doorway, which is purely Romanesque in structure, probably belongs to the terminal phase of building operations on the chancel and transept, i.e. the 1240s. A similar but more elaborate design characterizes the contemporary “bridal door” of St Mary’s Church in Visby (Fig 414). In both cases, prototypes can be looked for in the architecture of the Rhineland and Westphalia. — The *south transept entrance* (Fig 126), consisting of a Gothic perspective portal, was very badly damaged by 1860 (Fig 127). This doorway was constructed c. 1310, in connection with the vestry built at the same time on the south side, and it necessitated moving the transept entrance further west. The original doorway was probably a Romanesque portal resembling the north transept entrance. The capital ornamentation of this doorway (Fig 128) has its counterparts in pillar capitals B4–C4 (Figs 252–254), and similar foliage can also be seen in the mullion of the nave entrance (Fig 133). The composition of the doorway alludes to English Gothic, more exactly to Early English (cf. Fig 413). The ornamentation, similarly, is connected with English Gothic (cf. Figs 433–434). — The state of the *south nave entrance* before re-carving can be seen in Figs 131–133. Three of the relief sections (Figs 140–145) and two of the framed roundels with figures of the prophets (Figs 146a–b) were salvaged from the richly decorated tympanum. The copies were made to comply with the content of the original (cf. Figs 138 and 139), but the missing parts had to be created from nothing. Although an attempt was made to follow the style of the original figurative reliefs, the copies betray the stylistic ideals of their time, as well as a certain awkwardness of figurative depiction. Iconographic ignorance has also resulted in a number of peculiarities in this respect. The figurative reliefs depict: 1. The Angel appearing to the Shepherds. — 2. The Adoration of the Magi. — 3. The Murder of the Innocents. — 4. The Flight into Egypt. — 5. Christ carrying the Cross and the Crucifixion. — 6. The Women at the Sepulchre and the Descent into Limbo. The decision in favour of a larger, elaborately designed, High-Gothic nave entrance was apparently made at the very beginning of the new building period, c. 1308. Work apparently came to a standstill, however, after a few years, due to economic difficulties. The doorway up to and including the capital bands forms a stylistic unit relating to English Gothic, as does the south transept entrance. The mullion ornamentation is comparable to the foliated ornamentation of Lincoln Cathedral (Fig 434), for example, while the shape of the

capital bands and the décor with which they are covered remind one of the capital designs to be seen in Carlisle Cathedral (Fig 435). The upper part of the doorway, on the other hand, with its horizontal figurative friezes and horse-shoe arches, relates to German architecture and was completed during the 1320s (Figs 438–439). — The three *west entrances* were completely ruined by the construction of the tower during the 18th and, above all, 19th centuries. Their design can be seen from the drawing in Fig 147. These entrances were probably completed during the 1330s. The tympanum decoration of the centre doorway and the large figurative sculpture of St Peter on the mullion, however, may have been added somewhat later.

Windows. All the windows of the nave and chancel have a rich variety of tracery (pls 5–8). The window surrounds and mullions also vary, and they include both ornamental and figurative detailing (Figs 155–160). The triple windows of the transept (N8, S8), dating from the 1240s, are oldest and closely resemble the “Early English” style (Fig 154).

Arcading. The north and south inner walls of the nave are articulated beneath the window level by means of blind arcades flush with the wall (pls 15, 16). This arcading is Romanesque in the eastern part, bays 3–6, and Gothic in both the western bays. The change of style reflects the two periods in the building of the nave. The western wall is also decorated with a Gothic arcading, though of simpler design (pl 33). In the eastern chapel of the chancel, the arcading motif is reiterated by panelled Late Gothic arches (pl 21). — The *Romanesque arcading* is somewhat differently designed on the north and south sides (pl 18, Figs 161–162). Stylistically the arcades have many points in common with the window surrounds of the transept (Fig 154). One typically English trait of this kind is the moulding adorned with knobs. These arcades represent the first phase in the building of the nave, which began c. 1250. — The *Gothic arcading* in bays 1 and 2 contains a large quantity and variety of ornamental and figurative decoration (pls 15–16, 18–20, Figs 163–221). Both design and decoration are clearly influenced by English cathedral architecture and cathedral sculpture. But there is no exact counterpart to the inset trefoil arches or their spandrel ornaments and large cusplings in the form of foils, human figures and human heads. The positioning of the figures at eye level and their closed, paired function have given them a more pronounced symbolic content than the freely projecting English cathedral heads (cf. Figs 431–432). Similarly, their symbolic character is reinforced by their connection with the spandrel ornaments, viz faces and fabulous beasts. In connection with the detailed description, an interpretation is attempted in this chapter, on the assumption that the basic theme should be a depiction of the struggle between Good and Evil. Several of the themes of the arches are antithetical pairs. A clear example of this kind can be seen in arcade 6 of the south side (Figs 204–206), where the figures consist of two seated, holy personages representing Faith combatting faithlessness and heresy, in the form of a foliated mascaroon, a green man, and Spinario, i.e. the Thornpuller, in the spandrels. The arcading capitals (Figs

164, 170) have a rich variety of foliated ornamentation, the style of which, however, has more in common with continental than with English Gothic. The arcading was already planned when work on extending the nave began in about 1308, but it was not completed until operations were resumed, c. 1320. A direct link between England and Linköping at this time is suggested by the coins, minted in London and Lincoln, found near the arcading on the north side. — The arches of the *east chapel* (Figs 221–231) include small, foliated capitals of various kinds. These capitals, which are only about 15 cm high, are now badly damaged and eroded. The chapel walls belong to the first period in the building of the chancel, c. 1408–1420, and they are the only ornamental details from this period. The master-builder of the chancel, Gierlach, came from Cologne and the design of the chapel conforms to the architecture of that region.

Capitals, Bases and Consoles. The numerous pillar and attached shaft capitals present a diversity of ornamental forms. The ornamentation is connected with four different, clearly defined building periods and is, in this chapter, treated in chronological order. The earlier periods include only isolated elements of figurative decoration. By contrast, human heads and full-length figures are a very prominent element of the Late Gothic chancel. These figurative sculptures also retain traces of their original colouring. Similar traces are also to be seen on pillar capitals B9 and C9 and on ribs and roof bosses. — The capitals shown in Figs 232–244 belong to *the transept*, the pillars of which belong to the oldest building period, viz c. 1230–1250. Work on the vaulting probably began in about the mid-1240s. The capitals of the transept are distinguished by a large number of completely different ornamental designs. In the case of capitals A9, B9, C9 and D9, the foliate ornamentation is related to the Romanesque architectural sculpture of the Rhineland and Westphalia. A counterpart is also to be seen in St Mary’s Church, Visby (Figs 418–420), where the ornamentation has the same West German antecedents. The three figurative capitals (Figs 232, 237–239) are reminiscent in style of works from the Gotland stone-masons’ workshop known as Calcarius. The same goes for the trailing vines in Figs 235–236. The decoration of capitals A8, B8 and C8 (Figs 242, 243) is completely different. The very rigid stylisation here suggests that the ornaments were subject to English influence, which, as stated earlier, can clearly be seen in the design of the windows (Fig 154). Possibly these ornaments belong to an ornamental tradition emanating from ornamentation of the kind seen in the English capital shown in Fig 421. A simplified imitation of the Linköping capitals occurs later in Kumla Church in the Province of Närke (Fig 422). — The pillars and capitals shown in Figs 245–251 belong to *the first period of building work on the nave*. This work began c. 1250 but the nave was not completed until the 1290s. The vaulting was constructed in the 1280s. The capital ornamentation is very individual. The palmettes on B6 and C6 (Fig 246), however, are perhaps reminiscent of the palmette ornamentation in Canterbury and Oxford Cathedrals, while the “crown capitals” on B5 and C5 (Figs

249–250) may belong to an English tradition emanating from the capitals shown in Fig 246, which, however, are a good deal older. Otherwise, though, the architectural design of the nave refers back to the hall churches of the Rhineland and Westphalia. — The *second period in the building of the nave* is represented by the pillars and capitals shown in Figs 252–269. Pillars B 4 and C 4 (Figs 252–254) belong to the initial phase, c. 1310, during which the ornamentation distinctly alludes to English Gothic (cf. Figs 433, 434), which, as mentioned earlier, is also the case with the south transept entrance and the lower part of the nave entrance. The next phase in the 1320s is represented by pillars B 3 and C 3 (Figs 257–262), the capital ornaments of which are stylistically related to the arcading capitals (cf. Figs 164, 170). The pillars and capitals which then follow are slightly younger and incorporate elements of naturalist foliage in the form of scattered twigs (Figs 264–267), a kind of capital ornamentation associated above all with the Cologne region (cf. Fig 436). — Work on the chancel was completed in the 1490s, and all capitals and corbels in the *chancel section* belong to this period (Figs 272–298). We know from written records that the stonemasons were recruited from Cologne and its environs, and the origin of the capital designs and ornamentation is to be found in this region. Since many of the capitals are inscribed with masons' marks, we can identify the work of individual craftsmen. The very distinctive figurative corbels (Figs 275–284, 298–299) are signed by Master C 2. These figures have been interpreted as portraits of Master C 2 and six of the other masons employed on the Cathedral. And indeed, four of the figures are wearing what is unmistakably working apparel (Figs 276, 281, 283). On the other hand, it is uncertain whether the same intention applied to the remaining three figures, which are dressed fashionably (Figs 277, 298–299). The small figures among the foliage of the capitals (Figs 278, 284), on the other hand, can probably be taken as a species of self-portraiture.

Vault decorations. The vaults of the nave and transept, 24 altogether, are decorated with a rich variety of bosses (Figs 300–309). Nine of these are carved in wood. Several of them are foliated mascarons. The elegant green man in Fig. 303 probably dates from the 1320s. Those in Figs 305 and 308 are also 14th century, but probably somewhat later. — The numerous vault decorations in the chancel (Figs 310–331) are from the 1490s. To the art historian, it is the elegant, highly detailed heraldic bosses in vaults 25 and 27 (Figs 311–317) that command most interest. These bosses are distinguished by their fine background patterning, reminiscent of chased metal work. The heraldic bosses of the south chapel, displaying *Arma Christi* (Figs 323–330), date from the construction of the vaulting, c. 1498, and are stylistically referable to Adam van Dürén (C 1), a stone-mason employed on the Cathedral. Van Dürén reiterated this motif in two other vault decorations, viz in the Carmelite Monastery of Helsingör, Denmark, and in Lund Cathedral.

PAINTINGS by Marian Ullén

Pp 223–241

Murals. The inner walls of the Cathedral have not been plastered. The arcading west of the nave entrance, however, bears traces of medieval decoration, painted straight on the wall with only a thin lime-plaster ground (Figs 332–335). The late medieval painting shows scenes from the Legend of The Holy Cross. The vaults which are rendered and lime-plastered, show traces of sparing ornamentation in the crowns and ribs of the nave vaulting (Figs 338–341). Vault 19 also retains fragments of medieval decoration in the form of figurative scenes (Figs 342–343).

Stained Glass. The Cathedral acquired a wealth of stained glass during the Middle Ages. Only scattered fragments (Figs 346–356) now remain, most of them salvaged from excavations. During the thoroughgoing restoration of 1849–1870, all window arches and all glazing were replaced, and the existing tracery decorations date from that period (Figs 357–361). New stained glass was added to the vestry (Figs 362–363) in 1986, and more is planned for the north transept window and the windows of the east chapel.

BUILDING HISTORY

Pp 242–275

The Middle Ages by Marian Ullén

The medieval building history of the Cathedral as we know it today covers a period of almost 300 years, from c. 1230 to 1500. Its precursor, a much smaller building (Fig 403), is described below under the heading The 12th Century Cathedral. The following survey of building periods is based on archaeological evidence and on the preceding description of the masonry and its masons' marks. The course of building operations can also be related to the fixed dates given on pp 242–243. Through these surviving medieval documents we can also study the fluctuating economic feasibility of building operations. — *Period 1. c. 1230–1250.* The first mention of work on building a church in Linköping comes in a Papal letter of 1232, calling upon the clergy of the diocese to give generous support to the grandiose church building project which the bishop has begun but is unable to complete with his own resources. Since a coronation took place in the Cathedral in January 1251, the new chancel and transept must by then have been in use and joined to the transept of the old Cathedral (Fig 367). The present chancel was substituted for the old one in the late Middle Ages, but the original ground plan has been traced by excavations (pl 77, Figs 364–365). The chancel had a very unusual layout including an ambulatory with a chapel in the east and side chapels which probably supported corner towers. Also adjoining the transept was a corresponding bay with adjacent rooms facing west. Matching corner towers existed, or were at least planned, here as well. The combination of chancel, ambulatory and corner towers is a very unusual one. A similar ground plan, however, distinguishes the Cathedral at Limburg an der Lahn, and as regards

both ground plan and certain other details, an attempt seems to have been made during the early stages in Linköping to emulate that magnificent cathedral, built between 1215 and 1235 (see Figs 415–417). Fig. 370 is an attempted reconstruction of the structure of the transept and its south front. Only the windows of the upper storey and the design of the towers are conjectural. Fig 369 is a reconstruction of the masonry of the centre aisle between pillars B 7 and B 8, with the arcade opening towards the side aisle (cf. Fig 368). This also shows a presumed opening to the upper storey. A corresponding aperture should also have existed opening towards the transept. The ground plan and design of the chancel and transept suggest German influence. Rhineland and Westphalian influence is also apparent in the capital sculpture and the design of the north doorway, and to some extent this was probably transmitted through St Mary's Church (now the Cathedral) in Visby (cf. Stone Sculpture). English influence emerged, however, during the final stages of work on the transept. The two groups of triple lancet windows in the transept are typical "Early English", as witness their lancet shape, the emphatic nailhead decoration, the mouldings and the bosses. The same goes for the stout ribs, with their double round mouldings and nailhead ornamentation. The impact achieved by these stylistic traits indicates a change in the control of building operations during the 1240s. New ornamental designs also appear on the capitals of pillars B 8–C 8 (cf. Stone Sculpture) and a new dressing technique with toothed chisel is brought into service. — *Period 2. c. 1250–1296.* As soon as the transept had been completed and joined on to the old church, work probably began on the nave. The original plan was for a basilica nave with side aisles of the same width as in bay 7. Instead, however, it was decided to extend the nave walls flush with the transept of the old church, thus making the side aisles a good deal wider (Fig 371). Compared with the transept, however, there is a difference of about 1 meter, and as a result the transept remained a separate part of the building. Economic resources at this time seem to have been very scarce and progress seems by all accounts to have been very slow. The arcading on the north side is recessed to a depth of 0.4 m in the masonry and has triple colonettes (Fig 161). But when work began on the arcading on the south side it was decided to make it shallower and to give it single colonettes, at the same time as the socle was made higher (Fig 162, pl 15). This change indicates that a higher wall had then been decided on; in other words the basilica ground plan, with lower side aisles, had been abandoned in favour of a hall church ground plan, a fashion current at this time under the influence of Westphalia and the Rhineland. Modernisation work of this kind was among the operations in progress between about 1250 and 1260 at St Mary's Church in Visby. Progress appears to have remained slow during the 1260s and 1270s, and there may have been times when work was at a complete standstill. A financial recovery between 1280 and 1296, however, made it possible to complete the building. During this intensive period a large number of stone-masons were employed on the Cathedral, and their work can be traced by

means of the masons' marks (cf. supra). The completion of the hall church also meant altering bay 7, i.e. the western part of the transept, and incorporating it with the nave (Fig 371). The English influence, so distinctly apparent in the design of the arcading during the earlier part of this period, is less in evidence during the intensive period when the hall church was completed. None of the masons' marks are directly matched by known English masons' marks, though the latter are fewer in number during the 13th century, and several of the stone-masons are known to have been Scandinavians (cf. Description of Masonry). The very unusual capital ornamentation of the pillars, however, still relates to "Early English" (see Stone Sculpture). — *Period 3. c. 1308–1360.* During this third, very protracted period of building operations, the nave acquired its present length and interior design (Fig 371). The appearance of the exterior can be seen from the late 17th century drawings reproduced in Figs 373 and 394. The earlier west wall discovered at A 3–D 3 (pl 77) and changes in the masonry show that two bays were added to the nave during this period. This extension is also confirmed by the masons' marks. During the same period a vestry was built on the south side of the transept, which in turn made it necessary to move and renew the transept doorway. The appearance of the vestry can be seen from the drawings mentioned above. The gable design, however, dates from a renovation at the end of the 16th century. The south door of the nave was also renewed, and lavishly decorated in the process (see above, Stone Sculpture). The new west front, similarly, was richly articulated (Fig 147). The figured arcading was another time-consuming project. Following an initial spate of activity c. 1310, work came to a standstill until resumed c. 1320. Rapid progress was then made throughout the 1320s, after which the pace of work seems to have declined. The masons' marks distinctly indicate the fluctuating intensity of operations. Several different details in bay 1 suggest that a west front with flanking corner towers and chapels on the ground floor had originally been intended. The abandonment of this plan may have been due to difficult ground conditions, and a collapse may have occurred in the south-west corner, where the masonry is now indented eastwards (Fig 372). — As the description has already shown, right from the final phase of work on the transept in the 1240s until the completion of the Gothic arcading at the beginning of the 1320s (see Stone Sculpture), there is a distinct English influence at work which can hardly have come through intermediaries. The English stylistic traits, however, are never all-pervading but are combined with German and native elements. Direct English connections are confirmed by the coins, minted in Lincoln and London, found during excavation of the section of the Cathedral adjoining the north arcading. As a further confirmation of specific English connections, the Linköping Calendar includes two saints' days not occurring in any other known calendar, viz the festivals of Medardus and Gildardus, the introduction of whose cult was probably due to English influence. Interest in England and contacts with the Church there were probably mediated by clergy who had studied in Paris. Swedish clerics

there came into contact with English students and the Swedes eventually joined the English nation at the university. — *Period 4. c. 1408–1420.* Intensive building activity occur during two periods in the 15th century, when the present chancel replaces the original one and the then remaining east chapel and tower bay (9). These two periods can be clearly distinguished in the masonry by the masons' marks and the different dressing techniques (Figs 106, 107). Written records also enable us to pin down the two periods. We know from a commemorative tablet in the east chapel that the master-builder was called Gierlach and came from Cologne. Probably a large number of the workforce came from the same region. Naturally, therefore, the architecture of the chancel was in the Rhenish style. When the new chancel began to be built outside the old one, it was stipulated that the sanctuary was to remain in situ and that three chapels were to be added to an ambulatory the same width as the side aisles (Fig 374). — *Period 5. 1487–1500.* Master-builders, sculptors and masons from Cologne and Upper Germany were called in to complete the chancel in 1487. The date 1498 inscribed on two roof bosses in vaults 28 and 31 respectively and the date 1499 painted in vault 29 indicate that the vaulting was completed in those years. During this period all remaining work was completed on the chapels, the old chancel was demolished, the connecting bay (10) was built, bay 9 was altered through the removal of chapels and corner towers, new pillars were erected for the sanctuary and the breast wall built between them, and all the vaulting and windows were completed. So too were the altars and both the richly decorated aumbries. The vaulting too was richly decorated with ribs, ornated keystones and heraldic bosses, and figurative sculptures are a prominent feature of the capital carvings (see Stone Sculpture).

Subsequent History by Ralph Edenheim and Marian Ullén

Renovation in the 16th and 17th centuries. In 1546 and 1567 Linköping was ravaged by fires and the Cathedral was also damaged when its roof caught fire. The roof design shown in the drawings from the closing years of the 17th century (Figs 373, 394) dates from the renovation which followed the fire of

1567. — *The construction of the tower and repairs during the 18th century.* A west tower, designed by the architect Carl Hårleman (Figs 376–378) was built between 1747 and 1758, thus masking the medieval west front. Towards the end of the 18th century, certain repairs were made to the façades and a new, single-pitch roof replaced the previous roof, at the same time as the spires at the east end were removed (Fig 381). — *The big restorations of the 19th century.* Eight of the windows on the south side were restored at the beginning of the 19th century and cast iron structures substituted for their mullions, arches and tracery (Fig 380). When the interior was restored in 1812–1813, practically all the earlier furnishings and adornments were removed and the interior was redesigned in keeping with the ideals of Neo-Classicism. A very extensive renovation of the façades, buttresses and windows of the Cathedral took place between 1849 och 1870, and all three doorways were re-carved. The original restoration scheme had been drawn up by the professor C. G. Brunius and work proceeded under the direction of master-builders August and Johan Robert Nyström. The previously altered windows on the south side were reconstructed. The latter phase of the work was supervised by the architect F. W. Scholander. — *The transformation of the western section 1877–1886.* The western section was rebuilt in Gothic Revival style between 1877 and 1886 to designs by the architect Helgo Zettervall (Fig 385). These changes involved demolishing the medieval west front and its three doorways. Fig 387 shows the relationship between the earlier and the new tower and the medieval west front. Zettervall also presented a rebuilding scheme which affected the whole exterior of the Cathedral (Figs 388–390). — *Subsequent renovations and changes.* During the present century, there have been four periods of renovation: 1931–1933, 1959–1961, 1965–1967 and 1984–1986. The interior restoration of 1959–1961 was accompanied by the comprehensive listing of masons' marks and by an archaeological investigation. The external restoration of 1965–1967, based on pictures from the 17th century, restored the high, two-tier roof and the spires of the east towers. The latest building operations involved an internal reconstruction of the west section (Fig 393).

2. The History and Architecture of the Medieval Cathedral

INTRODUCTION—CATHEDRAL AND CHAPTER IN THE MIDDLE AGES by Herman Schück

Pp 279–299

The information in this introductory survey is almost entirely taken from the author's Ph.D. thesis *Ecclesia Lincopensis—studier om Linköpingskyrkan under medeltiden och Gustav Vasa* (Stockholm Studies in History 4, 1959). This comprehensive thesis, depicting the history of the Linköping church until 1527, includes an English summary.

PREVIOUS RESEARCH by Bengt Cnattingius

Pp 300–305

Scholars began to take an interest in the Cathedral's history as early as during the 17th century, and since then numerous scholars have studied the building and tried to interpret its architectural history. These scholars and their theories are briefly considered, one by one, in the present survey. The first really detailed description was compiled by Carl Georg Brunius in 1849, prior to his restoration of the building. In the

early 20th century it was above all Axel Romdahl who made a close study of the building, publishing a monograph in 1932. Romdahl only had access to the results of the 1915–1916 excavations, and he had only been able to study the masons' marks in the lower parts of the walls. The 1960–1961 excavation and the recording of the masons' marks in 1962 and 1966 opened up completely new opportunities for the architectural historian and have had a crucial bearing on the historiography of the medieval building as presented in this book. Recent research has also drawn heavily on the above mentioned thesis by Herman Schück, which has made it possible to view the building in relation to the political and ecclesiastical conditions in which it materialised.

THE TWELFTH CENTURY CATHEDRAL by Bengt Cnattingius
Pp 306–311

Traces of the foundation walls of a precursor of the present building were discovered during the 1915–1916 and 1960–1961 excavations. These remains are shown in plate 77. Fig 403 compares this church with the present one as regards positioning and size. A reconstruction of the ground plan of the church and a schematic reconstruction of its appearance are shown in Figs 408 and 409. The west end included a tower with its adjoining buildings. A similar layout was given to the nearby church of Vreta. The Cathedral and Vreta Church set the pattern for various west-end designs in a number of 12th century churches in Östergötland. The layout of the ground floor recurs in a group of churches connected with royal or episcopal domains in the vicinity. The upper storey in a number of churches from this period (Vreta, Askeby, Källstad, Hov, Rogslösa) contains a chapel or the remains of an emporium overlooking the interior of the church and presumably intended for a person of rank, perhaps the patron who had the church built or else a royal personage. An Episcopal See in Linköping is already mentioned in the so-called Florentine Document of c. 1120. Work on building the Cathedral had probably started at that time.

CHANCEL AND TRANSEPT by Bengt Cnattingius
Pp 312–322

As has already been shown in the description of the masonry, the first period in the building of the new Cathedral produced the chancel, transept and junction with the transept of the old church (Fig 367). This work should have been completed by the coronation in January 1251. The distinctive characteristics of the chancel were the ambulatory, the east chapel and the flanking corner-towers. The design of the ambulatory and east chapel prompts one to assume that the ground plan was based on an antiquated ambulatory or "Aussen" crypt in some continental church (see Fig 410), but the direct ancestry of the unusual layout at Linköping cannot be established. The east chapel, dedicated to the Virgin, contained a reliquary altar. The design of the chancel and transept, which also included a narrow bay in the west with flanking corner-towers

(Figs 367–370), as well as the shape and capital ornamentation of the pillars and the design of the north doorway, suggest impulses from the Rhineland and Westphalia, partly transmitted through the Church of St Mary in Visby, which was built just before work began on the Cathedral, c. 1230. As has already been observed with reference to the building history of the Cathedral, the layout and the flanking corner-towers may have been inspired by the Cathedral of Limburg an der Lahn (Figs 415–417). A change apparently took place in the management of building operations during the 1240s. A new dressing technique with toothed chisel was brought into service and new ornamental designs also appeared on capitals. The author does not agree with the theory about English influence (cf. Figs 412–413) during this phase (see above, *Stone Sculpture and Building History*). The influence of Germany was still dominating.

THE BUILDING OF THE NAVE by Bengt Cnattingius
Pp 323–334

A basilica-type nave was to have been added to the chancel and transept. This was presumably the plan when, about 1250, work began on the nave walls, which were constructed outside the old church (cf. Figs 367, 371). Plans were very soon revised, however, and the nave took the form of a hall with three aisles of equal height. By this time the hall-church layout had already been applied to the rebuilding of St Mary's Church in Visby. It was during the mid-13th century that the fully evolved hall was introduced in Germany, and this design spread from Westphalia, first to Mecklenburg and West Pomerania, then to Holland and, before long, to the Baltic region. Sweden's first hall churches were built in Visby and Linköping. These were followed by Örebro, Strängnäs and Västerås. The Minster at Herford (Fig 427) and the Cathedral at Paderborn (Fig 428) can be mentioned as prototypes of the Linköping nave. Work on the nave dragged on, probably occupying the years between 1250 and 1296, with an intensive concluding phase during the 1280s and the early 1290s (see *Building History*). A change in the management of building operations probably took place at the opening of the intensive period of building work in 1280, coinciding with the appearance of the first masons' marks. The new master-builder had the task of connecting the bays of the nave and redesigning the west bay of the transept, completing pillars, windows and vaulting. The interior design shows that he had been trained in building lodges of the Rhineland and Westphalia.

THE NAVE EXTENSION by Bengt Cnattingius
Pp 335–346

Work on extending the nave began about 1308, but it soon came to a standstill and was resumed c. 1320 (see *Building History*). The outstandingly interesting feature of this extension, which comprises two bays, is the richly decorated arcading (cf. above, *Stone Sculpture*). This Gothic arcading alludes to two styles or tendencies: one English, and represented mainly in Westminster Abbey and the Cathedrals of

Lincoln, Salisbury and Wells; and one Norwegian, from Trondheim Cathedral, which in turn is profoundly influenced by English cathedral architecture. As has already been observed (see *Stone Sculpture*), however, Trondheim and Linköping are completely different as regards both figurative style and ornamentation, and they do not have any masons' marks in common. The similarities to English cathedral sculpture are so conspicuous and important that English stone masons are the only possible explanation (cf. Figs. 163–221 and 430–432). Work on the cathedrals mentioned above is generally taken to have been completed not later than the 1280s. In other words, the Linköping arcading is about 40 years younger than the precursors mentioned here. An English connection is also suggested by finds of English coins round about the north arcade (see *Building History*). The capitals of the arcading, however, do not have the same direct link with English Gothic as the figurative sculptures. These capitals have more in common with Continental Gothic (Figs 164, 170, cf. *Stone Sculpture*). English influence at the beginning of this building period, i.e. c. 1310, is also reflected by the designs of the south door of the transept (Fig 126), the lower part of the south entrance of the nave (Figs 130, 131) and the capital ornamentation of pillars B4 and C4 (Figs 252–254, see *Stone Sculpture*). By contrast, during the latter part of the period, starting in the 1320s, German influence becomes clearly apparent. This applies to the western pillars and their capital ornamentation, the design and foliage decorations of which tie in with the architecture of the Cologne region (cf. Figs 62, 264–267, 436 and 437). German influence is also noticeable in the upper part of the large south entrance. The master of the doorway reliefs seems above all to have been influenced by Lübeck sculpture between the end of the 13th century and the 1320s (cf. Figs 438, 439). The eagerness with which the hall church was extended not long after its completion was probably due to the overwhelming size of Uppsala Cathedral. The Bishop and Chapter of Linköping, finding themselves outshone, had to reassert themselves by enlarging and splendidly adorning their own cathedral. The two-bay extension completes the geometrical system of the old nave and is accommodated within a fourth triangle having the same dimensions as in the nave and in the transept and chancel (cf. Figs 437, 440).

THE LATE GOTHIC CHANCEL by Bengt Cnattingius
Pp 347–353

The new chancel was built during two distinct periods of the 15th century, c. 1408–1420 and 1487–1500 (see *Building History*). By a quirk of history, the name of the architect and master-builder of the new chancel is known to us. The com-

memorative tablet in the east chapel carries the name of Gierlach of Cologne (Fig 441). He is shown kneeling before St Peter, the patron saint of the Cathedral. Beside him are his implements: the compasses, alluding to his profession as architect, and the hammer, the attribute of the master-mason. Round the tablet is the inscription: "Magister Gierlac de Colonia fecit istam capellam. Orate pro me" = (Master Gierlach from Cologne made this chapel. Pray for me). Gierlach's task was to unite the transept and the hall of the nave with a new chancel and a spacious ambulatory with three chapels (Fig 374). When designing the ground plan, Gierlach may have used the geometrical system illustrated in Fig 443. Detailing such as the profiles of pillars and socles reverts to Rhineland forms originating in Cologne Cathedral, as indeed does the spatial design itself. Gierlach's style is connected with the classical Gothic of the chancel of Cologne Cathedral and its many emulations, such as the Diocesan church of Kleve and, above all, the chancels of St Ursula (Fig 444) and St Barbara in Cologne. The north and south chapels, the sanctuary and the ambulatory were completed during the second building period. It was now that all the capital sculptures, except the small capitals in the wall arcades of the east chapel (Figs 222–231), materialised, as well as the vaulting and the rich decoration of the vaults with keystones and heraldic bosses (see *Stone Sculpture*), as well as the equally lavishly decorated aumbries at the north-east and south-east pillars of the sanctuary (Figs 16–17). We know from written records that, also on this occasion, the architect and most of the stone-masons came from Cologne and its surroundings. Adam van Düren's great mason's mark on D 16 (Fig 292) led Axel Romdahl to suppose that the owner of the mark had in this way indicated that he was director of the building works. This surmise has subsequently been more or less elevated to a fact of art history, but analysis of the masons' marks shows quite clearly that van Düren can not have been in charge of building operations during this period. He does not enter the workforce until towards the end of the period, i.e. during the late 1490s, and apart from the capital mentioned above, his mason's mark (C 1) only occurs on a few rib stones and tracery stones and on a keystone (Fig 320). For stylistic reasons, he has also been credited with the heraldic bosses in the south chapel (Figs 323–330). The leading stone mason during the second period of building work on the chancel was actually master C 2, whose work included the two aumbries and the figurative consoles of the ambulatory (Figs 275–277, 281–284, 299). At this time, however, it is not necessarily true that the person in charge of the building operations should also have been the leading stone-mason and sculptor. He may have been just a master-builder, completing the work after Gierlach's drawings.

3. Gravestones

GRAVESTONES IN LINKÖPING CATHEDRAL by Sune Ljungstedt
Pp 357–416

The list of gravestones in Linköping Cathedral includes 265 items. Fifteen of these are in storage or on exhibition in Stenmuseet, Rhyzeliusgården. These are generally small fragments or stones originally marking graves outside the Cathedral. Many such outdoor gravestones remain in the Cathedral as flagstones, viz Nos 4, 9, 10, 14, 17, 95, 198 and 199. In addition to gravestones, the Cathedral floor also incorporates a number of former altar slabs which were cut up into grave slabs or steps after the Reformation: Nos 93, 100 c–e and 113. There is a fragment of a sun-dial in the southwest corner of the nave, No 241.

There are about 45 medieval gravestones. Most of them are heavily worn and fragmentary. The oldest of them, No 51, dates from the 13th century. The well-preserved grave slab to Bishop Nicolaus Hermanni, No 12, dates from about 1400. This stone now forms part of the wall of the northeast chapel of the chancel.

Two maps of the gravestones were compiled in 1932–33, showing their positions before and after their redeployment at that time. The earlier map (pl 74) shows the central aisle covered with grave slabs. Some of these, e.g. No 31, were close to the graves to which they referred. The purpose of the

redployment was to save the gravestones from excessive wear. The 1960–61 restoration also involved some minor adjustments to the positioning of the gravestones (pl 75). Here as in most churches, the connection between gravestone and grave proved impossible to retain completely. Major readjustments in earlier periods included that of 1812, as a result of which, for example, the barriers enclosing certain graves were removed and elevated gravestones were lowered to floor level. Burial places in the cathedral were obtainable as late as 1778, and coffins were still being deposited in some burial vaults during the first decade of the 19th century.

The gravestones of Linköping Cathedral have attracted intermittent attention. A manuscript by Sölve Gardell, 1936, entitled *Sepulcralia Lincopensia*, deals with the 240 items referred to in the 1933 gravestone map. Gardell consulted earlier sources in an attempt to reconstruct the epitaphs, and his manuscript has provided the starting point for the present study of the gravestones. Gardell's numbering of the stones has been retained, but the material has been augmented, partly through the addition of excavation finds. The biographical commentaries have been scrutinised and supplemented by Hans Gillingstam, Ph.D.

Some of the gravestones can be attributed to more or less known masters. They include, for example, No 77 (Börje Eriksson), No 164 (Antonius Persson de Laroche) and No 229 (Michael Hacke).